

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

Dr BLAU LAJOS.

TIZENHETEDIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1900.

**A Magyar-Zsidó Szemle tizenhetedik évfolyamának
munkatársai,**

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap
DR. BACHER VILMOS, Budapest	208, 322
DR. BALASSA JÓZSEF, Budapest	8
BEN ELIEZER	328
DR. BLAU LAJOS, Budapest ... 16, 30, 150, 158, 193, 220, 245	344, 349
DR. BÜCHLER ADOLF, Bécs	231
DR. BÜCHLER SÁNDOR, Keszthely	107, 183
DR. FARKAS JÓZSEF, Szabadka	323
DR. FRISCH ÁRMIN, Budapest	102, 164, 273
GERŐ ATTILA, Budapest	86, 265
DR. GRÜNHUT LÁZÁR, Jeruzsálem	63, 88, 149
DR. KLEIN MÓR, Nagybecskerek	342
DR. KRAUSZ SÁMUEL, Budapest ... 120, 237, 242, 352	352
DR. LÖWY MÓR, Temesvár	243
DR. LÖWY FERENCZ, Nagy-Atád	139, 179
MANDL BERNÁT, Budapest	140, 180
DR. PERLS ÁRMIN, Pécs	68, 128
DR. PILLITZ BENŐ, Veszprém	55
DR. RUDOLFER ANTAL, Alsó-Lendva	136
DR. SCHÄCHTER MIKSA, Budapest	5
DR. SCHWARZ GÁBOR, Károlyváros ... 39, 48, 93, 143, 267, 289	289
DR. VAJDA BÉLA, Losonc	310
DR. WEISZ MÓR, Budapest	132

TÁRSADALOM.

A LETÜNŐ ÉVSZÁZAD.

Ha van nép e földgömbön, amely a század fordulóján magába szállhat, bizonyára a zsidó nép az, mert a végére járó században oly átalakuláson ment keresztül, a milyenre a népek történetében nincsen példa és a milyent saját multjában is csak egyet talál: az alexandriai korszakot. Három évszázad sötét éjszakája után, a melyben sorsa szakadatlan üldözés volt, a milyenhez foghatót a szürke ókorba visszanyúló, szenvedésekben gazdag multjában is hasztalanul keresünk, a mult század végén kezdődött számára a hajnalpirkadás. A mely évtől a világtörténet az ujkort datálja, a zsidó történet a középkort számlálja: az 1492. évben fedezték fel a spanyolok Amerikát és száműzték a zsidókat: örökre letépve Jákob büszke virágát, hontalanná téve félmillió szorgalmas polgárt és elhintve az önmegsemmisítés magvait. A fanatizmus egyre fokozódott és a zsidók nem érezték, hogy »humanisták« is léteznek. A reformatió diadalait a héber bibliának köszönte, ennek ismeretét a zsidóktól tanulta, de a zsidók sorsán nem látszott az új idők fuvallata. Az ismeretek terjedésével a zsidókat sujtó törvények ismerete is terjedt és a kultura apostolai rendszerbe szedték a zsidófalást. A könyvnyomtatás a zsidók ügye körül nem az igazságot és szeretetet, hanem a gyűlöletet és elnyomást szolgálta. Az évszázados vihar gyökerestől tépte ki a zsidókat ősi lakóhelyeikből, felkapva őket mint a fáról lehulló levelet.

Az örök rettegésben élők, kik este nem tudták, mit hoz a reggel és reggel nem tudták, mit hoz az éjjel, csupán a hitben találtak támaszt, melyért patakokban folyt vértük.

Minden gondolatuk és tettük a vallásé, mely mellett világi ügyekre csak annyira maradt tér, a mennyi a mindennapi élethez okvetlenül szükséges volt. Csoda-e, hogy a zsidóság külső képe nem volt tetszetős és hogy az irás népe kebeléből minden nem theologiai műveltség elköltözött? Kivesztek a Gabirolok és Maimonidesek, eltűntek az arabs műveltség közvetítői, kik világosságot gyújtottak a sötétségben sinlődő keresztény Európának. A világból való kiküszöbölés, a ghettó, megtette az utolsó hatást, megfosztotta a zsidókat azon nyelvtől, melyet a más hitűek beszéltek.

A világ, a mely szeme látása és füle hallása után ítél, azt hitte, hogy ez az elcsigázott nép halálán van. A mult században a felvilágosodottakat a gyűlölet helyett a szánsalom szállta meg: levegőhöz akarták juttatni a biblia népét. Az üldözések nem szűntek ugyan meg, de gyérebbek lettek, a vasgyűrű, a mely Izraél szorongatta, ki lett tágitva. A zsidó középkor a francia forradalommal oszladozni kezd és a szabadabban mozgó zsidóságba egyre erősebben szívárgott be a világi műveltség. Nagylelkű keresztények és buzgó zsidók karöltve fáradoztak a »zsidók helyzetének javításán«. Nem-zsidó államférfiak és írók a középkori törvények és lelkes zsidók a középkori nevelés megváltoztatását követelték. Mindkét tábor az a gondolat vezérelte, hogy a kínai falak lerombolásával a szeretet keblére fogja ölelni a zsidó páriákat.

És gondolkodásuk logikus volt, mert a mult század nemes felfogása szerint az egyén akkor éri el a legmagasabb fokot, ha nemzeti és vallási előítéletek fölé emelkedve, az emberiség magaslatára lép. Ha tehát a zsidók műveltség és életmód által a népekhez hasonulnak, a régi gyűlölet önmagától fog megszűnni. Ezt a gondolatmenetet örökölte végére járó századunk elődjétől és ez a gondolkodás uralkodott még két évtized előtt. Az agyonsanyargatott zsidók végre megtudták, hogy melyik bűvös kulcsal nyithatják fel az elzárkózott szíveket. Becsülettel igyekeztek eleget tenni az irántuk támasztott igényeknek; a kemény belső harczok daczára egy emberöltő leforgása alatt átalakultak. Nemcsak műveltségre és külső viseletre, hanem belső gondolkodásra nézve is oly változáson mentek keresztül, a milyenre más népeknek évszázadok kellenek. A falevél susogásától is megijedt középkori zsidók fiai fegy-

vert ragadtak 1813-ban, hogy a német szabadságot a francia hadító ellen megvédjék. Ugyanazzal a lelkesedéssel, melylyel azelőtt a vallásos ismereteket sajátították el, vetették magukat a világi műveltségre, melyet felszabadításuk előfeltételül hirdettek. A megifjodás példátlan gyorsasággal ment végbe és a német zsidóság már századunk első évtizedeiben joggal hirdette, hogy a közvélemény föltételeinek eleget tett és követelte a polgári jogegyenlőséget.

A világ azonban nehézkesebb mint a zsidó, ez az ősi kulturnép, és átalakulásához még egy félszázadra volt szüksége. A zsidók emancipációja oly eszme volt, melyet a jogegyenlőségért küzdő népek nem utasíthattak el maguktól. És mégis ezerféle okot és jogot talált a meggyökeresedett előítéletől sarkalt emberi ész, hogy a népeknek saját jogegyenlőségükért vívott harcaik közepette feltámadt és hangossá vált lelkiismeretét megnyugtassa. De a zsidók egyenjogúsítása váhatatlanul össze volt kapcsolva a modern jogállam polgári jogegyenlőségével, úgy hogy az elől kitérni nem lehetett. És tényleg a zsidók emancipációja a népek szabadságharczainak a gyümölcse. A zsidóság polgári munkájával és honfi tetteivel kiérdemelte, de nem vitta ki egyenjogúsítását. Ez a népek érdeme és mindaddig, míg a népek újra le nem igáztatnak, a zsidók emberi jogai szilárd alapokon nyugosznak. A zsidóság történetében a XIX. század mint a jogegyenlőség megteremtője mindenha fényes lapot fog betölteni. Erős abbeli reményünk, hogy úgy mint Nyugaton, Keleten és Északon is be fog következni az emberek egyenlőségének kora és akkor Jákob férge, melyen az önkény más szabadon tapos, szintén eléri az őt megillető jogokat. Sőt azon sem kételkedünk, hogy a zsidó vallás, mely két világvallásnak szülőanyja, sem lesz örökre elnyomva és szintén elnyeri mindenütt, nemcsak a haladott népek kebelében, az egyenjogúságot, melylyel leányai neki tartoznak.

Ezt a hitet a letünő század egén mutatkozó sötét felhők sem képesek keblünkől kitépni. Itt-ott magasabb hullámokat vet a zsidó gyűlölet árja, a kihalt vallásos vakbuzgóság helyébe a fajelméletet, a természeti vakbuzgóságot, tette, de ez az egész jelenség nem lehet egyéb, mint időleges visszaesés, a milyen a kultura haladásában nem ritka tünény. Sokkal

aggasztóbb a zsidóság jövője szempontjából a belső ziláltság, a mely rajta erőt vett. A mohón felvett európai kultúra száz sebet ütött rajta; az egyszerűséget fényűzés, a tiszta erkölcsöket sokaknál romlottság és a vallásosságot közöny váltotta fel. A modern műveltséget mozgó görög szellem mint kétezer év előtt ismét összeapott Juda szellemével és gazdagon szedi áldozatait. Az ősi erkölcsök szétmállásával a zsidóság sokat veszített sajátos erényeiből, a családi élet tisztaságából és a zsidó mértékletességből. A modern szellem hatása alatt a zsidó eszményi gondolkodás anyagivá változott és hite, ősi öröksége iránt, közönyössé. A vallásos hűtlenség, mely az apák között feltűnést keltő ritkaság volt, gyakorivá vált és egy missionarius számítása szerint a XIX. század folyamán a zsidóság egy ~~há~~tedrészre tért át a keresztény vallásra. Ha ez a szám tulzott is, tény, hogy a vallásos árulás — a szó mindkét értelmében — sohasem virágzott annyira, mint ez időszakban és némi jogosultsággal lehet a XIX. századot »a kikeresztelkedés századának« nevezni. A vallásos buzgóságot nem lehet korunkra ráfogni és ha valláscsere történik, mindenki tisztában van azzal, hogy nem a vallás győzött. De nem kutatjuk, melyik felekezet nyert és melyik veszített a zsidó áttérések folytán, és csak konstatálhatjuk e symptomából a zsidó felekezeti gyöngülést. A kitérés nem annyira betegség, mint inkább symptoma. Ha azonban az idők jeleit magyarázni szabad, akkor a zsidóság e válságon túl van. A zsidó szervezet felvette és megszokta a modern műveltség alkoholját.

A legmélyebb átalakulási társadalmi téren létesítette letűnő századunk: megnyitotta a zsidóság előtt a polgári tevékenység elzárt mezőit. A zsidó, kit házalásra szorítottak és ebből azt következtették, hogy más foglalkozásra képtelen, fényesen bebizonyította az emberi tevékenység minden körében arravalóságát. A kereskedelem és ipar, a tudomány és művészet minden ágaiban örök nyomokat hagyott a zsidó szorgalom és kitartás. Ez az elaggottnak hitt és hirdett nép ifjú erővel és lelkesedéssel tódult a neki kínált munkakörökbe. A zsidóság e munkaereje és munkakedve, tehetségeinek és vágyainak e sokfélesége vigasztalhatja felekezetünk minden hű fiát ama sok bánat között, mely a zsidó szívet éri. Alakuljon bármikép sorsa, az az egy bizonyos, hogy dolgozni akar és tud. Ebből a tényből

merítjük azt a reményt is, hogy a zsidóság ki fogja heverni azt a példátlan socialis válságot, melyben sok országban, részben hazánkban is, sinlődik. Arról a nyomorról, melylyel a zsidóság küzd, a világnak halvány fogalma sincs. A modern haladás rohamossága nem engedett időt a zsidó kis existenciának az elhelyezkedésre. A zsidó szorgalom és józanság, mely oly nagyokat alkotott, ezen a bajon is győzedelmeskedni fog — a XX. században.

A RITUÁLIS KÖRÜLMETÉLÉST SZABÁLYOZÓ RENDELET ÜGYÉBEN.

Ha a vallás-élet békéjének szempontjából elszomorító nem volna, mosolyogni kellene azon ádáz szóharcz fölött, mely már hetek óta a rituális circumcisiót szabályozó rendelet némely intézkedése miatt hitsorsosaink között folyik.

Mint a hogy rendesen oly kérdések körül legelkeseredettebb a harc, melyeket kellően nem értenek, úgy a fenforgó esetben is onnan eredt hitsorsosaink egy részének heves oppositioja a rendelet ellen, mert azt hitték, hogy az általuk fontosnak tartott »mezcizát«, a sebnek szájjal kiszopását, eltiltja. Pedig nem tiltja. Mert a rendelet IV. pontjának 3. kikezdése azt mondja: »Locsolás a szájba vett borral tilos«. A 4. kikezdés: »A körülmelés alatt eredő vérzés ellátására három százalékos bórsavas vizoldatba mártott vatta mint compressse alkalmazandó«. — Aki tehát lelkiismeretének megnyugtatóra a sebnek a körülmelő által való kiszopását is szükségesnek tartja, azt a ministeri rendelet betűjének szoros betartása mellett is teheti — mert ez azt nem tiltja.

De tiltja vagy legalább tiltani kellene valami másnak: annak, ami ezer esztendő előtt a körülméletést magát és annak véghezvitele körül szabálylva vált eljárást létrehozta és megerősítette, tiltani kellene a józan észnek és a zsidósághoz való igaz szeretetnek.

Évről-évre, már innen-onnan egy évtizede, végig kell hallgatnom az igazságügyi orvosi tanács ülésein a pörököt, melyekben »gondatlanság által okozott emberölés vétsége« miatt kerülnek zsidók a büntető igazságszolgáltatás elé azért,

mert a circumcisio körül esett mulasztások miatt gyermek élete pusztult el. És ha a tanács nem is tudja minden esetben megállapítani a halál és a circumcisio közti okozati összefüggést, minden tanács-vélemény végén ott van postulatumnként felvetve, amit a most kiadott belügyministeri rendelet tartalmaz: a gyermek életének biztosítása az avatatlan vagy gondatlan eljárással szemben.

És ha ezen tanácsvéleményeket alá kell írnom, és ha az általam szerkesztett orvosi szaklapban a zsidó és nem zsidó kartársaim által írt közleményeket oly »érdekes« esetekről, melyek a gondatlan körülmetélés miatt támadt bajokról referálnak, ki kell adnom, mindig fáj nekem mint zsidónak és mint orvosnak az, hogy egy alapjában üdvös és bölcs intézkedést hitsorsosaim gondatlansága mint képes compromittálni.

Mert az tény, hogy a circumcisiót nemcsak a traditio, hanem a józan, elfogulatlan észlelés is támogatja, és ha más nem, úgy az a tapasztalati tény, melyet boldogult Kovács tanárom előadásai alkalmával mindannyiszor konstatait, hogy a budapesti egyetemi sebész klinika évtizedekre terjedő észlelései és följegyzései szerint a hímtag rákja, mely különben nem fölöttébb ritka baj, zsidó embernél soha sem észleltetett, mert e bajnak egyik leggyakoribb oka a fitymaszkület zsidónál a circumcisio folytán nincs meg, már ez is egy hatalmas érv volna a mi vallási törvényeink által meghagyott, a traditio által évezredek generatióin át megerősített rituale fenntartására. És tény az is, hogy bölcsseink éles megfigyelőképességének becsületére válik a circumcisio részleteinek megállapítása és ezek között a sebet esetleg érhető — ma már fertőző természetűnek ismert bajok gyors és lehetőleg biztos elhárítása, a seb kiszopása és az alkoholtartalmu folyadékokkal, borral való leöblögetése által.

De ha mi tisztelettel tekintünk vallás-törvényhozóink és tanítóink bölcsességére, igazi örökösei mi e traditionalis bölcsességnek csak akkor vagyunk és leszünk, ha a törvény és a traditio igaz lényegének fennmaradását hasonló bölcs eszközökkel biztosítjuk. Elelőtt még negyven évvel is a circumcisionál fontos és az akkor divó sebekezelési eszközök mellett nélkülözhetetlen eljárás számba mehetett a seb kiszívása és az aránylag mégis legtisztább folyadékkal a borral való lelocso-

lása. De ma, midőn a körülmetélő kezeinek és eszközeinek szorgos megtisztítását írja elő, nemcsak a rendelet, de a zsidó embertársainkkal szemben is érvényben levő lelkiismeretesség és humanismus, akkor a seb kiszívása és a szájba vett borral lelocsolása legalább is fölösleges.

Sőt több. A nem ritka balesetek és a nyomukban kelő pörök mutatják, hogy veszedelmes is. És szabad-e egyes ilyen baleseteket, melyekben zsidó gyermekek és emberek egészségének és életének megkárosítása miatt a vallási szertartások zsidói kerülnék a vádlottak padjára, egyszerűen negligálni azoknak, kik vallásukat igazán szeretik? Ha elismerjük, hogy a berith milah a zsidó vallásnak integer alkotórésze, ugy azoknak, kik vallásukat szeretik és »örzik«, azon kell lenniök, hogy a zsidóságon belül a ragaszkodást ezen szertartáshoz conserválják és erősítsék, a zsidóságon kívül állóknak pedig ne szolgáltatassanak alkalmat arra, hogy törvényt üljenek zsidók fölött oly vétkes mulasztásért, mely következményében a zsidót sujtja és a zsidó ritualét compromittálja. Már pedig a szerencsétlen esetek, ha nem is okot, de ürügyöt szolgáltatnak a zsidók között is egyeseknek a vallás törvényétől és a bölcs traditiótól való eltántorodásra és alkalmat arra, hogy a zsidóság külső ellenségei az igazság nevében támadjanak a zsidóra.

Mindezek megírására pedig engem a következő készítetett. Néhány nap előtt egy tekintélyes állásu keresztény kartársam arról értesített, hogy egy vidéki városból, hol ő hosszabb időn át mint orvos működött, egy derék orthodox zsidó ember járt nála, kérvén közbenjárását több fővárosi keresztény orvosi kapacitásnál, kikkel ők a circumcisiós rendelet ügyében értekezni óhajtanának. Az én kollegám, nem lévén képes megérteni, hogy a zsidó hitben oly járatos emberek a nem zsidó orvosoktól tanulni vagy azokat tanítani akarnák-e, azt gondolta, hogy én, t. i. e sorok írója, többet tudnék ügyükben. Én pedig hitsorsosaimnak csak azokat mondhatnám el, a miket megírtam, és talán még csak arra figyelmeztetném, hogy habár a rendelet nem tiltja egyenesen a sebek kiszívását, ha övöben mégis e kiszívásból eredő szerencsétlenségek merülnek föl, már többé az a mentés sem járná, hogy az eljárás nincs országosan érvényes intézkedés által szabályozva. A szabályzat megvan ugy, a mint az egy régi ritualé lénye-

gének szemmel tartása mellett a tudomány mai állásának megfelelően. Minden igaz zsidónak és a »vallás őreinek« legkivált arra kell törekedniök, hogy vallásunk e szabványának megmaradjanak hívei — és ne legyen oly botrány forrása, mint a minőben megütköztem én, midőn tíz év leforgása alatt az igazságügyi orvosi tanács elé került ügyekben emberélet elleni vétésé miatt más zsidó nem szerepelt mint: móhel és orvos.

Budapest.

DR. SCHÄCHTER MIKSA.

A MAGYAR ZSIDÓSÁG NÉPRAJZA.

Az IMIT. 1899-iki évkönyvében pendítettem meg azt az eszmét, hogy jó volna összegyűjteni s a tudomány számára értékesíteni a magyar zsidóság eredetét, életmódját, szokásait, nyelvét és költészetét megvilágító adatokat. Ma már kivesző félben van az ország legnagyobb részében a zsidóság életének majd minden eredetisége és sajátossága, ép ezért most kell munkához fogni, ha meg akarjuk menteni azt, a mi még megmenthető. Talán felesleges is hangoztatni, hogy e mozgalom tisztán csak tudományos célú, menten minden társadalmi vagy politikai törekvéstől.

Az eszmét sokan kétkedve, fejesóválva fogadták. Az IMIT bírálói közül az egyik (a Magyar Zsidó Szemlében) feleslegesnek tartja az egész törekvést, hisz nincs mit összegyűjteni; egy másik bíráló (az Egyenlőségben) pedig oly nagyra és nehézre tartja a feladatot, a melyre alig lehet vállalkozni. S a két bírálónak ez az egymással homlokegyenest ellentétes véleménye még jobban meggyőzött arról, hogy van mit tenünk s hozzá is lehet fogni a munkához. S az IMIT igazgatósága is helyeselte ezt a törekvést, megalakítva a folklore-bizottságot, melynek az lesz a feladata, hogy megindítsa és vezesse a magyar zsidóság néprajzára vonatkozó adatok gyűjtését, s később, ha a gyűjtés eredménnyel járt, feldolgoztassa és ki is adja az erről szóló munkálatokat. Ez a bizottság azóta meg is alakult, s a néprajzi adatok gyűjtésének megindítása céljából kérdőívet állított össze, hogy e kérdések irányadóul szolgáljanak az ország különböző vidékein lakó gyűjtőknek s kijelöljék a legfontosabb és legsürgősebb felada-

tokat. A kérdőívek útján begyűlő feleletek szolgáltatják majd a néprajzi gyűjtés első anyagát; s az így beérkező feleletek alapján fog megindulni a bizottság további munkássága, felhiva a szakemberek figelmét egyes fontosabb s behatóbb kutatásra méltó kérdésekre vagy pedig ráirányítva érdeklődésüket egy-egy néprajzilag érdekes területre.

E kibocsátandó kérdő ív csak általánosságban érinti a legfontosabb kérdéseket, s a következő pontokra hívja fel a gyűjtők és kutatók figelmét:

1. *Eredet.* Mióta laknak zsidók az illető községben? Honnan vándoroltak oda az első zsidó családok s mely vidékről szaporodott azóta leginkább a zsidó lakosság? Vannak-e a bevándorlásnak okirattal vagy szájhagyományyal támogatható bizonyítékai?

2. *Nyelv.* Milyen nyelven beszél a község zsidó lakossága: a) egymás közt, otthon a családi körben; b) a más felekezeti lakossággal érintkezve? Ha a zsidóság nyelvének dialektikus színezete van, meg kell jelölni, hogy milyen: zsidós német, lengyel vagy spanyol zsidó jargon, vagy talán más keveréknyel.

Ha a felelő kedvvel foglalkozik a zsidóság nyelvével, gyűjtsön minél több összefüggő szöveget (elbeszélést, tréfát, adomát stb.) a kiejtés hű feltüntetésével. Gyűjtse össze a jargon jellemző sajátosságait, minél több példával megvilágítva.

Lehetőleg teljesen összegyűjtendőek: a jellemző családi és egyéni nevek, a gunynevek (egymás közt; más felekezetiekkel szemben és viszont); továbbá a szólások (köszöntések, szidalmak, tréfás mondások, egyes jellemző kifejezések), közmondások.

3. *Ritus.* Milyen ritust követ a zsidó lakosság: askenázi, szefárd vagy pedig kevert ritust?

4. *Babonák.* Összegyűjtendőek az illető község zsidósága körében elterjedt babonák és babonás cselekedetek, lehetőleg hiven feljegyezve saját szavakat. A babonák vonatkozhatnak állatokra s más természeti jelenségekre is és gyakran összefüggnek a mindennapi élet cselekedeteivel. Ide tartozik a varázslás, időjóslás és egyéb babonás jóslás is.

5. *Szokások.* Melyek az illető zsidóság feljegyzésre érdemes szokásai?

Ilyen érdekes szokásokat megfigyelhetünk a mindennapi élet legkülönbözőbb alkalmakor. Figyelembe veendő különösen:

a születés, névadás, gyermeki élet, gyermekjátékok, multságok: eljegyzés, menyegző, betegség, haláleset, temetés.

6. *Költészet.* Van-e az illető zsidóságnak sajátosságos költészete? Népdalok (lehetőleg dallamukkal együtt irandók le), purimdalok, gyermekversek, bölcsődalok, jargon-imák, adomák, masal, lácza. Vannak-e magyar nyelvből jargonra fordított költemények? Továbbá mondák és regék, gyermekmesék, állatmesék, szellemekről és ördögökről szóló mesék, helyi mondák.

7. *Tárgyi néprajz.* Kérjük az illető zsidóság körében használatos néprajzi tárgyak leírását. Ide tartoznak a népviselet (ruházat), házi berendezés, sajátosságos butorok és számszámok, játékszerek. Kérjük a sajátosságos ételek felsorolását is lehetőleg készítésük módjának leírásával.

Nagyon jól tudjuk, hogy sok nehézséggel jár e néprajzi adatok összegyűjtése és feljegyzése; tudjuk, hogy az ily feleletekbe sok tévedés csuszlik be és sok felesleges dologról is lesz szó bennük. A bizottság feladata lesz majd megtalálni azokat a szakembereket, a kik a beérkezett kérdőívek megíráására és feldolgozására legalkalmasabbak, s azután őket munkájukban erkölcsileg és anyagilag támogatni.

És erős a hitünk, hogy az ily módon megindított munkásság nem lesz hiába való, s hogy minden egyes felelet egy-egy mécsvilág lesz, melynek bár halvány fénye világot fog deríteni a hazai zsidóság néprajzának s általa multjának és jelenének megismerésére.

Budapest.

Dr. BALASSA JÓZSEF.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

A nevezett társulat újabb szervezete a gyakorlat által jönnek bizonyul. A felolvasó bizottság Ágai Adolf elnökle alatt javában működik és már három irodalmi estét szerzett a fővárosi közönségnek. A többé-kevésbé érdekes felolvasások a következők voltak. November 7-én: *Lenkei Henrik*, A zsidó nép (költemény); *Dr. Neumann Ede* (Nagy-Kanizsa), Nietzsche és a zsidóság; *Ágai Adolf*, Régi naplóból. November 28-án: *Dr. Kecskeméti Lipót* (Nagyvárad), Ámosz próféta; *Dr. Feleki Sándor*, Az öreg doktor; *Tenczer Pál*, Visszaemlékezések (szabad

előadás). December 12-én: *Dr. Vajda Béla* (Losoncz), A francia zsidók a XIV. században; *Dr. Sebestyén Károly*, Van Isten (költemény); *Gerő Ödön*, Beruria. A felolvasások tárgya és tartama körül tett tapasztalatokat a bizottság jövőben értékesíteni fogja, hogy a közönség minden jogos igényeit kielégítse. Ebből azonban nem következik az, hogy a felolvasások pusztán a közönség mulattatására fognak szolgálni. A főczél, a zsidóság iránti érdeklődés és szeretet felkeltése, ez uton el nem érhető és a bizottság arról is fog gondoskodni, hogy estéinek látogatói szórakozás közben valamit tanuljanak. A kezdet a legszebb reményekkel biztat.

A folklore-bizottság feladata természeténél fogva lassabban és csendesebben dolgozik. A részletes programmot kidolgozta és a szétküldendő kérdőívek szövegét megállapította. A tudományos anyag megszerzésére ez az egyetlen út. Hogy az anyag mennyiségileg és minőségileg milyen lesz, az érdeklődés mértékétől és a munkatársak készségétől függ. Bajos volna e tekintetben valami biztosat állítani — ezt csak jósolni lehetne — de remélhető, hogy a hazai zsidó intelligencia kész és képes is oly munkát produkálni, a melynek létesítéséhez német testvéreink biztató körülmények között hozzá láttak. A végleges megállapítás előtt álló kérdőív lényege e számunk más helyén közöltetik.

Az oklevél bizottság ugyancsak feladata természeténél fogva leglassabban működik. De azért nem szünetel.

A legserényebben folyik a bibliafordítás nagy és nehéz munkája. Az idei tagilletmény egyik kötete a szentírás második része lesz, a mely az elbeszélő prófétákat — Józsuá, Bírák. Sámuel és Királyok — fogja tartalmazni.

Az évkönyv szerkesztésétől *Dr. Bacher Vilmos*, a Társulat társelnökévé választatván, visszalépett és már az idén is. *Dr. Bánóczy József*, mindenféle szerkesztés és szervezés ügybuzgó és tapasztalt mestere, egyedül fogja kiadni.

A legfontosabb feladat a propaganda bizottságra vár. A világ oly prózaian van berendezve, hogy pénz nélkül a legnemesebb igyekezettel sem lehet boldogulni. A lehető világok legjobbjában ez így van. A bizottság már actióba lépett, száz tagra egészítette ki magát, a melyek közül egy, Id. Dr. Glass Izor, 34 új tagot jelentett be. Most már csak

a többi 99 tegyen még hasonló jelentést és az I. M. I. T. a lehető világok legjobbjában fog élni és működni. Hogy kellő erély mellett hazánkban hány tag szerezhető, mutatják a következő statisztikai adatok a német Litteraturvereinokról. A berlini zsidó irodalmi egyletnek volt 720 tagja, a boroszlónak 220, a M. m. frankfurtinak 214, a hamburginak 204, a hannoverinak 220, a müncheninek 425, a kölninek 400, a lipcseinek 240, a karlsruheinek 200, a stettininek 200. A német birodalomban összesen 107 zsidó irodalmi egylet van, melyek 10,000 tagot számlálnak. Ha meggondoljuk, hogy a német zsidóság számra nézve kisebb mint a magyar, nem fogjuk lehetetlennek tartani, hogy az I. M. I. T. 3000—4000 tagra tegyen szert. A magyar zsidók époly lelkesek mint a német zsidók és minden nemes ügynek megnyerhetők. Jelenleg a budapesti tagok száma úgy viszonylik a berliniekhez mint egy a háromhoz. Ezekből az adatokból látható, hogy a propaganda bizottság nehéz munkájára a talaj nem kedvezőtlen.

A pénzügyeknél tartván, feljegyezzük még, hogy a Társulat mult évi kiadása és bevétele 12,081 forint volt és hogy november hó 6-án választmányi ülést tartott, melyen Székely Ferencz bankigazgató előterjesztette az 1900. évi költségvetést. Az előirányzat a következő: Bevétel 14,200 kor. Kiadás 14,200 kor.

A költségvetést a választmány elfogadta és a tisztviselőknek köszönetet szavazott.

TÁRSADALMI SZEMLE.

A Kútfőkben közöljük a belügyminiszter rendeletét a circumcisiónlákövetendő egészségügyi szabályok tárgyában, melyet orvosi és társadalmi szempontból hivatott toll világít meg jelen számunk más helyén. A miniszter inteniója természetesen csak az volt, hogy a gyermek és a móhel kölesönös infectiója elkerültessek, de óvintézkedései közt van egy, a mely a régebben általában, s sok községben mind e mai napig divó meciczát — közfelfogás szerint — eltiltja. A hazai orthodox párt kebelében a hivatalos vezetőség ellen, a mely e rendszabályba belenyugodott, erős mozgalom indult meg, a melynek hatása alatt a miniszter rendeletének ezen pontját visszavonta. A mecicza-kérdés az ügy ily fordulata mellett tárgyalanná vályán, fölöslegesnek tartjuk, hogy a pro és contra

argumentumokat a zsidó törvény szempontjából mérlegeljük. Azok azonban, kik az autonomia végleges kiépítését akadályozzák, megszivlelhetik ezt az eseményt. Jöhet még rendelet, a mely a zsidó vallásba mélyebben vág bele mint a szóban forgó, és jöhet még miniszter, a ki nem fog meghátrálni. Ideje volna hogy a zsidó vallást tető alá hozzuk.

*

A mult év november hó 6-án elhunyt élte virágában Dr. Náday (Neumann) Gyula, simándi kerületi rabbi. Mindössze 34 éves kort ért el. Tanulmányait az orsz. rabbiképzőintézetben és a budapesti egyetemen végezte. A zsidó tudományokon kívül a török nyelvvvel foglalkozott és doktori értekezése érdekes tanulmány a török zsidók életéből. Magába zárkozott ember volt és teljes visszavonultságban élt, hiven végezve kötelességeit, melyeket községe reá rótt. Az Úr magához szólította szerény szolgáját, legyen áldott emlékezete.

*

Az orleansi herczeg Magyarországról sürgönyt menesztett Párisba, mely szerint hajdani párthive és pennája, Meyer Arthur, a pártból kiteendő. Bizonyára volt rá oka. A megokolásban azonban a negyedszázad előtt keresztény vallásra tért jeles férfiuról azt is mondta, hogy »piszkos zsidó«. Az a szent atyus, a ki a katolikus vallásra megkeresztelte, erre nem gondolt, pedig akkor a megtért bárány még közelebb állott a zsidósághoz. Maga a fenséges ur sem vette ezt észre, a míg az ő szekerét tolt. Finom érzékeit az a százezer frank sem zavarta, a melyet egy Párisban élő zsidó származásu bécsi asszony a royalista propaganda előmozdítására áldozott és a melyek miatt a nemeslelkű adakozó urhölgy a royalista összeküvőkkel együtt perbe fogatott. Látjuk, hogy e föld hatalmasai két mértékkel mérnek még akkor is, midőn »igazságos« ügyükért küzdenek. A zsidó-keresztények pedig megtanulhatják ebből az esetből, hogy minek tekintik őket abban a táborban, a hova ősi hitük megtagadásával tértek be. A spanyol gyászjelentéseken még mai napig, tehát 400 évvel a zsidók erőszakos megtérítése után, az olvasható, hogy az elhunyt »valódi keresztény vérből származott«. A Meyer Arthurok ivadécai tehát még tized iziglen is hallhatják azt, a mit az ősök. Ha egyébként érdemesek reá, nem tagadhatjuk meg tőlük sajnálatunkat.

*

Az angol-bur háborúhoz a zsidóságnak épely kevés köze van, mint más felekezeteknek. Bár mindkét részen vannak zsidó harcosok, ennek révén kevésbé van érdekelve, mint a protestantizmus, melynek hívei közé tartozik mind a két hadviselő fél. És mégis szép tanulsággal szolgál a világnak és a zsidóságnak egyaránt. A világsajtó ugyanis egyhangúlag azt hirdeti, hogy Angliát a transvaali arany- és gyémántbányákra éhező nagytőke vitte bele a veszedelmes kalandba. Főlöszleges megjegyezni, hogy a »civilizáló« angol államférfiak száz okot hoztak fel a háború mellett, melyek között a nagytőke egyszer sem szerepelt. Nem tagadható azonban, hogy a lordok szívét igen prózai dolgok hevítették. A kontinensen megtanulhatják ebből a tényből a népek, hogy mi vár rájuk, ha a »mozgó tőke«, mely ellen napról-napra tüzelik őket, christianizálva lesz. Azt a hatalmat, melyet a nagytőke a népek felett gyakorolni fog akkor, midőn részleges zsidó volta nem fogja mérsékelni, elképzelni sem kellemes.

*

A polnai vérvád, a melyben az antisemita hirlapírók mint rendezők szerepeltek, osztrák szomszédainknál nagy hullámokat vetett. Az antisemiták ujjongtak, hogy a »keresztények« győztek. Ha a keresztény nép azonos volna az antisemitákkal, akkor több okkal lehetne a kereszténység vereségéről, mint győzelméről beszélni. Mert a zsidóké a szenvedés, de a keresztényeké a meggyalázott igazságszolgáltatás. Alapjában véve a vérvád nem a jámbor zsidók ügye, kikre ráfogják, hanem a jámbor keresztények ügye, kiknek vallásán ez a hazugság foltot ejt. Így gondolkozhatott Szmrecsányi püspök, ki pásztorlevelében elítélte az erkölcstelen bujtogatókat és így gondolkoznak a jó keresztények Ausztriában is, a kiknek szívéből beszélt Masaryk professzor, ki a polnai pört jogi szempontból tanulmányozta és revízióját követelte. Az igazságnak győzni kell, különben az erkölceiben megrontott nép szájáról nem fog más ügyeknél sem egyéb hangzani, mint pereat

*

Már hirt adtunk arról a nagy irodalmi műről, melyet az amerikai hitrokonok a zsidóságról kiadnak. A munka szerényen folyik és emberi számítás szerint a zsidóság encyclopaediája meglesz. Bár a zsidóság és tudósainak zöme az ó-világban él és az encyclopaedia eszméje is itt született meg, a nagy vizen tulra kellett vele vándorolni, hogy testet öltön. Nem tévedünk, ha ebből a tényből is arra a gyengeségre következtetünk, a melybe az antisemitizmus örökös lármájával az európai zsidókat döntötte. Megbénítja tettejüket, ellankasztja vállalkozási szellemüket és főképp megfélemlíti őket minden nagyobb zsidó ügyben. Az anyagiás Amerikában az igazság és szeretet szebben virágzik, mint az ideális Európában.

TUDOMÁNY.

JÓCHANAN BEN ZAKKAI KERESZTÉNY VILÁGÍTÁSBAN.

A »Beiträge zur Förderung christlicher Theologie« (III. 4.) legújabb füzetében Schlatter A. tanár, ki elismerést érdemlő buzgalommal fáradozik a zsidó történet időszámításunk első és második századára vonatkozó kutatásai körül,¹⁾ a czi-münkben említett tanna életrajzát teszi közzé. E nagy mester tanát és életét keresztény szempontból vizsgálja, a mire már dolgozatának címe: »Jochanan ben Zakkai der Zeitgenosse der Apostel« is utal. Céljának megfelelőleg keresztény szellemű elmefuttatásokat fűz hősének egyes életmozzanatai és mondásaihoz, melyek olykor agadikus jellegűek. Egy ismeretes rabbinikus mondást szem előtt tartva, mellőzzük a homiletikus jellegű megjegyzéseket és bírálatunkban művének csak tudományos tartalmára szorítkozunk.

Schlatter azon kevés keresztény tudós közé tartozik, kik a rabbinikus irodalommal önállóan foglalkoznak és nem merítenek szekundár forrásokból. Előadása eredeti szövegeken alapszik, miket ő, mint Aquila a bibliát, kinos pontossággal fordít. A fordítás ezen módja persze bizonyos előnyöket is nyújt, de a homályosságok, melyek kikerülhetetlen következményei, tulsúlyban vannak. Így אמר man sagte helyett »sie sagten« — el van fordítva. Ki érthet »Werke« alatt (מעשים 8. l.) a gyakorlatban követett döntéseket? Magam is kételkedem abban, hogy Schlatter nem-e a מעשה-val bevezetett elbeszéléseket érti.

¹⁾ Megjelentek tőle; Zur Topographie und Geschichte Palästinas (1893); Die Tage Trajans und Hadrians (Beiträge I. 3.). A »Beiträge« ugyanazon kötet 5. és 6. füzetében közölt Schlatter egy tanulmányát a Szirach újonnan talált héber töredékéről is.

A helyett, hogy »vannak, kik szépen magyaráznak, de nem szépen cselekednek« Sch. így fordít »Bei dem einen ist, was er auslegt, schön, was er erfüllt, nicht schön, etc.« (Tószefta Chagiga 2,1 (233₄ Zuckerm.) יש נאה דורש ואין נאה מקיים; Schl. 19). Nem tételezem fel, hogy Sch. nem tudta, hogy משיבין a talmudisták terminológiájában *czáfólast* jelent, mégis úgy fordítja (70) b. Ros hasana 29b ואין משיבין לאחר מעשה (= nem czáfólnak mielőtt már törvényes döntés történt), hogy »und sie geben nicht Antwort nach der That.« Ki tud ezen szavakban általában valami értelmet találni? Ugyszintén אין נין is a talmudikus terminológiához tartozik, mely kifejezés u. o. fordul elő. אין a. m.: exegetikus szabályok útján következtetéseket vonni, helyünkön tehát »schiessen wir« nem pedig »verhandeln wir« (u. o.). A szó szerinti fordítás nem mindig a legműbb.

Az említett példák azonban csekélységek azon vastag hibákhoz képest, melyeket Schlatter elkövetett, és melyek megjegyzései és következtetései tetemes részének egyedüli alapját képezik,

Ezeket előbb sorba idézzük, a mint az előttünk levő dolgozatban olvashatók.

10. 1. Midőn Hillel megbetegedett, meglátogatták összes tanítványai, azt mondta nekik: הנין הוא קטן שבכם שהוא אב הנין הוא קטן שבכם ואב לדורות אין צריך לומר הנול שבכם (j. Nedárim 39b 43) »hol van a legkisebb közületek, ki a bölcsesség atyja és a nemzedékek atyja, nem kell mondani, hogy a legnagyobb köztetek« (a bölcsesség és nemzedék atyja). Schl. az utolsó öt szót így fordítja: »man braucht nicht zu sagen, dass es der Grosse von euch sein wird«. Aboth de rabbi Nathan 2. ver. c. 28 (Schechter p. 57), hol Schl. szerint is »lényegesen« ugyanaz a szöveg található, ez áll: הנין הוא קטן שבכם ואב לדורות הנול שבכם על אהה כמה וכמה a mi eléggé világos. Különb, ugy hiszem, e végzetes szavak nem is Hilléltől származnak. Az egész elbeszélés nem akar egyéb lenni, mint Jóchanan dicsőítése, a mi nem volna az, ha Hillél által »tanítványai legkisebbikének« nyilvánítottatott volna. Hillél tehát csak הקטן שבכם-et mondhatta: »a legifjabb közöttetek«. B. Szukka 28a (= Ab. N. 1. v. c. 14. kezd.): גדול שבכולן קטן שבכולן רבן וחנן בן ונא c. 14. kezd.) szintén úgy kell felfogni: a legöregebb és a legifjabb.

17. l. 1. sor Ábóth ismeretes misnájában, 2, 13 olvasható: J. kérdezte tanítványaitól, melyik a jó út, melyhez az ember ragaszkodjék? Eliezer azt mondta, jó szem, Józua azt mondta, jó társ, Jósze azt mondta, jó szomszéd, Simon azt mondta »ה'יאה את הילד«, ki a jövődöt látja. Szerzőnk úgy fordítja: »wer ein Kind erlebt«. Gyermekek lehet ילד, ילד, ילד, de soha ילד.

Ezen magyarázathoz fűzi Schl. a következő észrevételeket: »den Spätern fiel auf, dass die Frau hier fehlt, während doch der Nachbar und das Kind genannt sind, deshalb giebt Aboth Nathans den Text mit der Variante: eine gute Frau. Eine gewisse Geringschätzung der Ehe macht sich sichtlich bemerklich. Das das Geld fehlt, ist dagegen nicht auffällig. Es wird mit Bewusstsein der Arbeit im Gesetz nachgestellt. Nehéz komolynak maradni. Miért nem kérdezi Schl., hogy miért hiányzik a tóra? Ezen tényből következethetne a tóra lenélésére.

Ibid. Ab. d. r. Nathan 2. v. c. 31 (67. l.; Schl. következetesen csak az oldalszámot idézi, miért nem a verziót is?) הילדים helyett התלמידים olvasandó, a mint egy kéziratban foglaltatik és a mint az összefüggés is mutatja. A mondás így hangzik: »Tartsátok távol tanítványaitokat a büszkeségtől és távolítsátok el a háztulajdonosoktól, mert a háztulajdonosok eltávolítják az embert a tantól« a בעלי בתים, mit Schechter e helyen nem tud megmagyarázni, a földbirtokosok, tehát a gazdagok. Hiszen ugyanezen helyen állítatik a בעלי בתים-ról, hogy kamatra kölcsönöznek, hogy kifizetett adósságleveleket újra behajtanak, a nyilvánosság előtt magukra vállalnak adományokat, de nem fizetik meg. Az ígát és az adót a szegényekre hárítják.

28. l. והרהר tósz. Chag. 2, 1 (233₂) nem azt jelenti, beschreiben (= leírni), hanem előadni (lásd Levy Neuhebr. WB. IV. 465); továbbá מדעתו a m. böles, a ki magától ért, nem pedig »ein Weiser, durch sein Wissen zum Verstehen fähig«.

23. l. Tósz Chagiga 3, 36 (238₂₄). Egy öreg férfiú azt mondja R. Tarfonhoz: כל דרכך והלא כל דרכך מפני מה הבריות מרגות אחרך והלא כל דרכך. Schl.: אמת וישר הן אלא שאחיה מקבל תרומה בשאר ימות השנה מכל אדם. »Warum jauchzen die Geschaffenen dir nach? Sind nicht alle deine Wege Wahrheit und Geradheit?« Ő t. i. a יקר, csak a

módot kifogásolja, melyen Tarfon, a pap, az Istennek szentelt adományt a תרומה-t fogadta. Így gondolja Sch. Helyesen azonban így kellene: »warum reden die Leute von dir? Alle deine Wege sind ja Wahrheit und Redlichkeit! Weil du aber das ganze Jahr (nemcsak egy bizonyos időszakon belül) die Hebe von Jedermann annimmst«. יקר tehát itt azt jelenti, valakire rút dolgokat mondani; nemcsak az öreg, hanem mindenki kifogásolta Tarfon eljárását; nemcsak módját, hanem azt, hogy általában vett.

24. l. A zsidó büntetőjog igen enyhe volt, arra iparkodott, hogy a halálbüntetés lehetetlenné váljék. Akiba és Tarfon azt mondták, ha ők a szanhedrinban ültek volna, akkor soha nem ítélték volna senkit halálra (misna Makkóth 1. végén). Ennélfogva olyan szigoruan jártak el a tanuvallatásnál, hogy az ártatlannak — mondhatjuk a bűnösnek — elítélése ki volt zárva. A vizsgálat nemcsak a tett hely- és idejére terjeszkedett ki, hanem arra is, hogy a tanúk intették-e a gyilkost. A szabály úgy hangzott: Minél többet vizsgálnak, annál jobb. Egy alkalommal I. b. Z. azt a kérdést intézte egy gyilkosság tanuihoz, milyenek voltak azon fa fügeszárai, mely alatt a gyilkosság történt: מעשה ודבר בן וזאי בעוקצי האנים (misna Szanhedrin 5, 2). Szerzőnk e mondatról a következő felvilágosítással szolgál: »Es kam einmal vor, da verhörte sie b. Zakkai über Feigenstiele (idézte b. Szanh. 9b. 40a.¹) 81b). Hogy akkoriban mely törvényszéknél ült, arról nem szól a hagyomány. A csekély dolog, a melyre a panasz vagy a per vonatkozott (fügék), inkább egyikére az alsóbb bírói állásokra enged gondolnunk, mint a nagy synhedrionra. De Jóchanan tekintélyénél fogva nagyon valószínű, hogy a hatvanas években a nagy synhedrionban is ült. Bizonyára ült a nagy synhedrionban, még pedig már a hatvanas évek előtt, tudniillik fiatalabb korában, mivel a mi misnánk egyszerűen be Zakkainak nevezi, a rabbi cím nélkül, miként már a bab. talmud Szanh. 41a lent, megjegyzi, mert itt nem egy fügék fölötti perről, hanem capitalis büntettről van szó.

25. lent. Ros. Has. 12a helyett olv. 18a; e helyett: »ha csak nem vagytok Eli törzséből«, így kell: »talán ... vagytok,

¹) Szanh. 40a alatt a misna maga áll, tehát nem idézet.

stb., > továbbá »meghalnak« után ezt csatold hozzá: »mint férfiak (= אנשים). Mivel 18 éves korban házasodtak, azért a 18 éveket már »férfiak«-nak tekintették. Így lehetne az אנשים szót megmagyarázni.

26. 10. sor Kóheleth r. 4, 17 (Wilna 27a)-hoz: מרות ויערות = »ciszternák, árkok és sírgödrök.« El három szót a talmudban gyakran találjuk egymás mellett és mind a három víztartót jelent. מרות = kerek, מרה = hosszúság és מערה = négyszögletes és betetőzött ciszterna (l. b. Bába Kamma 50b és Rasit B. Bathra 17a misnájához). »Sírgödört« מערה az aram feliratokban jelent (v. ö. מרת המכפלה is), de nem a midrásban. Helytelennek látszik »Simeon Szikaniból« is, mert így áll: »שמעון סיכנא איש עצה« (ed. Frankfurt a. O. 1705 fol. 95b és ed. Wilna), ennél fogva Simeon מציצה-ból származott (nem »a tanács embere«). E hely ugyan ismeretlen, Neubauer, Géographie du Talmud, nem jelöli meg, de Szikana sem ismeretes, ha csak nem azonosítjuk Szičnín-nel, a mit סיכני-nak szokás írni, de nem סיכנא-nak. Levy Nh. WB. III. 529 a שמעון איש סיכנא-t idéz.

28. Schlatter idézi a Simon ben Antipatros és R. Józua történetet (Derech Erecz Rabba C. V; Goldbergnél, Breslau 1888. c. IV. 12. l.) és azt mondja: »Most már Józua is kiszabja reá a botütéseket és azután Jeruzsálembé tér vissza«. A mint Goldberg kiadásából látom, sehol sem található relatió, mely szerint Józua kiszabta volna Simonra a botütéseket. Ez az elbeszélés hangjával sem férne össze. Ez a történet tehát semmiképp sem mutatja, hogy Jeruzsálemből felügyeletet gyakoroltak az összes községek fölött, a mint azt Sch. állítja. Schl. előtt a következő szöveg lehetett: ונרתי עליך שתלקה וכו' a melyet félreértésből Simon megbotoztatására magyarázott, holott így értendő: Elrendelem, hogy te botozz, etc.

29. A misnát, Szóta 9, 9, következőképp fordítja Sch.: »A mióta számosak lettek a gyilkosok, felhagytak a tehénnel, melynek nyakát szegik, mióta Eleazár jött és Tachina. Ben Farisa volt a neve és ők a helyett a gyilkos fiának nevezték: — בן הרצח. Azon szavaknak, a melyeket aláhúztam, az eredetiben az első kiadás szerint ez felel meg: נשכח אליעזר בן דינאי, ונחניה בן מרישה היה נקרא חור לקראתו בן הרצח. Helyesen tehát így kell fordítani: »A mióta Eleazar ben Dinai jött. Először Techina ben Farisa volt a neve, majd úgy hívták: »A gyilkos

fia«. Szifré II. 205 így olvas: בן הרצחנים. Ez hamis. Dinai Kethub. 27a is említették. Helyesen jegyzi meg Sch. 1. jegyzetében, hogy בן הרצח vö. אצטלה = קטלה (Jos. B. 6, 2, 6) emlékeztet. A pal. talmud szintén azt jegyzi meg a misnához: בן הרצח ברה קטולה, a miből azt lehetne következtetni, hogy ezen név még a talmud korában is élt a nép emlékezetében.

33. Tósz. Bába Kamma 7,5 (358₁) így fordítja Sch.: »Az első táblánál áll: és a táblák Isten művei voltak, a második táblánál: és a táblák Mózes művei voltak, mert az van mondva: és az írás Isten írása volt. (Csak az írás volt Istené.) Hasonlatot állítottak fek: kihez hasonlít a dolog? A hus és vérből való királyhoz, a ki egy nőt jegyzett el magának. Nem ő hozza-e az írnokot és a ténit és a tollat és a papírost és a tanukat? Ha a nő valamit elkövelt, akkor a nő hozza el mindazt. Elég neki, hogy a király az iratot adja neki. Ő megismeri a saját kezét«. Az általam aláhuzott szavaknak megfelel: הלה מביא את הכלב וכו' קרקלה הוא מביא את הכל דייא. Szerzőnk tehát הלה-t (= amaz) kérdőszónak tekintette. De még nagyobb baj, hogy כיה után a mondatot befejezteti és az utolsó három szót mint önálló mondatot fogja fel: »Ő megismeri a saját kezét«, a mi tisztán esztelenség. Így kell azt fordítani: »Elég neki, hogy neki a király a sajátkezü aláírási jegyét adja.« A király, mint az előkelőek általában, nem írta alá a teljes nevét, pusztán »kézjegye« volt, a mi כיה הכיר די שלו által van kifejezve. Azt lehetne hinni, hogy az idézett értelmezés valódi rabbinikus, de az nem áll. »Itt is a szöveget módszeresen kisajtoló exegésisben: az írás Istené, tehát csak az írás, görög elem rejlik«, állítja Sch. Ezen felfogás szerint az egész midrás görög. A görög befolyásról azonban még szólni fogunk.

A 36-ik lapon lent oly értelmezést nyújt, a melyet nyugodtan agádikusnak nevezhetünk. Tósz. B. K. 7,10 (359₁)-et helyesen így fordítja: »Azt mondotta R. Jóchanan b. Z.: Jejj és lásd, hogy mikép kiméli Isten a teremtményei becsületét. Az ökor, mivel a lábain jár, ötszörösen pótoltatik, a juh, azért mert viszik, négyszeresen pótoltatik«. Sch. a szokásos értelmezést idézi, mely szerint a tolvaj, az által hogy a jubot vinnie kellet, becsületében meg van sértve; legyen tehát elég a négyszeres visszatérítés. Isten még a tolvaj becsületét is

kiméli, ez ezen értelmezésnek a pointe-je. De Sch. e szavakat על כבוד הבריה a mi kizárólagosan az ember becsületét jelenti, betűszerinti módszerével »a teremtmények becsületével« adta vissza és azáltal alapot teremtett magának a következő értelmezésre. »Jochanan talán az állatok különböző erejére gondolt, a melylyel Isten törvénye is számol. Az ökör mint erősebb, nagyobb becsülésben részesül, a juh, mint gyöngébb, kisebbben. Azért büntetik keményebben az ökör elrablását, mint a juhét«. Sch. felfogása szerint az ökör ereje a juhéval szemben ezen szavak által volna kifejezve: »a lábain jár«. És a juh?

37. Chagiga 5a Jóchanan amóra Maleáchi 3,5 értelmezi. Erre következik J. b. Zakkai-nak egy mondása: »Jaj nekünk, mivel hogy a szentírás a csekély és súlyos bűnöket egy arányban tudja be nekünk«. Az említett versben ugyanis arról van szó, hogy az Örökkévaló ítéletet mond a varázslók, a paráznakodók és a hamisan esküdők felett, valamint azok felett, kik a napszámost bérét illetőleg szorongatják. Az utolsó bűn csekélynek tekintendő az előbbiekhöz képest, a büntetés pedig mégis egy sorba állítatik velök. Sch. ezt írja: »E töredék értelmezését az összefüggés kellőn elősegíthetné. ההנו bizonyára valamely meghatározott mondatra vonatkozik, hogy melyikre, az a mondat mostani helyéből nem világlik ki. »A nagy parancs« kérdése megvan; Joch. ezt mint megoldhatatlan dolgot elutasítja, mivelhogy a szentírás maga sem adja meg rá a feleletet.

38. A baraitában B. Bathra 10b közepén két toldalékot találunk. Az első ויעביר szóval kezdődik és עבים (ע"י)-val végződik; a második אמר רבן נמיאל-lal kezdődik és végződik Jerem. 4,3 idézésével. A régebbi tudósítás nem »homályos«, mint Sch. hiszi. R. Gamliel szavai, melyek mint Jóchanan többi tanítványainál, נענה-val vannak bevezetve, természetesen a régebbi baraitához tartoznak és Schlatternak nem volt szabad ezeket mellőzni.

48. A tisztátlan ember megtisztulása fokozatosan megy véghez. Első fok fürdés után, második fok a nap leáldozása, és a harmadik az áldozat bemutatása után, mely a fürdés utáni napon történt, ha ugyanis ezt a tisztatlanság megkövetelte. (1. טבל ועלה; 2. העריב שמשו; 3. הביא קרבן.) A szadduceusok és farizeusok között már most vita keletkezett a felett, hogy melyik foka a meg-

tisztulásnak szükséges a veres tehén elégetéséhez. A szadduceusok azt állították, hogy a második, a farizeusok pedig azt állították, hogy az első. Hogy véleményüket diadalra juttassák, elrendelték a farizeusok, hogy a vörös tehenet elégető főpap tisztátalanná tétessék. Ez úgy eszközöltetett, hogy »kezüket rátették« és ezután rituális fürdőt vétettek vele (lásd misna Pára 3,7,8). Ezen rövid magyarázat után a tószifta említett helye (632a) egészen világos. »Történt az eset egy szadduceussal, a kinek napja leáldozott [2. tisztasági fokozat] és el akarta egetni a tehenet [ez a következő napon történt], és Rabban Jóchanan ben Zakkai tudta ezt róla, ekkor jött és mindkét kezét rátette [azaz tisztátalanná tette] és mondá neki: főpap uram! mily szép, hogy főpap vagy, kérlek, fürdöj meg csak. Ekkor az lement és megfürdött és feljött, megragadta Jóchanan fülét [eszébe jutott ugyanis, hogy a farizeus félrevezette] és mondá neki: Ben Zakkai, ha időm lesz majd hozzád! amaz felelé neki: ha majd időm lesz! Három nap sem mult el és sirba tették. Atyja eljött J. b. Z.-hoz és mondá: fiam meghalt.« A rövidség kedvéért Sch. fordítását szó szerint idézem:

»Történet egy szadduceusról, a ki a napot leáldoztatta és ment, hogy a tehenet (a tisztulási víz előállításához) elégesse. A sadduceus papok azt kívánták, hogy ez éjjel történjék, a farizeusok, hogy nappal.¹⁾ Akkor az egyszer a főpap érvényt szerzett akarátának. »Ez tudomására jutott R. J. b. Z.-nak és eljött és mindkét kezét rá tette (Schl. megjegyzése! Vedd figyelembe az ἐπιθεὶς χερῶν-t, itt mint átadást az ítélő Istennek) [?] és mondá neki: »főpap uram, mily szép, hogy főpap vagy!« Azután megparancsolja neki, hogy fürödjék meg, a mire azért volt szükség, mert a tehén elégetése tisztátalanná tett. [Hiszen a tehén még nem is égettettetett el!] Mikor megint feljött, megragadta fülénél fogva. [Miért?] »Mondá neki b. Z.: a mig időm lesz, menj!« לכשחמה לך (Sch. megjegyzése: e szavak homályosak, v. ö. Abot 2,4. אמר לא חמה שמה לא חמה ne mondd, ha majd időm lesz tanulni fogok, nehogy valahogy ne legyen időd.²⁾

¹⁾ Teljesen hamis állítás, mindkét párt a nappali elégetést kívánta. az eltérés csak az illető pap tisztasági fokozatára vonatkozott.

²⁾ Sch. nem tudja, hogy שמה »talánt« jelent (lásd fent egy más példát R. Has. 18. a-ból). Ő ezen partikulát שמה — ממה-ből etymologizálja és nem שלמה-ból (aram דלמה).

Erre ő azt mondá neki: »ha lesz idő¹« Ezen eljárás nagy historiai érdekességgel bír. Hogy a tehén nappal, vagy éjjel égettetik-e el, az mindegy... Nyilvánvaló, hogy Jóchanan célzatos szava a legsúlyosabb fenyegetést tartalmazza, mégsem átok, nem büntető csoda, az... Az ő felelete valószínűen gúnyként értelmezendő.« Egy értelem nélküli fordítás nem szülhet értelmesebb vizsgálódásokat.

50. Szerző helyesen fordítja a misnát Jadajim 4, 6: »A szadduceusok azt mondják: panaszt emelünk ellenetek, farizeusok, hogy azt mondjátok: a szent iratok a kezeket tisztátlanokká teszik, Homeros könyvei nem teszik tisztátlanokká a kezeket«. Ez egy részleges tisztátalanság, mely alatt a kezek a test többi része nélkül értetnek. Ezen rendeletet azért hozták, hogy a bibliapéldányokat a nagyon sok fogdosás általi elkopástól megóvják. Sch. azt hiszi: »A szadduceusok értelemellenesnek mondták, hogy a farizeus, ha Homerost vette a kezeibe, nem mosta meg kezeit; de mielőtt valamely bibliai könyvet megfogott, igen.« Valamely bibliai könyv megfogása *előtt* való mosásról a misnában nincs szó. A 4. jegyzetben felemlíti szerző a helyes magyarázatot is, de elveti a helytelen javára. Ugyanitt az is állítatik: »A kifejezés (a kezeket tisztátlanokká tenni) technikai formulává vált, világos értelem nélkül«. Azt hiszi-e Sch., hogy a szadduceusok vagy farizeusok nem értették a kifejezést, melyet a vitában használtak, vagy a misnatanítók, a kik ezen eltéréseket tudtunkra adják? Min alapszik továbbá Sch. következő állítása: »Jóchanan védelmébe fogadja a biariatekercek szentté avatását a farizeusok által, mely nemcsak a bibliai szóból, de a bibliai könyvből is szentséget csinál. Mégis a tanító a farizeusoktól láthatólag megkülönböztetik. Ő védi azokat, de magát nem sorolja közibük.« Ezen állításra nem találok más okot, mint szer-

¹ Az eredetiben e hely így hangzik: אחר שעה צרם לי באוני. אמר לו בן זכאי, a mit már fönt lefordítottunk. Sch. אמר לו: בן זכאי-hoz vonja és a főpap szavait Jóchanan szájába teszi, a minek következtében Joch. feleletéből a főpap felelete lesz. A szójáték! בשתפה, mely נמה = a főpap meghalt-tal képződne, természetesen elvész. Továbbá Sch. מנה-²et (= menj!) olvas מנה helyett. Ily fordítás mellett a szavak természetesen »homályosak«.

zőnk folytatását: »Épen így állottak a tanítók Jézussal szemben«. Joch. megkereszteltetik.

54. Szóferim 16/8. Jóch. túláradó szavakkal magasztatja tanítóinak bölcsességét, a melyből ő nem vett el többet, mint a légy, mely a nagy tengerbe merül ומשהו מהים »és egy csöppel kevesebb teszi«. Sch. e két szót így fordítja: »mennyivel teszi azt kisebbé?« Akkor így kellene lennie: ומה היא מהים. Száz meg száz esetben található משהו a zsidó tradícióban és jelentése mindig: bármily csekély is; itt tehát egy csöpp.

59. J. Taanith 67a 28. sor alulról (nem 68a) ez áll: Ha R. J. b. Z. azt kívánta, hogy essék az eső: azt mondta borbélyának: menj a templom elé, mert a rabbi nyíratkozni akar és nincs ereje hozzá, boszankodik, tüstént esett az eső. E szavakat; וליה בחילה מבעי מר היה נחה משהו szerzőnk így fordítja »erőlködött nem teljes erejével és azonnal esett az eső«. Mit értsünk az »egész erővel való erőlködés« alatt. Sch. nem marad adós a felelettel, mert tovább folytatja: »Nem volt sikrsége ehhez az egész erejére; az akarat sürgető erejéről és feszültségéről el van fogadva, hogy a meghallgatását lényegesen föltételezi, ezen gondolathoz könnyen fűződnek gonosz indulatu elferdítései az imának a chasszidismusnak komoly veszélyeztetésére. Az azok ellen való ellenhatások a tanban nem hiányoztak teljesen; mégis azoknak eszközei távolról sem voltak elégségesek, egy az imáról való tiszta, világos tanhoz«. De elég. Milyen theologiai vizsgálódásokat volt képes Jóchananuk a lenyíratkozásra való gyöngesége fölszínre hozni.

64. Echa r. 1,5-re (28b Vilna) egy hasonlóan kérdez-tetik, mi történjék azon hordóval, melybe egy kigyó fészkelte be magát? Szét kell törni. Mi történjék egy מגדל-lal, a melyben egy kigyó ütött tanyát? elégettetik. Sch. a kérdéses szó alatt tornyot ért. A contextus szerint kétségkívül szekrény értendő alatta. A bortartók agyagedények voltak, a toronyalakú szekrények fából készültek, azért a hordó eltöretik és a szekrény elégettetik. Hogyan égetnek el egy tornyot, mely kövekből van építve? Itt nyomtatékosan kiemeljük, hogy מגדל (v. ö. מגדל חמה ומגדל) szekrényt is jelenthet, mert más tudós is elkövette már ezt az elemi botlást.

66. 17. sor Echa r. 1,5-re (29a Vilna): למח חשך כך Sch. »mért oly fekete ő?« így kell: sovány.

73. Jóchanan mondá halála órájában tanítványainak: »távolítsátok el az edényeket, hogy ne legyenek tisztátalanokká és adjatok egy székot Chizkijának, Júda királyának (j. Aboda Zára 42c 43; ib. Szóta végén: rendezetek el); b. Berákh. 28b (286 Sch.-nél sajtóhiba) még e szó is van: מִצֵּי, »a ki eljött« A távozó tanító a haldoklóknak felizgatott fantáziájával látja, hogy a nemzeti dynastiából való jámbor király hozzá jön, hogy őt a tulvilági életbe kísérje. Eliezer, Jochan. tanítványa, halála órájában szintén Chizkiját látta, némelyek szerint tanítóját. Valaki a ben Pazi iskolájából, nem ben Pazi maga, mint Sch. mondja, Jósáfát királyt látta. Sch. maga említi ezen adatokat (74. 1. jegyzet). Mégis okoskodik a haldokló szavai fölött: »Az utolsó szóval lelepleződik a messianikus várakozás mint a szívének alapjában létező. A kifejezés, melyet annak ad. természetesen talánszerű, mind a név: »Hizkija király«, vajjon a messianikus jóslatot valóban Hizkijára magyarázta-e, a ki vissza fog térni, mind a számára elkészített szék, vajjon avval csak várakozásának szilárdságát akarja-e feltüntetni, vagy pedig a megjósoltnak a testből távozó lélek-nél való jelenlétében hisz«. Minderről egy árva szó sincs Jóchanan utolsó szavaiban.

Ilyen elmefuttatásokra ragadják szerzőt előre megállapodott nézetei, melyekkel Jóchanan életének és tanának előadásához fog: mindenhol keresztény és görög befolyást szimatol. Annaira megy, hogy az egész rabbinismust görög behatások produktumának tekinti. Szórol-szóra a következőket mondja: »Hogy Jeruzsálemben oly nagyarányu tudományos mozgalom keletkezett, a milyent a rabbinátus mutat, a Hellenizmus hatása Izraelre. Miután és minthogy Athénben és Alexandriában filozofusok léteztek, azért léteztek Jeruzsálemben rabbik« (11). Igaz, hogy Josephus a szaduceusokról és farizeusokról, mint bölcsésziskolákról beszélt, mert meg akarta magát értetni hellenista olvasóival, azt azonban, hogy a halákha és agáda, a zsidó szellem eme sajátos produktumai, a melyek első sorban a szentírás tanulmányozásának a gyümölcsei, létezésüket a hellenizmus hatásainak köszönik, tisztán Sch. találta ki. Még furább azonban a következő: »A tudás eme becsülése az, a mit a hellenizmus Jeruzsálemben előidézett és a mi a tanítónak tekintélyt adott az egész község fölött« (53). Hát Ezra tekin-

télye honnan eredt? Sch. szerint görög rationalizmus Jóchanan elmés szava, hogy Isten Izraélét Babyloniába, Ábrahám hazájába száműzte, mint a hogy a férj bűnös feleségét atyja házába küldi vissza (tősz. B. Kamma 357³⁰). Sch. így gondolkozik: »A görög rationalizmus nélkül nem jutottak volna ily értelmezésekhez. Ezen alapszik, hogy az exegétának nem elegendő a tény és történelmi megokolása, hanem még azt is kérdezi: miért éppen Babyloniába, miért nem máshová? és hogy a felelet mindjárt kezeügyébe akad« (32). Sch. ezt a gondolatot még tovább szövi, minthogy a gyenge és önállótlan zsidó szellemtől ilyen értelmezés, mint az említett, nem telt ki.

Miért nem szabad az oltárra vasat emelni (Ex. 20, 25)? Mert a vasból készül a kard. A kard a büntetés jelképe, az oltár az engesztelés jelképe, tehát egymással össze nem fér. Ha már kövekre (oltár) nem szabad kardot emelni, mert a békét létesítik Isten és Izrael közt, annál kevésbbé férhetnek Izrael fiaihoz, kik a világ kiengesztelői, az ő megrontói (tősz. B. Kamma 358¹⁰). Sch. úgy vélekedik, hogy a világegyetemre irányított elmélkedés, mely szerint Izrael hivatása a világ fennállásával van kapcsolatban, görög felfogáson alapszik stb. (35). Honnan vették e szerint a próféták a világegyetemre irányított elmélkedéseket? Sch. talán mindenhol, a hol a talmud-midrasirodalomban עולם előfordul, görög befolyást akar feltelezni? Lehetetlen, hogy a zsidóság, mely két világvallásnak adott életet, nem tudott volna görög befolyás nélkül egy eszmét megteremteni. Jóchanan agadájának eredetibb recensioja különben a Mechiltában Ex. 20, 25 (Friedmann 74a) van. Itt a Sch.-től is idézett befejezés így hangzik: »Ki békét létesít férfi és férfi közt, férj és feleség közt, város és város közt, nép és nép közt, ország és ország, nemzedék és nemzedék közt, minél kevésbbé érheti őt a büntetés.« Ez egészen úgy hangzik, mint Jóchanan önigazolása, ki a rómaiak ellen viselt háborúban a béke-párt feje volt és a templom elpusztulása után minden bizonynyal szemrehányásokkal halmoztatott el. A háború után kifejtett tevékenysége szintén a béke művére volt irányítva, a zsidók és rómaiak kiengesztelésére, villongó családok, pártok, városok kiengesztelésére. A férj és feleség közti béke, ha ezen két szó ugyan eredeti, talán az átokvíz megszüntetésére vonatkozik.

merne lépni. A tudomány érdekében kívánjuk, hogy a neves szerző jövőben elfogulatlansággal tanulmányozza a zsidó irodalmat és rabbinikus szövegek tárgyalásánál óvatosabb legyen.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

GINSBURG BIBLIAKIADÁSA.

(Vége.)

V.

A legfontosabb és legtanulságosabb fejezetek egyike a »Kéziratok története és leírása«, mely 210 oldalt foglal el és 60 kéziraatra terjeszkedik ki. Kíváncsinos lett volna, hogy a codexeknek kölcsönös viszonya, vagy műkifejezéssel élve, azoknak filiatója meghatározottassék. Helyes értékelés csak ezen az úton érhető el, mert tudvalevőleg egy archetypustól származó másolatok, bármily számosak is, csak egy tanuként vehetők tekintetbe. Fájdalom, ezt G. nem tette. Ezen szakasz előszavában a következőt írja (469): »A maszoretikus-kritikai kiadásom alkalmával összehasonlított kéziratok leírásánál megfelelőbbnek tartom, hogy ezeket azon országok és könyvtárak szerint osztályozzam, melyekben találtnak és az illető gyűjtemények katalogusai szerint, a mennyire ez lehetséges.« Hogy ily elv szerinti leírás történetnek nem nevezhető, azt mindenki belátja. Hiszen csak merő véletlen, hogy a bibliai kéziratok hova jutottak. E sarkalatos hiba daczára halásak vagyunk szerző iránt a tanításért, melyet nyújt, mivel lehetővé teszi a meglevő codexek lényegébe való bepillantást és megveti alapját a kéziratokban letett hagyomány kutatásának. Nem kételkedünk abban, hogy az összehordott anyagban való elmélyedés becses ismereteket hoz majd napvilágra. Szerzőnk kivételt csak a két legrégibb kéziratnál tesz, még pedig a British Museum Oriental 4445-nél, mely a pentateuchust tartalmazza és állítólag 820—850-ből ered, továbbá az ismert pétérvári próféták-codex-nél, mely 916-ról van keltezve. Az elsőről G. a bevezetésben facsimilét is ad, de a palaeographikus leírást G. feltűnő módon nem ezen facsimiléhez fűzi, hanem egy oly darabhoz, melyet nem tett az olvasó szeméi elé. G. továbbá szószerint ezt mondja (474): »E fontos kézirat egy lapjának facsimilejét a Bevezetés végén adjuk.« G. csak a kéziratok leírása előtti

lapot gondolhatja, mert más nincs adva. Miért nem indul ki tehát G. ezen adott facsimileből? Említésre méltó azon adat (473), hogy e codexben eredetileg nem volt פסוק פסוק. Ebben amaz állításom igazolását találom, hogy régebbi időben a פסוק פסוקnak volt jelentősége és hogy a פסוק פסוק csak ezután nyerte fontosságát. (JQR. IX. 129. n. 7.)

Szerző mind a 60 leírt manuscriptumot egy táblázatban állítja össze. Az olvasót ezen táblázatra utalva, csak a G. által tudomásul adott anyaghoz való megjegyzésekre szorítkozunk. Bebizonyítani igyekeztem (Tanulmányok 37), hogy az egyes pentateuchusi könyvek görög elnevezéseit héber nevekből fordították: Deuteronomion = משנה תורה; Arithmoi (Numeri) = חומש הפקודים, Levitikon = תורת הכהנים (v. ö. l. c. 39, 1. jegyz.) Exodos = ספר יציאת מצרים (Dikduke Hateamim 57), Genesis = ספר בראשית (מעשה). G. 481 egy 13. századbéli codexből a Genesishez e ezímet idézi: ספר ראשון והוא ספר בראשית עולם והיום, ami még pontosabban megegyezik Γένεσις κόσμου-val (Alex.) és a syr ברייתá névvel. Ugyanazon codexnek van Mózes 5 könyve mindegyikére egy kettős, a tartalmat kifejező megnevezése: Exodus = ספר שני והוא ספר יציאת מצרים ומתן תורה; Levitikus = ס' תורת ס' משנה תורה; Numeri = ס' הפקודים והמסעות; Deut. = ס' משנה תורה. Eme szavakkal »Mózes tanítónknak halála« az van mondva, hogy Deut. utolsó 8 verse is, ahol Mózes halálát beszéli el, Mózes tórájához tartozik. Mert e fölött már a tannaiták között is nézetkülönbség volt (Bába Bathra 14b). Erre czéloz Ben-Áser is (Dikduke Hateamim 1. l.) סיום התורה. azaz a 8 záró vers épen olyan, mint a tóra, azok is Mózesből valók. Minthogy a pentateuchus könyveinek elnevezései a Septuagintáéval megegyeznek, kétségen kívül áll, hogy nagyon régiek és nem a maszoreták vagy épen a másolók találták ki. Nagyon jelentős G. következő nyilatkozata a kérdéses kéziratról: »E kézirat maszórája nagyon pontos és fontos. Ugyanezért Massorah-kiadásomhoz ezt vettem alapul. Csupán csak azon esetekben, ha némely lista hiányzott, reprodukáltam azt máshonnan« (484.)

Szerzőnk műve második részének elején (114—136) a legnagyobb részletességgel bizonyította, hogy dagesolások, mint בבל-לפי (ψ 9, 2.); רַעְיָה (Gen. 10, 7.) stb. nem igazoltak. De G. annyira el van telve a Baer elleni polemiával, hogy nem

idéz G. 769. l. a párisi nemzeti könyvtár egyik codexéből, mely az 1286. évről van keltezve: אֶחָד; בָּרַע; יְהוָה; הָצִיץ; שָׁלַח. אֶחָד; שְׁנַיִם (= שְׁנַיִם). Nagyon érdekes azon megfigyelés is, hogy némely másolók a bibliaiszöveg azon szavát, mely az ő nevük, gyakran kiczifrázzák, pl. בָּרַע Genesis 14, 19., Deut. 7, 14. (631). Ezen felismerés segítségével sikerül G.-nak némely copistának a nevét megállapítani. Említtessék itt az a tény, hogy Baer az הָלַל stb. pontozását támogatandó, egy adatot idéz egy codexből, de az ugyanott álló megjegyzést: »De nem találtam így a *correct szövegekben*«, elhallgatja (662).

Most követjük G.-t, hogy kisebb megjegyzéseket tegyünk. 544, 1. j. הַקֹּדֶם »Creator«-ral fordíttatik, helyesebbnek látszik: a kezdettől fogva létező. — 547, 6. j. סֵךְ הַכֵּל קָמוּ מוֹמְרִים (v. ö. 777 is), megjegyzendő, hogy a hagyomány szintén 147 zsoltárt számlál (lásd j. Sabbath 15c. v. ö. Müller, Massecheth Soferim 222. l.). — 564 אֱלֹהִים után teendő és בֵּן בֵּן nem »Niszan havában«, hanem »a nyolczadik nap Niszanban« fordítandó, mert בֵּן בֵּן nem oldható fel בֵּן בֵּן-ra. — 573, 2. j. שָׁבַח לִבְרָא הָעוֹלָם בֵּיהָ G. e szót בֵּיהָ nem fordította, amit gyakran megtesz, ha valamely szót nem ért. Azt jelenti: aki a világot a בֵּיהָ névvel teremtette, ami a talmudban áll. — Felöltő helytelen fordítása אִמָּן וְנֶאֱמַר אִמָּן-nak (582, 1. j.). »Találja ezt kedvezően«; mintha בֵּיהָ lenne, holott így kell: »És így legyen Isten akarata«. — 586, 2.: שְׁלֹמֹה כְּתִיבֹתוֹ בִּשְׁנֵת. — 586, 2.: אִשִּׁים הַמֶּשֶׁת אֱלֹהִים וְנֶאֱמַר שְׁמוֹנֶה. Ez G. szerint azt jelenti, hogy a másoló »befejezte a codexet 5208. esztendőben R. Salamon számára«. Honnan veszi G. R. Salamont? Talán csak nem שְׁלֹמֹה-ból? Hogy a G. által nem fordított אִשִּׁים mit jelent, e pillanatban nem tudom. Talán valaki felvilágosítást ad róla. Fordítatlanul hagyja G. e szavakat is: בִּשְׁנֵת הַכִּפְשׁוּטָה, amely az év characterét helyesen mutatja, mint azt Brann velem közli. — Jób XII. 21-re megjegyzi egy kézirat מִחוֹתֵי נִדְבִים. G. (631) azt véli: »Jób 12, 21 maszórájából azt az érdekes tényt tanuljuk, hogy az a maszoreta iskola, melyből ez a codex származik, ezt a verset az *elválasztott* vagy *megfordított* nunnal bíró versek közé számította.« Semmi esetre sem. Mert akkor úgy kellett volna állni: van *tíz* fordított nun. Csak a maszoretikus annotatornak egy tévedése forog fenn, akinek emlékezetében volt, hogy שֶׁךְ בֵּן עַל-נִדְבִים-nél egy fordított nun

van. Minthogy eme szavak nemcsak Zsolt. 107, 40, hanem Jób 12, 21 is előfordulnak, azért hibásan maszoretikus megjegyzést fűzött e helyhez is. — 741. Igy hangzik a feliratban: הַשֵּׁם יִמְנֵה לָנוּת בֵּה וְכִרְוּמִים לֵה אֵי וְיֵעִי וְיֵעִי עַד סוֹף כָּל הַדּוֹרוֹת. G. a két aláhuzott szót nem fordította, tehát úgy látszik, hogy azok nem nyomdahibák. Mégis וְכִרְוּמִים-t kell emendálni = és *hasznó* művekben. — Egy a szerző birtokában levő kézirat iratik le 734—743, amely tartalmazza: »a pentateuchus 54 perikopájának emlékeztető jeleit, a szedarim részletes listáját, továbbá a versek, szavak és betűk számait, melyek a »Hebrew Bible«-ben az illető parásák végére nyomtattak« (742).

Ez fontos és nem mondható futólagosan, amint G. teszi. Ezen kézirat tartalmaz »egy maszoretikus traktatust Jakob ben Naftalitól, amely új és amelyet az olvasó a függelékben talál« (743). Az ígért függelék, sajna! elmaradt, épúgy még néhány oly dolog, amit szerzőnk ezen műben ígért. — A feliratban 748, 1. j. megvan a בְּטֹאוֹשֵׁת מֵחַת adat is, melyet G. az ő szószertinti fordításában hallgatagon mellőz. Ezen, úgy látszik, francia hely Gross Gallia Judaicájában nincs feljegyezve és nem tudom identifikálni. — 773. lap 1. j. »a betűk száma« valószínűleg íráshiba »a szavak száma« helyett, mert az előbbi G. négy sorban intézte el. — A bécsi codexben (csász. kir. könyvtár 4. sz.) a Hagiografák a következő rendben vannak: (1) Énekek éneke, (2) Ruth, (3) Siralmak, (4) Prédikátor, (5) Eszter, (6) Zsoltár, (7) Példabeszédek, (8) Jób, (9) Dániel, (10) Ezra ben Nehemia, (11) Krónika (777. l.). G. azt hiszi, hogy ez a sorrend a különböző sorrendeknek ő általa történt összeállításában a 7. oldalon nincs meg. És mégis eme sorrend az 5 legrégibb kiadás elrendezésével és a maga G. által Hebrew Bible-jében elfogadottal azonos, csak az öt megilla a liturgiában való alkalmaztatása sorrendje szerint van rendezve és az egész élére helyezve. — Ugyanazon oldalon נִדְבִים קְהִלֹּת pontos fordítása nem »a szent zsinagógák«, hanem »a szent községek«.

VI.

Majdnem 200 lapot tölt be a nyomtatott héber szöveg története és 24 számra terjed, amelyekben minden nyomás 1477-től, amikor a zsoltár megjelent, 1525-ig, amikor Jacob

b. Chajim rabbinikus bibliája a maszórával együtt napvilágot látott, kritikailag leiratik és megbeszéltetik. Szerzőnk ezen fejezetben nemcsak leírást nyújt, hanem valóságos történetet, amelyben a különféle kiadásoknak egymáshoz való viszonya meghatároztatik és minden egyesnek kritikai értéke pontosan megbecsültetik. Jóllehet az anyag, mely a kéziratokból van véve és élénk tárva, értékesebb, mégis legsikerültebbnek tartjuk a kérdéses fejezetet, amelyben G. előmunkálatokra támaszkodhatott. A megbeszélt kiadások egy táblázatban vannak összeállítva, a csak megemlítették is, amely táblázatra utaljuk az olvasót.

Bibliaszövegünk német recensió, mivelhogy az első héber nyomdákat németek állították fel, aminthogy a könyvnyomást általában német művészetnek nevezték (v. ö. Chwolson: ראשית מועד הרפוס בישראל, melyet Eisenstadt M. oroszról fordított, Varsó 1897, 6. lap), ahol szó van e nehéz versről is: אני נסתר, amely az első nyomtatott héber mű, Jákob ben Áser »Négy Tur«-ja (Pieve di Sacco 1475) utóiratának 2. félverse. Chwolson De Rossiból מוסתר, Mózes Chagis לקט יבוא-הקמה az Eben Haezerhez מוסתר-é idéz és מוסתר-re javítja. Ginsburg 780, 1. j. מוסתר-t nyomtat, ami már grammatikailag lehetetlen.

Néhány megjegyzés: 866. old. e rövidítés יצו így fordítatik: »Óvja őt meg Istene és Megváltója«, holott 604. old. ugyanazon rövidítés pontosabban: »Óvja meg és tartsa életben az ő Istene«-vel adatik vissza, minthogy ezen abbreviaturát így kell feloldani: יצוהו צוהו ויהיהו. Egy utóirat szavai: עת לעשות לה' ולדברו אורו עיני 879. old. pontatlanul fordítatnak, »mert ideje tenni az Urért és szaváért, mely szemeim világosságá«, holott helyesen így kell lennie: »és az ő szavai megvilágítják szemeimet«, minthogy ולדברו nem לעשות-tól függ és אורו verbum és nem főnév. — Az egész bibliának harmadik kiadása az utóirat szerint befejeztetett: ותשלם כל המלאכה פ' יומלא כבוד ה' את כל הארץ שנת לפלא נר פה בריש G. 879: »Az egész munka befejeztetett a 254. évben (= 1494) itt Bresciában«. Azt tehát nem vette észre, hogy י' a heti szakaszt, még pedig שלח-t jelenti, ahol az idézett vers (Num. 14, 21) áll. — A Zsoltárok, Proverbia, Jób és Dániel kiadásában 1515 a legutolsó könyvnél az áll, hogy ennek 70 széder-je

ואדרים י. Helyesen jegyeztetik meg (891), hogy félreértés forog fenn, mert ezen könyvnek csupán hét szakasza van. Nyilvánvaló, hogy a nyomdász תשבעה-t שבעה helyett re oldotta fel és azután e helyett ג-ת szedett. — Ezen kiadás feliratában az van, hogy befejeztetett Ellul 4-én תעדה ליצירה, amit G. így fordít: »a teremtés 280. évében«; e helyett kell: 275, mert az egyik ה 5000-t jelent. — 896, 4. j. az utóiratban ez áll: והוא ברחמי יסעדי להתחיל וי, ezt G. így fordítja: »és stb. segített, hogy megkezdjem«, holott helyesen így kell: »ő fog segíteni«, mert nem mult, hanem jövő tevékenységekre vonatkozik. — A 934. lap 14. sorában Amsterdam irásiba Antwerpen helyett (= אמרשטאדט). — Nem pontos eme szavak fordítása: המצא המרבי 934, 22. sor. A Jewish Quarterly Review 1897. évi októberi füzetében (X, 175) kimondottam ama véleményyt, hogy a pápa a zsidó approbatiók atyja, mivelhogy ezek approbatiójának bélyegét viselik magukon, melyet a Vulgata 1592. évi kiadásához adott. J. B. de Rossinak Annales Hebraeo-Typographici-jében semmi utalást nem találtam approbatióra, most örömmel tudom meg az előttem levő munkából (936. l.), hogy a pápa már 1515-ben adott ilyent, még pedig a Rabbinikus Biblia első kiadásához (Velence 1515), amelynél Felix Pratensis közreműködött és amely iránt a keresztény világ nagy mértékben érdeklődött. Ez már a legtöbb rabbinikus approbatiók jellemző vonásait tartalmazza és szószerint így hangzik: »Ne quis hosce libros cum Targum; vel absque Targum; Bibliaeque expositores hebreos; Ad decennium A. M. D. XV imprimat, vel imprimendos curet; Leo X. Pont. Max. sub excommunicationis; et in terris Sanctae Roma. Ecclesiae librorum quoque amissionis poena cavit«.

Az approbatiók történetéről Zuckermann B., Katalog der Seminar-Bibliothek. Erster Theil: Vorwort. Handschriften. Druckwerke: Bibel (Boroszló 1870 a szeminárium Értesítőjében) következőleg nyilatkozik: »A 17. század óta szokásossá vált ajánlatok egyes művekhez (הסכמות) a zsidó történeti kutatásnak bő forrását képezik. Ez okból minden műnél, hol ily approbatio található, az aláírók neveit, a helyet és a kiállítás évét feljegyzem e művek leírásánál« (p. IX). Zuckermann külön registert készített, mely betürendben adja mindazon férfiak neveit, kik valamely műhöz approbatiót adtak. Ennek

Az emberi igazságszolgáltatásnak bizonyára legfontosabb része az, mely a halálbüntetéssel foglalkozik. Elveszik az embertől a mi legdrágább, az életét, megfosztják attól, a mit ember többé vissza nem adhat. A hol emberi életről van

szó, a hol a bíróságnak lét és nemlét fölött kell határoznia, a felelősségnek legmagasabb fokán kell állania, teljes tudatában lennie annak, hogy döntésétől egy emberi élet függ. A szentírás a legrégibb írott törvénykönyv és azért a jogtörténet szempontjából is érdekességre tart igényt annak kifejtése, milyen bűnesetekben alkalmaztatott a halálbüntetés.

A szentírás a halálbüntetést az elkövetett bűntény (a szó legtágabb értelmében) megbüntetésének tekinti egyrészt »és irtsd ki a gonoszat közepedből« (V. Móz. 13, 6. 17, 7. 12. 19, 19. 21, 21. 22, 22. 25. és hasonlóan 19, 10. 13.), de másrészt elrettentési eszköznek is, azért a kivégzésnek minél nagyobb nyilvánosságban kellett történnie, »hogy egész Izrael hallja, és féljen ilyen dolgot cselekedni« (V. Móz. 13, 12. 17, 13, 21, 21.).

A modern törvényhozás nagyon megszorítja a halálbüntetések számát — sőt van olyan is pl. a Svájc egyes kantonjaiban, a mely teljesen kizárja — a királyi kegyelem folytán pedig, legyen hogy maga a bíróság,¹⁾ legyen hogy a vádlott kérelmezi, még kevesbedik a számuk. A modern törvényhozás csakis jogi szempontból bűnténynek minősített cselekedetre alkalmazza a halálbüntetést, míg a régi és középkori vallásos bűnesetekre is mért halálbüntetést. A középkorban az eretnekeket és varázslókat máglyára ítélték. A bibliai törvényhozás pedig erkölcsi bűnökre is szabott halálbüntetést. Innét van az a sajátos jelenség, hogy a mózesi törvényhozás humanitása dacára, mely az állatokra is kiterjed, sokkal több esetben rendeli el a halálbüntetést, mint a modern büntetőtörvény.² Ezeket az eseteket három kategóriába lehet sorozni, háromféle halállal sújtandó bűntény van: vallásos, erkölcsi és tiszta jogi.

I. Vallási bűntény, mely halállal sújtandó, követ el:

1. A varázslónő »varázslónőt ne hagyj életben« (II. Móz. 22, 17);

¹⁾ V. ö. Handbuch des allg. oesterr. Strafrechtes von. Dr. Ed. Herbst pag. 177, § 52, a hol megállapítatik az eljárás, ha a bíróság halálos ítéletet mondott ugyan ki, de tekintve az enyhítő körülményeket megkegyelmezésre ajánlja az elítéltet.

²⁾ Ibidem pag. 96. § 12.

2. A bálványimádó és az arra elcsábító, tehát a) a bálványimádó »... a ki szolgál idegen isteneknek és előttük leborul: a napnak, holdnak vagy az egész égi seregnek... kövezd meg, hogy meghaljon« (V. Móz. 17, 2—7.); b) a bálványoknak áldozó »a ki bálványoknak áldoz, halállal lakoljon«, II. Móz. 22, 19. c) különösen a ki Molochnak szenteli ivadékát »minden izraelita vagy idegen, a ki ivadékaiból a Molochnak ád, halállal sújtandó, az ország népe kövezzé meg« III. Móz. 20, 2; d) hamis próféta, a ki jóslata beteljesedése révén bálványimádásra csábít, mondván, menjünk idegen istenségek után... halállal büntetendő« (V. Móz. 13, 2—7); e) bárki, a ki bálványimádásra csábít, »ha elcsábít bátyád, anyád fia, vagy fiad, vagy leányod, vagy szeretett nejed, vagy kedves barátod, titkon mondván, gyere, szolgáljunk idegen isteneknek... öld meg« (V. Móz. 13, 7—13. מַסִּית).¹⁾ f) Bálványimádásra elcsábított város »Támadtak gonosz emberek és elcsábították városuk lakóit, mondván, hadd szolgáljunk idegen isteneknek... bizony való a dolog, megtörtént ez az utálat közepetted, öld meg ama város lakóit a kard élével« (ibid. 13—19 עַר הָרָחָק); 3. Isten nevének káromlója »a ki káromolja az Örökkévaló nevét, ölessék meg« (III. Móz. 24, 17 מַרְדֵּם); 4. A hamis próféta »hamis próféta, a ki önkényből nevemben beszél... haljon meg« (V. Móz. 18, 20.); 5. A szombati szünet megszegője »Tartsátok a szombatot... a ki megszentégteleníti, ölessék meg«, »a ki munkát végez szombat napján, ölessék meg« (II. Móz. 31, 14—15); 6. A halottidőző és jelmagyarázó férfi vagy asszony, »ha van köztük halottidőző vagy jelmagyarázó, ölessenek meg« (III. Móz. 20, 27).

II. Erkölcsi bűntényt, mely halállal sújtandó, követ el:

1. A ki szüleit átkozza »a ki apját vagy anyját átkozza,

¹⁾ A talmud így különbözteti meg a מַסִּית-t a מַרְדֵּם-től. Az első csak felkölti a figyelmet a bálványra, a másik egyenest a bálványimádásra ingerel. Szanh. 67a. A szentírás szava szerint az utóbbi eljárás tételeztetik föl a מַסִּית-től, míg a figyelem felköltéséről nincs is szó. A talmud a מַרְדֵּם külön fajtáját az עַר הָרָחָק elcsábítóitól veszi (נִידָה V. 13. 14) és annyiban helles, hogy מַסִּית, a ki egy embert, מַרְדֵּם pedig, a ki többeket csábít bálványimádásra. Hogy a מַסִּית megköveztetik, míg az ugyanazon bűnt elkövető próféta felakasztatik, különös. Érdekes, hogy a talmud a מַסִּית-t két nemből ismeri és a sz. nitrás hamis próféta két fajtát (V. 13, 1. 18, 20.) egygyé egyesíti (Szanh. 84b).

öllessék meg» (II. Móz. 21, 17) és »a ki apját vagy anyját átkozza, öllessék meg... vére rájön« (III. Móz. 20, 9); 2. A ki szüleit üti, »a ki üti apját vagy anyját, öllessék meg« (II. Móz. 21, 15); 3. Az engedetlenkedő és ellenszegülő fiu »ha valakinek van engedetlenkedő és ellenszegülő fia... kövezzék meg a város emberei és haljon meg«¹⁾ (V. Móz. 21, 18—21); 4. a házasságtörő, még pedig úgy a férfi, mint a nő »ha egy férfi házasságot tör férjes asszonnyal... felebarátja nejével, öllessék meg a házasságtörő férfi és asszony« (III. Móz. 20, 10 és V. Móz. 22, 22);²⁾ 5. A ki eljegyzett leánynyal nemileg egyesül lakott helyen, a hol erőszak nem lehetséges, szintén mindkettő halállal lakol, »a leány, mert nem kiáltott a városban, a férfi, mert bántalmazta felebarátjának feleségét« (V. Móz. 22, 20—21. 23—25);³⁾ 6. a ki eljegyzett leánynyal járatlan helyen (mezőn) erőszakkal egyesül, »haljon meg, de a leánynak nincs halálos bűne, mert olyan ez, mintha hirtelen valaki emberre támad és meggyilkolja« (ibidem 25—28); 7. a ki elhál apja feleségével »mindkettő öllessék meg, vérük rájuk jön« (III. Móz. 20, 11); 8. vagy mennyével »mindkettő öllessék meg stb« (III. Móz. 20, 11); 9. a ki nőül vesz egy asszonyt és annak anyját, »vérfertőzés ez, tűzben égessék el őt és azokat«⁴⁾ (III. Móz. 20, 14); 10. férfi, a ki férfival

¹⁾ A hagyomány felfogása szerint a בְּסֵרִיָּה bűntetése praeventiv rendszabály, mert végre utonálló, rabló és gyilkos lesz, e szerint tiszta jogi büntény miatt lakol, de a szentírásban nincs nyoma eme felfogásnak, azért az erkölcsi halálos bűnök közé soroztuk.

²⁾ Az 5. 6. 7. 8. alatt említett esetek is a házasságtörés körébe tartoznak, mert az eljegyzett leány נְעֵרָה הַמְאוּרִישָׁה nem tekintetik szabadnak, hanem némileg férjes asszonynak, ép úgy 7. az apja felesége apja életében és 8. mennye fia életében, mégis a büntény külön csoportját képezik, mert a büntényt elkövetők között szoros vérokonság is fennáll.

³⁾ Ide tartozik a következő eset is »a kohanita leánya, ha paráználkodni kezd apja házában, apját szentségteleníti meg, tűzben égessék el« (III. Móz. 21, 9), mely szintén csak eljegyzett leánnyra vonatkozhatik, mint a hasonló eset izraelita leánynál (V. Móz. 22, 20—22), mert szabad בְּתוּלָה leány nem nevezetik paráznának, ha férfinak megadja magát, büntetése pedig, ha a férfi, a kinek megadta magát, ismeretes, hogy nejevé lesz V. Móz. 22, 28—29, a hol világosan szűznek בְּתוּלָה mondatik.

⁴⁾ A szentírás a 4. 5. 7. 8. alatt említett esetekben feltételezi a női fél beleegyezését (csupán az 5. alattinál nem), »mert nem kiáltott« és ez a megokolás érvényes bizonyára mind a négy esetben, a bele-

közösül »mindkettő öllessék meg, vérök rájuk jön«¹⁾ (III. Móz. 20, 13.); 11. »férfi vagy nő, a ki állattal fajtalankodik« (III. Móz. 20, 15. 16 és II. Móz. 22, 18).

III. Halállal büntetendő:

1. A gyilkos »a ki embert megöl, öllessék meg« (II. Móz. 21, 12.) ha gyilkossági vagy emberölési szándéka van »ha valaki emberre támad, hogy szándékosan meggyilkolja, oltáromtól is vegyétek el, hogy megöljétek« (ott 14 v.); 2. emberölő a) »ha valaki úgy üti szolgáját vagy szolgálonőjét bottal, hogy keze alatt meghal, boszultassék meg« (ott 20 v.), a mi csakis halálos büntetésre vonatkozhatik, mert ha a halál nem következik be azonnal, csupán pénzbírsággal sujtandó« (ott 21. v.); b) ha verekedés közben valaki áldott állapotban levő asszonyt megrug, »hogy szerencsétlenség történik«, azaz a magzat meghal, »adj életet életért« (ott 22—25 vv.); c) ha »öklelő bika«, a melyre gazdáját figyelmeztették, embert úgy megsért, hogy meghal, megöleendő a tulajdonosa, ha a megölt rokonsága nem fogad el váltságdíjat (ott 28—32. vv.). 3. Az emberrabló »ha valaki embert elrabol és (rabszolgának) adja el, de még birtokában találta, öllessék meg« (ott 16. v.). 4. Az ellenszegülő bíró וְקֵן בִּטְיָה, az a bíró ugyanis, a ki a legfőbb törvényszék döntése daczára megmarad ellenkező véleménye mellett és így határoz (V. Móz. 17, 8—13); 5. Oly tanu, a kinek tanúsága halálos büntetéssel jár a vádlottra, ha meghazudtoltatik »tegyetek vele úgy, a mint ő akart testvérével tenni, és írtd ki a gonoszát közepedből« (וְעֵדִים זֹמִיִּין ott 19. 19).

egyezés vagy az erőszakolt megadás úgy különböztetik meg, hogy az utóbbi járatlan helyen történt, a hol segítség nem jöhetett, külön helyen pedig az asszony, vagy eljegyzett leány megszabadulhatott volna a férfitől. De szűz leánynál a szentírás világosan megkülönbözteti a beleegyezést »ha valaki még el nem jegyzett leányt elcsábít« (II. Móz. 22, 15—16) az erőszakos megbecstelenítéstől »ha valaki szűz leányt, a mely nincs eljegyezve, talál és megragadja« stb. (V. Mózes 22, 28), mert az első esetben pénzbírságot fizet az elcsábító és nem kell elvennie a leányt, míg az utóbbi esetben nőül kell vennie és soha tőle el nem válhatik, azonkívül még a leány apjának kell hogy fizessen mintegy fájdalomdíj gyanánt 50 ezüstöt.

¹⁾ Ezen pervers »päderastiá«-nak nevezett szokás nemcsak az ókori népeknél divott nagyban, hanem a középkori Európában is. V. ö. Schopenhauer Die Welt als Wille und Vorstellung II. cap. 44.

Eme törvénykezésben fontos szerepet játszik a vérbosszu, mert habár Mispátim heti szakaszban (I. fent 1.) és kétszer Mózes III. könyvében »Ha valaki bármily emberi lényt megöl, ölessék meg« (24, 17) és »a ki embert öl, ölessék meg« (21. v.), továbbá még egyszer Móz. IV. könyvében »minden emberölő, tanuk szája szerint öljék meg a gyilkost« (35, 30), tehát különböző helyen négyszer megparancsoltatik a gyilkos megölése, a mi analógia szerint a bíróság feladata közé tartozik, mégis a gyilkosról szóló külön szakaszban a megölés a meggyilkoltnak rokonságára bizatik, a **הַרֵם בְּיָמָיו**-nak adatik meg a jog, hogy a gyilkost, bárhol találja, megölheti (Móz. IV. 35, 19. 21), sőt ha menhelybe menekült, a bíróság kiadja a családnak, mi több, ha nem gyilkos, hanem véletlenül okozta halálát valakinek, és idővel a menhely határait átlépte, és megöletett a vérboszulótól (**הַרֵם בְּיָמָיו**-tól), akkor az utóbbi büntetlen.

Ha szövegkritikába nem bocsátkozunk, az ellenmondás csak úgy tűnik el, ha feltesszük, hogy a bíróság a fölött hozott ítéletet, gyilkos-e, vagy nem, és ha gyilkos, kiadatott a meggyilkolt családjának, úgy hogy a vérbosszu kielégítése a bíróság határozatától tetétté függővé. Világosan mondja a szentírás, ítélkezzék a község a gyilkos és a vérbosszut követelő között ezen határozatok szerint (IV. Móz. 35. 24). Tehát a bíróság hozza meg az ítéletet, de végrehajtója a »gól hadam«.

Ha a halálbüntetés eme harmadik csoportját, a mely tiszta jogi jellegű, szemügyre vesszük és a mai büntető törvényhozással szembeállítjuk, arra az eredményre jutunk, hogy a bibliai törvény szigorubb volt a mai törvénynél. A modern törvényhozás ötféle büntényre szab halálos ítéletet, ezek 1. hazaárulás, m. p. a király személye ellen intézett büntény, a kormányforma erőszakos megváltoztatására törő cselekvés és az ország épsége ellen irányuló összeesküvés (§. 58 a, b, c.); 2. nyilvános erőszakoskodás, a melyből a cselekvő által egy ember előre látott halála folyik (§. 86.); 3. véghezvitt gyilkosság (§. 136.); 4. rablással párosult emberölés (§. 141.); 5. gyújtogatás, ha előre látott emberhalál következik belőle (§. 167a.).

Ezen csoport elsejéről a szentírás ugyan nem szól, de a későbbi állami életben tényleg alkalmaztatott. Saul király pl.

az egész Nov-i papságot ölette meg, mert ellenfelét Dávidot támogatta »miért esküdtek össze ellenem« (I. Sám. 22. 13.). A halálos büntény többi válfajait nem különbözteti meg a szentírás így, hanem egy fogalom alá foglalja, az emberölés fogalma alá. Milyen ellenséges cselekvés folytán áll ez be, erre nézve a szentírás a rendesen előforduló eseteket hozza fel, ütés vassal, kővel, megrúgás, stb. de már a hagyomány azokat a komplikált eseteket is felsorolja, a melyekben a halál nem bántalmazás következménye, hanem szükségképi következménye valamely más ellenséges tetteknek, szóval bővíti az emberölés körét pl. ha vízbe vagy tűzbe dob embert és nem menekülhet, vagy ha menekülhetne, de mégis meghalt sat.¹⁾ A szentírás szerint minden emberölésnek minősített cselekedet halállal büntetendő, holott a modern jog így emberölést nem büntet halállal, hacsak nem szándékoltott illetve előre volt látható.

A modern felfogás szerint minden ellenséges szándékból folyó cselekvés, mely nem irányult a másik ember élete ellen, de következett belőle a másik halála, emberölésnek minősítettik,²⁾ kivéve azt az esetet, a mikor véletlenül másnak a halála következik be, a ki ellen nem irányult az ellenséges cselekvés (dolus indirectus). De a személyben való tévedés nem zárja ki az emberölés büntényét. A szentírás a dolus indirectust szintén nem bünteti, hanem az elkövetője számára a menhelyben való tartózkodást írja elő. De míg a modern büntetőjog az emberölést csak fegyhazzal bünteti és csak oly emberölést, melynél a másik megöletése szándékba vétetett vagy előre volt látható, halállal, addig a szentírás minden emberölést azaz minden ellenséges cselekvést, melyből a másik halála folyik, halálbüntetéssel sújt, feltéve, hogy az ellenséges cselekvés olyan volt, hogy belőle halál következhetik, mert ez képezi a megöletés szándék kritériumát.³⁾ Tehát a hirtelen, furfangos vagy leshelyből való támadás magában, involválja a megöletési szándékot⁴⁾ épúgy, mint a fenforgó gyűlölség mellett történt megrúgás, vagy súlyos tárggyal való megdobás, vagy kézzel való

¹⁾ V. ö. Szanh. 76. b. A hagyomány büntető törvényhozájáról bővebben szólunk majd a következő cikkben.

²⁾ V. ö. Herbst, pag. 130 s. köv.

³⁾ IV. Móz. 35., 17., 18. **וְהָיָה כִּי יִשְׁחָט אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ**

⁴⁾ II. Móz. 21., 14. **בְּעֵרְמָה**, V. M. 19., 11. **וְהָיָה כִּי יִשְׁחָט אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ**

leütés,¹⁾ mint végre oly eszközzel történt bántalmazás, a mely súlyosságánál és nehézségénél fogva egy ember halálát előidézheti, tehát vassal, kövel, bottal vagy fadoronggal.²⁾ A döfő bika-nál hiányzik ez a kriterium, az ellenséges szándék némileg ugyan benne van az ilyen emberéletet veszélyeztető bika szabadonbocsátásában, azért az enyhítő körülmény alkalmazható, hogy váltságdíjjal fizethet.³⁾ A szentírás elve életet életért (II. Móz. 21., 23.), azért az áldott állapotban levő, férfiak verekedése közben szerencsétlenül járt nő is oly bűneset, mely halált von maga után.⁴⁾

Maga az írott törvény elég rigorosus a mai törvénynyel szemben, de korántsem drakonikus. Hiszen ismeretes a bibliai törvény humanitása az állat iránt, az állat kínzását megakadályozandó parancsolatok. Az emberi élet biztonsága oly állam-érdek és társadalmi követelmény főleg ujonnan alkotott állam-ban, hogy még szigorubb rendszabályokkal mint a milyeneket a mózesi törvényhozás statuált, is megóvandó és megszilárdítandó. Az új zsidó államban meg kellett szilárdítani a monotheismust és az abból folyó erkölcsi életet és az állami meg társadalmi rendet. Eme három oszlopon épült fel a zsidó állam, ezeket kellett a mózesi törvényhozásnak megerősítenie. Ezen magasztos cél elérésére szolgáló büntető törvény enyhének is mondható, ha tekintetbe vesszük, hogy majdnem három és fél ezer év előtt hozatott. Hiszen még a középkorban — az ó-korról nem is szólva — máglyán égették el az eretnekeket (Huss,

¹⁾ IV. M. 35., 20., 21.

²⁾ Ugyanott 16—18 v. épúgy II. M. 21., 20., ha valaki úgy veri szolgáját bottal, hogy keze alatt meghal.

³⁾ Analogia szerint a megdöfött rokonsága állapítja meg a váltságdíjat, ha el akarja fogadni, mint az áldott állapotban levő asszony férje a veszekedésnél bántalmazott asszony esetében, de a szenvedő alak *ישת* arra mutathatna, hogy a bíróság határozza meg. De ott is *נתן בפללים* megenged oly magyarázatot, hogy a bíróság dönt a követelt kárpótlás ill. váltságdíj ügyében. L. a kommentárokat. Ha így van, akkor az eljárás hasonló volna a mai bírósági eljáráshoz, ha az egyik fél testi sértés vagy indirekte okozott halál (pl. vasuti baleset alkalmával) miatt pénzkárpótlást követel, a melynek nagyságát a törvényszék állapítja meg.

⁴⁾ A szerencsétlenség *יָסַד* vagy az asszony hal meg, vagy a magzat illetőleg korai halottszülés áll be, vagy az asszony és a magzat mennék tönkre.

Giordano sat.), a varázslónőket és az inkvizíció, mely századunkba is belenyúlt, sokkal könnyörületlenebb volt a mózesi törvénynél. A rabszolga agyonkínzása, a mint még századunk közepe táján dívott Amerikában, már negyedfél ezredév előtt súlyos büntény volt Izraelben. Hiu fáradság volna a mai büntető törvényhozás fölényét a bibliai felett kifejtetni, mert ez a fejlődés szempontjából természetes, de kétségtől a mózesi büntető törvényhozás volt az első e téren és kiinduló pontja eme törvényhozás fejlődésének, ha nem is alapja a mainak, mely a római jogból keletkezett. Hol volt még Róma, mikor Izrael már birtokában volt ezen törvényhozásnak! Mindenesetre a bibliai törvények a kitűzött célt elérték úgy vallási mint erkölcsi és társadalmi tekintetben.

A halálbüntetés négyféle volt: kövezés, elégetés, felakasztás és lefejezés. De minden bűnesetnél nincs világosan megjelölve a halál neme. Kövezésre ítéltetett 1. a Molochnak áldozó, 2. a halottidéző, 3. Isten nevének (tetragrammaton) káromlója, 4. a szombat megszegője, 5. a bálványimádásra csábító, 6. a bálványimádó, 7. az eljegyzett leány, ki idegen férfival némileg egyesült, legyen hogy jegyesi korában, legyen hogy később férjhezmenetele után tudódott ki a dolog, és 8. az engedetlen fiu. Elégetésre: 1. a kohanita paráználkodó leánya 2. és a férfi meg az asszony és anyja, ha házasságban éltek. Lefejezésre: 1. a ki állattal közösül, 2. és a bálványimádásra elcsábított város.

Milyen halálbüntetés jutott a többieknek, erre nézve bizonyára szóbeli hagyomány létezett a legrégibb időtől kezdve. A felakasztottat még aznap kellett eltemetni (V. Móz. 21., 23.).

A kivégzés a kövezésnél így történt: A deliquentet kivették a városon kívül¹⁾ és a tanuk, a kiknek tanúsága szerint hozatott meg a halálos ítélet, dobták rá az első követ,²⁾ a többi nép azután folytatta a kövezést, a míg meghalt (III. M. 24. 23.; V. 13. 10. 17. 7.). Csupán az eljegyzett leány, a ki férjhez

¹⁾ Az előfordult esetekben a »táboron kívül« történt a kövezés, de különben a törvény többször azt írja elő, hogy a kövezés a kapunál történjék, tehát ott, a hol a bíróság székel (v. ö. V. M. 17. 5. 21. 19. 22. 24.).

²⁾ »Tegyük, a kik hallották káromolni, kezüket rá«, úgy látszik ugyanaz, mint a tanuk dobják az első követ rá.

ment, apjának háza előtt köveztetett meg elrettentő példaul. (V. 22, 21.)

Ilyen volt a mózesi büntető törvényhozás. A gyakorlatban való alkalmazásáról kevés adatot tartalmaz a szentírás. Ime ezek:

1. Isten nevének káromlója (מְרִיר III. M. 24., 13–22.); 2. a szombati tilalom megszegője (מְקַשֵּׁשׁ עֵצִים IV. 15., 32–36) — a pusztai tartózkodás idejében; 3. Nabot, a ki Isten- és királykáromlás miatt halálra ítéltetik (I. Kir. 21, 10.), mind e három megköveztetett. Nábotnál új adatot látunk a törvénykezésben; a királykáromlás bünesetét, a melyet a mózesi törvényhozás nem ismer, de már Dávid idejében is halálos bünesetnek vétezt, mert 4. a Benjaminita Simiról úgy rendelkezik végszavai-ban Salomonnak »ne hagyd büntetlenül, mert borzasztóan szidott engem... és szállítsd öregségét véresen a gödörbe« (I. Kir. 2, 8–9.).

Végre említendő a rendkívüli állapot — statarium — melyet a hagyomány הַיָּמִים שֶׁנָּה —nak nevez. Ilyen volt az Achan esete, a kit Józua köveztetett meg, mert az eskü daczára a zsákmányból magának eltulajdonított egy pár dolgot. (Józ. 7. f.)

Mivé fejlesztette a hagyomány a mózesi büntető törvényhozást, azt a következő szakaszban fogjuk kifejezni.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

A ZÁGRÁBI KÖZSÉG MULTJÁBÓL.

Az újabb zsidó történetnek van egy különös jelentékeny momentuma: a haladás és konservativizmus közt dúló harczból kisarjadzott szakadás a községekben. Ugy Németországban, a hol a haladás, a reformáció és század elején kezdetét vette, valamint Magyarországon, tehát Oroszországot kivéve a legtöbb zsidó lakosságot feltüntető két országban az istentiszteleti ujitások, mert a templomban kezdődött a reform, rést ütöttek a községek egységén, szakadást idéztek elő a haladó és konzervatív elemek között. Ez a jelenség idővel azt az eredményt idézte elő, hogy a zsidóság az említett országokban két pártra oszlott, melyek rendszerint egymással harcban állottak, folytonos küzdelemben és csak nagy ritkán fejtettek ki egységes

működést, a mire gyakran volt szükség, midőn az összszidóság ellen intézett támadások gyarapodtak.

Jelentéktelen ujitások az istentiszteletben, a minők egyes imák elhagyása, gyakori tiszta német, illetve magyar nyelven tartott szónoklat a régi derása helyett, a mely iránt a fogékonyság a zsidó ismeretek elhanyagolása folytán mindinkább kevesbedett, az ország nyelvén mondott vagy énekelt új imák, az orgonakiséret, valamint a régóta elharapódzott rossz szokások megszüntetése, a melyek rend- és áhitatzavarók, oly elkeseredett ellenszegülést okoztak némely községben, hogy történetének java részét a pártok közti csatározások töltik meg.

Érdekes példát nyújt erre a zágrábi község. A szakadás itt még 1848 előtt történt, de mind a mellett hogy a község már oly régen vált ketté, manapság az orthodox község már jelentéktelen. A majdnem 35 éven át dúló harcban a konzervatív elemek számban megcsappantak, és ha egy pár inkább fanatikus mint konzervatív gazdag ember kevésbbé vágyódott volna vezérszerepre, az orthodox községnek, mely alig $\frac{1}{6}$ -át teszi a zágrábi zsidóságnak, nyoma veszett volna.

A zágrábi zsidóközség minden valószínűség szerint a XIX. század elején alakult.¹⁾ A 40-es évek elején 100-nál valamivel több családból állott a község.²⁾ Vagyoni állapota kedvező volt, mert 1838-ban házat vett, a hol templomot és lakást rendeztek be a rabbi számára.³⁾

Fordulópontot képez az 1840. év. Ekkor alapítottak az iskola, de ugyanekkor kezdődik a küzdelem a haladó és a konzervatív elemek között. Az ifjúság vallásos és tudományos

¹⁾ A legrégebb adat 1811, a mikor sirkertnek vásároltak telket. Az első rabbi Palota Áron volt a 30-as években. Egyéb régi adatok eddig nem kerültek napfényre.

²⁾ 1843-ban 104 család fizette a türelmi adót m. p. a következő kimutatás szerint: I. osztály 49 tag 2 frtjával, II. osztály 14 tag $3\frac{1}{2}$ frtjával, III. osztály 9 tag 6 frtjával, IV. osztály 8 tag 8 frtjával, V. osztály 7 tag 12 frtjával, VI. osztály 6 tag 16 frtjával, VII. osztály 4 tag 20 frtjával, VIII. osztály 4 tag 30 frtjával, IX. osztály 2 tag 35 frtjával. X. osztály 1 tag 85 frtjával. Az ezüstforint három huszassal számítottott. A X. osztály egy tagja ugyanakkor 200 frt kultusz-adót fizetett. Ez Blum Dávid akkori hitk. elnök volt.

³⁾ 1838-ban. Mindezek az adatok találhatók a zágrábi hitközségi levéltárban.

kiképzetése céljából szükséges egy iskola — mondják az előjárásához intézett beadványban az aláírók, — a kik közül sokan, héber névalírásukból következtetve, nem voltak haladók, reformvagyók. De ugyanebben az évben felavattatott az ujonnan berendezett imaház és ezen az ünnepélyen mellőzték Palota rabbit és meghívtak egy német Goldmann nevű hitszónokot, a kit azután ily minőségben meg is választottak. A rabbi mellőzése rosszul esett hiveinek, a kik köréje csoportosultak és fájó szívvel szemlélték, hogy az új hitszónok ujtásokat hozott be a templomba. Meg volt tehát a két párt, a két rabbi pártja, a haladók és a konzervatívek. Kiderült ez a pártra szakadás, midőn az előjáróság, a melyben a haladók voltak tulsúlyban 1841-ben Palotának felmondta a lakást a községi házában és megvonata havi fizetését. A községi gyűlésen e miatt heves viták fejlődtek ki, a melyek abban érték el tetőpontjukat, hogy a konzervatív párt egyik főembere kidobott. ¹⁾ A szakadást nem lehetett többé megakadályozni. Palota rabbi pártja elvált az anyaközségtől és a budai helytartóság megerősítette és helybenhagyta a külön községet 1846-ban, mely a »régí ritus« hívének vallotta magát. ²⁾

A helytartóság engedélyezte jogokkal — templom építése és rabbi felvétele — a régi ritus hívei nem éltek, mert valószínűleg nem telt pénzök erre.

Az iskola valamint a chevra közös maradt.

Időközben az anyaközség nagy morális kudarcot vallott reformrabbijával, a ki újításaival a szakadást leginkább előidézte. Goldmann rabbi ugyanis 1850-ben Jom Kippur napján szónokolt és másnap horrendum dictu kikeresztelkedett. Alkalmasabb időpontot az egyesüléshez nem lehetett találni. De a haladók nem voltak hajlandók koncessziókat csinálni és választottak ismét rabbit (1852), a kivel még kevesebb szerencsájuk volt. Neve *Rokonstein Lipót*, személye és viselkedése az egyesülést meghiúsította. Működése első éveiben nagy tekintélyre

¹⁾ 1841. aug. 16-án. Mindez el van mondva a levéltárban található be nem fejezett beadványfogalmazványban, mely elmondja a konzervatív község alakulását.

²⁾ L. a kútfőkben I., melyet Hochstätter József ur szíveségének köszönök.

tett szert nem tudománya révén, mert ez, a mint később szó lesz róla, alig ékesítette, hanem annak révén, hogy persona gratissima volt a hatóságoknál. 1852-ben hozatott be az anyakönyvvezetés és őt bízták meg ennek szervezésével a horvát-zsidó községekben, továbbá azzal, hogy organizálja mindenütt az istentiszteletet. ¹⁾ Felhivatott, hogy memorandumban fejtse ki, mint lehetne az ország összes zsidó községeiben egységes elv szerinti rendezni a hittanítást és az istentiszteletet (1853). Ily befolyásos és nagy tekintélynek örvendő rabbi mellett az anyaközség előjárói erőszakkal akarták az elváltakat visszaszerezni. Polytonos panaszkodásainak, hogy a régi ritus hívei vonakodnak kultusz-adót fizetni az anyaközségnek szigorú hatósági leirat ²⁾ volt következménye, mely egy tollvonással megszüntette a szakadást. »Ama oknál fogva, hogy szeparatiztikus törekvéseiknek és anarkia ízű mindenemű szakadásuknak egyszer s mindenkorra véget vessek« — mondja a leirat, — a következő határozatokat hozza: 1. Az összes zsidók egy községet képeznek; 2. *Rokonstein Lipót* az egyedüli anyakönyvvezető; 3. a körülmetélés a rabbi jelenlétében végzendő ³⁾; 4. egy vágóhíd van; 5. a metsző a rabbi által megerősítendő stb.; 6. az ellenszegülők szigoruan büntetendők és a *biróságnak* adandók át.

Ki ne látná e határozatokban Rokonstein kezét. A »régí ritus« hívei nem rémültek meg e szigorú rendeletről, tovább se fizettek kultusz-adót, a rabbit ignorálták, szóval fentartották függetlenségüket, sőt mi több, templomépítésre is készültek. Nagyobb részök püspöki területen lakott az u. n. latin városrészen és a hatóság szigora elől a püspök védő szárnyai alá menekültek. Haulik György püspök már 1842. engedett át a zsidóközségnek telket ⁴⁾ sirkertnek 4¹/₃ frt évi bér mellett

¹⁾ E megbízásból R. azt a jogot merítette, hogy ő approbáljon minden horvát rabbit, de a kormány eme uszupált jogot megsemmisítette, valamint hogy megtiltotta neki a »kerületi főrabbi« cím használatát. A fontosabb momentumokat a zágrábi község történetéből az IMIT 1900. Évkönyvében is össze állítottam.

²⁾ Megvan horvát nyelven a polgár mesteralírásával, de hivatkozik a több hatóság német leiratára.

³⁾ Így javítandó az IMIT Évkönyvében is.

⁴⁾ »Zbirac« nevűt, ez volt a konzervatívek temetője, míg az 1811-ben vásárolt a haladóké volt.

és most (1855) hozzáadott egy kertet templom építésére 10 frt évi bér mellett.¹⁾

A templomépítéshez nem fogtak, mert időközben oly körülmények állottak be, melyek a két község egyesülését helyezték kilátásba. Rokonstein rabbi ellen újabb meg újabb panaszok merültek fel. Hívei száma napról napra fogyott és ezzel gyarapodtak az egyesülés barátjai. 1856 márczius 30-án tartatott meg a közös gyűlés a városi polgármester elnöklete alatt,²⁾ a melyen záporoként hullottak a panaszok a rabbi ellen: megszegi a vallás törvényeit, nem tanít hittant, végre hogy nincsen diplomája. A konzervatívek azonnali eltávolítását sürgették, de végre megállapodtak ebben: egy község lesz egy imaházzal még pedig régi ritus szerint (az anyaközség tagjai is erősítették, hogy ők a régi ritus hívei és nem újítók), a rabbinak pedig köteletségévé tétetik, hogy 3 hónap alatt szerezzen határát a pozsonyi, kis-mártoni és mattersdorfi rabbikusoktól, különben felmondanak neki, uti költség fejében 100 frtot szavaztak meg neki. De már az előjáróság választásánál a haladók győztek, úgy hogy a kibékülés nem volt teljes. A bécsi kultuszminiszterium az említett közös gyűlés jegyzőkönyvére azt válaszolja (1857), hogy csak egy község állhat fenn, újítók nélkül, vagy pedig a konzervatív tekintendő anyaközségnek és az újítók folyamodjanak új község alakítása végett. A rabbit illetve szükséges, hogy legalább négy osztályt végzett legyen (4 Hauptschul-Classen).

Látni való, hogy a rabbi képezte leginkább a viszály okát. Meglepő valóban, hogy R., a ki ellen most irányultak a legkeményebb és, minthogy senki sem utasította vissza, jogosult támadások, azelőtt oly nagy tekintélynek örvendhetett. Tény, hogy a kijelölt három elismert magyar rabbihoz nem fordult a diploma elnyerése végett. De a dolog nem maradt abban. A konzervatívek felirtak Bécsbe a miniszteriumhoz és beküldték R. okmányait. És most kiderült, a mit a rabbi ellenzéke váltig hajtogatott, hogy nincs rabbiképesítése. A minisz-

¹⁾ Lásd a kútiókben II.

²⁾ Ennek jegyzőkönyve, valamint a miniszterium leirata az orth. község elnökének Hochstätter Józsefnek birtokában van, a kitől más, itt felhasználott szóbeli közlést is kaptam, mert a levéltárban épen erre a tárgyra nézve hiányzanak a főbb adatok.

terium leirt (1857), hogy rabbi az, a ki külföldi vagy hazai (?) rabbi-iskolát végzett, Rokonstein pedig járt ugyan a pápai talmudiskolába 2 $\frac{1}{2}$ évig, de a pápai iskola nem rabbiképző, azonkívül Ungár Gyula pápai rabbittól kapott *iratában* nines rabbiteendőkre fölhatalmazásáról szó, hanem csupán arról, hogy R. nála tanult, a miért tiszteletbeli czimet kapott (chover). Beküldetett azonkívül egy a kanizsai rabbittól származó okmány, de abban formális hiba is van, mert az okmány elején említett személyek (bet-din) nem írták mindnyájan magukat alá, azonkívül az is csupán R. ismereteiről tanuskodik, de nem arról, hogy képesítették rabbinak. Végre is hiányzik annak igazolása, hogy R. legalább fél évig valamely működő rabbi által a rabbi teendők gyakorlatába bevezettetett volna. Mindennél fogva R. nem tekintendő rabbinak ezen okmányok alapján, mutasson be másokat.

Érdekes, de elég feltűnő dolog, hogy valaki 5 éven át rabbiként szerepel és azután kiderül, hogy nincs erre hivatva, nincs erre képesítve. Rokonsteinnak természetesen nem volt többé maradása Zágrábban. De még soká tartott, míg állását odahagyta. Az előjáróság 2000 forint végkielégítést ajánlott neki fel, a mit ő eleinte nem akart elfogadni, azután hajlandó volt e feltétel mellett elmenni, de a pénz átvétele előtt nem akarta kiadni az anyakönyvet és a többi iratokat, végre a békebiró előtt átadták neki a pénzt, ő meg kiszolgáltatta szerződését, az anyakönyvet és a többi iratokat (1858). A zágrábi község ezután 9 évig nem töltötte be a rabbi-állást.

A konzervatív elemek tehát győztek és ez alkalommal, valamint a Palota rabbi esetében, kétségtelenül a jog, igazság és méltányosság érdekében küzdöttek. Sajnos, hogy a béke nem tartott 5 évnél tovább 1856-tól 1861-ig. Ebben az évben épült a templom, a melybe orgonát vittek be. A régi ritus hívei ismét kiváltak. De erejük megcsappant, az öt évi béke sok hívet vett tőlük el. Gazdag ember alig volt köztük, nagyjából szegények voltak, a kik képtelenek voltak községet fenntartani.

Az anyahitközség iparkodott ugyan arra, hogy kultuszadó fizetésére kényszerítse az orthodoxokat, a hogy magukat nevezték 1869 óta, de a kormány 1873-ban úgy intézkedett, hogy az orth. izraeliták teljesen fel vannak mentve minden-

nemű járulék fizetésétől a reformált községnek. A régihitű izraeliták, a kiknek istentisztelete különbözik attól, a mely a zsinagógában végeztetik, elismerendő régi ritus szerinti imaegyesületnek (Betgenossenschaft), de tartoznak az itteni hitközség kiegészítő részét képezni, közösnek kell lenni az iskolának, a temetkező-egyletnek, a temetőnek és a szegénygyámolító-egyletnek. Minthogy az orth. község nem ismertetett el külön községnek, ismét megindultak az egyesülési alkudozások. 1875. arra az egyezményre jutnak: Az orthodoxok egyesülnek a hitközséggel, de ez tartozik nekik fentartani minden intézményt, még pedig imaházat, metszőt, előimádkozót, szolgát és a rabbinak az ünnepeken derásákat régi módszer szerint kell tartani. Tekintetbe véve, hogy míg maguk alatt voltak az orthodoxok, nem rendelkeztek mindezzel, e követelmények eléggé tulzottak voltak. De miért állapotodott meg benne a hitközség? Tán abban a hiszemben, hogy nem kell majd mindent teljesíteni, a mint tényleg nem is teljesítette. Az orthodoxok erre 1879. végre megkapták autonómiájukat, anyakönyvet természetesen nem.

33 évig tartott a küzdelem. A Palota pártjából lettek az orthodoxok. Két rabbi, illetve két ember, a ki a rabbiállásnak nem szerzett tiszteletet, volt e hosszú küzdelem indító oka és fentartója. De másrészt a konzervativizmus is fogyott idővel. Az 1879. orthodox község ma is kicsiny, míg a hitközség évről évre gyarapodott, hogy ma már nem lehet szó egyesülésről, hanem beolvadásról. A haladást nem lehet megakasztani, de árnyoldalait és kinövéseit lehet kiirtani. Ez a régi ritus híveinek érdeme a zágábi község multjában.

Károlyváros.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

A MECHILTA ÉS SZÓFERIM EGY-EGY NEM KELLŐEN MÉLTÁNYOLT HELYÉNEK MEGVILÁGÍTÁSA.

»Az értelmetlen értelmessé válik, az elhalt életet ől, ha belegondoljuk magunkat az írók nézeteibe és csak így fogjuk fel, a mit mondani akarnak. Pedig csak a megértés képezi az ítélet alapját, a méltányos becslés biztosítékát.«
(Dr. Kaufmann Dávid, *Az Érzékek* 8. lap.).

A Mechilta, miután (ad M. II. K. XIV. 7.) megállapította, hogy a szóban forgó 600 hadiszekérhez szükséges volt állatokat Fáraó azon szolgálai szolgáltatatták, kik tisztelve az Örökkévaló szavát, jószágait a jégeső elől a házakba bementették, megjegyzi: כִּכָּן הָיָה רִישׁ אֹמֶר כִּשֶׁר שְׂבָעִירִים הָיוּ טוֹב שְׂבָעִירִים רִצִּין אֶת מוֹחַ

Ez idézet közönséges értelmezése mellett több kérdés merül fel:

Megegyeztethető-e az isteni igazsággal, hogy azon jámbor emberek, kik Isten intésére állataikat a veszélytől megóvták, halálítélettel sujtassanak?

Mi köze ezen egész ügyhöz a kigyónak? Még akkor is, ha *ה'ִישׁ* alatt Fáraó volna értendő,¹⁾ az alkalommal kellően indokolva nincsen. Hisz Fáraó akkor, mikor az izraelitákat el nem bocsájtotta, valamint akkor, mikor eltávozásuk után azokat üldözőbe vette, a Mindenható befolyása alatt állott. (M. II. K. VII. 3; X. 1, 20, 27; XI. 10; XIV. 8.)

Nézetem szerint a Mechilta e közleményének értelme a következő:

Az idézett bibliai szöveg nem azt mondja: מְחִירָא אֶת ה' hanem: מְחִירָא אֶת דְּבַר ה' és ebből (מִכָּאן) R. Simon azt látta, hogy ezek az emberek nem az örökkévaló Istent ismerik el a világ teremtetője, fentartója és ügyei intézőjének, hanem ők azt állítják, hogy a דְּבַר ה' az Isten szava, θεῖος λόγος, kit ők az Isten elsőszülött fiának (Ὁ πρωτόγονος υἱός) a második Istennek (δευτέρος θεός) tartottak, a világ teremtetője, fen-

¹⁾ Midr. rabb. Exod. s. XX. 120a וְהָיָה פִּיעָה הַנֶּחֱשׁ מִתַּחֲסֵם עֲלֵיהֶם וְנָ'.

IV.

És még valamit pro domo.

Szóferim 15. fejezetének végén és Kiddusin 82a oldalán R. Jehuda következő nyilatkozatát olvassuk: ... יְהוּדָה אָמַר מִי שֶׁבִּרְפוּאָה לְנִיחָם.

Ennek a nyilatkozatnak közönséges értelmezése sem kilégítő, mert számos egyéb ellenvetéstől, melyet úgy a bibliából, mint a talmudból ellene felhozni lehetne — eltekintve — ott a נִיחָה az »érvágó« tiz rossz tulajdonságát sorolja fel a talmud¹⁾ és köztük דְּמִים וְעַל שְׂפִיכוֹת וְעַל הַגּוֹל וְעַל הָעֵרִיּוֹת וְעַל הַחֹשֶׁר; még sem ítelték a נִיחָה-ra; csakhogy a szóban forgó esetben nem közönséges zsidó-orvosokról van szó, hanem egy zsidószeftáról (a Therapeutákról = רופאים), melynek tagjai orvoslással foglalkoznak, és שְׂאֵנִי מִיָּנֹחַ דְּמִשְׁכָּא²⁾. A haeresis-re nézve más szabályok érvényesülnek és ebből kifolyólag a רופאים kik bölcsészeti magyarázatokkal a zsidóvallásbeli szabályokat és szokásokat igazi zsidó szellemükből egészen kiforgatták és nekik más, a zsidó vallás szellemétől egészen elütő tartalmat tulajdonítottak; de a szombatonkénti vallási gyülekezetekben részt vettek, a szombatot és más zsidóünnepeket megtartották és nyilvános megbotránkozásra okot nem adtak a נִיחָה-ra íteltettek. Innen a bűnösök, thalmudi felfogás szerint, tizenkét hó letelte után, vagy még előbb, kiszabadultak.³⁾

Veszprém.

DR. MED. PILLITZ BENŐ.

noluissent proficisci cum illo pugnatum contra Romanos.« Grätz, »Geschichte der Juden — második kiadás — Leipzig, 1866.« czimű munkájában, 154. lapon erre a Barkochba-ildőzésre vonatkozólag a többi közt így nyilatkozik: »Nur gegen die Juden-Christen, welche in Judaea lebten (az Esszenusok Judaeában laktak) verfuhr Bar-Kochba feindselig, etc. Dieser Hass gegen die Juden-Christen steigerte sich, als sie sich hartnäckig weigerten, an dem Nationalkriege Theil zu nehmen, und die einzigen missigen Zuschauer dieses furchtbaren Dramas blieben.« (L. a 15. fejezetet, a 455. oldalon.)

¹⁾ Kid. 82a. נָחַם דְּבָרִים נִיחָה בְּנֵר וְנֵר

²⁾ Abod. Sar. 27b.

³⁾ Edujoth 17a מִשְׁפַּט רִשְׁעִים בְּנִיחָם י"ב הָרֵשׁ Bab. Mec. 58b

פִּשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל 17a רֹשׁ, כָּל הַיּוֹדֵרִין לְנִיחָם עוֹלִין חוּץ וְכוּ, תוֹסֵפוֹת חוּץ וְכוּ, יוֹרְדִין לְנִיחָם וְנִיחָה בְּנֵר י"ב הָרֵשׁ.

R. SIMON BEN JOCHAI MECHILTÁJA ÉS A JALKUT SIMEONI.

A ki a talmud tanulmányával, főleg מֵיכָה traktátusaival behatóbban foglalkozik, sajnálattal tapasztalhatja, hogy az idézett baraiták nagy részére vonatkozólag hiányoznak a források. Ezen baraiták jelentékeny része R. Simon b. Jochai mechiltájából származik, mely munka ma elveszettnek tekinthető, noha a 16. században még létezett, a mint azt Hoffmann¹⁾ kimutatta. Most azon kérdés merül fel, hogy vajon állott-e ezen mű a Jalkut Simeoni gyűjtőjének rendelkezésére, kinek figyelmét különben a gazdag rabbinikus irodalomnak egyik terméke sem kerülte ki? E mechilta sok helye, mint Lewy²⁾ kimutatja, egészen úgy hangzott, mint a hogyan azok R. Ismael Mechiltájában is találhatók. Nincsenek-e tehát némely részek a Jalkutban, melyek egyszerűen »Mechilta« R. Ismael Mechiltájának tulajdonítható. Meggyőződésemet a következő sorokkal vannak ellátva ama Mechiltából véve, ha hasonló helyek utóbbiban találhatók is.

Ebbeli kutatásom azon kettős meggyőződésre vezetett, 1. hogy a Jalkut szerzője a szóban levő Mechiltát szükségképpen ismerte és felhasználta; 2. hogy valóban nem minden hely, melynek felirata egyszerűen »Mechilta« R. Ismael Mechiltájának tulajdonítható. Meggyőződésemet a következő sorokkal akarom okadatolni.

ad 1. — a) Jalkut Jes. 363 idéz egy részletet מֵיכָה בְּנֵר יוֹחָי kikezdéssel, melynek forrásul a Mechiltát említi; ez azonban a mi Mechiltánkban nincs, nyilvánvaló tehát, hogy a szerző itt más Mechiltára gondol.³⁾

b) Jalkut Tré aszar 563 két magyarázatot fűz azon vershez עֲבַד וְיִמְרָד אֵין, a felirat szerint mindkettő a Mechiltából van véve, az első tényleg meg is van Mechilta I-ben,⁴⁾ de hiába keressük ott a másodikat is. Lehet ugyan ez ellen fel-

¹⁾ Zur Einleitung in die halachischen Midraschim 46. s. köv. II. V. ö. még Friedmann bevezetését a Mechiltába.

²⁾ Ein Wort über die Mechilta des R. Simon, Breslau 1889.

³⁾ V. ö. Sefer-Hallikutim II. füzet 15 b. és 12. l. Ott nem döntöttem e kérdés fölött, mert akkor még nem állt a tovább felemlített kézirat rendelkezésemre.

⁴⁾ V. ö. még Sefer Hallikutim I. füzet 2 b. Rövidség kedvéért jelöljük jük R. Ismael Mechiltáját Mechilta I-el és a másikat Mechilta II-vel.

hozni, hogy mivel יוחאי בישׁ ד״ש בן יוחאי-tól kezdve a következő részletig semmikép nem fordulhatott elő a Mechilta II-ben, hanem okvetlenül más forrásból van merítve, ennél fogva az egész rész talán egy és ugyanazon forrásból ered, melynek említése később a másolók tévedése folytán kimaradt. És tényleg találunk is hasonló magyarázatot L. r. c. 13-ban, mi kényszerít téhett bennünket arra a feltevésre, hogy a kikezdés elején kitett Mechilta czimet a második magyarázatra is vonatkoztassuk, mely ד״א bevezetéssel kezdődik?

Ezen ellenvetés azonban kettős okból bizonyul hamisnak. Először említve van egy birtokomban levő, Ezechiel és Tré aszarhoz való Jalkut Hamachiri¹⁾ című kéziratban ugyanazon kérdéses helynél a Mechilta mint forrása, holott az első magyarázat teljesen hiányzik. Másodszor mutatja nekünk a két helynek közelebről való összehasonlítása is, hogy a Jalkut Simeoni nem merithetett L. r-ből.

L. r. c. 13.

Jalkut Chabakuk 563.

ר״ש בן יוחאי פתח עמד וימורד ארץ מדר הקב״ה כל האומות ולא מצא אומה מצא אומה שהיה ראיה לקבל את התורה אלא דור המדבר²⁾ מדר הקב״ה את כל ההרים ולא מצא דר שתתן בו את התורה³⁾ אלא סיני מדר הקב״ה את כל העיירות ולא מצא עיר שיבנה בה בהמק אלא ירושלים מדר הקב״ה את כל הארצות ולא מצא ארץ שראוי ליתן לישראל אלא א״י ההוד⁴⁾ רב...⁵⁾ אמן התיר

ד״א⁶⁾ עמד וימורד ארץ, [אמר] ר״ש בן יוחאי מדר הקב״ה את האומות ולא מצא אומה שהיתה ראיה לקבל את התורה אלא ישראל ומדר הקב״ה את כל הדרות ולא מצא דור שהיה ראוי לקבל את התורה אלא דור המדבר, מדר הקב״ה את כל ההר⁷⁾ ולא מצא הר שהיה ראוי שתשרה עליו שכנת אלא הר המוריה, מדר הקב״ה את כל העיירות, ולא מצא עיר שראוי שיבנה בהמק

¹⁾ Kis oktáv, quadrat írás papiroson, származik Jemenből, de sajnos hiányos. Ugyanazon szerzőtől van nekem még egy kézirat gyűjtőmunkáiból a Példabeszédekre, ezen mű csak ez egyetlen példányban létezik, szintén hiányos, de mégis oly terjedelmes, hogy elszántam magam annak kiadására, a mit meg is kezdtem.

²⁾ Az én Jalkut-Hamachiri-kéziratomban nem hiányzik természetesen א״י szó.

³⁾ Itt ugy látszik hiányzik néhány sor.

⁴⁾ Ezen hely ugy hangzik a Jalkutban: שתשרה עליו שכנת אלא. הר המוריה.

⁵⁾ A tradálók nevei hiányoznak a Jalkutban, nyilvánvaló, hogy az egész magyarázat R. Simeoné, Így hangzik tényleg a Tanchumában is: ר״ש שמעון בן יוחאי אומר התיר דמס ונכסיהן ונכסיהן 10. sz. Buber nem akarja ugyanezen helyeket elfogadni, שימין

בה אלא ירושל״ם מדר הקב״ה בכל הארצות ולא מצא ארץ שראוי ליתן לישראל אלא א״י ההוד עמד וימורד ארץ ראה ויתר נזים, דמן התיר... וממנו התיר... וממנו התיר, דמן... רבי הונא אמר התיר וזני שלום...

E két hely lényeges eltérései eléggé mutatják, hogy két különböző forrással van dolgunk.

c) Jalkut Exodus 186... הצדיק ואי ועמי הרשעים, הצדיק. Az első részt v. ö. Mechilta I Besallach c. 9., a második résznek azonban (הרשעים...) nyomát sem találjuk ott, a Jalkutban pedig az egésznek a felirata mégis Mechilta.

d) Jalkut u. o. 192. ד״א שה לבית אבות, שה... איש שה לבית אבות, שה... מלמד שאדם מביא ושוש... Ezen második magyarázat nincs meg Mechilta I-ben, de azért mégis viseli a Mechilta czimet. A mit Friedmann P. Bo 17. jegyzetében mond, az, a mint ő maga is megengedi, mesterkelt.

e) Jalkut Thilim 880: ד״א אמר הקב״ה שמי מעיד על ישראל: שילא נטמאו במצרים כמותן... Ennek a felirata Mechilta. Buber erre Thilim midrás kiadásában c. 122. 12 j. megjegyzi, hogy a forrásmutató eltolódott és más, hozzá nem tartozó helyre került. A Mechiltából vett kivonat kezdődik יומין-nál, ami pedig odáig áll, az Énekek Midrásából van véve. Eltekintve azonban attól, hogy a két hely nem vág össze, kikerülte Buber figyelmét, hogy Jalkut שה״ש 988, verséhez megint csak a Mechiltát idézi, mint ezen helynek forrását, pedig ott eltolódásról nem lehet szó.

Ugy hiszem tehát, hogy be van bizonyítva, hogy a Jalkut a Mechilta II-t használta és hogy mindezen helyek onnan vannak véve. Következik belőle még az is, hogy Mechilta II-ben sok hely úgy kezdődik בן יוחאי שמעון בן יוחאי (nem פתח). V. ö. Friedmann Mechilta des R. Ismael Exodus 2. excursus (119b), a fenti a) és b) alatt idézett helyekhez.

azonban nem állt az előbbi kiadásokban, hol van tehát az ismétlés, a mit ő itt találni vél. A mi Jalkut helyünkből kitűnik azonban, hogy a Tachumában említett hely helyes. A szerzőnek kétségtől Mechilta II szolgált itt forrással.

¹⁾ V. ö. Jalkut Ezechiel 378 (וישפתי).

ad 2. A Mechiltából való ugyanazon kivonatok előfordulnak a Jalkutban gyakran többször is, de egyszer más-képen hangzanak, mint másszor. Ebből következik, hogy a Jalkut előtt több forrás volt, mely sok pontban hasonlított egymáshoz.

A következő helyek szolgáljanak ennek megerősítésére:

a) Jalkut Exodus 208.

עד בכור השבי וכי שבויים מה
הטאו? אלא שלא יהו השבויים אומרים
ידא? קשה ידא? קשה ידא? קשה ידא?
ללמדך שכל נזירות... השבויין
היו בקו שמחין ועליות הכתוב אומר
שמה לאיר... ואומר כנפול... ובתיב
בן אדם...

Jalkut Ezechiel 365.

בן אדם... זהו שאמר הכתוב שמה
לאיר... ואומר כנפול אויבך...
ואומר בן אדם... וכן אתה מוצא
במצרים עד בכור השבי...
Innentől kezdve megegyezik az
exodusi szöveggel, csak hogy...
קשה... kimarad.

Ha Jalkut Exodust Mechilta I. Bo-val hasonlítjuk össze, akkor a két hely egyenlő, de Jalkut Ezechiel különbözik ettől.

b) V. ö. Jalkut Besallach 251 (בש"ל) Jalkut Ezechiel u. o. ... נש"י versre. A Jalkut Exodus itt is Mechilta I (Besallach 9)-ből van véve, a Jalkut Ezechiel pedig nem.

c) Jalkut Besallach 244 (ע"י) úgy hangzik: עשאי אמרה, míg Jalkut Jesaia Mechilta I. u. o. szintén úgy hangzik, míg Jalkut Jesaia (ישראל) 229, ezt עשיתני השיבה-val fejezi ki. Ezzel összhangzóan olvasható a bab. talmud Chagiga traktatusában 3a השיבה. De különben is vannak eltérések a Jalkut e két helye közt.

d) Jalkut Exodus 275 (יהנו במדבר) Jalkut Jesaia 325 (לא מראש)

ישאלו נתנה תורה בארץ ישראל
היו... אלא נתנה במדבר דימוס...
יכול נתנה בלילה... יכול לא היו
שומעין... אמר בלעם לכל העומדים
עליו ה' עוז לעמו יתן פתחו ואמרו ה'
יברך את עמו בשלום. ה' יוסי אומר
לא מראש...
Egészen ugy van ez Mechilta I.
megfelelő helyén. Ellenben

A mondatok áttétele a kifejezések különfélesége, הבה szóznak a hozzátétele, mely a Mechiltában nincs meg — mindez, mondom, félreérthetetlenül a források különféleségére mutat.

e) Jalkut Exodus 349

(וגר לא תנה):

... הבינים הנרים שבכל מקום
אומר נר לפי שמורו רע... רשבי
אומר הרי הוא אומר... הבינים הנרים
שבכל מקום הוא מכן כישור נקראו
ישי' עבדים... נקראו ישראל משרתים
ישי' נקראו ישראל אוהבים... נאמר
כישור ברית... נאמר כישור רצון...
נאמר שמירה... אברהם קרא... דוד
קרא... הבינים הנרים שלא...

Jalkut u. o. 320 (יה יאמר):

... הבינים הנרים שבכל מקום
הוא מכן כישור נקראו ישראל משרתים
... נקראו בני ישראל עבדים... נקראו
ישראל אוהבי... רש"י בן יוחאי אומר
ההוא ואוהביו... נאמר כישור
ברית...
mint Jalkut Exodusban.

Jalkut Exodus és Mechilta I nem mutatnak eltérést ezen a helyen, ellenben a Jalkut Jesaias megfelelő helye teljesen elüt. Ott nemcsak a mondatok rendje más, hanem R. Eliezer nézete is hiányzik teljesen. Nyilvánvaló, hogy itt R. Simeon Mechiltájának egy részlete van előttünk. Ezen most elveszítettnek tekinthető Mechilta, mint megjegyeztem, a Jalkut Hamachiri szerzője előtt is ismeretes volt. Kutatásunk teljes kimerítése azonban csak akkor válik lehetségessé, ha majd ezen gyűjtőnek összes munkái nyomtatva állnak rendelkezésünkre. Barátom, Buber értesítése szerint, már sajtó alatt van a zsoltárokhoz való Jalkut Hamachiri.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

Jegyzet. B. Peszachim 119b. olvassuk: ... ושמואל אמר כנון... az az szó zár-jelben van, és a lapszálon meg van jegyezve: צ"ל אמר. Tovább azonban úgy áll: תניא כותיה דר' יהונן, ha tehát a javítás helyes volna, akkor kellene: תניא ר' יהונן ור' הוננא בר שילא. V. ö. Rasbam u. o. A jeruzsálemi talmud által figyelmessé lettem arra, hogy שילא az előbbihez, Samuel szavaihoz olvasandó, nem pedig a további -hoz. Ott úgy hangzik e hely: שמואל אמר כנון ערילו וגו' ואלא דהנהה בר שילא. Ismeretes, hogy a palesztinaiak א"ה helyett א"ה-ת irnak. A javítások tehát nem mindenhol vannak jól alkalmazva. Ebből egyszersmind azt is látjuk, hogy a palesztinaiak a babilonai amorák nézeteit saját anyanyelvükön adják vissza. V. ö. Revue des Études Juives 1898 318 o; l. még Hoffmann, Mar Samuel 72. s köv. II.

DR. GRÜNHUT.

HOMÁLYOS BORAJTA.

כל הברכות אשר התומידין אין אומרים ברכה פסוק.
Jer. Berahot 1, 5.

Az idézett tétel borajtnak látszik. De már a régi amorák sem tudtak eligazodni rajta. A hányan értelmezik, annyi a felfogás, az eredmény. Nem is csoda: nyelvezete hiányos, darabos, összefüggése laza, értelme homályos. De minél nagyobb volt a nehézség, annál többen birkóztak meg vele. A későbbi kommentátorok egészen Frankelig valóságos hévvel kerestek kulcsot a zárhoz. De nem találtak. Olyant legalább nem, mely föl is nyitná, könnyen is járna. Én is kerestem s azt hiszem meg is találtam a nyitját. Mielőtt megmutatnám, a **היה** fogalmát akarom meghatározni és ebből a czélból pár általános észrevételt kell előbb előrebocsátanom.

A régi időkben ránk maradt imádságok jóformán eulogiákból állanak. Fajra, nyelvre, terjedelemre elűtnek ugyan egymástól, de szerkezet dolgában mégis egy szabályt követnek. Vannak bizonyos vonások, jegyek, kifejezések, melyeket valamennyi eulogiában megtalálni. Ezeket a közös jeleket későbbben összefoglalták, természetesen levezetés útján, és megteremtették az eulogiák állandó típusát **טובם ברכה**.

Minden eulogia két részből áll: a *formulából* és abból, ami az eulogia *velejét, magvát* teszi. A formula nem változik soha, gondolata, kifejezése mindig ugyanaz. Az eulogia belső eszméje azonban időhöz és alkalomhoz illeszkedik. A formula szövegét egyszer s mindenkorra megállapították. Első helyen áll a **ברוך** szó, a honnan az eulogia nevét is vette. **כל הברכות ברוך** **כולן פותח בהן בברוך**. Tosifta Berahót 1, Jer. Ber. 15. Pesz. 104b.

A második szó, melynek okvetetlen elő kell fordulnia benne, az Isten neve, **ברכה** **איה** **השם** **הנכבד** **הנורא**. Ezeket a föltételeket későbbben még megtoldották, de nem jutottak *mindenhol* érvényre.

A formula, melyet most már »*áldás*«-nak mondhatunk, vagy egyszer vagy kétszer nyer alkalmazást. Ha csak egyszer fordul elő, az eulogia *elején*, akkor az eulogia csonka vagy rövid **טבע קצר**. Ilyenek az élvezeti és vallásgyakorlati eulogiák

mind. A teljes eulogiában azonban **טבע ארוך** az áldásnak kétszer kell állania: az elején és a végén. A két áldás mintegy két határjel: köztük fekszik az eulogia alapeszméje és tüzetes kifejtése. A tárgyalásban a szerző önállóan és meglehetősen szabadon mozoghatott. De azért meglátni az eulogiák szövegén, hogy a második templom idejében, vagy még későbbben keletkeztek. Nemcsak a próféta-ság szelleme, hanem a héber nyelv geniusza is elbujdosott a szent földről. A költői lendület teremtő erejének helyébe a törvénytudás lépett. Az írók nem a nyelv eleven forrásából, hanem az emlékezet cziszternájából merítettek. Szókincsöket, frazeológiákat főképpen a bibliából veszik. Minden soron bibliai reminiscenciák csillámlanak át. A bibliai verseket kissé módosítják, átalakítják és összerakják vagy változtatlanul veszik át, hogy bizonyítékul szolgáljanak az állítás helyessége, a kérés igaz volta mellett. Ez az eljárás egészen a midrás agadai tárgyalásának módszerére emlékeztet. Az idézetek bemutatása és felhalmozása is egészen midrás-szerű: **שנאמר**, **כאמור**, **ונאמר**, **ובדברי קדש כתוב**, **וכן כתוב**, **בכתוב**, **כדבר**, **שנאמר** stb.

De bármilyen szabadon járhatott el a szerző a bibliai versek alkalmazásában, bizonyos tekintetben mégis meg volt kötve a keze: közvetlenül a bevezető áldás után nem volt szabad bibliai idézetet használnia. Tán ez is az oka, hogy a »Semá«-t megelőző eulogiák elsejében **יבורא** helyett **הכל** áll. Sokkal kevésbé volt szabad a berekesztő áldás előtt idézetet alkalmazni. A szerzőnek azon kellett lennie, hogy a tárgyalás elején és végén az eulogia alapeszméjét egy-két szóval feltüntesse. A berekesztő formula után következett a **התימה**, a *záradék*, az egész eulogiának egy-két szóban való rövid és tömör összefoglalása. Az eulogiák szerkezeti sémáját legjobban egy példán lehet megmutatni. Szolgáljon mintául a tefilla első eulogiája a **ברכה אבות**: 1. formula: **ברוך אתה ד'**; 2. tárgyalás eleje: **אלהינו**; 3. kifejtés; 4. tárgyalás vége: **מושיע ומנן**; 5. befejező formula: **ברוך אתה ד'**; 6. záradék: **מן אברהם**.

A tárgyalás befejezése és a záradék **התימה** tartalomra és kifejezésre rendszerint csaknem azonos. Amiért nemcsak a záradékot, hanem a *tárgyalás befejezését* is **היה**-nak nevezi a misna. Ez kétségbevonhatatlanul kiderül **ואומר התומידין** (Taanit 2, 3). Ott a misna az újévi muszaf tefilla eulogiáiról

emlékezik meg, a זכרונות és שופרות-ról. Ezeknek a beosztása egészen és mindenben megfelel a fent említett mintának: Bevezetés, kifejtés, befejezés, áldás, záradék זכר הברית vagy שומע... ברחמים. De a חותם itt *többet* jelent. Itt a bibliai idézeteket követő egész könyörgést foglalja magában, mely az első eulogiában אלהינו אלהינו, a másodikban אלהינו אלהינו-val kezdődik. Ezeket az újévi muszáfból vett befejező könyörgéseket nevezi a misna חותם-nak és ezeket kellett az előirt és felsorolt szentírási verseken kívül közbőjtnapon is elmondani.

A czímben említett borajta és a hozzá fűződő vitatkozás nemcsak Berahot, hanem Taanit traktatusában is található. És itt van a helye, ide tartozik, mert a misnában említett חותם-ot akarják szabatosan meghatározni. Ez a meghatározás pedig így szól: אחר חתומיהם אין אומרים ברכה פסוק: אלהינו אלהינו, a berákát, az áldást, a בריך אתה ד' formuláját, közvetlenül a befejező könyörgés után kell elmondani, de nem lehet a formulát a bibliai idézetek és versek után mondani. Így hát a borajta formálisan két tételt állít fel: egy positiv és egy negativ tételt. De lényegében mindakettő ugyanazt mondja. Mert ha a בריך אתה-t csak a חותם után lehet mondani, a חותם maga pedig bibliai idézet nem lehet, nagyon is természetes, hogy a ברכה nem jöhet közvetlen a פסוק után. Ez pedig tautológiának látszott. Hogy ezt a látszatot elkerüljék, az amorák merésznél merészebb magyarázatokba bocsájtkoznak. De a borajta szövege nem tűri meg. Nem kell abba belemagyarázni semmit. Csak azt kell kifejtteni belőle, ami benne van.

Pécs.

DR. PERLS ÁRMİN.

IRODALOM.

IRODALMI SZEMLE.

A héber vocalisatio és accentuatio keletkezésére és fejlődésére a syr irodalomból még sok felvilágosítás nyerhető. Ha meggondoljuk, hogy a vocalisatio nem egyéb, mint a görög írásrendszer átvitele a sémi írásrendszerre vagyis a hiányzó magánhangzók pótlása, eleve hajlandók vagyunk feltételezni, hogy a syrek, a görög nyelv és irodalom örökösei, kik ezt fordításaikkal az araboknak is közvetítették, előbb jöttek arra a gondolatra, hogy nyelvüket a magánhangzókkal ellássák. De nemcsak a magánhangzókat, hanem a hangjegyeket is találjuk a syreknél, még pedig régiebb időben, mint a zsidóknál. Még meglepőbb, hogy a Pesitónak gazdag maszórája van. Ez utóbbinál a prioritás bizonyára a zsidóké, hisz egy barajtha szerint (Kiddusin 30a) a szóferim nevüket onnan kapták, mert a tóra betűit számlálták, tehát a második században már ez a maszórétikus tevékenység oly régi volt, hogy azt a szóferimnek tulajdonították, a miből az következik, hogy a maszóra kezdetei oly korra mennek vissza, a midőn a Pesitónak még hire-hamva sem volt. De a hangjelek és hangjegyek, ugy látszik, jóval régiebbek náluk, mint a zsidóknál. Az e körbe tartozó kinyomatott anyag már meglehetősen gazdag, melynek segítségével ezt a fontos kérdést eredménnyel lehetne tanulmányozni, a mint az a pár adat is bizonyítja, melyeket Dietrich G. imént megjelent »Die Massorah der östlichen und westlichen Syrer in ihren Angaben zum Propheten Jesaia in Verbindung mit zwei Tractaten über Accente« (Oxford 1899) cz. munkájának bevezetéséből veszünk ki. A nizibisi »Makrejáné« már az ötödik és Ram Isó (mh. 570) a hatodik században dolgoztak ki hangjegyrendszert (Dietrich XX. lap). A

Makrejané, mint nevük is mutatja, olvasás tanítók voltak, ugyanolyanok, mint a talmudi »makré dardeké«. Nevüket tehát az olvasni tanítástól kapták, miből következik az is, hogy a hangjeleket feltalálták. Az accentuatio és vocalisatio rendszere annyiféle és oly fejlett, hogy már ebből is látszik, hogy ez a művészet náluk otthonos volt. Ismerik a peszikkféle vonást, a mely két egyenlő vagy hasonló consonans összehasonlásának megakadályozására szolgál (X. lap). A kiejtés pontosságára nagyon ügyeltek. Érdekes, hogy bizonyos esetekben a pět béthnek ejtették (XII), a mi eszünkbe juttatja a jer. talmud פֶּתֶךָ és פֶּתֶךָ־הֵן kiejtését. A bibliai könyveket szakaszokra osztották, a tóra 126, a zsoltárok 29, a próféták 131 szakasszal bírtak. Egész bibliájuknak az Apocryphákkal és Ujtestamentummal együtt 613 fejezete volt. Tehát תנ"ך Kéziratuk régiebbek, mint az ismert legrégebbi héber bibliai kézirat (916 és talán 850 is). Bizonyos, hogy a héber és syr pontozás összehasonlító tanulmányozása gazdagon jutalmazná a fáradságot.

*

Stade B., a Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft szerkesztője, héber grammatikája, héber szótára (Siegfrieddel együtt) és Izrael története cz. munkája által híres giesseni professor, kisebb dolgozataiból összeállított egy gyűjteményes kötetet, a mely csak az imént került ki sajtó alól »Ausgewählte akademische Reden und Abhandlungen« (Giessen 1899) czimel. A tórára vonatkozó három dolgozaton kívül a következő értekezések foglaltatnak benne: *Über die Lage der evangelischen Kirche Deutschlands.* — *Die messianische Hoffnung im Psalter.* — *Über die Aufgabe der biblischen Theologie d. A. T.* — *Die Entstehung des Volkes Israel.* — *Das Volk Javan.* — *Der Text des Berichtes über Salomos Bauten.* 1 Kön. 5—7. — *Anmerkungen zu 2 Kön. 10—14.* — *Anmerkungen zu 2 Kön. 15—21.* Az első beszédben az evangélikus-katholikus vegyes házasságokkal is foglalkozik és azt mondja (17. lap), hogy a kath. egyház sikerei e téren reá nézve sem hízogók. Annak azonban, hogy a zsidók áttérésre összehívásának, mint történetének egyik jegyzetéből kitűnik, nagy barátja. Ezek a sikerek az egyházakra hízogók. Érdekes az is, hogy a bibliakritikusok Ezra eljárását a vegyes házasságokkal szem-

ben szűkkeblűnek stb.-nek mondják, de nyomban elvesztik liberális gondolkodásukat, mihelyt saját egyházuk vagy nemzetük veszteségeitől félnek.

*

A kitérések e humánus és felvilágosodott században nagyobb számot értek el, mint a középkor legsötétebb és legkegyetlenebb századában. A legtöbb áldozat most is, mint a keresztes hadjáratok idején, Németországon esett el, azzal a különbséggel, hogy a multban életet áldoztak, most meg egyebet. Egy missionarius számítása szerint az ősszsidóság 27. része tért volna ki e században, a miért századunkat a kikeresztelkedések századának lehet nevezni. Az üldözéseket, a költségeket, a hivatalokat, nemesítéseket, ordókat stb., a melyek az egyház e diadalát eszközölték, a jeles papok nem foglalták még statisztikába. Pedig ez volna az érdekesebb rész, a mely azt mutatná, hogy a zsidó vallás még most is kapós és drága. Tény azonban, hogy a hűtlenség a művelt zsidóság sok körében, a hol a mult nemzedék közömbössége folytán a vallásos érzés erősen gyengült, a vallásos ismeretek pedig majdnem tökéletesen kivesztek, német és osztrák földön oly mértéket öltött, hogy az egész felekezetnek fel kell fegyverkeznie ellene. A Brann-féle Jahrbuchban Samter tanulságos cikket irt e kérdésről és orvosszereket ajánlott. Az ellenmozgalom oly erős, hogy laikusok, kik sem theológiával, sem írásmesterséggel nem foglalkoznak, szintén tollhoz nyúltak. *Levinstein Gustav* ilyen lelkes zsidó, ki »Die Taufe« című kis iratában (Berlin 1899) a kitérést különböző oldalról világítja meg buzgalommal és ügyességgel. Keserű gúny van abban, ha keresztyének zsidóknak vallásukat azzal ajánlják, hogy a keresztyénység a szeretet vallása. A Pesti Hírlap szintén ezzel akarja horogra keríteni zsidó előfizetőit. Jól mondja Levinstein: mutassátok egyszer ezt a szeretetet, ne csak prédikáljatok. Nem hiszik, hogy komoly ember állíthatná, hogy a szeretet műveiben a zsidók nem tesznek legalább kétszer annyit, mint a nem zsidók. A szeretetet a zsidók találták ki. Mind e mai napig semmiféle nyelvben a világon nem léteznek oly jelentős szavak, mint *snorren*, *czedoke* és *rachmonesz*.

*

Halevy Izsák: »Dóróth Harisónim« című munkájában, mely egy év előtt jelent meg, nagy tudással tárgyalta a zsidó történet azon korszakát, mely a talmud lezárásától a gáonátus megszűnéseig terjed. E III. kötetnek jelzett műből egy fontos részlet a *Revue*-ben is megjelent. Halevy Graetz és Weiss ellen sok helyt a hagyományos állításokat védte. Nem kutatjuk jelenleg, vajjon neki van-e igaza vagy a kritikusoknak. *Epstein* a. polemizált Halevy ellen. Azt se kutatjuk, hogy igaza volt-e. Azt azonban a Dóróth Harisónim jelen-
tekeny részének olvasása alapján állíthatjuk, hogy nem jelöl ki új irányokat a zsidó történetírás mezején. Ilyet sem tárgyában, sem módszerében, sem felfogásában nem találtunk. Akár az 5. század végével, akár 30 évvel előbb kezdődik a szaboreusok működése, akár két Rabina volt, akár három, akár sokszor tévedett Serira gáon, akár kevészer stb., mind ennek megállapítása nem jelent új korszakot a zsidó historiographiában, a mint azt *Nacht A.* »Einst und jetzt in der jüdischen Wissenschaft« (Jassy 1899) cz. füzetében állítja. Ez az egész irat ugyanis nem szól arról, a mit nagyzó czíme után mindenki várna, ha nem pusztán Epstein ellen irányuló polémia. Hogy azonban a cím igazolva legyen, a szerző bevezető megjegyzéseiben kivégzi Graetz és Weiss ismert műveit, csupán Zunz, Luzzatto és Rappaport nyernek kegyelmet. Tudományunk e hőroszaihoz csatlakozik *Nacht A.* fiatal óriás nézete szerint Halevy és talán még el is homályosítja őket. Ezt szerzőnek szavára kell elhinnünk.

*

Ismeretes tény, hogy az apocryph és pseudepigraphikus irodalom és a talmud-midrasi irodalom között sok az érintkezési pont. Mindkettő a zsidó nép szelleméből, bibliaexegéziséből, mondáiból és reményeiből eredt. A prioritás kérdése ezen érintkezéseknél nehezen dönthető el, de a legtöbb esetben valószínű, hogy a midras nem írott könyvből folyt, hanem az élő hagyományból. Habár valamely midras, melyben a fentnevezett irodalommal közös tárgy található, jelen alakjában aránylag késői eredetű, ebből távolról sem következik, hogy tárgyát valamely pseudepigraphikus iratból merítette, mert nagy különbség van chronologiai szempontból a midras szer-

kesztése és tartalma között. Helyesen gondolkozik tehát *Rosenfeld M.*, ki az Assumptio Mosis és a Deuteronomium rabba IX. és XI. fejezetét párhuzamba állítja. »Der Midrasch Deuteronomium rabba Par. IX. und XI, 2—10 über den Tod Moses verglichen mit der Assumptio Mosis, kritisch behandelt, übersetzt und erklärte« cz. iratában (Berlin 1899) összegyűjti a zsidó irodalomból — talmud, midras, targum — az összes adatokat Mózes haláláról, a Deut. r. 2 fejezetét pedig lefordítja. Az egyezéseket és eltéréseket az Ass. Mos.-al külön is feltünteti. Szerző az idevágó irodalomban kellő jártasságot tanúsít és egy függelékben összeállítja a középkori zsidó költészetből a Mózes halálára vonatkozó pijsutokat, melyeket egy ujnak kiadásával szaporít. Ez alkalommal rá kell mutatnunk irodalmunk egy hézagára; a talmud- és midrasban elszórt mondaszerű anyag a bibliai személyekről még mindig nincs feldolgozva, pedig Beer B. már 40 év előtt mutatta meg az utat Ábrahám életéről szóló munkájában. Ujabb időben megjelentek hasonló dolgozatok: Ádám és Éváról, Nóéről, Józsefről és Bileámról. Érdemes volna a szentírás többi alakjairól, pl. Jákobról, Ézsauról, Józsuáról, Sámuelről, Jóból stbiről hasonló összeállításokat adni.

*

Miután a keresztény reformatio a zsidóktól tanult héber bibliával jelentékeny sikereket ért el, természetes dolog volt, hogy keresztény theológusok a zsidó hagyomány műveire, a misnára és talmudra, is figyelmessé lettek. Mint az előtt Spanyolországban és máshol, a 17. században főkép polemikus és térítési czélból vetették magukat keresztény tudósok a talmudra. Mint-hogy maguk édes keveset értettek hozzá, házi zsidókat tartottak maguknak, még olyanok is, kikről műveik után ezt látatlanba fel nem tételeznők, mint pl. Buxtorf, Wagenseil, Surenhuysen stb. Az állapotok e tekintetben mai napig sem igen változtak; egész biztos pl., hogy Lipcsében most is él ilyen spiritus familiaris. Ha a keresztény alkotások e téren nem is jelentékenyek, a buzgalom sokra becsülendő. Egész nagy irodalmat produkált, a mely még feldolgozásra vár. A feladat egy töredéket, a talmudfordítók bibliographiai összeállítását, megoldja *Bischoff E.* »Kritische Geschichte der Thalmud-Übersetzungen aller Zeiten und Zungen« cz. iratában,

melyben Wolf, Fürst, Steinschneider s más bibliographusok sok adatát javítja. Tagadjuk azonban, hogy szerző jogosult volna iratának a »kritikai történet« címét adni, minthogy a szóban forgó átültetéseket nem vizsgálta át. Bármily pontos a bibliographiai összeállítás, a történet nevet nem érdemli meg. A legrégebb misna-fordítás a Justinian edictumában említett *δευτέρωσις* volna, mit szerző (11. lap) tagad. Mi ezt nem tartjuk jogosultnak. A görög zsidók a misnát egész biztosan görögre fordították a tanulás alkalmával, nem lehetetlen, hogy ilyet le is irtak. Épigy nem tartjuk valószínűnek, hogy Abraham Ibn Dand e szavai: *יד יוסף . . . פירש כל החלמוד בלשון ערבי* (Neubauer, Mediaeval Jewish Chronicles I. 69b) egyebet jelenthetne, mint azt, hogy József ben Abithur Hakem király számára az egész talmudot lefordította (Bischoff p. 13 »erläuterte«). Így fogta fel e helyet Zunz is (Ges. Schriften III. 63), ki számos példát hoz arra, hogy a Tibbonidák koráig פירש szót fordítás kifejezésére használták. Kissé szerényebben fejezhetne volna tehát ki magát szerző pótlékaiban (104. lap. 1. sor) »Auch Dr. Bacher etc. teilt diesen Irrtum«. Kevés kritikára vall az is, hogy Bischoff lehetségesnek tartja, hogy e név שטנאט (12. lap 2. jegyzet) sáttánnal függjön össze. Az első misnafordítás R. Jákob Abendana (mh. 1695) spanyol fordítása volt, a mely azonban nyomtatásban nem jelent meg. A legismertebb latin misnafordítás Surenhuysené, a 17. század végéből, a melybe legalább 26 ídegen fordítás van felvéve. Joggal becsüli sz. kevésre e fordítást, de számtalan baklövéseiből nem találunk nála összeállítást, a mit egy kritikai történetből elvárhatunk. A 35. lapon Klein Berákhóth talmud traktátusának magyar fordítását a misnafordítások közé sorolja. Ugyanott hiányzik Dr. Klein születési és haláléve; a 9. jegyzetben pedig a kérdőjel törlendő, mert Castiglioni zsidó. A 108. lapon Pinnernél 78 helyett olvasandó 68.

*

A Nowack szerkesztésében megjelenő »Handkommentar zum Alten Testament« című gyűjteményben Siegfried C. ügyes tollából ered Koheleth és Sir Hasirim magyarázata. A munka igen szép. A bevezetésben foglalkozik a szerzőség kérdésével és arra az eredményre jut, hogy az eredeti könyv időszámításunk előtt 200 körül íródott, de az első szerzőn kívül

nem kevesebben mint négyen dolgoztak még rajta, úgy hogy mai alakját 100 körül nyerte volna. Lehet. De ilyet csak tudós találhat ki, a ki több mint a próféta. S. munkájának bece azonban nem a végeredményben kulminál. Különösen tanulságos a Prédikátor nyelvezetének vizsgálata és az újheber nyelv sajátosságairól való összeállítása. Főlősleges kiemelni, hogy Sz. az újabb exegetikai irodalmat felhasználta. Az Énekek Éneke bevezetésében három csoportra osztja a magyarázatokat: 1. allegorikus, 2. dramatikus és 3. históriai. A szerzőség korát a görög korszakba helyezi. A mű S. szerint egyes énekekből áll.

*

A jemeni kéziratok a targum ismeretét nagyban előmozdították. A legjobb targum-kiadás, a sabionettai, a melyet Berliner újra lenyomatott, szintén babyloniai pontozású kéziratból lett átírva. Merx Chrestomathia targumicája és Dalman grammatikája és szótára csakis délarabs kéziratok alapján készülhettek el. Legujabban *Praetorius F.* egy berlini kéziratból lenyomatta Józua aram fordítását e címmel »Das Targum zu Josua in Jemenischer Ueberlieferung« (Berlin 1899). A kiadó, mint már a czímben jelzi, azt a helyes álláspontot foglalja el, hogy nem szabad eleve abból a felfogásból kiindulni, hogy egyedül a délarabs hagyomány képviseli a targum ősi típusát. Ez csak az egyik recensió. Helyesen emeli ki továbbá P., hogy a jemeni recensiót sem ismerjük még, mert ahhoz is még több kézirat ismerete szükséges. Ez okból a kéziratot híven nyomatta le, javítások nélkül és iratát nem is nevezi kiadásnak, hanem pusztán lenyomatnak. Ugyancsak P. fogja kiadni a Birák targumát is a yemeni hagyomány szerint, a mely már sajtó alatt van és rövid idő múlva kiadódik.

*

Berliner A., a neves berlini rabbiszeminárium tanár, »Aus meiner Bibliothek« (Frkf. a. M. 1898) tanulságos iratot tett közzé, a melyben ismeretlen és ritka könyveket ismertet. Az ismeretlen könyvek három imakönyv: Konstantinápoly 1510, román községek imakönyve; Velence 1550 körül, aleppói ritus szerinti machzor; Prága 1527. imakönyv haggáda-, hósánóth- és maarabuththal. Továbbá Midras rabba (Konst.

1642); Pirké Abóth (Saloniki 1680 körül); Széfer Maaszé Hasém (Fr. a. O. 1724), a mely zsidó-német nyelvű elbeszéléseket tartalmaz; Satanow Izsák kézirati »Debar Malechuth«, (Berlin 1792), a mely a zsidók helyzetének javítására tesz javaslatokat; Fernando A. olasz munkája a zsidóság reformálásáról (Livorno 1810). Az utolsó műből csak az első kötet került sajtó alá, a második kötet nyomását a zsidó község megakadályozta és az elsőt megvette és elégette, úgy hogy csak egy teljes példány maradt meg. E könyvek nem voltak mind ismeretlenek, de valamennyiről valami ujat tud a szerző. Ezeknél érdekesebbnek tartjuk a 23 incunabulum leírását. Az irat 3. részében B. 40 ritkaságról ad hirt. A közölt héber utóiratok és egyéb dolgok nagyban emelik az irat beesét. Folyóiratunkban már jelentettük, hogy azt a könyvtárt, melyben e drágaságok is helyet foglaltak, frankfurti hitrokonok a frankfurti városi könyvtár számára vásárolták meg.

*

Steinschneider M., az ifju erővel munkálkodó agg tudós, két előadást tartott a berlini kereskedő ifjak együletében, melyeknek czíme: »Ueber Sprachkenntniss und Sprachkunde« (Hamburg 1899.) és a melyek Virchow R. »Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge« gyűjteményében jelentek meg. St. sokoldalúságát jellemzi, hogy e szaktudományával szorosabb összefüggésben nem álló témáról alaposan és szellemesen értekezett. Ugyanazon gyűjteményben régebben *Grünbaum M.* tudós és érdekes értekezést adott ki a nyelvek keveredéséről (Mischsprachen und Sprachmischungen. Berlin 1886. 473. füzet a régebbi gyűjteménynek), melynek végén a zsidó-német zsargonról beható és találó magyarázó megjegyzések vannak, melyekre ez alkalmából ráutalunk.

*

A második század második felében Celsus pogány filozófus a kereszténység ellen igen éles, de a tények ismeretén alapuló polemikus iratot tett közzé *λόγος ἀληθής* »az igaz szó« czím alatt. A művet, mint Porphyrius s mások műveit, a hatalomra került egyház elégettetette és csupán Origenes contra Celsum cz. elleniratából ismerjük. E században többen tettek kísérletet, hogy a pogány vitairatot az egyházatya czá-

folgatásából rekonstruálják, a mi nagyjában sikerült is. A fel-dolgozók nagy számából látszik, hogy Celsus nem a levegőbe beszélt és így még ma is vonz és taszit. Celsus a zsidók ellen is polemizál, de a kereszténységet ennek daczára zsidó szempontból is czáfolja. Ép úgy mint a talmud, ő is varázslónak tartja Jézust és azon nézetét az Evangeliumok csodás elbeszéléseire alapítja, mire munkánkban »Az ózsidó bűvészet« 51. lap utaltunk. Egy legujabb mű olvasásából (*Muth, Der Kampf des heidnischen Philosophen Celsus gegen das Christenthum. Mainz 1899.*) azt a benyomást nyerjük, hogy Celsus zsidóktól is szereshetett anyagot vitairatához. Érdemes volna Celsus iratát e szempontból is tanulmányozni. Bár a zsidóság ellen is síkra száll, mégis egész világos, hogy főczélja a kereszténység czáfolata, a minek okát valószínűleg az utóbbinak nagyobb propagandájában lehet keresni; de az sem lehetetlen, hogy más oka volt. Ez érdekes kérdésre talán még visszatérünk. Muth katolikus szempontból tárgyalja Celsus iratát: apologiát ir.

*

Schwab M., párisi könyvtárnok, ki irodalmunknak igen szorgalmas munkása, felelte hasznos tárgymutatót adott az időszaki sajtóban megjelent zsidótörténeti és irodalmi czikkekről. A mű czíme: »Répertoire des articles relatifs à l'Histoire et à la Littérature juives parus dans les Périodiques de 1783 à 1898.« Paris 1899. Az első rész, melyet még kettő fog követni, ábéczé sorrendben sorolja fel a szerzőket és összes cikkeiket 408 lapon. Fel van dolgozva majdnem minden zsidó folyóirat és gyűjteményes munka. Nem hiányzik a magyar-zsidó irodalom sem, melyet Löw J. jegyzett ki. Fölösleges kiemelni ezen összeállítás irodalomtörténeti hasznosságát. A tárgyak szerinti csoportosítás nagyon megkönnyíti majd a tudományos munkálkodást. Természetes, hogy hibák is becsusztak az adathalmazba. Folyóiratunk szerkesztőiként még most is Bacher és Bánóczy szerepelnek, holott már 9 éve, hogy visszaléptek. Az is téves, hogy Szemlénk a VI. évfolyam óta német nyelven is megjelenik. Hasonló hibák egyéb czikkeken is találhatók. E tévedéseknél nagyobb baj az, hogy a mű nincs nyomtatva, hanem kézirattól lehozva. Némely helyt a lehozás nem sikerült, úgy hogy több sor alig olvasható. A szer-

zők nevei nem emelkednek ki elég világosan a cikkek czimei közül, a mi a keresést megnehezíti. A beosztás ugyanazon elvek szerint történt, melyeket a *Revue des Etudes Juives* 25. kötetét képező tárgymutatónál követtek és a melyek igen jóknak bizonyultak. A II. és III. kötet ez év végére van ígérve.

*

Ha semmi történelmi adat nem maradt volna reánk, a a zsidók jelenlétét, még pedig évszázados és tömeges jelenlétét Franciaországban megállapíthatnánk azon számos francia szövből, melyekkel középkori zsidó talmudtudósoknál találkozunk. Darmsteter Arséne elhunyt nagy romanista szerint Rasi bibliakommentárjában 967, talmudkommentárjában 2190, tehát összesen 3157 francia glossa található. Már Rasi előtt használt francia szavakat a Rabbénu Gersom, ki 1040-ben halt meg. Vannak héber-francia glossariumok is. Ezek a francia szavak az ó-francia nyelv becses emlékei közé tartoznak. Persze nagyon korrumpált alakban jöttek reánk és a héber átírás is nehézséget okoz a pontos philológiai meghatározásnál. Az említett Darmsteteren, a leghivatottabban kívül, a mult század vége óta sokan foglalkoztak e problémával. A legismertebb Landau M. »Marpé Lasón« cz. superkommentárja, a melyben biblia- és talmudkiadásában Rasi לרס-szavait identifika, de nem a román-nyelvészeti szempontjából. Ez a mű van lenyomatva a Romm-féle talmud-editióban és nem ment a hibáktól. A Machsor-Vitry, a melynek főtartalma Rasi tanítványától, a R. Szimchától származik, 178 francia szót tartalmaz és ezeken kívül több francia tulajdonnevet. Dr. Schlesinger G. jeles értekezésben »Die altfranzösischen Wörter in Machsor Vitry nach der Ausgabe des Vereins Mekize Nirdamim« (Mainz, 1899) fejti meg ezeket a glossákat. Egy magyar tudós, Löw J., a »Revue d. E. J.« XXVII. kötetében a Sibbólé Haleket olasz szavairól értekezett.

*

Schwab M. Angelológiai szótárát ismertettük folyóiratunkban (XV. 155—163). A párisi Bibliothèque Nationale 1897. évben megszerzett egy eddig ismeretlen kabbalistikus kéziratot, melyből a nevezett szerző nagy munkájához jelentékeny pótlásokat ad e című iratában: »Le M. S. No. 1380

du fonds Hébreu à la Bibliothèque Nationale«. Páris, 1899. A bevezetésben Sch. megállapítja, hogy az anonym irat szerzője Zacuto Mózes, ki a 17. század elején született, Amsterdamból 1645 Velenczébe, onnan 1673 Mantuába vándorolt ki, a hol meg is halt. A termékeny kabbalistikus író jelen műve »שם השם» A szent nevek etymológiái« nevet visel és sok kabbalistát és kabb. művet idéz. A legtöbb cikk itt is, mint a mystikus neveknél általában az N betűre esik, azon okoknál fogva, melyet említett ismertetésünkben kifejtettünk. A népies babona és a tudós mágia ebben az iratban is a főtartalom. Ezt látjuk belőle, de meg kell vallanunk, hogy számos részletet nem értünk, a mi nem csoda, mert maga a kabbalista szerző is kénytelen gyakran kijelenteni, hogy egyes mondások értelme homályos előtte. A betűcsere ezer módja ezt a mysticus tudományt valóban mystikussá teszi. Ha a héber betűket nem látnánk, nem is gondolnánk héber tárgyakra. Találomra kiragadunk egy könnyebbet: א"י בצע רחוק מקב. Ennek a rebusnak megfejtése: אברים יצחק יעקב. A négy szó első betűje adja az אברים-t s így tovább. Bizonyos azonban, hogy van benne módszer. A kézirat végén ördögűzési formula is van, és néhány recept. Az orvostudomány eredetét a babonából veszi és a patika mai napig a boszorkánykonyhát juttatja az ember eszébe.

*

A pilpul megszűntével a talmudi tanulmányok a hagyomány nyelvi és tárgyi tartalma felé fordulnak. Az érdeklődés a jelenkori izlésnek megfelelőleg a kulturtörténeti momentumok iránt a legerősebb és kezdik feldolgozni a talmudi reáliákat, melyeket e helyről is oly sokszor ajánlottunk. Ilyen dolgozat Löwy G. berni disszertációja: »Die Technologie und Terminologie der Müller und Bäcker in den rabbinischen Quellen« (Lipce, 1898). Körülbelül 250 e tárgyakra vonatkozó szó fordul elő a zsidó hagyományban, melyek a jelen dolgozatban felsoroltatnak. Ha szerző nem is jutott új eredményekre, összeállítása hasznos és a rabbinikus irodalommal nem foglalkozók számára igen tanulságos. Néhány apróbb megjegyzés. 18. lap, 1. jegyzethez: Jerem. 48, 11-ből nem következik, hogy a borseprűt gazdaszónak használták. 19. l. 6. j. Terumas Hadeschen helyett olv. —ath. Szerző következetesen Maggid Mischnát ír

(pl. 20. l. 5. j.; 22. l. 1. és 3. j.), helyesen Mischne, hisz Maimonides művének címe Misné Tóra. A Mechiltát nem a kevésbbé használatos Weiss kiadása, hanem a Friedmann kiadása szerint kell idézni, különösen, ha az idézetek a lapszám szerint adatnak. 27. lap 5. j. meg kellett volna mondani, hogy a lapszám a Byzantinische Zeitschrift-ra vonatkozik. A héber és aram szók gondosan elválasztandók egymástól és pl. 28. lap lent azt kellett volna mondani, hogy héber neve מידה, aram neve כסא, nem pedig azt, hogy így is, meg úgy is hítták. 29. l. 8. j. idézendő lett volna Baba Bathra II. fejezetének első misnája, hol Rasi נפר-t magyarázza. Sajtóhiba 20 l., 2. j. חמין (olv. ם״ח); 28. l., 4. j. מידה (olv. ם״ח). Kíváncsot, hogy szerző ez irányu tanulmányait folytassa.

*

Halász N. középiskolai tanulók és a család számára »Zsidó hit- és erkölcesstan« czimen könyvet irt, melynek használatára mellettt tanuskodik már az a tény is, hogy második kiadásban jelent meg. A két részre osztó tüz az első szakaszban a kinyilatkoztatást, a másodikban a tiz parancsolatot tárgyalja. Az eredeti források, a biblia és hagyomány szó szerinti idézéseivel rövidre fogott tanításait elevenen és híven világítja meg. A kötelesség- és szertartástan, a mely a gyakorlati életre van tekintettel, ügyesen van a tizparancsolat köré csoportosítva. Lapozgatván a tankönyvben, azt látjuk, hogy a gondos kidolgozás és korrektúra mellett is még néhány csekély sajtóhiba és tévedés maradt meg, melyek az esetleges harmadik kiadásnál kijavítandók volnának. A czímlapon וימיס memjébe dágés teendő. 2. lap, 2. idézet a hé helyett cheth teendő. A 24. lapon felsoroltatnak azok a napok, melyeken a tórából felolvassanak, de Ros Hasónó és Jom Hakippurim hiányzanak. Azt sem tudom, hogy mire alapítja szerző azon állítását (25. l.), hogy a leviták csakis Mózes utódai közül valók. Hiszen más leviták is vannak. Ha »sabboth« főnévvel van összekötve és héber betűkkel van írva, akkor helyesebb a szót st. estr.-ba tenni és שבת-t írni (28—30. lap.). Hibás נתיב (30). Sámuel amóra 259-ben halt meg, Rab Adda szintén ezidőtájt élt, téves tehát Halász állítása (34. l.), hogy: »A zsidó naptár Addáh rabbi és Jarchinoi Sámuel által a közönséges időszá-

mitás 359-ik éve táján lón megállapítva.« Ez II. Hillelről állítható. 51. lap, 9. sor szabatosabban fogalmazandó, mert azt lehetne hinni, hogy a templom új felszentelésekor még valamennyi makkabeus é t. Makkab héber szó, káameczcel pontoszandó. Helyesen מַכְבֵּי pontoszandó, szerzőnél különbözőképen találjuk. »Czóm Gedalja« a gimelbe dágés teendő (57. és 58. l.). Az évszakok a napév és nem a holdév szerint váltakoznak. Szerző azonban az 59. lapon ezt mondja: »Bölcsünk, kik a gyermekek iránt is különös szeretettel viseltettek, elrendelték, hogy a zsinagógai szókővén télen, mely a szokottnál egy egész hónappal hosszabb s így a gyermekek közt több betegség is fellép, stb.« 72. és 73. lap irandó בפרסית és nem בפרסי, továbbá —שׁ dágés nélkül. 78. »Szabbáth«, olv. Sabbath. 79. lent שבת sajtóhiba; épígy ירה (a jod alá nem jön sevá); כ״ה helyett pedig kell כ״ה. 85. l. ירה sajtóhiba, két káamecz kell, —שׁ pedig a beth dágés nélkül. Még csak azt említjük, hogy tudtunkkal nem iratik Eleázár הנציץ (96), hanem פ-val. Ezek a megjegyzések a tankönyv lényegét természetesen nem érintik, de éppen a gyermekeknél, kik maguk nem tudnak még eleget, az ily csekélységek is számba veendőek.

*

Winkler H. assyriologus »Altorientalische Forschungen« czim alatt különféle kérdésekről szóló értekezéseket tesz közzé. A legújabb füzet, a mely a második sorozat 2. kötetének 2. füzeté, több zsidó témát tárgyal. Ezek a következők: Die Zeit von Ezras Ankunft in Jerusalem. A többi, bár távolról, szintén érdekli a zsidó theológust. Winkler hú marad önmagához: képzelete messze csapong, feltevései merészek, gyakran nem elég világosak. Művei mindamellett elmemozgatók és gondolatébresztők.

*

Nöldeke Th., a strassburgi egyetem hires orientalistájától »Die semitischen Sprachen« cz. alatt második kiadásban (Lipscse 1899) jelent meg egy époly tanulságos, mint vonzó vázlat az összes sémi nyelvekről. Röviden és találóan jellemzi az egyes nyelveket, grammatikai és lexikographiai sajátságait, fejlődési fokukat, hanganyagukat, egymásközötti viszonyukat, előnyeiket és hátrányait. Figyelemre méltó, hogy a bibliai aram nyelv vocalisatióját nagyra becsüli és azt állítja, hogy

híven fixirozta a régi kiejtést. A héber nyelv jellemzését is igen sikerültnek gondoljuk, csupán abban nem érthetünk egyet az illustris szerzővel, a mit az ujhéber nyelvről mond. Azt hisszük, habár ez alkalommal bizonyításába nem bocsátkozhatunk, hogy a héber nyelvet a szent föld egyes helyein még időszámításunk első századában is beszélték.

*

Maimuni arabs misnakommentárja kedvelt disszertációtárgy Németországban, akárcsak a syr Bar-Hebräus, Barth J., a neves nyelvész, is a Pérus Hamisnájóthból disszertált. Rendesen csak egy traktátus dolgoztatik fel és a szükséges bevezetéssel láttatik el. Csupán Derenbourg J., a néhai francia akadémikus, végzett e téren nagy munkát, midőn az egész Széder Taharóth kommentárját adta ki arabsul és javított héber fordítással. A legujabb dolgozat *Kroner H.*-t vallja szerzőjének; czime: Maimonides' Commentar zum Tractat Bezah. Munkájában Dr. Bacher V. is segítségére volt, ki saját kéziratát collationálta számára. A szöveget vagy kétszáz jegyzet kíséri. A tudomány érdeke azt kívánná, hogy a Sziráds egyszerre adassék ki.

*

Régi dolog, hogy a keresztény világ a szent föld iránt bensőbb érdeklődéssel viseltetik, mint Izrael vérbeli ivadékai. Azt hisszük, hogy a »szent« elnevezés is tőlük származik. Se szeri, se száma azon ismertetéseknek, melyek a keresztény világban Palesztináról megjelennek. Mint ismeretes, Angliában és Németországban egy-egy Palesztina-egyesület létezik és virágzik, melyek külön folyóiratokat adnak ki. Nemesak a tudósvilág, hanem a köznép is érdeklődik vallása őshazája iránt. Ezt az érdeklődést szolgálja *H. von Soden* kis és olcsó (75 kr. kötve) műve: »Palaestina und seine Geschichte« (Lipsee 1899.) Hat előadásban ismerteti népszerűen a szent föld természeti sajátságait és történetét a jelenkorig. Természetes, hogy részletesen beszél azokról a szent helyekről, melyek olvasóit és hallgatóit első sorban érdeklik. A czionisták, kik Palesztinát zsidókkal szeretnék újra betelepíteni, gondoskodhatnának róla, hogy hasonló mű zsidó szempontból kidolgoztassék oly író által, ki a szent földet látásból ismeri. Ilyen irat ügyüknek többet használna, mint száz vezércikk.

*

Dr. Hamburger J., mecklenburgi országos és főrabbi, még tanuló korában határozta el, hogy egy Real-Encyclopädiát fog megteremtteni. A mi az egyetemi hallgató előtt mint ideál lebegett, azt a férfit majdnem félszázados szorgalmas munkálkodással megvalósította. Ezen az életmunkán dolgozik a nevezett tudós most is, hogy az Encyclopädia mindkét része régen kikerült a sajtó alól, a mennyiben időről-időre pótfüzetet ad ki. E napokban az 5. pótfüzet látott napvilágot (Abtheilung III. Supplement 5. Strelitz 1900). Ebben a füzetben 146 nagy 8° lapon 75 új cikk van, melyek közül kiemelhető az Apologia, Allegoria, Chazaren, Kalir, Maimonides, Mendelssohn stb. Hamburger ebben a harmadik részben az egész zsidóságnak multját és jelenét fogja feldolgozni, miután az első 2 kötet a bibliát és talmudot tárgyalta. E füzet is mutatja Hamburger munkájának előnyeit és hátrányait. Megrendelhető a szerzőnél Strelitzben. Ára 250 márka, tanítók a szerzőtől mérsékelt árban kapják.

*

Megszoktuk, hogy mindazt, a mi a talmudban vallásos vonatkozásban előfordul, tisztán zsidó eredetűnek tekintjük, a mihez más népeknek semmi közük. Ha fel is tételezzük, hogy idegen nézetek behatoltak a zsidóságnak gondolatvilágába, azt már nem tételezzük fel, hogy egyes formulák a sémi népekkel közösek voltak. Ezt a felfogást nehéz czáfolni, miután ebből a régi korból a zsidó irodalmon kívül kevés vallásos tartalmu irat maradt ránk a sémi népektől. De hogy tényleg sok mindenféle közös sémi tulajdon lehetett, bizonyítható egyes feliratokból. *Lidzbarski M.* »Handbuch der nordsemitischen Epigraphik« című nagyszabású művének tanulmányozása közben néhány ily adatra bukkantam, melyek közül itt kettőre utalok. Az elhunytakról mondott *הלל על הברך* igen gyakori (*Lidzbarski* 147. lap) és annyit jelent: fájdalom. Ebből lett az ismert *הלל על רבך* mit Szanhedrin 111a az Isten mond *ברוך שמה* Izsák és Jákobról. Érdekesebb még ez a gyakori formula *ברוך שמה* a mely votívtáblákon és máshol különböző változatban fordul elő. Ez ugyanaz, mint *הלל על רבך* és az aram *יה שמה רבה* *ברך*. Látjuk ebből, hogy a liturgiában is több elem lehet, a mely más sémi népeknél is létezett és nem volt kizárólagos zsidó tulajdon. Érdekes az is, hogy a phóniciak, kik a héberrel majdnem

azonos nyelvet beszéltek, a sirjelt מַעֲבֶה וְ מַעֲבֶה-nek nevezték, az arameusok pedig נִשְׁשִׁי-nek. A bibliában a siroszlop מַעֲבֶה-nak neveztetik (Jákobnál), a talmudban pedig נִשְׁשִׁי-nek. Az első héber, a második aram.

FELTÁMADÁS.

Chamiso oszor b'isvat.

Miként a szív, a mely hitetlen,
A lombtalan táj oly kietlen.

Csak imitt-amott — mint kísértet,
Mely visszajár — leng-lobog élet.

Csak egy-egy vércse, egy-egy héjja,
Mint a halálnak ivadéka.

S úgy látszik már a pusztaságban
Az életkedyben is halál van.

De lenn a mély, sötét földsirban.
A holt gyökérszet-labyrinthban

Megindul egy nagy, titkos áram,
Mert ott lenn nagy feltámadás van.

Gyökér gyökérnek sügja halkan:
Úgy érzem, élek, meg nem haltam.

S valami jóleső melegség
Éleszti fák és bokrok testét.

Megérzik ezt a fagyott ágak
És megrázkódnak, meghimbálnak.

Rügyeiket fakasztják, nyitják,
Mint rabmadárra zárt kalitkát.

Miként a holtak sirja vermét,
Ha betöltték az idők teljét.

Miként fagyát a jégnek, hónak,
A mélyben immár olvadónak.

Mely ráborult az alvó tájra,
Ráhuult elhervadt virágra.

Mint szemfedél a koporsóra,
Mely felnyílik, ha út az óra.

Mert a bámuló rügysemekben,
Majd fejlődő zöld levelekben

Örök ígért lesz megírva:
Feltámadás vár minden sirra!

GERŐ ATTILA.

AZ I. M. I. T. ÉVKÖNYVÉNEK TARTALMA.

I. Irodalmi munkálatok: *Havas* Adolf, Petőfi. — *Lenkei* Henrik, A zsidó nép. — *Dr. Bacher* Vilmos, A héber Szirach veszélyben. — *Agai* Adolf, Régi naplók. — *Székely* Ferencz, Számok és tanulságok. — *Dr. Klein* Mór, Két vers. — *Dr. Acsády* Ignác, Az egyházi szellem és a zsidók. — *Dr. Mezey* Ferencz, A közalap aktái. — *Perényi* Adolf, A legbecsesebb. — *Dr. Kecskeméti* Lipót, Kanaáni bűvész-alakok. — *Dr. Bloch* Henrik, Francia antisemita hirlapok a nagy forradalom idejében. — *Dr. Handler* Simon, Az eleven valólevél. — *Hermanné-Politzer* Berta, Szarvas Mór úr és neje. — *Dr. Pollák* Miksa, A nagymártoni zsidók multjából. — *Dr. Blau* Lajos, Vallásunk jelenéről és jövőjéről. — *Telekes* Béla, Mózes árnyéka. — *Dr. Kont* Ignác, Egy francia zsidó költő és tanférfiú. — *Dr. Krausz* Sámuel, Zsidó kéziratok a régi budai könyvtárban. — *Hazai* Hugó, Szombatos Imádságok. — *Gerő* Attila, Fiamhoz. — *Dr. Stein* Lajos, A vallási optimizmus — *Dr. Schwarcz* Gábor a horvát zsidókról. — *Feleki* Sándor, Az öreg doktor. — *Dr. Meller* Simon, A budapesti új zsidó templom. — *Dr. Büchler* Sándor, De Judæis. — *Dr. Heller* Bernát, Tompa Mihály, az evangélium és az Agáda. — *Dr. Eisler* Mátyás, Apáczai héber tanulmányai. — II. Társulati közlemények: I. *Dr. Bánóczi* József titkári jelentése. — II. Függőben levő pályakérdés. — III. Költségvetés. — IV. Az utolsó év jegyzőkönyveiből. — V. A Társulat alapszabályai. — VI. A Társulat képviselője. — Allandó bizottságok. — VIII. A társulat kiadványai — IX. A társulat tagjai.

ORSZÁGVILÁG.

JERUZSÁLEMI LEVÉL.

Jeruzsálem szegény zsidó hitközségét rövid idő óta csapás csapás után éri, melyet aligha fog rövid időn belül kiheverni. Első sorban a legutolsó sátoros-ünnep alatt Salant Benis rabbi halt itt meg, aki Palesztina legnagyobb ethrogereskedője volt és nem kevesebb mint 5—6000 napoleon d'or (100,000—120,000 frank) adósságot hagyott hátra, többnyire szegény alkalmazottak pénzét, akik nála helyezték el. Salant egyetlen fia volt Salant Smuel rabbinak. Hatvanéves korában halt meg, miután csak néhány napig volt beteg.

Röviddel utána a halál egy bankárt ragadott el legszebb férfikorában, névszerint Lassori Chajimot, aki 4000 napoleon d'or-nyi adósságot hagyott hátra. A károsultak közé tartozik a szegény marokkói hitközség is, amelynek az elhunyt pénztárosa volt.

Mintha csak minden oda irányulna, hogy a szegények nyomora teljessé váljék: utóbbi időben a Hamburger-féle bankház is beszüntette fizetéseit. Mekkora a passivák, egyelőre még nem lehet tudni, állítólag azonban roppant nagyok. Azt mondják ugyan, hogy a Hamburger-czég jó üzleteket csinált s egy *jó magyar chalukát* is élvez; a sok év óta fennálló ház megsemmisülését a Salant-féle eset okozta, mely czéggel üzleti összeköttetésben állott. Bármint álljon is a dolog, a szegény hitelezők sorsa nagyon is sajnálatraméltó.

Dr. G. L.

»LAG-BEOMER« JERUZSÁLEMBEN.

A Jeruzsálemben megtartott ünnepek legérdekesebbjei közé sorozhatjuk »Lag-beomer« felünnepet. Valamint a sivatag vándora napokig tartó utazás után éhségtől és szomjúságtól

elcsigázva az oázis forrása után vágyódik, úgy várják a Palesztinában lakó zsidók a »Szeфра« idejében a »Lag-beomer« ünnepét. És sehol sem ünneplik e napot annyira, mint Jeruzsálemben. Már hetekkel előbb készülődnek e napra. Felnőttek és gyermekek, keresztények, törökök és arabok, apraja és nagya egyaránt alig várja, hogy beköszöntsön. Lag-beomer napja Jeruzsálemben az engesztelő-ünnephez hasonlít.

Minthogy Ijjar havában már melegebb napok járnak már hajnali két órakor özönlík a nagy embertömeg a hírneves tannaiták sírhelye felé, különösen »Simon Hacxadik«-é felé. Boldogtalannak érezni magát mindenki, aki e napon nem lehetne ott. Sőt mi több, a betegek, ha csak annyi erejük van, hogy odavánszoroghatnak, kockára teszik egészségüket.

Az említett sírok a város határában vannak s azon országút mentén fekszenek, amely Jerikó felé vezet. Itt-ott elszórt házakat is lehet látni. Veszedelemes dolog e napon ezen az úton végighaladni, mert egész napon át kocsikon jönnek az új vendégek és élelmiszerekkel gazdagon megrakott szekerek robognak rajta végig; lóháton és számaron érkező lovasok zárják el az utat s csak nagynehezen lehet ebben a zürzavarban előrenyomulni.

Sok askenázi, főképpen pedig spanyol e napon üzletét zárva tartja, — mert ez általános pihenőnap — példájukat délután a többi iparos is követi.

Nagyon érdekes látványt nyújt a nagy társaság már délután három órakor. A város lakosságának fele kinn van ilyenkor. Az árnyas olivák alatt nagy csoportokat képeznek a mulatozók. Minden elképzelhető dolgot kivisznek ilyenkor; főznek és nyugvóhelyeket készítenek; még a csecsemőket is kiviszik és bölcsőket készítenek itten számukra. Mindenféle ételt és süteményt tesznek el ez alkalomra. Sokaknál nagy halom pászkát is láttam, húsvét előtt ezt külön szerzik be lag-beomer napjára.

Ha néhány lépéssel tovább megyünk, egy bódéra akadunk, melyben mindenféle italt, különösen szódavizet árulnak, valamint szyruppal kevert limonádét, az ú. n. »gazos«-t. Ezen italt karjuk alatt tartott nagy korsókban férfiak hordozzák körül s kezükben két szép, diszes poharat tartva, dudorászva járnak ide-oda, mert a nagy hőség miatt sok fogy el belőle.

Kissé odább panoráma előtt báméskodó tömeget látunk. A nézők között két hatalmas afrikai óriás áll, kik erejüket mindenféle módon be akarják mutatni. Még tovább haladva, különböző intézetek tanulóit látjuk, többek között az Alliace-éit is nagy díszben és szintén nagy húsos fazekak mellett. Hogy jó kedvüknek élénkebb kifejezést adjanak, folytonosan a francia nemzeti himnust éneklék.

A körülfekvő dombok képezte mélyedésekben, kissé visszavonulva a csöcselék nagy zajától, zeneszó mellett lakmároznak az előkelőbb spanyolok és különféle szektabeliek, ú. m. a buchárik és mugrábik. Itt különféle üzleteket is megbeszélnek, sőt az ünnep kedvéért itten szabad ég alatt meg is kötik. E czélból a szomszédos helyekből, sőt még Egyiptomból is sok idegen jön e helyre.

Ezen nagy térség északnyugati részén van Simon Hacxadik és Jechoël rabbi állítólagos sírja. Nehány alul kiszélesedő lépcső egy földalatti üregbe vezet, amely fulladásig van tele emberekkel. Öreg asszonyok ülnek itten kora reggeltől kezdve és siránkozva s jajgatva imádkoznak. Egy kabakért (körülbelül 10 fillér) gyertyát lehet gyújtani. Az askenázok inkább Simon sírjánál tartózkodnak, a spanyolok pedig Jechoël rabbié mellett.

Minden idegen és vendég, aki azon időben Jeruzsálemben tartózkodik, meglátogatja e helyet, ahol a valódi öröm és benső összetartozás feledhetetlen orientális képét élvezheti. — De még azt is meg kell jegyeznem, hogy aki ezt egyszer látni akarja, el ne feledje, hogy jól megtöltött pénzes zacskót vigyen magával, mert életét teszi kockára, ha nem képes elég »baksist« kiosztani!

KÚTFÖK.

285. sz.

BELÜGYMINISTERI RENDELET A CIRCUMCISIÓRÓL.

A belügyministerium vezetésével megbízott m. kir. miniszerelnök f. évi 113,831/VI—a. szám alatt valamennyi törvényhatósághoz a következő körrendeletet intézte, a melyben a circumcisiónál követendő eljárást *közegészségügyi* szempontból szabályozza. A rendeletet a törvényhatóságok, megyék, városok megküldötték az összes zsidó hitközségeknek, hogy azokat kötelezőleg életbe léptessék. A rendelet így szól:

Az izraelitáknál szokásos körülmetélés avatatlan és felületes kezelése folytán gyakran elvérzések és ragályozások fordultak elő. Szükségesnek mutatkozik ennél fogva, hogy a körülmetélési eljárás, a mint azt már számos izraelita hitközség saját hatáskörében megtette, a ritualis szertartás érintése nélkül, a közegészségi érdekek megvédése szempontjából szabályoztassék. A vallás- és közoktatásügyi miniszer ural egyetértőleg kötelességévé tesztem tehát minden hazai izraelita hitközségnek, hogy a körülmetélési ügy kezelésénél, a tekintélyesebb izraelita hitközségeknél már amugy is érvényben levő és az alábbi pontokban felsorolt szabályokat szigoruan szem előtt tartsa s azoknak saját területén érvényt szerezzen.

A körülmetélésnél követendő eljárásra nézve rendelem a következőket:

I. A körülmetélést csak oly egyén végezheti, a kinek erre a hitközségtől engedélye van.

II. A hitközség a körülmetélések teljesíthetésére engedélyt csak oly egyénnek adhat, ki hatósági orvosi bizonyítvánnyal igazolja azt, hogy egészséges és hogy circumcisió végzésére képességgel és megbízható gyakorlottsággal bír.

III. A körülmetélő, ha nem orvos, a műtétet lehetőleg orvos jelenlétében és annak ellenőrzése mellett végezze. Ellenőrző orvos jelenléte szigoruan kötelező oly esetekben, a hol a körülmetélendő gyermek nemző részein valamely veleszületett

rendellenesség van, vagy valamely betegség tünetei mutatkoznak.

IV. A körülmetélő szigoruan köteleztetik eljárásánál az alábbiakban felsorolt rendelkezések pontos betartására. És pedig:

1. A körülmetélő a műtét előtt kezét szappanos vízzel jól megmosni, tisztá kefével ledörzsölni, körmeit letisztítani és végre kezét tiszta alkohollal vagy más fertőtlenítő folyadékkal, melyet esetleg az orvos e célra kijelölt, alaposan fertőtleníteni tartozik.

2. A kés, melylyel a műtét végeztetik, teljesen tiszta legyen; műtét előtt (célszerűen 5 perczig tiszta alkoholban) fertőtleníttendő és fertőtlenítés után forrált vízzel lemosandó.

3. Locsolás a szájba vett borral szigoruan tilos.

4. A körülmetélés alatt eredő vérzés elállítására 30%-os borsavas vizoldatba mártott tiszta vatta, mint compresse alkalmazandó.

5. A seb bekötésére műtét után és az utókezelés alatt fertőtlenítő kötöszert (pl. 5%-os jodoformgaze) használandó.

6. Műtét után a körülmetélő a kést vízzel mosni és alkoholban dezinficiálni köteles.

7. Utókezelés alatt a seb mosására 3%-os borsavas vizoldat használandó.

8. A körülmetélésnél jelen levő orvos a körülmetélő eljárását ellenőrizni és írásban igazolni tartozik azt, hogy a körülmetélés az ő jelenlétében és a fentebbi utasítások szigoruan szem előtt tartásával végeztetett. Az orvosnak ezen bizonyítványát a körülmetélő legkésőbb három nap alatt a hitközségnek bemutatni tartozik, a hol a bizonyítvány megőrzendő.

V. A ki a hitközség fentebb említett engedélye nélkül körülmetélést végez, amennyiben tette súlyosabb beszámítás alá nem esik — kihágást követ el — mely 200 koronáig terjedhet pénzbüntetéssel, behajthatatlanság esetén — 20 koronát egy napnak számítva — megfelelő elzárással büntetetik.

VI. Azon körülmetélő pedig, ki habár a hitközségtől a körülmetélés teljesítésére engedéllyel bír, a körülmetélést a fentebbi szabályok betartása nélkül teljesíti — amennyiben mulasztása súlyosabb beszámítás alá nem esik, kihágást követ el, mely 100 koronáig terjedhet pénzbüntetéssel — behajthatatlanság esetén — 20 koronát egy napnak számítva — megfelelő elzárással büntetetik, azonfelül a körülmetelési jogtól elvonható.

A befolyt bírságpénzek az 1886: XIV. t.-czikk 7. §-a értelmében azon község közegészségügyi céljaira fordítandók, melyben a kihágás elkövetetik.

Ezen rendeletet 1900. évi január hó 1-én lép életbe.

Felhivom a törvényhatóságot, hogy a rendeletben foglaltakat a törvényhatósága területén levő összes izraelita hitközségekkel szigoruan miheztartás végett, a gyakorló orvosokkal pedig tudomásvétel végett haladéktalanul közölje.

Budapest, 1899. évi november hó 25-én.

A minister helyett:

JAKABFFY IMRE, s. k.
államtitkár.

286. sz.

A ZÁGRÁBI KÖZSÉG MULTJÁBÓL.

I.

Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles ac Magnifici Perillustres item ac Generosi Domini Nobis observandissimi.

In nexu Relationis respectu quaerimoniae per primores Communitatis Judaicae Zagrabienensis contra attentatam per nonnullos oppidum Episcopale vicum Latinorum dictum incolentes Judaeos, sui à profata Communitate Judaica separationem interpositae, isthuc Do 20-ae februarii a. c. praestitae. Protitulati, D. (omini) Vestris penes remissionem Concernentium Cutorum hisce rescribitur: Quaerulatis Judaeis Jurisdictioni Dominali Episcopatus Zagrabienensis subjectis, facultate servandi distincti Rabini, exercendiam (!) cultus divini. Tributum quidem haberi; secus tamen publica prout A Dominali Jurisdictione salva. Consuetudinem, quae ante inductam quaestionatam Communitatis Judaicae separationem perviguit, ultro etiam observandam venire, quaestione incassandarum expensarum Communium tito erectionis Sinagogae, servandique Rabini, per quaerulantes fundamentum inito Conventionis protensarum ad distinctam viam spectantes, quorum in conformitate Prottae D. Vestrae penes Consonam respectivorum inviationem Congrua in rem dispositurae sunt. Datum ex Consilio Regio locum tenentiali Hungarico Budae die 28-a Aprilis Anno Millesimo Octingentesimo Quadragesimo Sexto celebrato Prottis D. Vestris Benevolus ad offio paratissimi, Comes Gabriel Keglevich mp., Baro Paulus Senny mp. Zágráb Vgy.

II.

Georgius Haulik, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopus Zagrabienensis, Abbas B. M. V. de Topuska, Insignis Ordinis S. Stephani Regis Apostolici Commendator, S. C. et R. A. Maiestatis Actualis Intimus Status Consiliarius: Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit Universis: Quod Communitas judaica vici latinorum

medio Primorum suorum: Josephi Figatner, Marci Singer, et Alberti Stern ad nos in eo recurrerit suppliciter, quatenus eidem, cui nos anterioribus annis oportunum pro libero religionis suae exercitio comoditatem in gremio Domini Nostri centralis conducendi facultatem tribuimus, et pro coemeterio tenutum dominale »Zbirac« nomenclatum assignavimus in complementum Gratiae et Benevolentiae Nostrae certam particulam horti, ad diversorium dominale, in Vico Latinorum situm, pertinentis, pro erectione Synagogae, sibi perquam accomodam, et necessariam concedere, desuperque Litteras nostras censualisticas elargiri dignaremur. Cuius humillimo petito deferre volentes, dictam particellam supplicanti Communitati concedimus, damus et conferimus (salvo jure Fisci Nostri dominalis) ita tamen ut praedicata communitas a praelata particella titulo Census florenos decem Monetae Conventionalis Argenteae quotannis ad Festum Scti Martini Episcopi, et Confessoris, ad cassam Nostram dominalem centralem rite et infallibiliter dependere, et administrare, praeterea eandem particellam in nullos alios usus, quam unice pro erectione Synagogae mox suscipienda, convertere audeat, sub onere incurrendae ipso facto dictae particellae amissionis, adjecta porro illa sub conditione, ut si successu temporis quacunque de causa Synagoga hanc cessare contingeret, excisis pro ea, excensuatusque fundus ad Dominium Eppale, cuius indubium ceteroquin proprietatem constituit (obligatione supraedificatum tollendi Communitatem mansura) ipso facto redire debeat. Cuius quidem fundi limites medio officiolatus Nostri dominalis in ipsa facie loci accurate cognosci et praenotari praesentibusque Litteris interii, ac inscribi, taciteque rememoratam impetrantem Communitatem in Possessorium introdnci volumus, atque mandamus, harum nostrarum propriae manus subscriptione et authentici Sigilli maioris munimine roboratarum Litterarum vigore et testimonio mediante.

Datum Zagrabiae in Arce et Presidentia Nostra Episcopali Expeditionis Die vigesima Mensis Octobris. Anno Domini Millesimo octingentesimo quinquagesimo.

L. S. Georgius mp. Epp.

Ad Gratosum Suae Excellentiae Maadatum.

Josephus Prober mp. Ord. Fiscalis, et Surrogatus Comes Curialis.

Közl: DR. SCHWARZ GÁBOR.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Schwab M.*, Le M. S. No. 1380 du Fonds Hébreu à la B. N. *Páris*, 1899. — *Halász N.*, Zsidó hit- és erkölcstan, különös tekintettel a vallásos életre. Középiskolai növendékek és a család használatára. 1. rész. 2. kiadás. *Budapest*, 1900. — *Bató J. Lipót*, Chinuch Mikrah. Héber olvasókönyv genetikai tanmód szerint, népiszkolák 1. osztályai számára. 3. bővített kiadás. *Budapest*, 1900.

Dr. Neubauer Adolf nagyevű munkatársunk, oxfordi könyvtárnok, több év óta tartó szembaja miatt nyugalomba vonult. A híres tudós, ki magyar származásu, hervadhatatlan érdemeket szerzett a Bodleiana zsidó könyvtára körül, a mely az ő szakavatottsága, buzgalma és ügyessége folytán kézirati kincseit hivataloskodása ideje alatt legalább is megkészserezte. A nyomtatványok szaporodása még tekintélyesebb. Neubauer nemcsak bibliografus, hanem igen sokoldalú tudós is és remélhető, hogy szellemi frissessége győzedelmeskedni fog szervi baján, úgy hogy a tudományt ezután is szolgálni fogja jelentékeny alkotásaival.

Rabbiválasztások. Dr. Krieshaber Béla (Kula) Soroksár—Erzsébetfalván rabbivá lett megválasztva. — A berlini hitközség hosszas keresés után megoldotta a rabbikérdést, megválasztván ötödik rabbinak dr. Eschelbachert (Bruchsal) és hatodiknak dr. Blumenthalt (Danzig).

Dr. Bacher Vilmos, az orsz. rabbiképző-intézet tanára, január hó 12-én töltötte be 50. életévét, a mely alkalmából tanítványai lelkesen üdvözltek és egy ezüst írókészzettel kedveskedtek a szeretett mesternek.

Bécsi felolvasások. A »Gesellschaft für Sammlung und Conservirung von Kunst- und historischen Denkmälern des Judenthums« termében 1899 decz. 19-én dr. Freudenthal J., boroszlói egyetemi tanár, a következő felolvasást tartotta: Spinoza und die modernen Denker Deutschlands. A december 21-diki felolvasó estén dr. Müller D. H., bécsi egyetemi tanár, dr. Kaufmann Dávid, az orsz. rabbiképző-intézet elhunyt tanárának életét és működését ismertette. Ezeken kívül más egyetek is rendeztek felolvasásokat, a melyek közül megemlíjtük

dr. Münzét dr. Lazarus M. berlini tanárról, melyet a híres bölcsező felszázados doktorjubileuma alkalmából tartott.

Az orsz. rabbiképző-intézet utolsó Értesítőjéből vesszük a következő adatokat. A növendékek száma volt 51, az alsó tanfolyamban 38, a felsőben 13. A legerősebb osztály az első volt (14); a folyó tanévben szintén ebben az osztályban van a legtöbb tanuló (13), a mely körülmény arra enged következtetni, hogy a legközelebbi években az intézet látogatottsága ismét emelkedni fog. Rabbi-vizsgát csupán egy jelölt tett, a folyó évben három jelentkezett. A vezérlő-bizottság *Oesterreicher P. E.* óbudai rabbi és *Wahrmann Sándor* halála folytán súlyos veszteséget szenvedett. Az utóbbi az Écz-Chajim-egyletnek 10,000 forintot hagyományozott. A vezérlő-bizottság tagja lett Boschan Jakab. A növendékek segélyezésére több mint 4000 forintot fordítottak

Az orsz. rabbiképző intézet »Theologiai Egylete« 1899. decz. 31-én Kaufmann Dávid emlékére gyászünnepélyt rendezett, melynek tágysorozata a következő volt. 1. Elnöki megnyitó. *Blumgrund N.* — 2. Kaufmann Dávid élete és munkái: *Goldberger J.* — 3. Óda: *Silberfeld J.* — 4. Kaufmann D. irodalmi munkássága: *Edelstein B.* — 5. Kaufmann D. héber irodalmi működése héber nyelven: *Guttmann M.* — 6. Kaufmann D. és a zsidóellenes áramlat: *Schönwald K.* — A nagy-számu előkelő közönséget az előadások mélyen meghatották.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893., 1894., 1896., 1897. és 1898. egyenként 4 koronáért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

TÁRSADALOM.

TÁRSADALMI SZEMLE.

A ruthén actio, mely »az emberszeretet jegyében« született, már keletkezésekor keresett bűnbakot, vagyis zsidót, de az előkészítő tanácskozásban részt vett férfiak azt az igazságnak megfelelő álláspontot foglalták el, hogy a zsidók ép oly nyomorban sýnylenek, mint a »nép«. Nagy volt tehát a meglepetés, midőn a miniszteri megbízott Munkácson tartott referátumában egészen a zsidófalók jargonjában beszélt a magyar zsidókról és végül nagy következetességgel oda concludált, hogy a *galicziái* bevándorlott zsidók minden bajnak a kátforrásai. Eddig az antisemiták azt hajtogatták, hogy a Palesztinából származott zsidó a veszedelmes faj, Egan Ede azonban arra a fölfedezésre jutott, hogy pusztán a kazaroktól származó »renegátok« a veszedelmesek. Ezek hatalmas alakok, szókék és eszesek, szóval lengyel zsidók és renegátok, mert a kazarok pogányokból még előbb lettek zsidók, mint a honfoglaló magyarok keresztények. A liberális körök megütközése folytán a miniszteri megbízott kijelentette, hogy nem a miniszter nevében beszélt, hanem egyéni nézeteit adta elő, a mit a miniszter tudomásul vett azon nyilatkozat kíséretében, hogy a kormány nem ismer felekezeti különbséget. A tényleges eredmény az, hogy Egan Ede »egyéni nézeteivel« megmaradt az actio élén és hogy a kormány a galicziái bevándorlás ellen törvényjavaslatot fog beterjeszteni. Ily módon e különben jogos állami rendelkezés zsidóellenes mellékízt kap, a mire nem volt semmi szükség. A segélyactióra jellemző, hogy programjában nemcsak a bérletadás, hitelszövetkezet stb. foglal helyet, hanem fogyasztási szövetkezetek alapítása is, a melyekkel a nyomorúságban tengődő zsidó kereskedőket fogják »fölsegíteni«. A koldusbotra

juttatandók a városok proletariatusát fogják szaporítani és évek múltán majd halljuk a vádat, hogy a socialisták közt sok a zsidó. Felekezetünk hívei között van akkora nyomor, mint bármely más vallásúak között, de eddig még nem hallottuk, hogy az állam telepítései és egyéb emberszerető intézkedései között ezekre gondolt volna. A zsidó vagyon szemet szúr, de a zsidó szegénység nem kelt könnyörületességet.

*

Az orsz. rabbiképző-intézet vezérlő bizottsága február hó 26-án foglalkozott boldogult Kaufmann Dávid tanszéke betöltésének kérdésével. Az elhunyt sokoldalú tudós a felső tanfolyamon a vallásbölcseleti, történeti és homiletikai szakmákat adta elő, az alsó tanfolyamon pedig a német és görög nyelvet tanította, úgy hogy fölötte nehéznek mutatkozott egy személyben minden követelménynek megfelelő tanerőt találni. A bizottság beható eszmecsere után arra a megállapodásra jutott, hogy az egyes disciplinák előadását különböző személyekre bizza. A vallásbölcselet tanszékére megválasztotta Dr. Goldziher Ignác egyetemi tanárt; a homiletikát Dr. Kohn Sámuelre és a történetet Dr. Blau Lajosra bízta, kik e tárgyakat már a folyó évben is ellátták. Dr. Goldziher Ignác tanárt, kinek belépésével a tanári kar egy fényes névvel gyarapszik, az intézet hallgatói, kik benne eddig is mesterüket tisztelték, új minőségében lelkesen üdvözölték.

*

Ha még bizonyítékra szorulna az a tétel, melyet már 700 év előtt mondott ki egy mistikus jámborságu német rabbi és a mely így hangzik: a milyenek a keresztények, olyanok a zsidók, akkor bebizonyíthatnánk ezredszer a most folyó angol-bur háborúból. A burok mint ismeretes, szűkkeblű politikát követtek: a katolikusok és zsidóktól megtagadták az egyenjogúságot. Anglia is az okból indította meg a hadjáratot, mert az idegeneknek nem adták meg a választói jogot. Ha a zsidók önzők lennének, örülniök kellett volna az angol hódításnak. És mit látunk? Azt, hogy a transvaali zsidók önként állottak be a bur hadseregbe, hogy megvédjék azt a kis, de hős népet, a mely velük politikai tekintetben mostohán bánt. Sőt a külföldi zsidók, kikre a helyi lelkesedés nem ragadha-

tott rá, szintén a burokkal rokonszenveznek. A zsidóság szíve mindig a gyengéké és elnyomottaké; az érdek-politikát a sok elnyomás daczára vagy talán éppen ennek következtében még mindig nem tanulta meg, és hisszük, hogy sohasem fogja megtanulni. A zsidó hazájához mindenkor és mindenütt ragaszkodott; tehetik földönfutóvá, de önszántából nem lesz hazátlaná.

*

A vasárnapi istentisztelet kérdése a berlini hitközségben ismét nagy hullámokat vet. Pár év előtt a községi választás alkalmából az egyik párt a konzervatív jelszó alatt indult a harcba és — győzött. De az orthodoxiát úgy értelmezvén, hogy azt — másoktól követeli, de maga nem gyakorolja, a berliniek csakhamar kijózanodtak. Kiadták a másik jelszót »liberalizmus« és — győztek. A régi zsidó életmódtól — vallásos tekintetben — mindkét párt egyenlő távolságban állván, a harcznak substratumot kerestek. Meg is találták: egy konzervatív rabbi kell, mondta az egyik, vasárnapi istentisztelet kell, mondta a másik párt. Az első kérdést megoldották, a meny-nyiben 3 évi hü-hó után a bruchsal rabbi konzervatívnak és még más kettőt liberálisnak választottak meg. Most az ismét uralomra került liberálisok a harc idejében felvetett második kérdés megoldását követelik. Veszedelmes a tüzzel játszani.

*

Araten Michalina, kiskoru zsidó leány, Krakóban vala-hogy a kolostorba került. Nem tudni pontosan miképen; egy verzió szerint egy keresztény orvos szerelmé vitte volna e lépésre. Az ügy nagy port ver fel, mert az atya hasztalanul fordult a rendőrséghez, a bécsi kormányhoz, a lengyel miniszterhez, szóval eget-földet megmozgatott, de még azt sem tudhatta meg, hogy leánya hol tartózkodik. Az egyik kolostorból a másikba vándoroltatják. Ha Araten Michalina keresztény leány és a kolostor zsidó . . . El, ti sötét képek.

*

Több ízben mutattunk már rá arra a szomorú tényre, hogy nincs a világon felekezet, a mely hiveivel oly keveset törődne, mint a mienk. E tekintetben a legelemibb követelményeknek sem tesz eleget: nincs kellően gondoskodva sem papokról, sem templomokról. A kongruatörvény úgy van

kicikalmazva, hogy abból az izraelita felekezet égető sebére kevés ír esik. Pedig nincs felekezet, a mely annyi ostromnak volna kitéve, mint a zsidó. A zsidók tétlensége mellett valószínűs veszedelemmé válhatik az a lázas tevékenység, melyet a zsidó missió kifejt. A londoni társulatnak magának 183 misszionáriusa van, nem szólva a mindenféle menedékhelyről, a kórházról és egyéb intézményről, melyekben a szegény zsidók testi és lelki jólétéről gondoskodnak. Jeruzsálemben magában 60 »munkás dolgozik«. Az angol példa hatott és az utolsó két évtizedben nemcsak Amerikában, hanem Németországban, Ausztriában és Oroszországban is erősen »dolgoznak«. Még a falasák, abessyniai zsidók között is »diadalokat« aratnak. Nálunk szintén nagy erővel működnek és kár e fölött szemet hűyni: a mérges mag kikel. Mind az öt világrészben léteznek zsidó missiók és az elköltött összegek rengeteg nagyok. A zsidó drága jószág. Ha a zsidóságnak meg akarja tartani posztóját, megfeszített erővel kell dolgoznia és védekeznie. Sem sóhaj-tásokkal, sem a régi jó idők dicséretével, sem a kitüntetett hitrokonok hirdetésével nem fogunk gátat vetni a közömbösség területeire betörő térítésnek. A modern világban modern eszközök kellenek.

*

A törvény, jog és igazság korszakában a reakció győzni remél. A klerikálisok befolyása a közéletre és közügyekre erősebb, mint józan pillanataikban gondolni merészkedtek. A nyomás, melyet gyakorolnak, oly intenzív, hogy a protestánsok felekezeti lapjaikban komolyan vitatják a protestáns napilap kérdését. Talán már meg is oldották. Ha egy katolikus napilap oly fényes sikert ér el — így gondolkoznak — miért ne lehetne a protestánsoknak is hasonló eszközzel hasonló sikert biztosítani? A liberális párt nagyobb mint valaha, de a liberalizmus kiköltözött belőle. A klerikalizmus a zsidófalás jegyében áll.

*

A pokoli vád, hogy a zsidók keresztény vért isznak, melyben azok a világcsalók hisznek legkevésbé, kik hirdetik, mind sűrűbben hangzik fel, a mióta az osztrák kereszténysocialisták a közvéleményt megmértelyezték. Szabadelvű hazánk parlamentjében is történt kísérlet, hogy interpelláció-alak-

jában kössék nagy harangra ezt a tenger zsidó vérbe került hazugságot. Az embertelen gyűlölet nem teszi le ezt a rágalmat, bár pápák, keresztény teológusok és tudósok százával jelentették ki, hogy e vádnak sem a zsidó irodalomban, sem a zsidó vallásban nincs alapja. A zsidó vallás még az állat vérének élvezetét is tiltja. Az orientalisták utolsó kongresszusára szintén ünnepélyesen és egyhangulag utasította vissza. Hogy mégis hitre talál itt-ott a nép körében, hol ezt »vezérei« hirdetik, annak a nagy gyűlöleten kívül az a körülmény is lehet az oka, mert a keresztény népek kebelében még most is él a vérbabona, a mely a természeti népek hitében, gondolkozásában és szokásaiban oly jelentékeny szerepet visz. Hiszen Hollandiában a falu népe nem régen vallásos összefövetelen bestiális módon ütött agyon egy keresztény szolgát, kiről azt hitte, hogy az ördög bujt belé. A rituális vérvád indította Strack H. L., az ev. ref. theologia professorát a berlini egyetemen, hogy a vérbabonát tanulmányozza. Nagytudomány művéből: »Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit. Mit besonderer Berücksichtigung der »Volksmedizin« und des »jüdischen Blutritus« (München, 1900. 5—7. kiadás) mindenki meggyőződhetik a zsidó vérvád alaptalanságáról. Rég el is tűnt volna már, ha a brutális gyűlölet nem szomjuhozna — zsidó vérre.

*

A békekongresszusok nem ritkán általános verekedéssel végződnek, mert a békét is háborúval csinálják az európai népek, melyeknek a háború az eleme és ereje. Nem csoda tehát, ha némely békeegyesületben békétlenség honol és a béketörekvés útját is harccsal kell egyengetni. Meglepte azonban a magyar közönséget Jókai Mór lemondó levele a békeegyesület elnökségéről, mert megokolásul azt adta tudtára a békebarátoknak, hogy az elnök vallása akadály az egyesület fejlődésének. A nemzet nagy írója visszariasztotta a magas klérust a béke nagy művétől, mert — reformatus. Azelőtt csak azt keresték, ki zsidó, a mit a klerikálisok némely ellenségei titkos sympathiával kísértek. Persze nem nyiltabban, mint az egyetemi ifjúság Lueger bécsi tevékenységét. E szellem most már elég erősnek érzi magát, hogy a második lépcsőre hágjon: a zsidó után következik a protestáns.

SZÉLL KÁLMÁN MINISZTERELNÖK A SZABADELVÜSÉGRŐL.

1900. április 2.

Liberális beszéd hangzott el ma parlamentünkben és a Ház háromnegyedrésze tapsolt. Örömmámor fogta el a kedélyeket s szinte érezni lehetett a hatást, mely az arczokon mutatkozott. Megint bebizonyosodott, hogy nálunk a felekezeti szellem az állami életben már nem funkcionál, s hiába élesztetik — nincs feltámadás.

Szívesen ítélnék meg *így* miniszterelnökünk mai beszédét, de hiába, tollunkat mégis ezer másféle gondolat vezeti. Az a plaidoyer, melyet a liberalizmusnak tartottak, mintha a szabadelvűség gyengeségének volna a bizonyítványa. Valahogyan úgy éreztük, mintha valami autoszuggestió vett volna erőt a hon atyáin és a hányan vannak, mind el akarnák hitetni magukkal, hogy ők felekezetiességüket nem viszik be a Sándor-utczai palotába, Deák Ferencz szellemét csalogatták és a sok taps talán föl akarta ébreszteni. Meglehet, hogy föl is ébredt — szívből óhajtuk — de, hogy a miniszterelnök beszéde előtt ott nem volt, tagadhatatlan. Az emberek újból érdeklődnek felebarátaik hitvallása iránt, s a statisztikai tudományok újabb fejezetekkel gazdagodnak. Magyarországon már sok utánjárás nélkül is tudjuk, hány pópista, lutheránus, kálvinista és zsidó található a birói, tanári és egyéb hivatalnoki karban. Tessék csak elolvasni a felekezeti lapokat!

Négyszáz év véres küzdelmei és nyugodt munkássága után, igen szomorú, ha a liberalizmus létezése még bizonyításra szorul. Mi azt hittük, hogy minden intézményünk a szabadelvűség szellemétől át van hatva, hogy minden tettünk a szabadelvű gondolkodás gyermeke, s ime: azt halljuk a miniszterelnöktől, hogy a felekezetiesség itt ebben az országban nem juthat uralomra. Hát hogyan! hát még az is lehetséges volna?!

Kétségtelen, hogy az a beszéd, mely a magyar premier szájából elhangzott, méltó a megörökítésre. Aki elmondta,

joggal számíthat minden szabadelvűen gondolkodó ember legőszintébb sympathiájára. Minden szava igaz, minden hangzója az átihtetett meggyőződésből fakadt. Örömmel hallgattuk, jóleső érzéssel olvastuk, gyönyörködtünk a tapsokban és azoknak ismétlődő megújulásában. De mégis fájt, hogy el kellett hangzani kellemetlenül érintett, hogy annyira fölvillanyozta a kedélyeket. Ez a nagy hatás — nem tehetünk róla — de ránk azt a benyomást tette, hogy a szabadelvűség ügye még mindig csak a kezdet kezdetén áll. Még mindig csak a felekezeti keretek szétzuzására törekszik. A liberalizmus győzelme még nem fejeződött be. A barát és az ellenség még le nem tette a fegyvert, a vérték még nem kerültek a lomtárba, a páncélok még nincsenek a muzeumokban. A taps pedig nem akart elismerés lenni a múltért, hanem bátorítás a jövőre.

Dr. F. Á.

*

A miniszterelnök beszédének idevágó részét a következőkben közöljük:

»Hiszen mit tettünk mi? azt, amit Európában majdnem minden állam régebben megcselekedett és amint Európában nem látta kárát és nem vallotta kárát az egyház sem és egy vallás sem, ép úgy nem vallja kárát nálunk az egyház sem egy vallás sem. A lelkiismereti szabadságot, az emberi lélek ez ősjogát biztosítottuk, a vallásfelekezetek jogegyenlőségét biztosítottuk, a házasság intézményét helyeztük be és vittük be az államhatalom jogkörébe. (Elénk helyeslés a jobboldalon.) És én azt tartom, hogy nincs igaza Zichy János képviselő úrnak, ha azt állítja, hogy ez nyugtalanítja a protestánsokat és hogy ez a protestánsokat felszólalásra készíti. Én azt tartom, hogy nincs igaza. (Úgy van! jobbfelől.) Én általában azt tartom, — és azt hiszem, hogy igazam van — hogy egyetlenegy vallásfelekezetnek sincs legkisebb oka sem ez országban a nyugtalan-ságra, nem is hiszem, hogy ezt érezze bármelyik is, oka legkisebb sincs erre. Egyformán, igazságosan és objektíve járunk el minden egyház, minden vallás és minden vallásfelekezettel iránt a jogegyenlőség teljes átérzésével és a jogegyenlőség elveinek alkalmazásával (Tetszés jobbfelől.) és igazságainak érvényreemelésével, mert azt akarjuk, hogy teljesen egyformán, nyugodtan, higgadtan, elfogulatlanul járjunk el valamennyivel szemben.

Nekünk tehát se a katolikus egyház, se a protestáns egyház, se a keleti egyház, se a zsidó egyház nem vehet

szemünkre semmit, ne is tartson semmitől egyik se: a törvényes és egyenlő eljárásról biztosítjuk. Én a vallásosságra és erkölcsiségre nagy súlyt helyezek; államfentartó erővel bír a vallásos és erkölcsös érzés. Állam és társadalom fenn nem állhatnak nélküle; de nem kategorizálok vallásfelekezetek szerint, hanem azt mondom, hogy mindenki legyen boldog a maga hite, meggyőződése és vallása szerint. (Élénk helyeslés a szélsőbaloldalon.) Mi nem akarjuk ezt a nemzetet széttagolni; egyformán védeni akarunk mindenkit. (Élénk helyeslés a jobboldalon.) Meg akarjuk erősíteni a jogegyenlőségnek és a szabadságnak és lelkiismereti szabadságnak örve, tetőzete és védelme alatt (Tetszés jobbfelől), amit nem repudálhat senki, amitől nem fázhatnak senki, aki általában e kérdések megítélésénél elfogulatlan álláspontra helyezkedik és ennek az országnak és minden országnak, mert ezek örök igazságok, nyugalmat és érdekét szívén hordja. (Élénk helyeslés a jobb- és szélsőbaloldalon.) Ne csináljanak akkor a t. képviselő urak olyan politikát, mely egyet tartalmaz, amit nem szabad tartalmaznia a magyar politikának. (Tetszés jobbfelől.)

Tartalmazza ugyanis — ámbár felekezetek élnek ez országban a törvény oltalma alatt és ámbár a törvény és mi is a mi liberális felfogásunkban is ismerünk felekezeteket; de amit mi nem ismerünk és ismerni nem akarunk: az a felekezetiesség, melyet a liberális felfogás egyenesen kizár. (Élénk helyeslés a bal- és a szélsőbaloldalon.) És ez villanik bele az önök programjába, de nemcsak belevillanik, bele is van téve és benne gondosan őriztetik — nem is tagadhatják, mert hiszen ma is kifejezést adott ennek Zichy János t. képviselő úr, a midőn azt mondotta, hogy mert azt látja, hogy a liberalizmus a maga paroxismusában tartja fenn az egyházpolitikai alkotásokat és a kormány ezen utat követi, azért bizalmatlansággal van iránta. Hát nem paroxismus ez, t. képviselő úr! Mi ezzel őrt állunk a liberális iránynak és politikának: a haladásnak vívmányai és az ország nyugalma felett, és ott fogunk állani védők kézzel önök ellen. Maradjon az ő álláspontja: ezen az állásponton egymást megérteni nem fogjuk. Nincs nagyobb áldás, mint a vallásfelekezetek közötti békés nyugalom; nem érhetné ez országot nagyobb baj, bárhonnét jöjjön is, mint e nyugalom megrontása. Ezeket tartotta szükségesnek elmondani és kéri a törvényjavaslat elfogadását. (Hosszantartó élénk helyeslés és szünni nem akaró éljenzés és taps a a jobb- és szélsőbaloldalon. A szónokot számosan üdvözik).

DR. BÁNÓCZI JÓZSEF ÜNNEPI BESZÉDE ÓZER ZSIGMOND FÉLSZÁZADOS TANITÓI JUBILEUMÁN.

Zajtalan munkásságod félszázados utjában hadd állítsunk meg egy rövid órára, hogy mielőtt szerény önértéssel és példaadó kötelességtudással tovább haladnál, örömről tolmácsolhassuk, hogy ez emlékeztető napot ép erőben megérted és köszönetünket, hogy utadban soha el nem lankadtál. Hogy ezt tegyük, nem neked van rá szükséged, ki munkád áldásában találad mindig legigazibb jutalmadat, hanem nekünk — az intézetnek, mely a te jubileumoddal egy kimagasló mozzanatot iktat történetébe; a tantestületnek, mely hangos tanuvalloását tehet hozzád való ragaszkodása mellett; és az ifjuságnak, mely mai ünnepszünkből megtanulhatja, hogy a ki a köznek önzetlen szolgálatában áll, annak homlokát a hála babérjaival övezzük.

Szűk a kör, melynek erődöt szentelted, de nincs nálánál dicsőbb, nincs magasztosabb. Barázdát vonsz szűz ugarban és magot hintsz ős talajba. A jelen, melyben munkádat végzed, neked igazában mint jövő becses, a melyért végzed. Így látsz körülötted nemzedékeket támadni és nőni és fejlődni s nem egy, ki az élet harcát diadallal megállja, a te műhelyedben kovácsolta első fegyverét, fogékony elméjét te termékenyítetted, fészlő lelkének te adtál szárnyat. Ő nem tudja s te nem vársz hálát — de számon tartotta az Úr, ki meghosszabbította napjaidat, hogy eleven szemmel lásd és élvezd: ime, érdemes volt egész erőddel, egész lelkeddel ez ügyet szolgálnod.

Érdemes volt, mert a nemzet és a felekezet ügye az. Iskola nélkül nincs magyar kultúra, iskola nélkül nincs zsidó felekezet. De míg nemzetünk a művelődés számtalan organumát teremtetten meg a maga erősödésére s gyarapodására: a zsidóságnak alig van egybe népiskolájánál, melyet kellően meg nem becsül! Sokat hántott le fajunkról az idők áramlata, minden ág megtépte, tüske megszaggatta, de Juda házának megmaradt része gyökeret ver alul és gyümölcsöt terem fölül. Bizony az örökkévalónak, a seregek urának buzgalma cselekszi ezt. De

mozogjunk, dolgozzunk, hogy a seregek urának buzgalmát ki is érdemeljük. A te hűséged, a te odaadásod, a te egész életed is erre utal bennünket, mintegy azt hirdetvén, hogy ez árban a felekezeti iskola árjában fürödjön meg Izrael és megtisztul.

De nemcsak a nemzet és felekezet érdekét szolgáltad zajtalan és szerény munkáddal: előtted lebegett mindenkor intézetünk becsülete is s ha az egyetlen zsidó tanítóképző méltánylásra és elismerésre talál, abban jó része van annak a harmincznégy évi munkának is, melyet nekünk mint tanár s mint gyakorló iskolánk tanítója szenteltél. Nekünk áldoztad férfi-erőd teljét és a mienk aggkorod érett munkája. Hadd dicsekedhessünk ezzel is minél tovább!

És szent volt előtted a tanítóság becsülete is. A velünk ünneplők legnagyobb része kartársaidból kerül ki, a kik mind tudják, hogy benned az ország egyik legkitünőbb tanítóját tisztelik, hogy te a gyakorlat művészetét az elmélet biztonságával egyesítet, hogy munkásságod mindig önzetlen, jellemed nemes, elméd derült, ítéleted józan és higgadt maradt. Ezért állítottak egy ízben Magyarország zsidó tanítói élükre, hogy mint vezéruket kövessenek. S hogy a mai napot velünk együtt ülik, mutatja, hogy az irántad való tisztelet és a hozzád való ragaszkodás intézetünkön belül és kívül egyforma.

A végből is kezet fogtunk fővárosi zsidó iskolák tantestületei, hogy ünnepi örömünknek kifejezést adjunk egy közös emlékjelben, melyet neked ime szeretettel följajlanunk. (Átadja a tantestületek ajándékát, egy arany órát.) A ki idődet eddig is oly mintaszerűen tudtad felhasználni, a ki minden kötelességed teljesítésében oly lelkiismeretesen eljárál — ez az óra itt azt jelképezzé, hogy ezentul is számítunk rád s hogy iskolánknak és mindnyájunknak olyan éber és pontos munkatársa maradj, a milyen eddig voltál.

Ötven éves tanítóságotad ünnepeljük ma és nem kell töled bucsuznunk. Még nem oldod le az övet, bár ily rég kötötted fel, hogy jogod volna annyi nemzedékért vívott csatáiddal eldicsekedned. Dolgozz tovább, a hogy isten tudnod adta, s az ideálok, melyeknek szolgálsz, kísérendek ezentul is, tartsák épségben erődöt és vonják be fénynyel alkonyodat. Az Isten éltessen!

TUDOMÁNY.

A ZSIDÓ REFORM UTTÖRŐI MAGYARORSZÁGON.

Hazánkban a Mendelssohn föllépését követő zsidó művelődési és újító törekvések csak a XIX. század első évtizedében léptek a nyilvánosság elé. Az uttörők sorát Weiss Márkus Nissa nyitotta meg, ki Pesten szatócsüzetének jövedelméből tengette életét. Neki is kijutott a reform szószólóinak osztályrésze: az üldöztetés. Hitsorsosai esküdt ellenségei lettek személyével együtt igyekvéseinek, különösen azon mód miatt, melylyel azoknak érvényt akart szerezni. Helytelenül megvalogatott eszközzel szándékozott céljához közeledni, a denuncziálás útján akarta hitfeleit megjavítani. Weiss — ki a pesti okmányokban néha Márdocháj Ungvár néven fordul elő — 1802-ben »Der Jude wie er ist« emlékiratában a zsidók erkölcsi érzilete megmáshításának szükségét fejtegette és megjelölte az elérendő siker föltételeit. A zsidó törvényekből kihasogatva egyes részeket bebizonyítani óhajtott, hogy az orthodox, mint a félművelt zsidó az állam romlását idézi elő. Az első ártalmassá teszik a rabbinikus törvények, mert ezek kizárólag a kereskedelemre utalják és így kényszerítve van a csalásra, másrészt pedig sok olyat engednek és tiltanak meg neki, miáltal a társadalom kártékony tagjává válik; a félművelt pedig még inkább megrovandó, mivel nincsenek határozott elvei és önkényesen minden lehető megenged magának, hogy vágyát kielégíthesse. Szerinte a rabbik és talmudisták az isteni törvényeket félremagyarázták, meghamisították az emberi boldogság ellenére; az étkezés, ivás, ruházkodásra vonatkozó szabályok idejüket multák. Javasolja, hogy a király akaratával az állam felügyelete alatt működő bizottság gondoskodjék az elhagyott zsidóság megjavításáról, a talmudisták tantételeit

megcáfoló és a zsidóság igaz elveit ismertető jó és czélszerű iratok terjesztessenek, az uralkodó fogadja védelmébe, az elnyomás ellen biztosítsa a zsidóság reformátorait és ezek hiveit. Fontosnak tartja, hogy jó zsidó iskolák állíttassanak fel iskolaalap segítségével, melyet a zsidóság tiszta jövedelmének egy részéből legyen köteles megteremteni.

Weiss igaztalan vádaktól hemzsego munkáját Ferencz császár és az ország rendeihez akarta juttatni, de mielőtt ezt megcselekedte volna, véleményadás és utbaigazítás végett néhány mély belátásu embernek mutatta meg azt. Elővigyázata daczára, hitsorsosai tudomást szereztek szándékairól és természetesen nem késtek, hogy üldözésekkel torolják meg kifakadásait a talmud, a rabbik és a zsidóság ellen. A sanyargatott Weiss, aki melleleg megjegyezve összeférhetetlen, rosszakaratu ember volt, a maga és memorandumának védelmére a reakövetkező évben kiadta: »Der bedrängte Markus Nissa Weiss an die Menschen« füzetét,¹⁾ melyben emlékiratának rövid tartalmát, viszontagságait tárta fel és felszólítást intéz Mendelssohn tanítványaihoz, hogy eszméit karolják fel, a jó és becsületes keresztényeket pedig arra kéri, hogy támogassák reformáló terveiben, nyujtsanak segédkezet, hogy magát és családját fentart-hassa. A zsidók felháborodása, ellenszenve a keresztény egyház kebelére kergette Weisz Márkus Nissát, aki azonban még kitérése után se szünt meg egykori hitfelei megjavításáról értekezni. Keresztény létére tette közzé: »Unpartheyische Betrachtungen über das grosse jüdische Sanhedrin zu Paris« dolgozatát,²⁾ melyben a legérdekesebb, hogy mint szeretné keresztülvinni a zsidóság reformálását. Erre vonatkozólag indítványozza, hogy az uralkodó hívjon egybe hat, legfőlebb tizenkét bátor, tanult, értelmes és vallásos tagból álló egyháztanácsot, mely az állam felügyelete alatt szerkesztsze meg és pontosan, világosan, érthetően tegye közzé a reform alapelveit, valamint azon okokat, melyek arra készítették, hogy a talmud tanaitól eltérjen. Az állam jóváhagyása után az egyháztanács tagjai legyenek az elsők, kik a reformált zsidó hitet ünnepélyesen és nyíltan vallják, ezek valamint a jövődó reformátorok az állam

¹⁾ Bécs, 1803.

²⁾ Von Markus Jakob Weiss, Buda 1807.

részéről nyerjenek oltalmat az üldöztetések ellen. Ekkép a zsidóság két részre oszlanék: az ó-hitű vagy talmudisták pártjára, mely a rabbiknak és a reformáltak közönségére, mely az említett egyháztanácsnak volna alávetve. Az ország zsidóságát komolyan fel kellene szólítani, hogy csatlakozzék az egyik vagy a másik párthoz. A reformált zsidó felekezetbe csak azt vennék fel, ki próbát tett arról, hogy tiszta meggyőződés vezérli, gyermekeit nemes neveléssel igazán vallásos és jó emberekké akarja kiművelni és akár szegény, akár gazdag legyen a jelentkező, köteles legyen tiszta vagyonának az egyháztanács által megállapított egy részét oly állandó iskolaalapra fordítani, melyből zsidó tanintézeteket tartanának fenn. Weiss volt Magyarországon az első, ki a partiális egyenjogusítást hangoztatta.¹⁾ Jogos és méltányosnak vélte, hogy a reformált zsidók abban a jutalomban részesüljenek, hogy megadassék nekik a polgárjog a vele kapcsolatos szabadságokkal, ellenben az ó-hitű zsidók nemcsak hogy kizárassanak mindebből, hanem még a nagyobb városokból is ki kellene őket tiltani, mivel azokban az ifjúságot adósságcsinálásra csábíthatják.

Ugyanabban az évben, melyben Weiss védőiratát kiadta, jelent meg Chorin Áron aradi rabbi »Émek hásóve« munkája,²⁾ melynek kedvezőtlen fogadtatása Chorint a reform terére lökte. Ha az ó-budai rabbiinquisitio nem tör pálczát ez ártalmatlan könyv fölé, ha nem bélyegzi meg szerzőjét, úgy Chorin talán soha se jutott volna a zsidó istentisztelet és szokások reformátorának dicsőségéhez. Mint ahogy a kőből az ütés csíholja ki a szikrát, úgy Chorinban a sérelmek s támadások fejlesztették ki a reformátort. Kortársai anélkül, hogy rászolgált volna, figyelemre méltatták e könyvet, pedig értéktelen voltánál meg sem is érdemelte, hogy foglalkozzanak vele. Hogy mégis írtó hadjáratot intéztek ellene, ennek okát nem a Weiss föllépésével kapcsolatos izgalmakban kell keresnünk, sem abban, hogy talán eretnekséget, talmud- vagy zsidóellenes tanokat foglalt magában. Utóbbi lehetetlen rábizonyítani. A háborut Benedikt Márkus morva tartomány-rabbi indította meg, mivel

¹⁾ A partiális emancipáció még 1861-ben is kísértett a zsidók közt. L. a magyar izr. hitközségek meghatalmazott képviselőinek 1861-ki gyűléséről szóló magyar nyelvű jegyzőkönyvét.

²⁾ עמק השוה, Prága, 1803.

Chorin néhány évvel előbb tűzött össze a tokhal-ügyben. Benedikt ingerelte fel Aradot rabbija ellen. A feltüzelt aradiak kívánságára egybegyűlt ó-budai vizsgáló bizottságnak közép-korba illő eljárásával szerezte meg Chorin azt, mit irodalmi működésével nem tudott volna egyhamar elérni — a népszerűséget, külföldi felvilágosodott hitsorsosai rokonszenvét.¹⁾ A türelmetlenség által elkeveredett Chorin az utóbbiak szellemét vette irányul későbbi működésében.

Chorin mint reformátor 1818-ban mutatkozott be legelőször a nagy közönségnek, még pedig egy Magyarországon lakó kebelbarátjának munkájában, a »Nógá háczedek«-ben.²⁾

A berlini hitközség műveltebb tagjai szombat és ünnepnapokon a Beer-féle ház egyik termében gyülekeztek istentiszteletre, melyen orgona kíséret mellett németül is imádkoztak, chorusban énekeltek az ájtatoskodók és németül hirdették Isten igéjét.³⁾ A berlini felvilágosodottak eljárásuk igazolására approbáló véleményeket gyűjtettek a zemplénvármegyei Homonnán lakó Liebermann Eliezer⁴⁾ ben Farkas rabbi által, ki többek közt Kunitz Mózes, a felvilágosodottság egyik előharcosát Magyarországon és Chorint is felkérte nyilatkozattételre. Mindketten elismerték a berliniek reformjának jogosultságát. Kunitz röviden, a bőbeszédű Chorin pedig terjedelmesen bizonyította,⁵⁾ hogy a hívő imáját érthető nyelven rebegheti, a templomban szabad orgonát alkalmazni, a héber nyelvet lehet szefárd dialectusban is kiejteni, a szentírást nem kell énekelve felolvasni és ajánlja, hogy a beszélgetés, láрма, rendetlenség szűnjék meg az istentiszteleteken. Kunitz és Chorin érveléseit »Ór nógá« értekezésében⁶⁾ tovább fűzte Liebermann, kit Chorin két költeményben dicsőített. Liebermann a zsidóságtól való elszakadás egyik remediumának tartja az istentisztelet rendezését. A kitérések okát abban keresi, hogy

¹⁾ Chorin üldöztetéséről Dr. Weil (Löw Lipót), Aron Chorin 30—35. ol., Chorin ילד וקנים 38—48.

²⁾ נוגה הצדק, Dessau 1818.

³⁾ Peter Beer, Geschichte, Lehren und Meinungen aller bestanden und noch bestehenden religiösen Sekten der Juden I, 354.

⁴⁾ Az עיר דמשק szerzője.

⁵⁾ Chorin válasza a קצת האמת címzet viseli.

⁶⁾ אור נוגה, Dessau 1818.

a zsidó ifjuság fölnevelkedik anélkül, hogy tudná mi hitének a tartalma, ha templomba jár nincs arról fogalma, hogy mit imádkozik, nem érti papjának beszédét. Kívánja, hogy haszontalan dialektika helyett a rabbik oly prédikációval hassanak a közönségre, mely hit, erkölcs, haszaszeretet, trón iránti hűségre int. A rabbik korszerű reformokat hozzanak, arra törekedjenek, hogy szelid, engesztelő módon térítsék meg a vallástalanokat és ne közönsétsék ki azokat. A zsidóság ne csak vallási ismereteket, hanem általános tudományt is szerezzen. Hitsorsosai elé követendő példát állítja oda a keresztények csendes áhitatát a templomban. Midőn más felekezetűek jó és czélszerű szokásainak utánzásáról van szó, helytelennek tartja a hivatkozást a tételre: és törvényeik szerint ne járjatok. Salamon király arra ösztönöz: Menj a hangyához rest, nézd utjait és okuld (Péld. 6, 6), Ijób pedig úgy szól: azonban kérdezd meg csak az állatot és megtanít, és az ég madara elmondja (12, 7), megtanít bennünket a föld állatai és oktat az ég madara által (35, 11) a zsidó bölcssek pedig úgy szólnak (Érvin 100b): ha a tóra nem adatott volna, úgy szemérmes a macskától tanulnánk — ennél fogva, ha állatoktól szabad példát venni, mennyivel inkább értelmes emberektől.

Liebermann 1819. nyaráig tartozkodott Magyarországon, honnan Berlinbe vonult. A porosz fővárosból Rosenthal Salamon pesti tudóshoz írt levelében¹⁾ nyersen fakad ki ama rabbik ellen, kik az »Éle divré hábrisz« munkában a berlini mintára alakított hamburgi templom zsidótlán voltát támadták meg.

Az uttörők közt a legműveltebb és legtudósabb volt és mindnyájuktól eltérő irányban működött: kóhén Friesenhausen Dávid ben Méir, ki családnevéhez származási helye a bajor Friesenhausen révén jutott. Jártassága a zsidó irodalomban kitűnt már fiatal korában Fürthben. Választékos héber stílusa volt, megpróbálkozott a költészettel is, a bibliatörténetet kezdettől a kinyilatkoztatásig versebe foglalta. Harmincz éves volt, midőn a talmudi ismeretektől elkivánczolt az általános tudományhoz. Különösen az exakt tudományokba mélyedt el gyönyörrel. A csillagászat, a természet törvényeinek kutatása hívő

¹⁾ Kútfők. Eredetije birtokomban.

lelkét még inkább meggyőzte Isten létezéséről. Olvasottsága s elmélkedéseinek eredményeit munkáiban tette közzé. Első dolgozata »Kelil háchesbon«, mely algebra és mértannal foglalkozik 1796-ban jelent meg Berlinben; ¹⁾ Halberstadt Benjámin és nejének ajánlotta, kiknek vendégszeretét élvezte a porosz fővárosban. A berlini rabbitanács approbációja kiemeli, hogy a zsidó irodalom a XVIII. századig kevés ehhez fogható művel rendelkezett. Friesenhausen tömören és világosan ismertette az algebra és mértan szabályait, miket a legjobb forrásokból merített. Friesenhausen csalódott, midőn úgy vélekedett, hogy házagpotló munkája méltánylás, rokonszenves fogadtatásban részesül. A zsidó közönség egykedvősége és a Meászfél kritikusának hideg ítélete azonban nem tartotta vissza attól, hogy felesztendő mulva előfizetést hirdessen csillagászati munkájára, mely »Mószdósz tévél« czímen ²⁾ jó későn, 1820-ban jelent meg Bécsben.

Kopernikus csillagászati rendszerét az astronomia XIX. századbeli álláspontjából tárgyalva, Euklides tizenegyedik tantételének bizonyítását és a szerző végrendeletét nyújtja e tartalmas könyv. Euklides tantételéről szóló értekezését, melyről már a »Kelil«-ben tesz említést, német nyelven is megírta és felülvizsgálat végett bemutatta a leghíresebb matematikusoknak, akik Fischert kivéve elismeréssel nyilatkoztak felőle. Kästner, kinek szintén beküldte a kéziratot, a Mathematische Geschichte-ben idéz egy arabs író, ki szintén bebizonyítani törekedett Euklides XI. tantételét. Friesenhausen avval gyanúsítja Kästnert, hogy nem is látta azt az arabs író, kinek módszere megegyezik Friesenhausenéval, hanem a Friesenhausen által rendelkezésére bocsájtott bizonyítást tulajdonítja az arabs írónak.³⁾

A »Mószdósz tévél«-ben — német neve Weltgründe — figyelemreméltó a harmadik rész, a testámentum. Ha néhány

¹⁾ כליל החשבון.

²⁾ מוסדות תבל.

³⁾ Egy esztendővel a »Mószdósz« megjelenése után ugyancsak egy zsidó reformátor, Creiznach Mihály, értekezett Euklides XI. tantételéről: Abhandlung über den elfften euklidischen Grundsatz in betreff der Parallellinien. Nebst einem neuen Beweise des 28ten Satzes im XI. Buche der Elemente von M. Creiznach, Mainz 1821.

száz évvel előbb él a szerző, ma a legismertebb zsidó írók egyike lenne, kinek eredeti gondolatait, józan felfogását commentárok kísérnék. Isten létezése, a szentírás isteni eredete, a lélek halhatatlanságának bizonyításával együtt számos hasznos, praktikus utmutatás van ott felhalmozva, megannyi tanúsága felvilágosodottságának. Megjelöli a gyermeknevelés irányát a születéstől fogva. Ajánlja a himlőoltást, melyet korábban a rabbik annyira elleneztek.¹⁾ Óhajtja, hogy a fiukat és lányokat korán ismertessék meg a héberrel, értessék meg velük az imákat; a biblia tanításával a hagyományos magyarázatot csak akkor szabad szerint használni, ha a gyermek héber nyelvtan segítségével tisztában van a szöveg egyszerű értelmével. A talmudra csak azt a gyermeket fogják, kinek hajlama s esze van hozzá, oktatásánál a sok magyarázatot fölöslegesnek véli. Felsorolja, hogy mily általános ismereteket kell szerezni, mi módon és milyen könyvekből. Szükségesnek tartja a német, franczia, angol nyelvet szóban és írásban megtanulni, és az erkölcsi könyvek olvasását; a vágyakat ingerlő regények s drámáktól óva int. Pártolja az ipart és a tisztas kenyerkereseteket közt az orvosi pályát. Szívére köti gyermekeinek, hogy a katonai szolgálatban ne feledkezzenek meg vallásukról, tanulják meg a stratégiát. A leánynevelés kellékeinek tartja a héber olvasást, az ima fordítást s magyarázatot, a hazai nyelveket szóban és írásban, a számtant, kézi munkát, gazdálkodást és a hitvesi köteleességekre való oktatást.

Friesenhausen reformjának vallási téren nem az istentisztelet rendezése a célja, hanem a rabbinevelés, a társadalmin pedig az ipar, földművelés és a tudomány felkarolása. A zsidó vallásos élet megerősítését a rabbinevelés átalakításával akarja elérni, nem pedig orgona, chorus, spanyol kiejtéssel és más efféle szépségflastrommal. A zsidóság minden baját azon rabbiknak tulajdonítja, kik hivatásuknak nem tudnak méltón, a kor szellemében megfelelni, kik a vallás elleniségének tekintik a tudományt, elnyomják azt, miáltal sokan meghasonlanak felekezetükkel. Vallásos, zsidó theológiai ismeretek fölött rendelkező, talpig művelt papokat kíván a zsidóságnak, kik hitbuzgóságukkal követendő példát nyújtanak,

¹⁾ Bikúré hóitim 1823, 23—31; 1827. (Meászfél kivonat) 4—9.

tudásukkal megvédik a zsidó vallást a belső támadások ellen, képesek az ifjúságot vallásosan, zsidó tudományra nevelni, műveltségük és jellemükkel pedig kifelé is méltán tudják a zsidóságot képviselni. Elv nála megtörni azt a felfogást, hogy a talmudon kívül nincs más hasznavehető ismeret. Meggyőződése, hogy a lélek tökéletességéhez vallásosság csak tudománnyal kapcsolatban vezethet, utóbbi nem csábít hűtlenségre, hanem elősegíti az isténfélelmet.

Friesenhausen volt Magyarországon az első, ki elvéhez híven rabbiképző felállítására hívta fel a magyar kormány figyelmét. Az iskola tervezetét 1806. július 24. nyújtotta át József nádornak folyamodvány kíséretében, melyben kéri, hogy a nádor ajánlja a császárnak a projektumot. Valjon oly korban — írja Friesenhausen — midőn érdemesnek tartják, hogy a természetből elhanyagolt siketnémák is segítsenek, helyes volna-e a több százezer tagu zsidóságot művelődési tekintetben továbbra is magára hagyni? Friesenhausen szerint a zsidóságnak állami segély nélkül kellene a monarchiában néhány ily intézetet felállítani, mely egyrészt Ferencz császár kormányzásának áldásos voltát hirdetné, másrészt pedig alapját képezné a zsidóság boldogságának, oly rabbikat és hitoktatókat képezvén ki, akik tanítás s példával az emberi és polgári kötelességek jobb fogalmával ismertetnék meg a népet; egyben nyilvánlatkoztatja, hogy az egyik tanári állás betöltését maga is elvállalná. A folyamodvány¹⁾ egész terjedelmében így hangzik:

*Euer Königliche Hoheit, König. Erb-Prinz,
Erz Herzog von Oesterreich und Palatin,
Gnädigster Herr, Herr!*

Getrieben von einem eifrigen Wunsche, dem Staate überhaupt, und meinen jüdischen Glaubens-Brüdern insbesondere, so viel es meine Kräfte erlauben, nützlich zu werden, erkühne ich mich Euer König. Hoheit beyliegenden Plan zur bessern Bildung der Jüdischen Nation demüthigst zur Prüfung unterzubreiten, mit der unterthänigsten Bitte, Euer König. Hoheit möchten allergnädigst geruhen, denselben Seiner K. K. Majestät huldreich anzuempfehlen. Sollen denn in einem Zeit-

¹⁾ Országos levéltár, Judaica, 1806, Fons 31, pos. 1—2, no. 19400.

alter, wo man es der Mühe werth findet, selbst den, von der Natur verwahrlosten Taubstummen zu Hülfe zu kommen, mehrere Hunderttausend von gedachter Nation, die unter dem huldreichen Schutze des Oesterreichischen Szepters leben, noch länger in Ansehung ihrer Kultur sich selbst überlassen bleiben?

Der beyliegende Plan kann auf Kosten der Nation selbst ausgeführt werden, und alle zukünftige Generationen derselben werden das Andenken der weisen Regierung Seiner K. K. Majestät segnen, und als erste Grundlage ihrer Glückseligkeit preisen.

Da der Inhalt des Planes hauptsächlich darinn bestehet, in Seiner K. K. Majestät's Staaten auf Kosten der jüdischen Nation einige Schulen anzulegen, und in denselben zukünftige jüdische Rabbiner und Religionslehrer zu bilden, um dann dem Volcke durch Lehren und Beyspiel bessere Begriffe von den Pflichten des Menschen und des Bürgers bezubringen: so möchte wohl die Wahl der anzustellenden tüchtigen Lehrer bey solchem wichtigen Institut das schwerste seyn. — Wenn ich dabey mitwirken könnte, ja sogar wenn ich fähig befunden würde, ein solches zwar beschwerliches, aber höchst nützlichcs Lehramt zu verwalten: so werde ich mich von der Stunde an für einem der glücklichsten Menschen rechnen, und es wird mir die angenehmste Pflicht seyn, alle meine Kräfte aufzubieten, um dem Staate mit den grössten Eifer und Rechtschaffenheit zu dienen.

Der ich in tiefster Ehrfurcht bis in den Tod verharre
Euer Königlichen Hoheit aller unterthänigster Knecht

Dawid Mayer Friesenhäuser, wohnhaft in Hundsorf
im Zipser Comitat.

Pest, den 24ten Juli 1806.

A folyamodvány melléklete, a rabbiképző tervezete, hiányzik a levéltárban. Hogy mi volt a tartalma, maga Friesenhausen közli a »Mószdósz tévél«-ben.

Magyarországon, Galicziában és Cseh-Morvaországban, vagyis a monarchiában három internátusos rabbiképző állítassék fel, mindegyiknek két vallásos, tudós, művelt, önzetlen tanára legyen. Az egyik, az igazgató, nagy talmudista és tudományos férfit, a másik pedig olyan legyen, ki 9—13 éves

gyermeket oktatni képes. Minden rabbi községében vagy kerületében válaszsza ki az értelmes, reményteljes fiukat, kik avatottak a törában, vallásokak, jó erkölcsűek, egészségesek, testi fogyatkozásuk nincs, hangjuk erős. Ezek, valamint azok, kik hivatást éreznek és a fentemlített kellő képességgel bírnak a rabbiképző tanári állásainak betöltésére, gyűljenek össze egy kitiűzött helyen. A zsidóság fejei itt szemelik ki közülök az alkalmas tanerőket, ezek pedig az egybesereglett fiuk közül legalább is huszat választanak ki, a legderékabbakat, kik a fiatalok (alsó tanfolyam) és idősebbek (felső tanfolyam) csoportjára osztva nyerjenek oktatást.

A nagy városok csábos életmódja és a kis helységek, faluk műveletlensége egyaránt tanácsolja, hogy az intézet közép nagyságu városban állíttassék fel, hol tanult, művelt, illetudó emberek találhatók. A rabbiképző épülete tágas legyen, benne a két tanárnak illő lakás jusson és a tantermek, könyvtáron kívül elférjenek még: a növendékek ebédlője, hálószobái, az élés- és felszerelési kamara, a szolgálak lakása, kik tisztogatják az intézetet, a tanulók részére főznek, ezek testére s ruhájára gondot fordítanak. A tanulók nemcsak ellátásukat, hanem uniformisukat is az intézettől kapják. Az alsó és felső tanfolyam uniformisa különbözzék egymástól.

A tanterv a fiatalok csoportja részére, vagyis az alsó tanfolyamban a következő: Reggeli istentisztelet előtt másfél órán át pentateuch, első próféták, Ezra, Nehemiás, Dániel, krónikák, héber nyelvtan. Reggeli után tizenegyig talmudból Beráchosz és Moéd tractatus, megmagyarázván a növendékeknek, hogy mily törvények folynak a tanultakból. Decisorikus könyveket nem szabad használni. Tizenegyig délig séta vagy testgyakorlat. Ebéd után pihenés. A nyugalom után talmud nyolczig. Közben 2—3 óra szakítandó írás, számítás, a hazai, szintűg a német s latin nyelvek tanulására. Mindezen tananyagot lassanként, felosztva és nem egy esztendőben kell elvégezni. Ha az alsó tanfolyam rendes tanára nem értene az általános ismeretekhez, ezek előadására zsidó vagy keresztény kiegészítő tanítót lehet fogadni, de a rendes tanárnak ügyelni kell, hogy a fiuk vallástalan dolgokat ne tanuljanak, egyszersmind szükséges, hogy mindig istenfőlelem, illem, erkölcsre intse őket.

Ha a fiu 12—13 éves lett, az alsó tanfolyamból a felsőbe kerül az igazgató keze alá. Itt a tananyag: későbbi próféták, hagiographák, talmudból a Jóre deó és a Chósen hámispotra vonatkozó részek. Azon 12—13 éves fiuknak, kik az intézet megnyitásakor léptek a felső tanfolyamba, nem kell latint, csak hazai nyelveket, németet, írást s számtant tanulni. De azoknak, kik idővel lépnek az alsóból a felső tanfolyamba, tovább kell magukat kiművelni a már szerzett általános ismeretekben. Ezek számára a felső tanfolyamban új tárgyak: kevés mértan, csillagászat, természettan, természetrajz, földrajz, világtörténet, retorika, bölcsészet.

A növendékek legalább is tizenhatsz éves korukig, vagy házasságuk idejéig maradnak az intézetben. Nősilniök tizenhatszadik életévük előtt nem szabad. Az intézetből kikerülő ifju részére, hogy ne kelljen anyagi gondokkal küzdenie és tanulmányait tovább folytathassa, az iskola-alapból ezer forint helyeztetik el kamatozásra, a tőke nősilésekor megy át tulajdonába. Az igazgató ügyel, hogy a rabbijelölt tisztességes, jó családból származó nőt vegyen el. Szükséges, hogy az ország zsidósága elrendelje, hogy az intézet tizenöt évi fennállása után csakis oly papot válaszszanak a hitközségek, ki a rabbiképzőben nyerte kiképeztetését és akiről az igazgató elismeri, hogy méltó a rabbiállásra.

A helytartóság, mielőtt Friesenhausen tervének sorsa föltűt végzett volna, november 18-án megkérte a galicziai guberniumot, hogy küldje el a zsidó intézményekre és a rabbihivatalra vonatkozó kegyelmes resolútiókat, melyek részben II. József által, részint 1797-ben adattak ki és írja meg, hogy Galicziában mily eredménnyel jártak azok. A galicziai kormányshék a következő esztendő február 6-án értesíti a magyar helytartó-tanácsot, hogy a német-zsidó iskolaügy összes szabályzatai érvénytelenek lettek azóta, hogy Ferencz császár 1806. június 26-án¹⁾ a kelet-galicziai tanulmányi és elemi iskolai alap nagy évi deficitjének pótlására a német-zsidó iskolaügyet teljesen megszüntette és a kereszténnyel egyesítette. A magyar helytartóság tájékozni akarván magát, hogy mily határozatok állottak fenn Galicziában, bekérte az érvény-

¹⁾ 9845. sz. a kelt udvari kancelláriai rendelet.

telen rendeleteket, melyeknek jegyzékét a galicziai gubernium 1808. április 9-én küldte Budára.¹⁾

Friesenhausen projektuma fölött a helytartóság csak évek mulva döntött. 1813. február 3. elvégzi, hogy Friesenhausen tervét kivihetetlennek tartja, először is mivel a zsidóknak nincs alapjuk, melyből az intézetet fenttarthatnák, újabb terhet róni vállukra nem időszerű, mivel türelmi adójuk amugy is megnövekedett,²⁾ továbbá az állam törekvése, hogy megtörje a zsidók elkülönödését, már pedig a Friesenhausen által javasolt iskola előmozdítaná zárkózottságukat, végül fölösleges külön zsidó iskola, miután a zsidók amugy is látogathatják a keresztény iskolákat.³⁾

E határozatot, miként Friesenhausen állítja, zsidók sugalmazták: Rosenthal Éliás a budai egyetemi nyomda héber könyveinek bizománya és Wahrmann Izráel pesti rabbi. Midőn Friesenhausen meghallotta, hogy kik hiúsították meg vállalatát, német iratban akarta közzétenni a rabbiszemináriumra vonatkozó tervét és pellengére állítani törekvéseinek megakadályozóit. De felhagyott szándékával, mert a zsidók nagy része nem olvasott német könyveket, az olvasók pedig félremagyarázták volna szavait.

Az első pillanatra meglepőnek tetszik, hogy Rosenthal is a reform ellenzői közt találjuk, mert hisz családja volt Magyarországon az egyetlen, mely Mendelssohnnal összeköttetésben állt; atyja házában a berlini böles eszméi voltak honosak, műveit olvasták, fordították.⁴⁾ Éliás, mikor még Barby Méir tanítványa volt Pozsonyban, általános ismereteket szerzett, francziául tanult.⁵⁾ Felvilágosodott, műveltségre hajló ember volt, szintugy Salamon fivére is, ki Mendelssohn berlini tanítványai s hűveivel levél útján, Chorin és Liebermannal pedig személyesen érintkezett, az istentisztelet rendetlensége, s a

¹⁾ Országos levéltár. Judaica, 1807, Fons 12, pos. 1—2, no. 6031; 1808, Fons 26, pos. 1—3, no. 12930, 15184.

²⁾ A türelmi adó, mely kezdetben vagyis 1749-ben 20000 frt volt, 1755-ben 25000 frt, 1760-ban 30000 frt, 1772-ben 50000 frt, 1778-ban 80000 frt és végül 1813-ban tekintettel a rendkívüli kincstári szükségletekre 160000 frtra emeltetett. A magyar zsidóság folyamodványa V. Ferdinándhoz.

³⁾ Orsz. lev., Judaica, 1813, Fons 20, pos. 1, no. 15184.

⁴⁾ Magyar-Zsidó Szemle IX. évf. (1892) 308—313.

⁵⁾ A budapesti országos rabbiképző Rosenthal-féle levélgyűjteménye.

korabeli rabbik műveletlenségéről lesújtólag nyilatkozott fiatal éveiben.¹⁾ A két testvért azonban minden reformtól, melyet eleinte jó szemmel néztek, elidegenítette a reformnak külföldön észlelt hatása, mely nem mutatkozott hasznosnak, hanem károsnak. A kiábrándító tapasztalat folytán még az emancipációról se akartak tudni, féltek, hogy meglajizta a zsidó vallásosságát.

Reformtervének meghiusulása még növelte a sorsüldözött Friesenhausen elkeseredését. Négy tagu családjának eltartása végett Hunfaluról — a XIX. század legelején telepedett meg itt — Pestre akart költözködni, ahol rabbitanácsos állást szeretett volna betölteni. Rosenthal Éliás, mikor még nem tudta, hogy Friesenhausen reformokban töri fejét, megígérte, hogy megszerzi neki ezt és a hitközségi jegyzőséget. De Wahrmann Izráel ellenzésén hajótörést szenvedett igyekezete. 1816-ban Sátoralja-Ujhelyen akadunk rá, hol amellet, hogy rabbitanácsos volt borkereskedéssel foglalkozott. Meghasonlása a csodatevő Teitelbaum Mózes rabbival, kivel amulett árulgatása és chászideus volta miatt nem tudott rokonszenvezni, arra késztette, hogy rabbiállás után nézzen az országban. Hiába ajánlotta Teitelbaum ujhelyi, Szófér Mózes pozsonyi, Altenkustadt-Reich Jakab verbói, Krishaber Izsák paksi rabbi, még se jutott neki hitközség, hol Isten ígését hirdethette volna.

Életének Gyulafehérvárott vetett végét a halál, 1828 márczius 23., vasárnap; testét Lévi Mózes Móchiách erdélyországi főrabbi²⁾ mellett helyezték örök nyugalomra. Sírkövére a következőket vészték:³⁾

וְהוּא בֶן מֵאָר מֵיָן הָלַךְ בַּח' נִסָּן אֶל אֲבוֹתָיו
בְּרַקָּה וְחֵסֶד הָיוּ מִדְּרוֹתָיו
נֹר הַתּוֹרָה הָיוּ תְּמִיד עַל מַעַם כְּבוֹדוֹ
שָׁנָה וְכִלְעָה הָמָּה לְנֶעֱם לִפְנֵי
הַנֶּחֱבֵה

¹⁾ Három oldalra terjedő irata birtokomban.

²⁾ Friedmann bevezetése Panet Chájim Beczálél יְהוֹרָה יִבְרָה-jához (Munkács 1894).

³⁾ Singer Izráel ur, az érdemes paedagógus Sátoralja-Ujhelyen közölte velem, hogy Friesenhausen sírja Gyulafehérvárott van. A sírfelirat másolatát Fischer S. gyulafehérvári főrabbi ur szíveségének köszönöm.

Már az ókor sem kímélte meg a zsidókat szemenszedett hazugságokkal és ocsmány ráfogásokkal, melyek közt lehetetlen-ségénél és bosszantó voltánál fogva különösen kiválik az a rágalom, hogy a zsidók a szamarat tisztelik istenképen. Ezt a rágalmat akarom a következőkben szóvá tenni. Az összes görög és latin szövegek Reinach művéből valók: *Fontes rerum judaicarum*, I. Páris, 1895.

Időrendben az első, ki e rágalmat hangoztatja, Patras-ból való *Mnaseas* (2. század Kr. e.), Josephus-nál *c. Apion*. II, 9. A zsidók, úgymond, egy számarnak aranyból való fejét imádják (*χορσὴν . . . τοῦ χρυδαίου κεφαλῆν*). Itt figyelni kell a *χρῆσιν* kifejezésre; ez ugyanis annyi mint *χρῆστος*, ahogy *Egyiptom-ban* a scarabaeus néven ismert rovart nevezték; ugyancsak Egyiptomban e néven nevezték azt a jelt, melyet az általuk istenmódra tisztelt *Apis* bikának nyelvén vélték találni (Herodotos. III, 28.). A rágalom tehát Egyiptomra utal vissza, Manetho, Apion és más zsidófalók hazájára.

A syriai *Apamea*-ból való *Posidonius* (51 körül Kr. e.) azt beszéli, hogy midőn Antiochus Epiphanes 168-ban Kr. e. Jeruzsálemet elfoglalta, a templomnak szentek szentjében egy számaron ülő embert mintázó szoborművet talált, melyet Mózes emlékszobrának tartott. »Számár« itt már a rendes görög kifejezéssel van mondva: *ὄνος (καθήμενον ἐπ' ὄνου)*.

Damocritos (I. Suidas s. v. *Δαμόκριτος*), a kinek kora ismeretlen, de a ki mindenesetre a jeruzsálemi templom pusztulása előtt élt, szintén azt mondja, hogy a zsidók egy arany számarfejet tisztelnek (*χορσὴν ὄνον κεφαλῆν προσεκύνουν*). Mint az előbb említett *Posidonius*, ő is említi továbbá azt a rémmesét, hogy a zsidók egy fogoly görögöt hizlalnak a templomban, a kit hét év múlva megölnek és húsát eszik. Suidas s. v. *Ἰουδαίαι καὶ Ἰουδαίος* ugyancsak *Damocritos* nevében úgy közli e mesét, hogy a gyilkosság minden harmadik évben megy véghez. Ez a mese nyilván csak járuléka a számar-kultusz rágalmához, mi tehát itten mellőzhetjük.

Apion, így beszéli Josephus (*c. Apion*. II, 7.), nem átalotta a zsidókat azzal vádolni, hogy templomukban számarfejet (*asini caput*) helyeznek el, azt tisztelik és meg nem szünő

imádásra tartják méltónak; ez akkor vált volna nyilvánvalóvá, midőn Antiochus Epiphanes a templomot kirabolta és megtalálta azt az aranyból készült és sok pénzt érő fejet. — Látnivaló, hogy itten az Antiochus Epiphanes királynak tulajdonított felfedezés másképen hangzik, mint *Posidonius*-nál.

A legközelebbi tanu Chaeroneá-ból való *Plutarchos* (46—120 Kr. u.), aki arról cseveg, hogy a zsidók azért nem eszik meg a nyulat, mivel ez az állat nagyon hasonlít a számarhoz, melyet ők leginkább tisztelnek. A hasonlóságot bőven tárgyalja (*Quaest. conviv.* IV, 5—6.).

A hatodik tanu — Tacitustól eltekintve, kiről később lesz szó — *Julius Florus* volna, aki Antoninus Pius császár alatt élt. Szerinte Pompejus (tehát nem Antiochus Epiphanes!), mikor a jeruzsálemi templomba behatolt, szamarat talált a szentélyben, *sub aurea vite cillum*. E szavakon fordul meg az egész, mert *cillus* = *ζέλλος* = számar volna (Reinach i. m. 334. l.); a számar tehát arany szőlőtő alatt lett volna. Ez magában véve is érthetetlen körülmény, de a tanuság amúgy sem bizonyos, mert a szöveg olvasata nem biztos, olyannyira, hogy mindenről inkább van szó, mint a kultusztárgyat tevő számról. Ennélfogva e tanuságot nem vesszük számításba.

Josephusnak (*c. Apion*. II, 7.) nem esik nehezére, e képtelen váddal szembeszállni. Finom gúnynyal megjegyzi, hogy egy egyptomi embernek (azaz Apionnak) legkevésbé volna szabad csufolódni, még ha ilyesmi tényleg volna is a zsidóknál, mert a számar nem rosszabb mint a menyétek és a kecskek meg más állatok, melyeket önük istenítenek. »Mert mi mindig ugyanazon törvényeket követjük, amelyeket mindétig megtartunk; mivel pedig a mi városunkat, úgy mint más városokat, sok csapás érte és [Antiochus Epiphanes] Theos, Nagy-Pompejus, Licinius Crassus és utóljára Titus Caesar kivírtott győzelem után a templomot megostromolták, nem találtak ott semmi efélet, hanem a legtisztább istentiszteletet, amelyről én idegenek előtt nem akarok beszélni . . . Ezt meg kellett volna Apionnak gondolnia, ha inkább öneki nem volna számar esze és kutya szemtelensége, a melyet önük imádni szoktak. Mert ő olyan észjárással, mely ezen állatok sajátja, mértéktelenül hazudott. Mi tehát a számarnak nem adunk sem tiszteletet, sem hatalmat, mint az egyptomiak a kroko-

díloknak és kigyóknak, a mennyiben az emezektől megmartakat, a krokodiloktól elhurczoltakat szerencséseknek és isteneseknek tartják. Nálunk azonban, mint más okos embereknél, a számár arra szolgál, hogy a rárakott terhet vigye, és ha menetközben a szérűn eszik, vagy a parancsnak nem enged, sok verést kap, minthogy nem más, mint szolga a dolognál és a mezei munkánál.»

Ép oly megbotránkozással utasítják vissza a vádat a keresztény írók is. A keresztényeket ugyanis, amint *Tertullian* (*Apolog.* c. 16.) jellemzően és találóan mondja, mivel igen közel álltak a zsidó valláshoz (*ut Judaicae religionis propinquos*), szintén vádolták a pogányok a számárkultusszal. »Bizonyos emberek a ti köretekből álmodták, hogy egy számárfej a mi istenünk.« *Tertullian* Tacitust idézi. Tacitus talán leginkább hozzájárult e vád terjesztéséhez, mert művét leginkább olvasták. Tacitus szerint a zsidók szomjuztak a pusztában, míg aztán egy csapat vadszámár őket egy forrásnak nyomára vezette; a jótéteményt meghálálván, a zsidók a számarat, mint leginkább rokon állatot, istenképen imádták (*Hist.* V, 3.). — Nem tudom, utaltak-e már rá, hogy e monda Genesis 36, 24-re emlékeztet, mely szerint az edomita *Ana* apja számarának őrzésekor *jemim*-et talált a pusztában, azaz, mint Hieronymus magyarázza, meleg forrást (az arabs szerint); maga az *Ana* név is az arabsban *szamarat* (hím vagy nőtény vadszamarat) jelent; l. Gesenius szótárát és Dillmann commentárját e helyhez, 5. kiadás. Hozzáteszem még, hogy az *Ana* név meglehetősen hasonlít a görög *ovos* = számár szóhoz. Látni fogjuk még, hogy a számárkultusz vádjá voltaképen ilyen szómagyarázaton alapszik; nem lehetne-e a Tacitus-féle versiót az említett módon magyarázni? Tény az, hogy Tacitus a vádat a maga módja szerint már *megokolni* szeretné, azaz nem mondja el a vádat csak pusztán, hanem plausibilissé, megokolttá is akarja tenni a zsidók állítólagos számárkultuszát. Ez minden esetre becsületére válik a latin írónak, és ezzel még csak inkább hitelle talált az ő elbeszélése és így csak terjesztette a vádat. *Tertullian* erre azt a nyomós cáfolatot hozza fel, hogy hiszen épen Tacitus beszéli el, hogy Pompejus nem talált a jeruzsálemi templomban semmi istenképet. V. ö. *Tertullian ad nation.* I, 11. és *Minucius Felix, Octav.* c. 9. és 28.

Tertullian (*Apolog.* c. 16.) még a következő érdekes részletet beszéli el: Az én városomban egy semmirekellő ember (*ad nation.* I, 14. szerint egy zsidó), a kinek az volt a foglalkozása, hogy az arenában a vadállatokat bősztse fel, egy képet mutatott fel ezzel a felirattal: *Onocoetes*, a keresztény isten; ennek számárfülei voltak, az egyik lábán patkó, könyvet tartott és togát viselt. *Tertullian* megjegyzi, hogy inkább a pogányoknak van sok ilyen istensége: Harpocrates és Anubis, Juppiter Ammon, Serapis, Satyrok stb. — Sokan próbálkoztak már ama *Onocoetes* magyarázásával, de teljesen nem sikerült a dolgot felderíteni. H. Kellner, *Ausgewählte Schriften des Septimius Tertullianus*, Kempten 1871, p. 62., így magyarázza: *ovozoitης* olyan képzés, mint *παραιοιτης*; jelentése: ex concubitu asini (et feminae) procreatus. Nyelvileg nincs jól képezve, de az nem baj, mert ama zsidó talán nem tudott jól görögül. Valami idegenszerűnek, ferdének és nevetségesnek kellett a névben is rejleni, mert máskülönben *Tertullian* nem mondta volna: risimus et nomen (nevettünk a néven is). A régiek hittek ilyen duplalényekben: a satyr is félig bak, félig ember volt; az a bizonyos zsidó így akarta tehát a kereszténységet ki-gúnyolni, mert hallotta, hogy a keresztények istene félig isten, félig ember. A magyarázat elég tetszetős, de ebből még nem következik az, amit *Roesch* állít (a hely megjelölését lásd alább), hogy a zsidók a számárkultusz vádját a keresztényekre igyekeztek tolni, mert legjobb esetben is csak egy zsidó istállószolgának éretlen tréfájával van dolgunk, melyből az egyetemes és művelt zsidóság felfogására nem lehet következtetni.

Ennyit a vád történetéből. *Josephus* és *Tertullian* visszatartották a vádat, de ez nem ment fel bennünket az alól, hogy a vád alapját keressük és okának utána járjunk.

Különösen egy magyarázat az, mely nagy elterjedtségnek örvend. Értém a *Set-Typhon*-nal való kapcsolatot. Már Philo (idézi *Winer, Biblisches Realwörterbuch*, 3. kiadás, s. v. *Kalb*) *Opp.* I, p. 371. abban a véleményben volt, hogy a zsidók arany borjuja az egyiptomi Typhont ábrázolta; e vélemény követőkre is akadt, de azért *Winer* mégis helyesen kifogásolja, hogy ez legfeljebb theológiai, nem történelmi okoskodás. Más az, midőn a *szamarat* hozzuk Typhonnal kapcsolatba. *Aelian De animalium natura.* X, 28. azt mondja, hogy az egyiptomiak

utálták a szamarat ennek Typhonhoz való viszonylása miatt. *Plutarchos, De Iside et Osiride*, c. 30. sokkal érthetőbben azt mondja, hogy a Busiriták és Lykopoliták (Egyiptomban) épenséggel nem tisztának (*καθαρόν*), hanem valami démoni lénynek (*δαμονιζόν ζῶον*) tartották a szamarat ennek Typhon-nal való hasonlósága miatt. V. ö. c. 31. Másutt Aelian azt mondja, hogy a szamarat istenítették; Plutarchos is azt beszéli, hogy Darius Ochus ledöfte az Apist és a szamarat rendelte az egyiptomiak istenévé. Lásd minderről M. Wellmann, *Aegyptisches, a Hermes* című folyóiratban XXXI, 1896, 242. Hozzájárul még ehhez, hogy ugyancsak Plutarchos beszéli (*De Iside*, c. 31.), hogy egy háboru alkalmával Typhon hét napig szaladt egy számaron, aztán megmenekült és a zsidók őseit, Hierosolymust és Judaeust nemzette. Itt teljes kapcsolat van zsidók, számar és Typhon között. Typhon *Seth* néven is tiszteltetett, *Seth* pedig a bibliai *Seth*-re, Ádám fiára, emlékeztette az embereket. Typhon továbbá tényleg a phoeniciaiak istene is volt, sőt az Orontes folyónak régi neve is Typhon volt. Innen van, hogy a tudósok fentartják a számarkultusz-nak Typhonnal való kapcsolatát; így *Movers, Die Phönizier*, I, 297—299.; 365—370.; továbbá W. Pleyte, *La religion des Pré-Israélites* (Leide 1865.), p. 143—160. (e munkát csak idézetekből ismerem). V. ö. *Bochart, Hierozoicon*, I, 201., a hol a sokat fejtegetett *Anchalius* latin szó, melylyel a zsidók esküdtek volna, *ancarius*-ból magyaráztatik, azaz számar; v. ö. Reinach, *í. h.* p. 289, 1 j.

Mégis bajos elképzelni, hogy a számarkultuszt a Typhon-kultusz miatt fogták volna a zsidókra, mert először is akkor azt is kellene találunk, hogy a Typhonkultuszt csakugyan ráfogták a zsidókra, aztán hogy érthető az, hogy majdnem csupa egyiptomi író, a kik jól ismerték az egyiptomi Typhon-kultuszt, mint valami szörnyű gyalázatos dolgot említik fel az állítólagos számarkultuszt? Erre is áll fenti megjegyzésünk, hogy ez csak theologiai, de nem historiai fejlődése lehet a dolognak.

Ugy mint *Michaelis*, a ki a templomban levő *kherubokra* gondol, úgy *G. Roesch* is, a ki *Caput asinum* czimen igen alapos cikket irt e thémáról (*Theologische Studien und Kritiken*, 1882, p. 523—536.), a valóságon alapuló dolognak

tartja a számarkultusz vádját. Abból a tényből kiindulva, hogy rabbinicus adatok szerint u. n. alapkö (*אבן שתר*) volt a második templomban, Roesch azt hiszi, hogy e könek felső részét, melyet, úgy mint a malomkö felső részét, görögül *θρονον* nevezhették, tévesztették össze a számarral, melynek görögül szintén *θρονος* a neve; az egésznek tehát egy metaphoricus név szolgálna alapul. Egy négyszögletű kö a hieroglyph írásban tényleg *Seth-Typhon* determinatívája volt. Mindamellett nagyon erőltetett ez a magyarázat, mert az u. n. »alapkö« még nem annyi mint a malomkö; aztán a fenti kimutatás szerint a Jeruzsálemben talált szobormű csak egy-két irónál említettetik, holott a többiek szerint egyszerűen számarfej volt a szentélyben. Azt is láttuk fent, hogy *θρονος* a tárgyban nem jellemző kifejezés, sőt úgy látszik, hogy az eredeti szó *ζάνθων* volt. Ennélfogva Roesch magyarázata sem elégíthet ki bennünket.

A *Seth-Typhon*-féle kapcsolatot még legújabbban is felveszi egy tudós, a ki genialis módon mutatta ki a számarkultusz, helyesebben a *Seth*-kultusz roppant elterjedését. Már *Eckhel, Doctrina nummorum veterum* (Bécs. 1798.) VIII., 173. szől olyan érmekekről, melyeken számarábra van, de még sem hajlandó ez érmekeket a számarkultuszra vonatkoztatni. Egy agyagmintát, mely számarfejű embert ábrázol, a ki könyvet tart a kezében, *Renan* e thémával hoz összefüggésbe (l. *l'Antichrist*, p. 170). De még ennél is jobban tanúsítja a számarkultusz valódiságát az az elbeszélés, hogy *Zachariás* (az újtestamentombeli) álmában számarfejű emberalakot (*θρον μορφή*) látott; *Epiphanius, Haeres* 26, 16, p. 94 A. — A gnostikus szektának hívői az általuk a hetedik égben képzelt *Sabaoth* égi lényt részint számaralakúnak, részint disznóalakúnak képzelték (u. o. 26, 10, p. 91C). Az a tudós, a ki ez adatokat összegyűjtötte, főképen a gnostikusok eljárására fektet nagy súlyt, l. R. *Wünsch, Sethianische Verfluchungstafeln aus Rom* (Leipzig, 1898), p. 108., 109. és 111. 1856-ban Rómában egy graffitó-t találtak, mely egy számarfejű embert ábrázol keresztre feszítve; ez előtt egy másik ember az imádás kifejezésével áll. Ezt sokáig gúny-crucifixumnak tartották, de minthogy ugyanolyan minőségű graffitó-t még egyet találtak, melyen az imádó férfi *fidelis*-nek azaz hívőnek van jellemezve, ebből *Wünsch* joggal azt következteti, hogy itt valóságos kultusztárggyal van dol-

gunk. E kultusztárgyat a *sethianus* (azaz a Seth-Typhont imádó) Gnosis körébe tartozónak bélyegzi azon körülmény, hogy a megfeszített embernek számarfeje mellett jobbról egy Y-féle jel van, mely a számos sethianus táblákon Typhon-Seth számarfeje mellett ép úgy szokott lenni és a melyet e szekta titkos kultuszjelének kell tartanunk. A Seth név nemcsak Typhon neve lévén, hanem Ádám fiáé is, hamar kész volt az egyiptomi istenség és a bibliai személy identifikálása, sőt közvetve még Krisztust is identifikálták Typhonnal. Mindebből kitűnik, hogy egy valóságos számarkultusznak a maradványai val van dolgunk.

Wünsch nem magyarázza ebből a zsidók ellen emelt számarkultusz vádját, amint hogy nem is magyarázhatja. Ez adatokból ugyanis az tűnik ki, hogy Rómában, ottan is a népesség alacsony rétegeiben, sok egyiptomi motívum volt a kultuszban — oly dolog, melyet másféle módon is eléggé tudunk. De mi következne ebből a zsidókra? Csak nem tévesztették össze a zsidókat az egyiptomiakkal! És mennyivel jóval korábban vádolják a zsidókat a számarkultusszal, oly időben, midőn még az egyiptomi kultuszok nem tették meg hódító utjukat. Mindennélfogva másutt kell keresni a számarkultusz vádjának forrását.

Egy pár adat és a gondolatmenet, melyet *F. Lenormant* *Bacchus* című nagytudományu czikkében találtam (*Dictionnaire des Antiquités*, Páris, 1877. és k.), arra vezetett engem, hogy a számarkultusz vádját a zsidók állítólagos Bacchuskultuszával hozzam összefüggésbe. Bacchust azonosították a phrygiai *Sabazios* istenséggel. Bacchust, vagy Dionysost különben a sémi *Adonis*-sal is identifikálták. Épen a Libanonban jött Bacchus össze Aphroditevel és Adonissal, a hol megszerette ezeknek *Beroe* nevű leányát. (*Nonnus, Dionys. XLVI*). Dionysost majdnem az összes orientális istenségekkel identifikálták: Moloch, Báal, Melkart, Hadad, stb. mindannyi ugyszólván csak stilizált Bacchus, »Annyira hajlandók voltak Semele fiát az orientálisok isteneiben megtalálni, hogy még azt is állították, hogy a zsidók is tisztelték Dionysost (*Plutarchos, Sympos. IV, 6*), azon hangazonosságnál fogva, melyet észrevenni véltek *Jehovah Sabaoth* neve között... és *Sabazios* között (*Val. Max. I, 3, 2*; *Lenormant*-nál még más források

is), ugyszintén azon arany szőlőinda folytán is, mely a jeruzsálemi templomban volt (*Josephus, Antt. XV, 11, 3*). Tudjuk ugyanis, hogy a szőlő Bacchusnak egyik attribútuma. Ime, ez reális alap! A számár specialiter Bacchusnak volt szentelve; Bacchusnak mindig számár van a kíséretében; úgy is ábrázolják Bacchust, hogy számaón nyargal. Silenus, Bacchusnak állandó kísérője, szintén számaón nyargal; *Creuzer, a Symbolik* című híres mű szerzője, azt tartja, hogy a számár maga Silenus. Mindezekből kitűnik, hogy a számár phallicus állat. Már most úgy áll a dolog, hogy a zsidókat csakugyan vádolták kicsapongással és kéjelgéssel; ismeretes mondása az Tacitusnak, hogy a zsidók más hitűekkel nem űznek ugyan fajtalanúságot, de egymás között semmi sem tilos nekik... Gyanítják, hogy a sátoros ünnepek alkalmával tartatni szokott »vizmerítési örömök«, melyek talmudi tudósítások szerint is nem voltak mentek a kicsapongástól, szolgáltatnak okot a görög és római írók e képtelen ráfogására; l. Frankel czikkét: *Juden und Judenthum nach römischer Anschauung* (*Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums*, 1860). Mint-hogy a zsidók nyilvános vallásos életéből, mely a templomban ment véghez, a rómaiak csak keveset tudhattak meg, tényleg a mindenki által szemléltető vizmerítési örömökre lehet gondolnunk, melyek a pogány körökben bacchanáliáknak tűnhettek fel. Ezzel bezárhatjuk következtetéseink láncolatát; Bacchuskultusz a zsidóknál (vagy a Zabazisa név miatt, vagy tényleges bacchanalia-féle ünnepélyek miatt); Bacchusnak szent állata a számár; a zsidók a jelvényt tisztelik az istenség helyett. Csak ez utóbbiban rejlik a rágalom: az előbbi kettőt egész jóhiszeműleg állíthatták a pogány írók. Természetes, hogy még mindig kérdés marad, miért nem szórták a számarkultusz vádját más népek ellen is, melyek, mint láttuk, szintén imádták Bacchust? Ugy látszik ennélfogva, hogy csak a zsidókat tartották oly szörnyen fajtalanoknak, hogy csak őket vádolhatták a számaórnak, e kiválóan phallicus állatnak a tisztetelével, és éppen ebben rejlik a vád szörnyűsége.

Authentikus zsidó részről, értem a rabbinikus zsidóságrészeről, e vádat, úgy látszik tudomásul sem vették, mert a rabbinikus forrásokban még csak czélzást sem találunk rá. Annál inkább figyelemre méltó az, amit *b. Tóma* 19b. egy

barajthában olvasunk, hogy a czadducaeus főpap, aki *jóm kippur* napján czadducaeus módon végezte a füstölést, azon helyen meghalt, és ekkor valami borjulábnyomot találtak vállai között. Igaz, hogy a talmud szerint ebből csak az következik, hogy az angyaloknak borjulábuk van (v. ö. Ezékiel I, 7), de mégis csak állatnyomok vannak a templomban! A megfejtés mindenképen tanácsos volna, csakhogy ismereteink erre nézve még nem elégségesek.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

A KAPCSOLATOS ÁLDÁSOK KÁNONJA.

Külső alak tekintetében az eulogiák két csoportra oszlanak, az egyikbe tartoznak a csonkák *כטבע צנור*, a másikba a teljesek *כטבע אריך*.

A csonka áldás a bevezető formulán kívül legfeljebb egy-két szóból áll. Jóformán nem egyéb, mint a teljes eulogia záradéka, *החרימה*-ja. Ilyenek az élvezeti és szertartási áldások valamennyien. A teljes áldás, mind külső formájára, mind belső tartalmára nézve tökéletes egésznek mutat. Az mindig egy-egy vallásos eszmének formás és tüzetes kifejtése. Ilyenek a dicsérő áldások, a szombat- és ünnepavatók *קריש* sat. De nemcsak a textus rövid vagy hosszú terjedelme, hanem más, feltünőbb jelek is megkülönböztetik az áldások e két fajtáját egymástól. Első tekintetre azonnal szembeötlők, hogy a csonka áldásban a voltaképeni benedictió, a *בריך* szó, csak *egyszer*, az *elején*, a teljes áldásban pedig *kétszer*, az *elején* és *végén* fordul elő. A *בריך* ismételt alkalmazása a teljes áldás elengedhetetlen kelléke, conditio sine qua non-ja. Csak egyetlen egy esetben maradhat el a *בריך* az eulogia elejéről, akkor, ha tőzsomszédságában, közvetlenül előtte már más eulogia áll. Ezeket neveztem kapcsolatos áldásoknak. A megállapított kánon tehát így szól: *כל הברכות פותחין בהן בבריך ואם היה ברכה סמוכה לחבירתה כגון קיש ותפילה אין פותחין בהן בבריך*.

Minden eulogia, ha csonka, ha teljes *בריך*-al kezdődik, de ha hozzákapszódik egy másikhoz, mely sorozatban meg-

¹⁾ Itt alkalmasint *בין* helyett *י-ש* kell olvasni.

előzte, nem kell *בריך*-al megkezdeni. (Jer. Berákot 1, 8. Toszifta u. o. 1, 10. V. ö. b. Peszáchim 104. b.)

Igy szól a kánon. Csakhogy a gyakorlati élet vajmi keveset törődik az elmélet felállította korlátokkal. Vagy megke-
rülűi őket, vagy átugrat rajtuk. Hébe-korba egyenesen nekik is megy — és lerontja. A liturgia sem tesz különben. Rakás-
számra vannak áldások, a melyek a kánont kereken megta-
gadják, leczáfolják. Az egyik eulogia követi a másikat, a foly-
tonosság meg van, de a *בריך* szót mégis ott látni az elején. Nyilvánvaló, hogy az amorák figyelmét sem kerülte el ez az ellentmondás. Minden erejükkel rajta is vannak, hogy az elmé-
letet a gyakorlattal kiegyenlítsék, összeegyeztessék. A kiegyen-
lítés körül heves polemia fejlődik ki. A kánon támadói kifogy-
hatatlanok a példákban, melyeket ráolvasnak a védelemre, hogy a kánon általánosságának hiányát, érvénytelenségét kimutassák. A védelem is ügyes, leleményes, finoman disztigváló. Minden egyes felhozott esetben másban találja az eltérés okát. Majd az eulogia tartalmában, majd a formájában, majd meg a kap-
csolat lazaságában. De a támadás nem tágit: minden feleltre van ellenvetése, minden állításra, czáfolata. A védelem nem tud több kibívót és beadja a derekát. Egyszerűen kijelenti: Ez így van és nem másképen. Ezzel aztán minden vitának vége szakad. Az eredmény pedig az, hogy több a kivétel, mint a szabály. Tehát nincs szabály.

A vita rendkívül eleven és érdekes. Kérdés és felelet, állítás és czáfolat sűrűn, csattanósan követik egymást. Mind-
azonáltal sok nehézséggel kell megbirkóznunk, hogy a vitát apróra megértsük. A szöveg némely helyütt oly homályos, darabos és szűkbeszédű, hogy ember legyen, ki igaz, egyszerű értelmét ki tudja deríteni. Nem csoda, ha egyik-másik commentator a pilpul útvesztőjébe került, a honnan aztán »vissza-
térés nincsen.«

Igy mindjárt az első ellenvetés bővebb értelmezésre szor-
rul. A kánon azt mondja, hogy kapcsolatos áldásokból elmarad a bevezető *בריך* szó. Erre a támadás azt a kérdést veti fel: *הרי נאמרה* »hiszen itt van a megváltás eulogiája?« *Három* eulogiát ismerünk ezen a czimen: az egyik, mely reggel-este
semát követi, a másik a köznapi teffillában fordul elő. De minthogy egyikök sem kezdődik *בריך*-al, természetes, hogy a

kánonnal ellenkezésbe nem hozhatók. De van még egy harmadik megváltó-eulogia, az, mely a peszach este széder ritusában található. A ritusnak alkotó része a hallél. Ezt megelőzi a hallél-eulogia és követi-első 2 fejezetét a megváltó-eulogia אשר נאלט ונאל את אבותינו. Tehát kapcsolatos ברכה és mégis בריך-al kezdődik. Erre czéloz a kérdés: hogyan szabad a ברכה-nak, mint kapcsolatos áldásnak, בריך-al kezdődnie? A védelem visszaveri a támadást. Feleletének vezérgondolata, hogy a kapcsolatot nem elég szoros, állandó, nem feltétlen. Mert képzelhetni esetet, hogy az előáldás egészen elmarad. Sőt határozottan el kell maradnia, ha a hallélt a zsinagógában már elmondta הלל את שבעה בבית הכנסת יצא. A védelem itt arra a ritka esetre gondol, melyet a tószifta említ (Peszáchim 10,8). Arra ugyanis, ha az egész asztaltársaságban¹⁾ nem akadt senki, a ki a hallélt recitálni tudná, akkor a társaság a zsinagógába ment és ott hallgatta meg az előadást. De evvel a meghallgatással aztán kötelességének végérvényesen meg is felelt. A hallél-eulogia tehát elmaradván, nincs kapcsolat, a miért a megváltó áldás bátran בריך-al nyitható meg.

A támadás azonban nem nyugszik meg ezen a kibuvó számba menő feleleten, hanem neki szegzi a kérdést: והא סופה? »Hát a vége!« Ez a két szó sok fejtörést okozott már az értelmezőknek. »A vége!« Minek a vége? A szóban forgó megváltó áldásnak? Ez בריך-al záródik, mint minden teljes áldás, mert ez a szabály. Ebből tehát nem lehet kérdést formálni. Legtöbbször a hallélt berkesztő áldást, a יהללך-t, értik rajta. Ez tetszetősnek látszik, de ennek is van bökkenője. A יהללך t. i. nem is kezdődik בריך-al, hogyan lehet hát evvel a kánon ellen bizonyítani, mikor inkább mellette szól? A pilpul Hombár Mihályai persze ezen sem akadnak fenn. Csavarnak-faragnak egyet rajta és kész a vaskarika — fából.

Pedig, ha jól megvizsgáljuk ezt a mindenesetre homályos kifejezést és szemmel tartjuk azt, hogy a vita végén még egyszer és milyen összefüggésben fordul elő, mindjárt tisztában leszünk a jelentésével is. Jelenti a föltételezett eset be nem következését, az elvárt suppositio elmaradását, az argumentatio

alapjának a megdőlését. Magyarosan: kirántotta a gyékényt alóla. A babli ilyenkor azt mondja כן כן A védelem avval akarta az ütést magáról elhárítani, hogy föltette azt a ritka esetet, ha nem volt jártas a hallél előadásában, ha már hallotta a zsinagógában, ha az előáldás elmarad.... De hát ezek pusztá föltevések, szélel bélelt combinációk, nagy elvére előforduló esetek. והא סופה? Elvégre, ha nem hallotta a templomban, mégis csak otthon kell elmondania, az előáldással együtt s megint kész a collisió. A megváltó áldás, kapcsolatos áldás és mégis בריך-al kezdődik a felállított kánon ellenére.

Hogy felfogásom helyes, világosan mutatja a vitatkozás vége. A támadás itt a תשובה-sal ostromolja a sokat zaklatott kánont. A Kiddús ugyanis szintén kapcsolatos áldás, mert megelőzi a bor-eulogiát, és közvetlenül utána következik a felszentelő imádság, a kiddus és mégis בריך-al kezdődik. A szorongatott védelem szakasztott olyan kibuvót keres itt is, mint főlebb a hallélnél. Kieszel egy ritka esetet, mikor a bor-eulogia elmarad. Például, ha a szombatavató zsidó a borivást már nappal kezdte meg és meg sem szakítja, míg a szombat rá nem esteledik. Ebben az esetben csak a kiddúst kell elmondania a bor-eulogia nélkül. S minthogy az áldások egymásutánja megszünt, a kiddús elején בריך helyén van. Persze ez is csak hiábavaló szóbeszéd, afféle »hegy, mely hajszálon lóg«. A támadó והא סופה? Mintha mondaná: utoljára ez csak föltevés, kivétel, a milyent a zsidó vallásos élet tán nem ismer. De hát elvégre, ha nem ivott egész nap és úgy köszönti fel az ünnepet, mégis csak el kell mondani a bor-eulogiát. A continuitás tehát meg van s ime a kiddús még is בריך-al kezdődik; hol maradt tehát a kánon tekintélye és ereje?

A védelem most már végképen kimerült. Szemben a megváltás eulogiájával a honnan a polemia kiindult, még megementi valahogyan az ő sokat dédelgetett kánonját. Egérútai talál abban a distinctióban, והא סופה? hogy a ברכה áldása voltaképen két külön ágazó részből áll. Egyik fele a multra vonatkozik, az Egyiptomból való megváltásra, és ennyiben kapcsolatban áll a halléllel és annak eulogiájával. De már a másik fele a még csak jövőben megtörténendő szabadulásra néz és így elüt a halléltól, egészen különálló, magános

¹⁾ Valószínű, hogy הצייר h. הבורה kell olvasni. V. ö. Szóferim 20,9 jer. Sekálím 3,2.

áldásmondás, s mint ilyen bátran kezdődik בייך-al, a nélkül, hogy a kánon ellen vétene. Ez a distinctió merésznek látszik, de még sem egészen légből kapott. Nyomára akadni már a misnában is, Peszáchim 10,6. De már a kiddússal szemben a kánon meg nem állhat. Ez nagy csorbát ejt rajta. Ez homlok-egyenest ellenkezik vele. A védelem nem is erőlködik többet. Legyőzöttnek vallja magát. Egyszerűen kijelenti: מופס ברכתך כך הוא. Ez az eulogiák típusa. Ilyen és nem más. Ez a dogma. Dogmával szemben nincs okoskodás. Azt egyszerűen el kell fogadni — és hallgatni.

Pécs.

DR. PERLS ÁRMÁN.

A SPANYOLORSZÁGBÓL KIÜZÖTT ZSIDÓK KIRABLÁSÁNAK ÁLLITÓLAGOS JOGALAPJAI.¹⁾

Granada elfoglalásával, 1492-ben, a félhold Spanyolországban az arabok birtokában levő utolsó várnak az orma-iról is letűnt. Mint századokkal azelőtt a nyugati góthok korában, úgy most is az egész pyrenaei félsziget újból teljesen keresztény uralom alá került. A dicsőség napja pedig, mely ezáltal a spanyol keresztényekre virradt, nem csupán a hatalmukban megtört araboknak, hanem egyuttal a spanyolhoni zsidóknak is a halálfáklyáját jelző. Az arabokon nyert győzelem, a már amúgy is a vakbuzgóság felé hajló uralkodó pár fanatizmusát határtalanul növelte,²⁾ ezt pedig első sorban a zsidókkal éreztették. Alig mult el három hónap Granada bukása óta, máris megjelent, — az 1492-ik év márczius 31-ik napján — az Alhambra gyönyörű és disztől ragyogó termeiben napvilágot látott amaz edictum, melylyel a spanyol zsidók fényes története gyászos és sötét véget ér. Ez az edictum Ferdinandnak és Izabellának, az egyesített Aragonia és Castilia uralkodóinak, a zsidók kiűzésére vonatkozó rendelete.

Ezen rendelet értelmében a királyságaik területén lakó

¹⁾ Ezeket a jogalapokat már Paramo is említi: »De origine et progressu sanctae inquisitionis« című munkájában. Matriti 1598. p. 164. Idézi Döllinger »Akademische Vorträge« Nordlipgen 1888. I-ső kötet 231-ik oldalán a jegyzetben.

²⁾ Graetz, Geschichte. etc. VIII. 3. kiad. 339.

összes zsidók hazájukat négy hó lefolyása alatt örökre elhagyni kényszerültek.¹⁾ De az uralkodók, a kik az ördögi terveket szövő inquisitorok, jelesen pedig Torquemada, besűgásaira hallgattak, nem elégedtek meg a túlvilági jutalommal, melyet nekik a »szeretet« illetén megnyilatkozásaért kilátásba helyeztek. Ők gyümölcsét már e földi siralom völgyben is akarták élvezni. Az utóbbi okból a zsidók minden értékes ingó vagyonát a kir. kincstár számára foglaltatták le, a mennyiben szigorú büntetés terhe alatt megtiltották, hogy aranyat, ezüstöt, természetben, vagy pénz alakjában magukkal vigyenek. Egyéb vagyonra azonban, a melyet amúgy sem vihettek volna az utra, az uralkodók nagylelkiségéből a tilalom nem terjedt ki.

Már magában véve az is, hogy hazájukból, melyben őseik évszázadok hosszú során át laktak, melyben elődeik és szülők csontjai porladoztak és melyhez őket annyi drága emlék fűzte, kiűzetek, iszonyu kegyetlenség volt. De borzasztóbb, embertelenebb volt az, hogy őket, nem elégedvén meg a kivándorlásukkal, pénzvagyonuktól is megrabolták. Mert ily módon megnehezítették, sőt majdnem elviselhetetlenné tették életüket, megfosztván őket attól az eszköztől, melylyel idegen országokban szánalomra méltó és megindító sorsukon enyhíthettek volna.

Bármennyire gyűlöltek is a spanyolok, a kik a szeretet czégére alatt üldözést és kinzást hirdető papok befolyása alatt állottak, a zsidót, ez az égre kiáltó jogtalanság mégis megszólaltatta a lelkiismeret hangját. Erre már az a körülmény is enged következtetni, hogy mindenféle jogalapot kerestek,²⁾ hogy evvel ennek a gyalázatos tettnek a jogosság látszatát megadják és megadhassák. S mivelhogy nincs jogtalanság, bűn, melyre az emberi elme, a lelkiismeret hangjának elnémitására, a fel-

¹⁾ Ha csak nem akartak kitérni. A kiűzésre vonatkozó rendelet Castilián és Aragonián kívül még Sardinia és Sicilia szigetére is terjedt, melyek spanyol birtokok voltak.

²⁾ A kiűzésre vonatkozólag is, tudniillik ennek megokolására, a következő mesét gondolták ki. Egy zsidó udvarnok az infansnak narancsot nyújtott át és ebben a narancsban Jézus képe volt, még pedig a Megváltót gyalázó helyzetben. Ezért voltak az uralkodók annyira elkéselve a zsidók ellen, hogy ki is üzték őket. »Graetz Geschichte etc.« VIII. 3. kiad. 344.

lobbanó igazságérzet szikrájának eloltására, jogczímet nem találta, itt is siker koronázta a keresést. Találtak oly nyomós jogalapokat, melyekkel, úgy hitték, világosan bebizonyították hogy ez a rablás, így nevezi Döllinger a világhírű katolikus theologus is, nemcsak megengedhető, hanem törvényszerű, sőt Istennek tetsző is. A jogalapok pedig a következők.

A középkori jogszokáshoz tartozott az, hogy a keresztény hitre tért zsidót a hitetlen (?) korában szedett kamat visszafizetésére kényszerítették. Ez sok esetben a neofita egész birtokának az értékét is túlhaladta.¹⁾ Némely országban pedig az divott, hogy az egyedül üdvözítő egyház kebelébe tért zsidótól a vagyont, azonnal megkeresztelése után, elvették.²⁾ Ez vagy a király, vagy a hűbérurnak birtokába ment át. A szerint a mint a zsidó az egyiknek, vagy másinak tulajdonát képezte. Természetes, hogy ilyen eljárás épenséggel nem volt alkalmas arra, hogy az ősi hitűkhöz különben is szívósan ragaszkodó zsidókat az egyház karjaiba csalogassa. Ennek a visszásságnak a megszüntetését a III-ik Sándor idejében³⁾, az 1179-iki lateráni zsinaton hozott zsidókra vonatkozó határozatok egyike czélozza. Ez a határozat ugyanis elrendeli, hogy ha valaki a zsidók közül a keresztény hitre tér át, ez ne fosztassék meg birtokaitól. Mert kell, hogy most, minthogy az egyház kötelékébe tartozik, kedvezőbb helyzetben legyen mint volt azelőtt.⁴⁾ A concilium eme határozatából a spanyol ész vaslogikája azt okoskodta ki: *Mivel a zsinat csak a kitért zsidók kifosztását tiltja, ebből napnál fényesebben kitűnik az, hogy a hitűkben megmaradt zsidókat igenis szabad megrabolni.*

¹⁾ Döllinger i. m. 234.

²⁾ Ez a szokás Franciaországban egészen a 15-ik század második feléig divott, migsem VII. Károly (1422—61) azt törvényileg meg nem szüntette. Ő maga azonban a »quod licet« elvnel fogva továbbra is az áttértek vagyonának ²/₃-át magának foglalta le. Döllinger. i. h.

³⁾ Tévesen állítja Paramo és nyomában Döllinger is, hogy III. Sándor, egyik decretalében, tiltotta meg az áttért zsidók vagyonának elvételét. Erről csak a pápasága korában megtartott 3-ik lateráni zsinat hozott határozatot.

⁴⁾ Si qui praeterea deo inspirante ad fidem se converterint christiani, a possessionibus suis nullatenus excludantur, cum melioris conditionis conversos ad fidem esse oporteat, quam, antequam fidem acceperint, habebantur. Concilium Lateran. III. can. 26. Aronius »Regesten« 310.

A második jogalap a következő:

III. Kelemen pápa, II. Calixtus, III. Jenő és III. Sándor elődei példáját követvén, a zsidókat, kérelmükre, oltalomban részesíti és erről decretalét adott ki.¹⁾

Ebben megtiltja erőszakos terítésüket és meghagyja, hogy ünnepeiket, valamint a temetőben fekvő halottaik nyugalmát ne zavarják. Egyik pontja pedig így hangzik »keresztény ember senkit se sebezzen meg és ne öljön meg közülök (t. i. zsidók közül) és ne fossa meg pénzvagyontól, hacsak nem világi hatalom »ítélete« alapján.«²⁾ Ebből megint, a spanyol logika szerint, az következik, hogy a zsidó fosztogatása teljesen jogos, ha a világi hatalom határozza. Így tehát teljes joggal foglalták le Ferdinand és Izabella a zsidók pénzét. Ha az említett két jogalap igazságos voltához talán a kétely némi árnyéka is fért, úgy ezt a harmadik jogalap teljesen eloszlatta. 1198-ban III. Incze, a középkor leghatalmasabb pápája, foglalta el a pápai széket. Pápaságával az európai zsidóság helyzete rosszabrá fordult.³⁾ Az egyházban már századokkal Incze előtt az a felfogás terjedt el, hogy a zsidók ismeretes nagy bűnük miatt örök kárhozatra vannak ítélve. Később ehhez még egy másik felfogás is járult, tudniillik az, hogy a zsidók fennmaradása és létezése csak azért igazolt, mert bennük és velük a Gondviselés élő bizonyítékot rendelt arra, hogy a kereszténység igaz voltát feltüntessék. Ezt a kettős

¹⁾ Az oklevél szóról szóra azonos a III. Sándoréval. Graetz Geschichte etc. VIII. 237 és 335 Note 1, IV. helytelenül és alaptalanul állítja azt, hogy a lateráni zsinaton határozták el, hogy a zsidót világi hatalom ítélete nélkül nem szabad kifosztani; továbbá a zsidó ünnepek és temetők zavarására vonatkozó tilalmat is, Graetz szerint, a zsinaton állapították volna meg. Ez is téves, mert a 3-ik lateráni zsinat határozatai között ezek nincsenek felsorolva. Ezeket először III. Sándor egyik bullájában találjuk. v. ö. Stern M., Urkundliche Beiträge zur Stellung der Päpste zu den Juden. Kiel 1895. 171, 172. sz. oklevél. Jaffé (Loewenfeld) Regesta pontificum Romanorum II. 385. szám 13,973 (9038) és Aronius »Regesten« etc. 313. a.

²⁾ Nullus etiam Christianus eorum quemlibet sine iudicio potestatis terrene vulnerare vel suas eis pecunias abferre praesumat.

³⁾ Erről és a következőről bővebben szoltam »A sicilii zsidók története« című cikkemben. M. Zsidó-Szemle 1899-ik évfolyam 54 és 55-ik lap.

dalékkal, de az N^{a} seholsem hiányzik, a mi pedig a maszórával ellenkezik, mely szerint két helyen is hiányzik a צוֹר szó képzéseiből az N^{a} : Én. én. könyv 4, 9-ben, hol מִצְרַיִם és Neh. 3, 5, hol צָרָם alakban mindkét helyen N^{a} nélkül fordul elő.

Netter Salamon az ő supercommentárjában [megjelent az általa kiadott Pentateuch-hoz Bécs, 1859] úgy értelmezte e magyarázatot, hogy J. Ezra, mint David Kimchi is, e két helyen is N^{a} -al találta a צוֹר szó képzéseit, a mi azonban nem nagyon valószínű.

Nézetem szerint J. E. itt a megjegyzést szójátékosan alkalmazza és eredetileg עֲדָר állott א -al és a magyarázatnak az értelme ez volna: צוֹרָא szó találta többesszámban és egyszámban és *nun* toldalékkal is, azonban ennél — t. i. a א -al toldott szóalaknál — az N^{a} hiányzik.

3. Együttal koczkáztatok értelmezést ajánlani J. E. Num. 31, ⁸⁰-hoz írt magyarázathoz, melyről Bacher tanár úr [Abr. J. Ezra mint grammatikus cz. művében 14. l. 68. j.] azt mondja »nem világos, mit akar J. E. megjegyzésével«. A szóbanforgó megjegyzés következőképen hangzik: $\text{אֶחָד אֶחָד כְּמוֹ הָאֶחָד אֶחָד וְשֵׁנִים}$; az érthetlenség mindenesetre abban rejlik és onnan ered, hogy az idézet — sehol sem fordulván elő — minden bizonynyal hibásan áll e kiadásokban. Motot Samuel, J. E. egy supercommentatorja, másképen hozza J. E.-nak szóban forgó vershez tett magyarázat szövegét: idézi Bacher, említett művének 14. l. 68. j.-ben] $\text{אֶחָד אֶחָד כְּמוֹ אֶת הָאֶחָד הַכְּתוּב בְּסֹפֵה וְשֵׁנִים דְּבָקִים כְּאִשֶּׁר פִּירְשִׁי}$ e szerint a hivatkozás Num. 31, ⁴⁷-re történik és nem, mint az אֶחָד יוֹסֵף és מִקֵּר חַיִּים supercommentárok vélik, hogy I. Chr. 24, ⁶-ra.

Engelsmann Izrael, egerszegi rabbi, figyelmeztető útbaigazítása folytán én J. E. e megjegyzését következőképen értelmezem: elfogadjuk Motot Sámuel nyújtotta szövegét, de nem magyarázatát; e szerint a magyarázatnak szövege és értelme a következő volna:

אֶחָד azt jelenti, a mi $\text{הָאֶחָד הַכְּתוּב בְּסֹפֵה}$ t. i. e fej. 41. versében; mindakét helyen egymáshoz, azaz függő viszonyban áll egymással e két szó, azaz olyan függő viszonyban áll egymással, mint הָאֶחָד אֶחָד a 41. v.-ben; $\text{כְּאִשֶּׁר פִּירְשִׁי}$ értelme: nem mint Motot Samuel mondja $\text{בְּסֹפֵה הַסֵּדוֹר שֶׁלֹּא}$ hogy t. i. e című műben volna e versmagya-

rázat értelmezése, hanem $\text{כְּאִשֶּׁר פִּירְשִׁי}$ vonatkozik az e versmagyarázatot közvetlen megelőző megjegyzésre; e fej 30 versében ugyanis azt mondja J. E.: $\text{אֶחָד נֶפֶשׁ כְּמוֹ נֶפֶשׁ אֶחָד}$, itt tehát azt akarja kifejezni, valamint megelőzőleg magyaráztam, hogy אֶחָד נֶפֶשׁ annyit jelent, mint נֶפֶשׁ אֶחָד , úgy itt is אֶחָד אֶחָד annyit jelent, mint הָאֶחָד אֶחָד .

4. Ungar dr. e folyóiratban [XVI. évf. 284. l.] az imák szövegezéséről szólva helyesli r. Léda Dávid által szerkesztette $\text{אֵל הַיּוֹקִים תְּמִיד יִמְלֹךְ עָלֵינוּ}$ ima מַעֲרִיב cz. munkában a מַעֲרִיב szövegnek azon pontozását, mely szerint a מַעֲרִיב szó אֵל הַיּוֹקִים -hoz csatolandó. Ungar e nézetét megczáfolja ezen mondatnak ismételt alkalmazása ugyancsak a מַעֲרִיב ima hétköznapi részének $\text{יְהִי עֵינֵינוּ וְכו'}$ szakasz végén: $\text{הַמֶּלֶךְ בְּכַבְדּוֹ תְּמִיד}$, hol תְּמִיד szó elválasztva a reákövetkező szavaktól semmi értelmet nem adna, a minthogy erre nézve a 236. §. $\text{אִיִּהּ אֵל מִן אֲבֹרָה}$ ס"ק ד' alatt azt olvassuk:

תְּמִיד szó $\text{וְכַתּוּב בְּעִיָּה שִׁקְרָא מִלֵּא תְּמִיד לְמַעַן תְּמִיד יִמְלֹךְ וְכו'}$ עֲלֵנוּ -el teutologikus kifejezésnek nem mondható, a mennyiben תְּמִיד annyit jelent, hogy szüntelenül, tehát az idő folytonosságát, még עֲלֵנוּ az idő végtelenségét fejezi ki. Utalunk még a haftára utáni 4. benedictióra, amely szintén תְּמִיד עֲלֵנוּ szavakkal végződik, amiből látható, hogy e három szó a liturgiában egymáshoz fűzve általánosan használt kitétel volt.

Alsó-Lendva.

DR. RUDOLFER ANTAL.

REJTÉLYES SZÓ A MIDRÁSBAN.

II. Rabb. 13, ⁴ M. II. 10, ¹-hez a הַכְּבֹדִית szó magyarázatául a következőt tartalmazza: $\text{מִיָּה הַכְּבֹדִית שְׁעֵשֶׂה הָקִיבָה לְבוֹ כְּכֹד}$; »Mire czélez e kifejezés הַכְּבֹדִית ? Arra, hogy Isten Fáraó szívét hasonlóná tette a májhoz (כֹּד), mely kétszer főtt és אִשְׁטָסִים szállt belé».

Mit jelent e szó: אִשְׁטָסִים ? E kérdésre már a ב"ר commentár azt mondja: »nem találtam magyarázatát«; és Krausz Sámuel a talmud-midrászi görög-latin szavak legújabb magyarázója szótárában (*Lehnwörter* s. v.) még csak ennyit sem mond, hanem magyarázat helyett kérdőjelet tesz e szó mellé. Löw, ki e jeles szótárt becses jegyzetekkel bővítette, össze-

állította (u. o.) az eddigi magyarázatokat, anélkül, hogy egyiket vagy másikat elfogadná. Így pl. *Muszafia ἀραλωσης, ἀραιότης* = laza, szivacsos szóval azonosítja; *Kohut* azt mondja róla: »σερφοτής = Härte«; *Levy* szótárában pedig azt találjuk: »viell. gr. ἀερωδης = Luft, Luftartiges«. Növeli a nehézséget, hogy e szó csakis itt és csak egyszer fordul elő.

Nézetem szerint azonban kár a magyarázatot a távolban keresni, mikor oly közel fekszik; csak meg kell nézni jól a szót és tudni kell, hogy a máj minél tovább fő, annál keményebb, úgy könnyen rájövünk, hogy a מַרְטָסִים szó nem más mint a görög ὀρρωσις, mely = *kiegyenesedés, merevedés*. E magyarázat alakilag és tartalmilag minden erőltetés nélkül megadja a kellő fölvilágosítást, hogy mit akart az idézett midrás szerzője mondani: Szerinte הכבדתי szóban célzás van a מַרְטָסִים (máj) szóra és hogy Isten Fáraó szívét hasonlóvá tette a májhoz, mely kétszeresen főtt és merevedés, keményedés szállt bele.

Nagy-Atád.

DR. LÖVY FERENCZ.

KÉT HELYREIGAZÍTÁS.

Manapság alig jut valakinek eszébe, hogy napi irodalmunknak valamelyik téves közlését történeti, vagy egyéb szaktudományu szempontból helyreigazítsa, mert annak terjedelme ez idő szerint már oly óriási és áttekinthetetlen, hogy szinte merő lehetetlenség azt ellenőrizni. De feltűnő és meglepő, ha régi ujságban, és tegyük mindjárt hozzá, az első magyar ujságban, a »Magyar Hirmondó«-ban oly zsidó történeti adatra akadunk, melynek hihetlensége mindjárt az első tekintetre oly szembeszökő, hogy ellenhátatlanul czáfolásra készítet. Az említett ujság 1784-iki évfolyamának 800. lapján (Karácsony havának 15. napján kelt 98. levelében) ugyanis a következőt olvastuk:

»Amaz okos Mendelsohn nevezetű Sidó Philosophus a Bétsi Tudományok királyi főiskola tanácsosainál a professorságrát jelentette magát és a próbán dicséretesen által is ment, de fel nem vettetett, hanem a felséges Császártól 100 aranyokkal megajándékoztatott.«

Mit mondanának ehhez a nagy Mendelsohn életrajzírói,

ha e közlés igaz volna? Hisz akkor a »zsidó Plato« egykori törekvéseinek egyik iránya egész új szempont alá esnék.

Azonban az egész hír, a mint már jeleztük, olyannyira magán hordja a valószínűtlenségnek jellegét, hogy miben sem alterálhatja Mendelssohnnak életrajzilag megállapított képét, noha az sem tehető fel, hogy Szacsavay Sándor a Hirmondó akkori szerkesztője az egész tudósítást csak légből kapta volna. De lássuk csak, hogy és miképen kerülhetett ilyen téves közlés azon hetenként csak kétszer megjelenő ujságba, melynek kiadási helye: Pozsony, oly közel esik Bécshez, hírünk színhelyéhez.

A vele egykoru két lapban a »Wiener Zeitung«- és »Pressburger Zeitung«-ban, melyekből a Magyar Hirmondó vegyes hireit rendszeren összeállította, erről mitsem találtunk a muzeumi könyvtárban levő — igaz, hogy hézagos — évfolyamaiban.

A hír tehát csak hallomás útján juthatott a Hirmondó hasábjaiába, de míg szerkesztőjének füléhez ért, addig már egészen ki volt az forgatva eredetiségéből. Az elferdített hírek igaz volta pedig abban állott:

Herz Homberg, Mendelsohn kebelbarátja és gyermekeinek volt nevelője, 1784. október havában Triesztből, a hol két éven át mint az ottani zsidó normális iskolának tanítója működött, Bécsbe ment, hogy az ottani bölcészeti fakultáson a prágai egyetemen elnyerendő correpetitori állásra való képességét vizsga alapján kimutassa. A vizsgálatot ténylegesen sikeresen ki is állotta, a fakultás az állásra javaslatba is hozta, de II. József ez állásban megerősíteni nem akarta, a helyett azonban kinevezte őt a galicziai zsidó német iskolák főfelügyelőjének.¹⁾ Valószínű, hogy a császár még egyéb kárpótlásul ez alkalommal is — ugymint azelőtt többször²⁾ — azonfelül még kegydíjban is részesítette.

Ime csak ez lehet ama érdekes magyar ujsághírnek történeti alapja. Az egész tehát csak quiproquo; míg a kósza fama megtette két hónap alatt rövid útját Bécsből Pozsonyba, addig Hombergől Mendelsohn lett.

¹⁾ L. Kayserling, Moses Mendelsohn 311. l.

²⁾ G. Wolf, Zur Geschichte d. Unterrichts der jüd. Jugend in Wien 9. l.

Helyreigazításom másik tárgya szintén a mult századba esik, de a róla való ismertetés *legújabb* keletű és az I. M. I. T. ez idei évkönyvében »A nagymartoni zsidók multjából« című érdekes tanulmányban látott napvilágot. Ott — a 164. lapon — azt olvassuk »A XVII. század közepe táján Bloch Beer Izachar töltötte be a rabbi széket... Meghalt 1757-ben«. A római szám nyilvánvaló sajtóhiba XVIII. század helyett, de a többi sem áll, legalább azon adatokkal szemben nem, melyeket én ezen rabbiról megbízható forrásokból merítettem.

Bloch Izachar Beer = יִשְׁכָּר בֶּלֶךְ מהמבורג ugyanis mielőtt Nagymartonba került, visszamenőleg felsorolván, Szeniczen, Kojeteinban és Eivanoviczban viselt rabbi hivatalát. Kojeteinból Szeniczre 1778-ban jutott, a mint ez a kojeteini hitközségi könyvből fol. 7. kitünik.¹⁾ Szeniczen pedig még 1785-ben is tartózkodott. Erről tanuskodik az 1785. Prágában megjelent *מגילת היידי* című munkájához irt előszavának keltezése: ט"ז אייר תפ"ה הע"ה, melyben a Chronosticon félreérthetetlenül az 1785-iki évnek felel meg; sőt azt is állithatjuk, hogy Szeniczről még 1787-ben sem távozott, minthogy az ottani *ה"ק*-könyvben levő egyik, *ה"ק*-ból származó *ה"ק*-nak írása az ő kezére vall. Valószínű azonban, hogy röviddel azután már Nagymartonba került. Különbözik a nagymartoni zsinagógában még mai napig is — ha jól emlékszem a bejárattól balra függ — egy tőle származó *ה"ק*, melynek szövege szerint tilos péntek este a templomban égő gyertyákat eloltani.

Budapest.

MANDL BERNÁT.

¹⁾ Kaufmann D. Monatschrift 1896 (?) 379. l.

IRODALOM.

AZ ÉVKÖNYV.

(Kiadja az I. M. I. T. szerkeszti Dr. Bánóczi József. 1900. Budapest.)

Vágyunk, hogy egy sugárral több derülne Magyar nyelvünkre s drága nemzetünkre.

Az Évkönyvre ráillik *Lenkei Henriknek* e két szép sora. Fényes sugarat vet az nemcsak a magyar nyelvre és nemzetre, de a magyar zsidóságra is, a mely évente újabb meg újabb szellemi tehetségeket von be közművelődési munkásságába. Előtttem van a német Litteraturvereinok (számuk száznál többre rug) 1899. Évkönyve, sovány könyvecske, alig 8—10 czikkel, a melynek fele nagyobb figyelemre sem méltó. Hát ez volna — így kiált fel az olvasó, — a különböző helyen tartott (sokszor egy és ugyanazon) felolvasások quintessenciája, java és veleje! Meglepő szegényes, valódi törpe a mi Évkönyvünkhöz képest. Ez sokat nyújt, szépet, érdekést, tanulságost, elmélkedésre bátorítót, a multba világít be fényes fáklyával és a jövőt festi tarka színekkel.

Bibliai tárggyal, a kanaani bűvészettel foglalkozik behatóan *Dr. Kecskeméti Lipót*. Ez a dolgozat, mint K. egyéb az Évkönyvben napvilágot látott dolgozatai, egy nagyobb vallástörténeti műnek részlete és úgy látszik a szerző nagyon is megszívlelte a protestáns tudósok szemrehányását, hogy a zsidók nekik engedik át a szentírásmagyarázatot és a zsidó nép úgy szólva praehistoriai történetét. Mindamellet nem mondható helyesnek, hogy Wellhausen iránya még popularitásra is szert tegyen zsidó körökben és legalább is nem Évkönyvbe való ily irányu czikk. A dolgozat érdemleges bírálatot érdemel, a melybe itt nem bocsátkozhatunk. Bizonyos, hogy a

zsidó vallás és a szentírás megállják a kritikát és hogy ez a vallásosságot nagyjában nem tangálja, de már az, valjon ilyen kritikái fejtegetések a nagyközönség elé terjesztendők-e, oly kérdés, a melyre azt hiszem az általános felelet »nem«. Benünket különben K. hosszadalmas etymologizálása, mely teljesen mellőzi a többi sémi nép büvészetét és főleg az idevágó feliratokat, nem győz meg. A szentírási adatok kis száma mellett összehasonlító tárgyalás nélkül az elért eredmény semmi arányban sem áll a cikk terjedelmével és a sz. fáradságával meg buzgóságával.

Véleményünk szerint az Évk. igen kiváló cikke *Stein Lajosé*. Az újabb filozófusok között igen jó hírnévek örvend, aktuális, nem száraz és elvont, hanem mindig érdekes, mert a szociális világ eszméit tárgyalja, a modern társadalom szivverésére hallgat, jó stylist, — ami éppen a filozófusok között nem a szabály. Ezen kiváló tulajdonságok jellemzik »a vallási optimismus« cz. cikkét is, a melynek részletes ismertetése csak csökkentené magvas és eszmegazdag tartalmát. Mily világosan, nem filozófusnak is fülbemászóan van eszetelve a két ellentétes világnézet, az optimismus és pessimismus; mily élesen és határozottan választja el a filozófia és a vallás birodalmát és hatáskörét; milyen egyszerűen domborítja ki a zsidó vallás lényegét, az életéről szóló felfogását és mily erős logikai argumentumokkal mutatja ki, hogy a zsidó vallás az emberiség haladását, tehát a világ fennállását és fejlődését jelenti, a melybe a gyakori elnyomások és üldözések, mint a küzdelem kiemelkedő pontjai is beleillenek — mindezt el kell olvasni és azután bizony senki sem fog kétségbeesni vallásunk jövője fölött. Ezen rövid cikk igazán rámutat azon hézagra, hogy nincs modern vallásfilozófiánk. Bonczolgatjuk a biblia minden szavát, a középkori vallásfilozófusok minden mondatának variánsait rendkívüli szorgalommal kutatjuk össze, de számátalan tudósaink között egy sem utánozza Philot és Maimunit, munkára, mely a modern filozófia lencséjén keresztül tekintene meg vallásunkat, nem akadunk. Sok a napszámos, a tégl- és vakolathordó, de nincs pallér, nincs építómester. Itt alkalmunk nyílik *Blau Lajos* hasontartalmu cikkére utalni, vallásunk jelenéről és jövőjéről. A zsidó vallás jövőjéről szól mindkettő, Stein a filozófiába mélyedve hirdeti azt, Blau ismeretes momen-

tumok csoportosításából, a zsidóság eleven eszméinek némelyikéből vonja le ezt a következtetést. Egy régebbi Évkönyvben sz. azt fejtegette, hogy a jelen valamivel jobb a multnál, most kiindulva abból, hogy a műveltség igenis csökkentette a vallásosságot, de a zsidó vallást nem veszélyezteti, a mint nem veszélyeztette a hellen és arabs kultúra, sőt meg fogja termékenyíteni, bizonyítja, hogy a zsidó vallás világtörténeti feladatát még nem töltötte be, még nem szerzett diadalt összes eszméinek és ideáljainak. Honnét ered a zsidóüldözés a középkorban? Az egyházi szellem szülte, mondja *Acsády Ignác*. Figyelemre méltó ez a fejtegetés, a melyből látjuk, hogy az egyház mikép oltotta be a türelmetlenséget a népekbe és nemzetekbe. A kereszténység nagyon türelmes, de az egyház, az az egyház, mely igája alá hajtotta a népeket, mely koronákat osztogatott és királyokat tett le, mely a legfőbb világi hatalom után vágyódott és el is érte, az szolgálai hűséget követelt hiveitől, ellenmondást nem tűrt és azért folytatott irtóháborút az eretnekek ellen, és ezek közé sorozta a zsidókat is. Az egyház vitte be a zsidógyűlöletet és elnyomást — a melyvel az uralkodók, a kik a zsidót, mint hasznos állampolgárt jó sokáig védték, hiába ellenkeztek — a törvényhozásba és beleillette a társadalom szívébe és lelkébe. Ennek magva a néplélekben még benne van, habár az egyház hatalma azóta gyengült. A legújabb történet is bizonyította erre. Nem-e a klerikalismus szítja a francia antisemitizmust? Az apák és fiuk figyelmébe ajánljuk *Szekely Ferencz* cikkét. Intelme elég korán jó. A zsidóság a szabadság napjának fény sugarain felmelegedett, szellemileg és anyagilag megismosodott, a tudomány, a művészet, az irodalom mezeit ellepte, a lateiner-pályára tódul, hová fog ez vezetni? A földműveléshez kell a zsidónak visszatérni, most még mikor abban nem gátolják. Ismétéljük, ezt az intéző szöveget már most kellene megszívlelni, és ez a téma sokkal fontosabb, mint ujságaink apró czivakodásai. Ezt a témát érdemes volna még jobban megvilágítani és folyton hangoztatni, sőt a zsidó társadalomnak ezen fontos nemzetgazdasági tárgyat minduntalan napirenden kellene tartania. A proletárizmus már amúgy is nagy. Sajnos, hogy az ismeretes zsidó bőkezűség némelykor elzárkózik. Ott van a közalap. Sokat várnak tőle, intézőiben meg van az akarat, meg van a hajlam, de hiányzik a nagy feladatok keresztülviteléhez szükséges pénz, a mint

Dr. Mezey Ferencz »a közalap aktái«-ból kivehető, a hol M. elmondja a közalap rövid történetét és eddigi működését.

A magyar zsidók történetét gazdagítja *Dr. Büchler Sándor* (»De Judaeis«) közlővén a magyar zsidóknak az 1790. országgyűléshez intézett a József császár adta jogok megerősítését és még mások elnyerését tartalmazó petícióját és az országgyűlés kedvező döntését. A közölt folyamodvány lendületes, önérzetes és diszére válik úgy névtelen szerzőjének mint az egész akkori magyar zsidóságnak. A nagymártoni községnek adott Eszterházy-privilegiumos levelet és a község történetének rövid vázlatát nyújtja *Dr. Pollák Miksa*. A francia forradalom antisemita sajtóját ismerteti *Dr. Bloch Henrik*. Érdekes olvasmány, a melyet rendkívüli szorgalommal gyűjtött a sz. össze az akkori sajtó termékeiből. Látnivaló, hogy a mostani francia antisemita sajtó ősökkel bir, a kiknek ésprítjét nem örökölte. Azt hisszük, nem fejeztünk ki pium desideriumot azzal az óhajjal, hogy a szerző a francia sajtó álláspontját az 1840. damaskusi vérvádról fogja idővel elélni tární. Heine leveleiben sok anyag található erről. A két pólust (1792—1899) ismerjük, a közepére is kíváncsiak vagyunk. A horvát zsidók történetéről, mostani vallási és társadalmi helyzetéről szól e sorok írója (»a horvát zsidókról«). Egy régi budai kézíratról értekezik *Dr. Krausz Sámuel*, kimutatva, hogy az illető kézirat két különböző vallásu szerző munkáinak összetákolása, és hogy valószínűleg Magyarországon is léteztek vallásos vitakozások, a melyeknek egyik nyomát ama kézirat mentette meg.

Apáczai héber tanulmányairól képet nyújt *Dr. Eisler Máttyás*. Kiderül belőle Apáczai eléggé nagy jártassága nemcsak a szentírásban, hanem commentárjaiban is és a rokon sémi nyelvek ismerete, főleg pedig a héber nyelv iránti szeretete. *Dr. Heller Bernát* aggadikus elemekre bukkant Tompa regéiben, kiválóan »Jézus és a nép« cz. költeményében, egyzersmind visszautasítja némely irodalmi termék abbéli tendenciáját, hogy a zsidó vallás szabványai nevétségesek és az emberszeretetet és könyörületet ignorálják. Mint gondolkozott Petőfi a zsidókról? Erről szól *Havas Adolf*. Leszidja a zsidó korcsmárost, a kinél nem kapott ennivalót, de szabadságszeretete fellobban benne és keményen megrójjá a pesti zsidó

zavargókat, és azokat, a kik a zsidóknak nem akarják megadni az emberi jogokat.

Az újonnan felfedezett eredeti héber Ben-Szira töredékeire már forgatják a bírálókat bonczkését. Tagadják eredetiségét és szir vagy görögből készült fordításnak tartják. Ezen vitakozásról számol be *Dr. Bacher Vilmos* egy példán mutatva be az eredeti héber fontosságát. *Eugéne Manuel* francia költőt méltatja *Kont Ignác*, Párisban élő hazánkfia, szemelvénnyekkel M. költszetéből.

Ágai Adolf nem szorul dicséretre. A ki 25—30 éven át humorával megnevetetett ezeket és rajzaival meg tárczáival a mai virágzó magyar tárcza-irodalomnak vetette meg alapját, »annak tollából (illetve kezéből — amint a talmudi mondás hangzik) — nem kerül ki olyasmi, a mi nem volna jó.« Gyermekei szeretettel, a szülők iránti mély tisztelettel nyul hozzá a régi, fakó íráshoz, hogy őseiről meséljen, csevegjen. Fellépnek a szereplő személyek, az olvasó figyelemmel hallgatja beszédüket, elnézi, mit tesznek és e mellett bepillant a régi — csak minap, de nem mindenütt letűnt kor gondolkozásába, eszejárásába, életébe. Az Ágai édes apja típus. Ugy mint ő küzködtek (ámbátor még akkor nem volt mindenki száján a létérti küzdelem frázisa,) mindazok a bocherok, a kik ma őszhaju ügyvédek és orvosok. Lopva kóstolgattak a német nyelv mézéből, éjszakákon át betűgettek, olvastak német könyveket, egyszerre kiderült a titok, kisebb-nagyobb — ez utóbbi volt a rendes — családi zivatarok, végre a halovány ifju kis batyujával a hátán utnak indult, előtte a bizonytalan jövő, mögötte a társadalom és gyakran az apai ház, mely kivetette, de szívében a tudományszomj, a műveltség utáni mohó vágy. Ki ne halott volna ilyenekről, ilyen megkapó leírásokat ki nem olvasott még! És bizony az Ágaié a legkitűnőbbek közé tartozik. Elolvasná az ember napokon át, ha a szerző párka-ollója el nem vágná egyszerre a lapot azzal biztatva... majd más alkalommal folytatjuk! Reméljük, hogy várakozásunk rövid tartamra lesz.

Sikerült satíra »Szarvas ur és neje« *Hermanné-Politzer Bertától*. Az írónő a mult évi rajzaihoz most adja az első fejezetet. Abbahagyja, mikor a fodrásznő belép, a mi most következik azt már tudjuk, a mult évi fodrásznő monológja.

De maradjunk Szarvas urnál. Nem vagyunk tagja a lipótvárosi klubnak, azért nem ismerjük Szarvas urat, de ismerjük kisebb utánozóit. Nem hasznos mindig szidni plutokrátiánkat, de egy kicsit ostromozni nem árt. Mert végre is a példa hat. Kényelmesen élni, élvezni, pöffeszkedni, flirtezni (hogy keményebb szót ne használjunk), zsuzozni, — idáig csak az erős nem passzióit soroltuk fel, hát még az asszonyokéi? — ez sajnos, nagyon elharapódzott nemcsak a börszánereknél, de kevésbé jómódúaknál is, és e ragály folyton terjed. Szarvas urban van némi karrikatura, ő oly ember, akinek folyton dolga akad, mindenre ráér, a mi chic és bon ton, de ismerünk mi azután oly Szarvasokat, a kikben nincs karrikatura, a kiknek lázas és verejtékes pénzszerezése a bon tonnal együtt összeomlással végződik. Sok ily debacle fordul naponta elő és az odiuma az egész zsidóságra esik. Ez a rajz mulatságos, de a mélyebben tekintő bizony többet lát benne mint nevetni valót Szarvas uron, zsidó társadalmunknak egyik fekélyét. Erről a tárgyról is hallgat felekezeti sajtónk. Ő tudja miért.

Költeményeket irtak: *Lenkei Henrik* lelkes és hazafias felhívással fordul a zsidósághoz, forradjon össze a magyarral. *Dr. Klein Mór* Jedaja Hapenini két versét fordítja; *Perényi Adolf* fordítja Stein Lipót egy versét, mely a »Weinsbergi nők«-höz hasonló midráshelyen alapszik, ép úgy *Dr. Handler Simon* egy talmudi halákhából alkot ügyesen verset. Vrhlicky cseh költőtől *Telekes Béla* fordít egy verset, *Gerő Attila* fiát inti, hogy hű maradjon zsidó vallásához, végre *Feleki Sándor* a jó falusi öreg doktorról mesél, a kit a falu apraja-nagyja szeretett.

Hála és elismerést érdemel *Hazai Hugó*, a ki a szombatosak imakönyvéből eddig ismeretlen sok imát közöl. A szombatosok liturgiai költészetének méltatása tul menne e czikk keretén, annyi bizonyos, hogy ha istentiszteletünket magyar imákkal akarjuk szaporítani, valóságos kincsesbányát találunk a szombatosok énekkönyveiben.

Végigmentünk a virágzó kerten, melyet az I. M. I. T. Évkönyve nyújt, hol rövidebben, hol hosszabban állottunk meg, a mit látunk mind szép, virágzik, gyümölcsözik, most hogy távozzunk a kertésznek kell köszönetünket kifejezni, a ki ipar-

kodott mindenünnen palántákat, virágokat és hajtásokat beszerezni, *Dr. Bánóczi Józsefnek*, a ki mindent szépen összegyűjtött és elrendezett.

Károlyváros.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

JALKUT MACHIRI.

(Jalkut Machiri, Sammlung halachischer und haggadischer Stellen aus Talmud und Midraschim zu den 150 Psalmen, von R. Machir ben Abba Mari. Zum ersten Male nach einer Hs. herausgegeben, mit Bemerkungen, Quellenangabe und Einleitung versehen von S. Buber, Lemberg, 1899. Verlag J. Scheftel, Berdyczew. I. rész, 354 + 18 f.; II. r., 294. l. 8°.)

Fáradhatatlan buzgalommal folytatja *Buber S.*, ezen agg tudós, megkezdett pályáját. Kevés év alatt több nevezetes munkával gazdagította a zsidó irodalmat, mely munkák közül a Midras Zutto és Midras Threni különös említést érdemelnek. Azon mesteri ügyességgel, melyet Buber műveiben általában találni szoktunk, dolgozta fel a zsoltárokhoz tartozó Jalkut Machirit is. Már maga a forrásoknak kimutatása dicseretet érdemel ilyen hatalmas műnél. Azonban a szöveg sem tartotta meg régi alakját. A felhozott korrekturák találók és a variánsok közül, melyekben e Jalkut létezik, egy sem került ki figyelemét.

De minden gondossága mellett, melyet szerzőnk munkájára fordított, nem kímélhetjük meg azon szemrehányástól, hogy egy pontban, még pedig a ילמנו-t illetőleg, nem járt el következetesen. A 11. oldalon (15. sz.) — egész határozottsággal azt állítja Buber, hogy gyűjtőnk nem ismerte a nevezett midrást, holott jegyzeteiben csak kétkedik benne. Így pl. I., 16. l. 17. sz.: ואולי כון לילמנו המאד... úgyszintén 71. l. 4. sz. és másutt is. Sőt mi több, 227. l. 13. sz.-ban épen ellenkezőjét állítja annak, mit bevezetésében írt. ויורו כי לפני המכיר ילמנו המאד... olvasható itt; tehát ילמנו mégis rendelkezésére állott R. Machirinak. Gyűjtőnk tényleg a két ילמנו-n, a rég nyomtatottan és a Buber-félén kívül a ילמנו-t is használta. A Szefer Hallikutim IV. k., mely legközelebb meg fog jelenni, bővebb megvilágítást fog adni ezen pontról. Addig is a Jalkut Machiri II., 183. (7. sz.)-ra utalok; továbbá

u. o. 205 (38. sz.), mely helyen a Jalkut Simeoni Thillim §. 869 és u. o. 874. §. hasonlítandó össze.

A többi mind, miről Buber a bevezetésében szól, találó. A mű külseje tetsző; a nyomás korrekt és világos. A Jalkut Machiri igen hasznos munka és kivált hitszónokok részéről mint alkalmas segédkönyv érdemel szíves fogadtatást.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

A BIBLIA SZÖVEGÉNEK RÖVID TÖRTÉNETE.

(Weir Thomas H., A short history of the Hebrew text of the Old Testament. 1899. V., 149. lap, 8.)

Úgy látszik, hogy az angolok különös előszeretettel viseltetnek szövegkritikai tanulmányok iránt. Nekik köszönhető a Septuaginta és az új-testamentum legjobb kiadása, a görög biblia és az apokriphák nagyszerű concordantiája, az amerikai szívárvány-biblia, a maszóra három folio-kötetben és egy maszoretikus-kritikus kiadása a héber bibliának. Ezen utóbbi művet, melyhez Ginsburg egy 1026 oldalas bevezetést tett közé, megbeszéltem folyóiratunkban. Az előttünk fekvő irat ugyanazt a témát tárgyalja, de abban különbözik Ginsburg munkájától, hogy népszerű. Ugyan Ginsburg sem takarékoskodott a szavakkal, hogy minden olvasó számára érthetően beszéljen, de művének külső terjedelme alkalmas arra, hogy minden nem szakértő olvasót eljesszen. Weir tehát jogosan tette fel, hogy oly munka, mint az övé, mely nem a tudós közönséget tartja szem előtt, az irodalomban hézagot tölt ki. Természetesen csak az angolban, mert a német Buhl »Bibel-text« czikkében, a Protestantische Realencyclopädie harmadik kiadásában¹⁾ világos előadását bírja a bibliai szövegtörténet lényeges momentumainak.

A célzt, melyet Weir kitűzött magának, teljesen elérte, munkája simán olvasható, világos és érthető, anélkül, hogy hosszadalmas volna, s nem mellőz semmi lényegest. Tizenkét fejezetben, melyeknek elsője az abc feltalálásával kezdődik,

¹⁾ Külön lenyomatban is ezen cím alatt: Urtext und Übersetzungen der Bibel in übersichtlicher Darstellung. Leipzig. 1897. Lásd megbeszélését a Monatsschrift 1898. 90. l.

s melyeknek utolsója a zsoltárok maszoretikus végmegjegyzésének közlésével végződik, a szerző nagyjában és egészében hű és helyes képét adja azon processusnak, melyen a szent szöveg keresztyülment, míg azon alakját nyerte, melyben egy nyomtatott bibliában a mai olvasó szeme előtt megjelenik. Újat nem nyújt a szerző, csupán mások kutatásait akarja összefoglalni és előadni. Főforrások gyanánt a következőket nevezi meg: Taylor: *The Alphabet*; Driver: *Notes on the Hebrew Text of the Books of Samuel*; Blau: *Masoretische Untersuchungen*, s ugyanattól: *Zur Einleitung in die Heilige Schrift*; továbbá Ginsburg: *Introduction to the Hebrew Bible*, melyet az utolsó fejezethez használt. A munka különös előnyét képezik a facsimilképek és átirásokban mellékelt föliratok és kéziratos bibliaszövegek.

A részletekre nézve a következőket jegyezzük meg:

10. l. A bibliában is előfordul » (Jeremiás 6, 21).

21. l. Az írószereket illetőleg Löw: *Graphische Requisiten und Erzeugnisse bei den Juden* (Leipzig, 1870) volt összehasonlítandó. Szerző itt adatokat talált volna arra, hogy falevelekre stb. is irtak. Löw természetesen a papirosról is beszél.

Weir azt hiszi, hogy az ókorban a különféle bibliai könyvek külön tekercsekbe voltak írva és hivatkozik Lukács evangéliumára (IV. 17), hol Jesaia próféta könyvéről van szó (41). Mindenesetre helyes, hogy minden egyes bibliai könyv külön leírva is létezett. Azonban léteztek codexek is, melyek a szentírás összes 24 könyvét, vagy egy részét tartalmazták. Egy igen régi barajtha, b. Bába Bathra 14b, melyet Weir is idéz művének más helyén, a bibliai iratok sorrendjét adja, melynek csak akkor van értelme, ha az összes könyvek egy tekercsbe vannak írva.

Idecsatolom egy barajtha fordítását, b. Bába Bathra 13b, mely a kérdéses pontról felvilágosítást ad: »Szabad tórát, prófétákat és hagiográfákat összefűzni, ezek R. Méir szavai; R. Jehuda mondja: tórát külön, prófétákat külön, hagiográfákat külön; a tudósok mondják: minden könyvet külön. R. Jehuda mondta: Egy eset Boethus ben Züninről, ki mind a 8 prófétát összefűzve birta, amit megengedett neki R. Eleazar ben Azarja. Rabbi (= I. Juda) mondta: Hoztak hozzánk egy codexet, melyben tóra, próféták és hagiográfák foglaltattak és mi kijelentettük, hogy az ezen alakban meghagyható.« Egy

másik barajtha ugyanott hagyományozza: »Ha valaki össze akar kötni tórát, prófétákat és hagiografákat, kösse össze... Ha ily codexet egyes könyvekre szétvágni akar, azt is szabad.« A misna mondja Bába Bathra 11a: »a szent könyveket nem oszthatják szét a tulajdonosok«, amit Rasi úgy magyaráz, hogy a 24 könyvet nem szabad szétvágni.

Ami a szent könyvek elterjedését illeti, azt mondja Weir: »A legtöbb könyv a zsinagógák birtokát képezte; magánemberek ritkán birtak olyanokkal; tartalmuk ismeretét az iskolákban és a zsinagógai felolvasások hallgatásából nyerték, hol a törvény rendesen három év alatt egyszer felolvastattott, s ahhoz kivonatok a prófétákból járultak.« (42). Ez helytelen. Minthogy vallásos parancs volt, hogy a tórát minden zsidó leírja magának, bizonyosan sok példány létezett. Nem szorulunk azonban ezen következtetésre, minthogy a misna néhány mondanása sok példány létezését árulja el. Gittin IV. 6: »Nem szabad pogánytól könyveket, mezuzákat és tefillint venni.« Bába Meczia II. 8: »Ha valaki könyveket *talál*, egyszer harmincz napban olvasson belőlük.« Bába Kamma X. 3: »Ha valaki edényeit vagy könyveit másnak kezében megismeri stb.« (Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből. 3. lap). Ide tartozik a már említett misna is, hogy szabad-e a szent könyveket egymásközt elosztani. A legjobb bizonyítékot szolgáltatja azonban Jebámóth utolsó misnája, mely így hangzik: »a vendéglősnő előmutatta a hozzá betért és nála elhalt utazó botját, táskáját és tórákönyvét.« Valószínűleg a karon viselték a tórát, mert az izraelita királyról, tehát a talmudisták szemében a jámborok ideáljáról, az mondatik b. Szanhedrin 22a: »a tórát amulet gyanánt karján hordja« (Lásd: Az ó-zsidó bűvészet). Egy elvált asszonynak hozományára való lefizetés gyanánt három elhasznált könyv — Zsoltárok, Jób és Példabeszédek — adott, a mi 500 denárra lett becsülve (b. Gittin 35a, lenn). Vannak más adatok is, melyek czáfolhatlanul bizonyítják, hogy a bibliai könyvek időszámításunk első századaiban erősen el voltak terjedve a zsidóknál.

Helytelen Weir azon állítása, hogy a parásák a szövegben nem voltak megjelölve. A tannaiták már beszélnek nyílt és zárt parásákról, melyekről Weir is nyilatkozik. A versek ellenben nem lettek külső jelek által észrevehetővé téve.

1800 év előtt egy tóra-tekeres, legalább e két pontban, ép olyan volt, mint egy zsinagógai tekeres napjainkban. — A zsoltárok fejezeteinek számlálását (46) illetőleg lásd: Tanulmányok 96. — A מַצְפֵּן jelszóról, melyet a talmud מַצְפֵּן-ra oszt, amit Weir (48) említ, megjegyzendő, hogy e mnemonicon az elemi iskolában találatott fel s a végbetűkre czélt, mint-hogy a צ úgy lett ejtve, mint a ס s מַצְפֵּן-nak (= végbetűk) hangzott (Tanulmányok 86 kövv.). Az 50. laphoz megjegyzendő, hogy מַצְפֵּן sohasem jelenti a *mater lectionis*-t. Mit jelentsen azután annak ellentéte אֵם לַמִּסְתָּרָה? — A נִקְדָּה עָלָיו terminusról az említett helyen (97) bőven értekeztem és Baerrel szemben kimutattam, hogy kizárólagosan נִקְדָּה עָלָיו olvasandó. Weir téved tehát, midőn (54b) נִקְדָּה olvasást is, sőt még נִקְדָּה-ot is lehetségesnek tart. — 56. l. »Erubim« helyett Erubin olvasandó.

Nagyon hálás vagyok Weir iránt, hogy »Masoretische Untersuchungen« művemnek eredményeit általánosságban elfogadta és azt egy nagyobb közönségnek a tudomány biztos birtoka gyanánt átadja. De úgy látszik, hogy Genesis 37, 12.-ről való magyarázatomat félreértette. Ha az 59. lapon felhozott argumentumomat elfogadta, legalább említenie kellett volna, hogy nézetem szerint a rendkívüli pontok eredetileg nemcsak אֵם felett, hanem צֶפֶן אֲבִירָם felett is voltak.

A megfordított nun betűkről (Numeri 10, 35—36 és Zsoltárok 106) »Masoretische Untersuchungen« 44—45 értekeztem s kimutatni igyekeztem, hogy azokat a talmud még nem ismerte, minthogy az csak pontokról beszél. Így tehát bizonyos, hogy ezen 2 betűk nem egyebek, mint a נִקְדָּה rövidítései. Szóferim VI. 1. שִׁפּוּר-nak nevezi azokat, amit nem tudtam megmagyarázni. Weir szintén idézi e szót (64) azon megjegyzéssel, hogy értelme ismeretlen előtte. Elkerülte figyelmét, hogy Neubauer (Jewish Quarterly Review 1891. évf.) egy új olvasás módot, שִׁפּוּר-t idéz, s hozzá azon plausibilis megjegyzést fűzte, hogy e szó azt akarja jelenteni, hogy az illető verseknél üres hely van, tudniillik az általam kimutatott pontok számára. — A kis betűk talmud-midrasi magyarázásához (65. l.) lásd szabályomat »Mas. Unters.« 54. és Tanulmányok. 104.

Az euphemisticus kifejezéseknél (74) meg kellett volna említeni azon tényt, hogy némely rût szó másképp olvastatik, mint ahogy írva van, pl. עֲשִׂים (Deut. XXVIII. 27.) = טַהֲרִים.

stb., amit már a barajtha, Megilla 25a, említ. Ezen olvasásból kitetszik, hogy a héber nyelv nem volt holt nyelv, különben nem nyert volna a bibliai szó évszázadok folyamán az eredeti jelentéstől eltérő, rút színezetű jelentést.

A »szóferim javításai«-nál (76) nem maradhatott említés nélkül, hogy a régiebb, már a tannaiták által használt elnevezés בְּנֵי סוֹפְרִים, »a szóferim körülírásai« volt, s hogy ezen elnevezésre még Ben Asernál is akadunk. A תִּקּוּן סוֹפְרִים kifejezést a talmud nem is ismeri. A »körülírás« kevésbé kritikusnak is hangzik, mint a »javítás«. A legtöbbje tényleg nem javítás, mert a bibliaiszöveg eredetileg nem is lehetett más. Rontás az, midőn szerzőnk I. Sám. 3, 13. כִּי מְקַלְלִים אֱלֹהִים בְּנֵי akarja az eredeti olvasás gyanánt javítani, mert ez nem héber szórend.

Aז עֵשֶׂר סוֹפְרִים (80) vonatkozólag Epstein fejtegetéseire a Chwolson-Jubelschrift-ban utalhatunk. Be kell azonban vallanom, hogy ezen legújabb magyarázat sem elégíti ki.

A 83. lapon Weir néhány bizonyítékát adja ugyanazon szavak ismétlődésének a bibliaiszövegben. Ezekhez számítja Lev. 20, 10.-t is, hol a második mondat törlendő volna. Ha már törölni akarunk, akkor inkább törölhető az első mondat, ahol az újhéber kifejezés אִשָּׁה אִישׁ, és nem a második mondat, hol a bibliai-héber kifejezés אִשָּׁה רֵעֵהוּ használtatik.

A VI. fejezet végén W. abban foglalja össze véleményét, hogy a második század mássalhangzós-szövege teljesen ugyanaz volt, melyet ma birunk. Ezen nézettel egyetértünk. Hozzáteendő azonban azon megszorítás, hogy tudatosan egy betű sem lett hozzátéve, vagy elvéve. Ezt bizonyítja azon fontos tény, hogy legkésőbb már az első században számlálták a szentírás betűit. A maszóra különféle számokat hagyományoz a penta-teuchus számára, melyeket Jewish Quarterly Review VIII. 471. ff. megvilágítottam. W. (89) hamis számot idéz 350.000, mely seholsem található.

A kerék korát W. nagyon magasra datálja. Azt véli, hogy nemsokára a babyloniai visszatérés után kezdtek némely helyen másképp olvasni a szöveget, mint a hogy azt a betűk jelezték, és ez eljárás oka subiectiv motívumokban rejlik (89). Érthetőbb a következő felfogás. Az írástudók kétségkívül szóról-szóra könyvnélkül ismerték a bibliát. Kétféle szöveg létezett tehát: egy írott és egy emlékezetben őrzött. E két szöveg

közt az idők folyamán természetesen bizonyos differenciák létesültek. Mint a másoló tolla, úgy az emberi emlékezet is szöveg-variánsokat hoz létre, melyek az elsőhöz hasonlóak. Döntő bizonyítékot szolgáltatnak ezen feltevés számára a szóbelileg hagyományozott misnák és barajták, melyek variánsoktól hemzsegek. A különféle ok közt, melyek egy, a mássalhangzós szövegtől eltérő olvasást okoztak, kiváló helyet foglalhat el az új-héber nyelvérzék. Öntudatlanul olvasták itt-ott a régi, kethib által képviselt szóalak helyett az újabbat, a mit számos példa bizonyít. Épügy nem ritkán írhatta a másoló, nyelvérzéke által félrevezetve, az újabb szóalakot, a mit aztán a kerék által kellett javítani. Részletekbe természetesen nem bocsátkozhatunk e helyen.

A lecta et non scripta felszámolásánál (91) hiányzik Ruth II. 11., és a scripta et non lecta-nál hiányzik Jeremiás XXXII. 11., Ginsburg (311), kit W. ebben követ, mind a két helyet említi. — A versbeosztás fejtegetéseit (93—94) illetőleg utalok maszoretikus tanulmányaimra a J. Q. R. IX. 122. W. azt hiszi, hogy a versbeosztás keletkezése összefügg azon szabállyal, hogy az arameus tolmácsnak a tórából csak egy, a prófétákból pedig három verset olvassanak egyszerre. Egészen bizonyos azonban, hogy e szabály nem oly régi, mint a versek beosztása. A פָּסָקָה בְּחֵצֵי פָּסָקָה valószínűleg nem oly régi, mint a פָּסָקָה és az üres köz, mely helyét is mutatja, későbbi szokás. Rossz ötlet azon feltevés, hogy a nyílt és zárt parásákra való felosztás célja csupán a »kényelmes utalás« volt. (95.) Evvel szemben elég azon tényre emlékeztetni, hogy a talmud és midrás sohasem idéz szakaszok szerint, hanem csak a helyet említi, azon biztos feltevésben, hogy az minden hallgató előtt ismeretes. Hogy a zsoltárok, példabeszédek és Jób a héberben is verssorokban voltak írva, be van bizonyítva épügy a zsidó traditio rendeleteiből, mint a bibliai kéziratokból. W. tehát hiába állítja (97) az ellenkezőt variációkra való hivatkozással. Mert nem variálnak-e a Septuagintában, mely W. szerint is verssorokban volt írva, a codexek e pontban? Azon állításról, hogy minden könyv mint külön volt írva, már fent nyilatkoztam. A 98. oldalon írja W. »Körülbelül a III. századig K. u. általában minden könyv külön tekercset képezett, úgy hogy a könyvek sorrendjének kérdése fel nem merülhetett.« (Lásd még

99. l.). A már említett ismeretes barajta a bibliai iratok sorrendjéből (b. Bába Bathra 14b), melyet W. is közöl (99. l.) pontos forrásadat nélkül, legkésebb a második században tanították, de tartalma 200 évvel idősebb is lehet. Mivelhogy szerzőnk a kérdéses barajtát eredetiben nem olvasta — Dalman: »Traditio veterrima«-jában is olvashatta volna — idézi belőle a prófétáknak נביאים ראשונים és אחרונים-ra való felosztását, a mi benne nem foglaltatik.

Áron ben Áserről azt mondja W. (104), hogy az a X. század eleje táján virágzott, és kevéssel 989 előtt halt meg. Ben Áser akkor szükségkép 100 évnél idősebb lett. Csak az mondható, hogy 989 előtt meghalt, és virágzott 940 előtt. (Lásd: Baer-Strack: Dikduke Hateamim XI), — 113 oldal 5. sor alulról »n before b« alkalmasint sajtóhiba »n before m« helyett, mert az említett bizonyítékokban (Jes. 35,1 ישועים és Num. 3,49. פריים) a következő szó m-mel és nem b-vel kezdődik. — A maszóra héber neve eredetileg מִסְוֶרָה vagy מִסְוֶרָה is hangzott. A מִסְוֶרָה stb alakok (119) ki vannak találva (Lásd: Bacher J. Q., R. III. 785.). Hogy Akiba a: מסורת סני למויה (Aboth III. 13. W-nél 120. l.) a maszórát gondolta, nem valószínű, minthogy e szó, mint műkifejezés a tal-mudban többé nem található, a mi nagyon feltűnő volna, ha már Akiba használta azt.

W. azt állítja a 125. lapon, hogy a maszóréta végmegjegyzésben nemcsak a nyílt és zárt parásák és versek, hanem a kerik száma stb. adva van. Ez ellentmond a codexek és a nyomtatott kiadások tanuságának, melyek a kerik számát nem említik. Ez Baer ujtása, ki a mnemonikonokat is kitalálta. A kerik száma az egyes kéziratok szerint ingadozik és Ginsburgnak sikerült azokat jelentékenyen szaporítani. A clausula masoretica-ban, melyet W. egy 1822. évi zoltárkiadásból lenyomat (138), a kérdéses adat természetesen szintén nem található.

A német másolók a XIII. század utolsó harmadában, s még inkább a XIV. században az elkészített codexek végére a következő formulát írták: הוּק וְהוּק הַסּוּפֵר לֹא יוּק, azaz erősödj és erősödjünk, (v. ö. I. Kr. 19,13) az író ne károsuljon. Ámbár Zunz már több mint egy félszázad előtt értekezett a másolók ezen aláírásáról, és annak segítségével a casseli bibliakézirat korát

megállapította, (Zur Geschichte und Litteratur 207; Gesammelte Schriften III. 77.), W. előtt az még ma sem érthető. (133.) Némely bibliakiadásban foglalt végzavakra: הוּק וְהוּק לא יוּק-ra vonatkozólag ugyanis, melyet a német nyomtatók kéziratokból vettek át, és סופר (író) helyett מוּק (nyomtató) tettek. J. Robertson és E Riggs 1872. és 1873. évi levelezését közli, mely derűltésre készítetne, ha a dolog nem volna oly szomorú. Robertson levelét e jellemző szavakkal kezdi: »Az én zsidóm elég egyszerű magyarázatát adja a héber biblia végén lévő formulának. Hogy ez helyes-e, ítélje meg Ön, de ő nagy biztossággal állítja.« Eltekintve azon rossz felfogástól, hogy הוּק וְהוּק I. Kr. 19,13-ra való utalás nélkül azon zsinagógái szokásból vezetetik le, hogy egy bibliai könyv befejezésekor הוּק וְהוּק הוּק kiáltottak, az adott »magyarázat« helyes. Riggs azonban, úgy látszik, nem volt kielégítve, mert következő levéllel válaszolt, melyet hí fordításban közlünk:

Konstantinápoly, 1873. április 2.

Kedves Testvérem!

Nevezetes, mily sokféle magyarázat adható a héber biblia végén álló szavakról. Eppstein dr. Smyrnából a הוּק וְהוּק szót passivumnak olvassa, és ezen jelentésben magyarázza: *egy a törvényben jártas személy*. A הוּק szót illetőleg kétségben volt.

Mr. Reichhard Alexandriából szintén passivumnak tartja הוּק וְהוּק-ot, de ezen jelentésben magyarázza: *az írás átnézett (corrigált) szövege*. הוּק szerinte futurum hophal הוּק-ból és biztossággal mondja, hogy az egész phrasis »egyszerűen kimondja, hogy a kiadó, az egész héber szöveget átnézte, úgy, hogy többé semmi correctura meg nem engedhető.« Ezt akkor irta midőn látta volt, hogy mit írtak nekem, s miután Eppstein dr. magyarázatát hallotta.

Engem inkább elégít ki rabbijuk magyarázata, mint a két másik. Buxdorf מוּק rabbinus jelentése gyanánt *nyomtatót* mond.

Minthogy Weir szükségesnek találja e levelet lenyomtatni, e nehéz kérdés a lefolyt emberöltőben alkalmasint megoldásra nem talált.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

AZ ANTIOCHIAI EXEGETIKUS ISKOLA.

(J. Philip de Barjeau, L'école exégétique d'Antioche. Paris. 1898.
8° VIII + 100 lap).

Ez a tanulmány nem foglalkozik, mint a czime után várónk, kizárólag az antiochiai iskola keresztény exegézisével, hanem annak dogmatikájával és christológiájával is. Ha azt ebben a folyóiratban mégis megbeszélem, természetesen azon okból, mert de Barjeau a görög exegétáknak oly érdemeket tulajdonít, melyek őket nem illetik meg. Minden esetre fel kell hoznunk védelmére, hogy nem jártas a zsidó exegézis történetében és hogy a tudományos szentírásmagyarázat védelmére és ajánlására, melyek iratának utolsó oldalain találhatók, keresztény elődre volt szüksége. Mindazonáltal a dicséretes törekvés a történelmi tényeket nem változtathatja ellenkezőre.

A főtétel, melyet szerző bebizonyítani akar, az, hogy az antiochiai iskola, melynek legjelentékenyebb képviselői Lucian, Theodor Mopsuestiából, Theodoret Cyrusból és mások, az első volt, mely a tudományos exegézis alapját lerakta (93 l. és többször), a mennyiben a szentírássra — megbeszélésünkben természetesen csak az úgynevezett Ó-testamentumra szorítkozunk — a történelmi módszert alkalmazta. Ilyen állítás jogosult az alexandriai iskolával szemben, melynek főképviseelője Origenes, és a mely a Philórá visszamenő allegorikus szentíráss magyaráznak oly nagy mértékben hódolt, hogy kezében a szó egyszerű értelme és a történelmi elbeszélések teljesen elpárologtak, de nem a régi zsidó szentíráss magyarázattal szemben, a mit szerző szintén állít. Az ó-zsidó exegézisről írt jellemzése, a melyet szószerint idézek, merőben a légből kapott. Azt mondja ugyanis: »Az allegória ókori eredetű, a zsidóknál az exilium után fejlődött ki két egyenlően parancsoló szükség befolyása alatt. Az első szükség, hogy alkalmazzák a törvényre a valóság előírásokat és a hagyományokat, melyek létesültek a fogság és a visszatérés óta. A második szükség, hogy kevesbítsék a zsidók nyomorult helyzete és a jövőről táplált remények közötti fájdalmas ellentétet. Keresvén minden áron a szent szövegben a mindinkább hiúnak bizonyuló remények igazolását. Lázás buzgósággal magyarázták a törvényt mindenféle

értelemben, a betű szerinti értelem lassanként teljesen el lett hanyagolva és a midrás, az allegóriának ezen kimeríthetetlen forrása, tömegesen szülte ezeket a rabbik iskoláiban. Ily módon mivelve az allegóriai magyarázat csakhamar mystikus tudománynnyá lett kabbalisztikus szabályokkal, a fekete mágia egyik fajtája. Majd csak a betűk számértékéhez tartotta magát, majd pedig a szó első betűinek értelmét vette, majd az egyik szó betűinek helyébe az ábécének másképen elrendezett betűit helyezte. Ez fantázia volt, nem pedig exegézis. Az alexandriai zsidóknál az exegézis ugyanezen átalakuláson ment át.« (2—3. l.)

Mindez merőben hamis. A szóértelem a zsidóknál sohasem hanyagoltatott el és a midrás még legkésőbbi termékeiben sem »kimeríthetetlen forrása az allegóriának«. Allegóriára még egy külön héber műszó sincsen, mert מִשַּׁל első sorban hasonlatot jelent. A rabbik szerint nem volt szabad a törvényt allegorikusan magyarázni. Jismael ben Elisa (100 körül) a tóra három kifejezését allegorikusan bátorkodott értelmezni, a mi világosan kiemeltetik (Szifré ed. Friedmann 82 b. lent és 117 b. lent) és ezen értelmezés sem változtat, a legkevésbé sem, a törvényes előíráson. Az Eleázár ben R. Jósze Hagelili 32 szabályában (200 körül) másál (allegoria) csak mint a 26-ik szabály jelenik meg (lásd Bacher, Die älteste Terminologie der jüdischen Schriftauslegung 122. lap). A legrégebbi bizonyíték az allegorikus magyarázatra a zsidóknál az Énekek Énekének a Kánonba való fölvétele. De némelyek ezen fölvételt is elleneztek és Akiba (2. század elején) azért nyilvánította az É. É.-t a legszentebbnek¹⁾. Theodornak tehát az É. É.-nek kizárásában vannak a zsidók közt elődei.²⁾ A tannaiták klasszikus midrás munkáiban, a Mechiltában, a Szifrában, és Szifraban aligha találni allegorikus magyarázatokat. A tószefta sem nyújt ilyeneket. Az allegória a nem hellenisztikus zsidóknál kivételt képez. Nem volt rá szükségük, mint az egyházatyáknak, a kik annak segítségével az »Ó-Testamentumot« a zsidóktól exegetizálni akarták. Mivelhogy a zsidók a törvények kötelező erejét elismerték, az allegóriával

¹⁾ Misna Jadaim III. 5.: כָּשָׁל הַחֲבוּתִים קִדְשׁ וְשִׁיר הַשְּׁרִים קִדְשׁ קִדְשִׁים.

²⁾ Bizanci Leontius, a hol ezt Theodornak szemére lobbantja, egészen úgy mondja, mint Akiba: Ἄλλα γὰρ καὶ τῶν ἁγίων ἀγινώτων τῶν νομάρχων Ἄουα (Barjeau 72. lap 3. jegyz.).

elfűrészelték volna az ágat, a melyen ültek. Justinus Martyr dialogusában a zsidó Tryphonnak az lobbantatik szemére, hogy nem hódol az allegóriának. Akylas szó szerinti fordítása megfoghatatlan volna, ha a rabbi előszeretettel viseltettek volna az allegorikus módszer iránt.

A számérték és az egyes betűk felcserélése segítségével való magyarázatok ép oly ritkák, mint a betűknek rövidítéseknek való tekintése. Már eme magyarázati módnak nevei is — Gematria és Notarikon — a mellett bizonyítanak, hogy ezen exegetikus szabályok a zsidóknál nem genuin eredetűek, tehát sem ősrégi időktől fogva, sem gyakran nem alkalmaztattak. Kraussnál (Lehnwörter II. 171b és 356a) és Bachernél (i. m. 125—127) össze vannak gyűjtve az előforduló esetek, melyeknek csekély számából világosan kitűnik, hogy ezen értelmezési módszer nem volt népszerű. Kabbaláról és fekete mágáról csak az beszélhet, a ki a midrásmunkákat soha sem olvasta. Barjeau talán a 16—17 század kabbalistikus exegézisének valamely jellemzését olvasta, a melyet a régi talmud-tanítók exegézisére vitt át. Hogyan beszélhetne különben »a rabbinikus gematria szép napjairól« (5. lap)¹⁾

A míg szerzőnk a palesztinai talmudtanítókat a legkicsapongóbb allegóriával vádolja, addig a 3. század amóráit magasztalja, mint történetismerőket, exegétákat és grammatikusokat, a kik Edessán át Antióchiát befolyásolták. Szerző nézeteit nem jellemezhetjük jobban, mint saját szavaival. A 15. lapon azt mondja:

»Lehetséges végre — és itt található kétségtelenül a bennünket foglalkoztató eredet kérdésének a megoldása — hogy Edessa és Antiochia közös befolyás alá kerültek, t. i. a mesopotamiai zsidó iskolák befolyása alá. Mesopotamiában jelentékeny zsidó népesség lakott és virágzó iskolákkal bírt. Továbbá a harmadik század vége felé itt intellektuális mozgalom indult meg. Nem fogadták el többé vakon a régi tekinetelyeket. Kevesebb élvezetet találtak az allegorikai képzelgésekben, a melyekben évszázadok óta tetszelgett magának a zsidó tudomány, habár nem szabadultak tőle teljesen. E helyett

¹⁾ Az is egészen hamis, a mit Barjeau a 14. lapon állít »ők (a zsidó rabbi) valának, éppen ellenkezőleg a legelső az allegorikus módszer használatában és az avval való visszaélésben«.

többet foglalkoztak a történettel, exegézissel és grammatikával. A szellem ezen ébredése a babyloniai iskolákban, bár határozatlan és tökéletlen volt, nem maradt ismeretlen a syrusok előtt. Edessa, Mesopotámiával egyenes érintkezésben állván, kétségtelenül először lett befolyásolva és aztán hatott a maga részéről Antiochiára.»

Szerző hivatkozik ugyan Graetz IV. 15. fejezetére, azonban nem tudom, hol mondta volna Graetz, hogy a babyloniai amórák a palesztinaiak allegorikus ábrándjait visszautasították. Sokkal kevésbé lehet állítani, hogy a babyloniai tanítók, a palesztinaiakkal ellentétben, »történettel, exegézissel és grammatikával foglalkoztak«. Mindeme tudományágak kezdeteit az agádának kell tartalmaznia. Eleendő, ha Bachernek ide vágó munkáit összehasonlítjuk. Míg a 3. és 4. század palesztinai amóráitól származó az auctorok neveivel ellátott agádikus mondások három hatalmas kötetet töltenek meg, addig az összes bab. amórák agádái, a melyek közt a Rábéi is ott vannak, a ki Palesztinában tanult és a szúrai iskolát alapította, a hatodrészt sem teszik és egy 151. oldalnyi iratban voltak összefoglalhatók.

Tudvalevőleg minden midrásmű a szent föld iskoláiból származik. A mi a grammatikát különösen illeti, eleendő egy pillantás Bacher »Die Anfänge der hebräischen Grammatik« című munkájába és Berliner »Beiträge zur hebräischen Grammatik im Talmud und Midrasch« cz. művébe, hogy meggyőződhessünk arról, hogy mily kevés ezen anyag és még ezen kevésnek is mily csekély töredéke ered babylóniai auctoroktól. A legjózanabb exegetikai alaptételeket a tannaitáknál találni, tehát az első két száz. pal. tanítóinál, a mire nézve szintén Bacher »Die Agada der Tannaiten« (2 kötet) képezi a forrást. A bibliakritika nyomait szintén a tannaitáknál és pal. amóráknál találhatni, a mint erről Eisenstadtnak távolról sem teljes értekezéséből: »Ueber Bibelkritik in der talmudischen Litteratur« meggyőződhethünk. Szerencsétlenségünkre a talmud tanítói csak magyarázatokat hagyományoztak, mert az egyszerű szómagyarázat mindenki előtt ismeretes volt, és állíthatjuk, hogy azok egyszerű fejtegetéseket néha előárulnak, de nem közölnek. Hogy a biblia tanulmányozása a szent földön a zsidóknál mily mély gyökeret vert, azt azon tény tanúsítja,

hogy a mi vocalisatióknál keletkezett, még pedig oly időben, a mikor a vezérszerepről a szóbeli tanban rég lemondottak a babyloniak javára. Tiberias, a hol a 3. században a fő-talmudiskola volt, később a maszoréták híres székhelye lett.

Az itt röviden felsorolt adatok alapján kétségbe vonom, hogy Efraem Syrust a mesopotámiai zsidó iskolák befolyásolták (49. l. 2. jegyz.), minthogy mesopotámiai zsidó exegeta-iskolát nem ismerek. Ellenben igaz az, hogy a mesopotámiai zsidók a szentírásmagyarázatban a palesztinaiak tanítványai voltak. Ők közölték Efraemmel a szentírási helyek értelmét, mint az antióchiaiak által gyakran idézett héber (ὁ Ἑβραῖος), a mi alatt nem az eredeti szöveg, hanem a biblia valamelyik fordítója értendő (lásd 57. l.). Tehát zsidó tanítóról van szó, a minthogy Origenesnek és Hieronymosnak is voltak zsidó tanítói. Én ugyanis nem hiszem, a mit szerzőnk is elfogad (55. l.), hogy Origenes héberül tudott, semmi esetre sem tudott annyit, a mennyi az ὁ Hexapla-jához szükséges volt. Még a héber biblia görög betűkkel való átírásának eszméje sem származhatott tőle. (V. ö. Tanulmányok a biblia bevezetés köréből 71 köv. l.).

Mindama jelességek és haladások, melyeket szerzőnk az antióchiai exegeta-iskolában magasztal, nagyjában nem egyebek, mint zsidó, még pedig palesztinai zsidó nézetek visszhangjai. Salamon iratait Theodor szerint nem prófétai szellem inspirálta. Ő azt mondja: »His quae pro doctrina hominum scripta sunt, et Salomonis libri connumerandi sunt, id est, Proverbia et Ecclesiastica, quae ipse ex sua persona ad aliorum utilitatem composuit, cum prophetiae quidem gratiam non accepisset, prudentiae vero gratiam«. (Mansi Conc. Coll. IX, col. IV. Barjeaunál 62. l. 3. jegyzet). A tósziftában, Jadajim II 14 (683) ez áll: »R. Simon b. Menaszja mondá: Sír Hasirim tisztátalanná teszi a kezeket (a melyek megérintik), mert a szent szellem segítségével iratott, de Kóheleth nem teszi a kezeket tisztátalanokká, mert csupán Salamon bölcsességéről való«. ¹⁾ Itt ellentétkekként ugyanazon kifejezéseket ta-

¹⁾ שיר השירים מטמא את הידים מפני שנאמרה ברוח הקדש קהלת אינה מטמא את הידים מפני שהוא מהמכמתו של שלמה. אמרו לו וכו' לא כתב אלא וכו' בלבד וכו'.

láljuk, ugyanis »szent szellem« és »Salamon bölcsesége«. A szent szellem a zsidó hagyomány nyelvében a prófétai szellemet jelenti. De nemcsak a »Prédikátor«, hanem a Példabeszédek és É. É. ellen is volt oppositio. Még Ráb (a 3. század első felében) közli: A bölcsék el akarták Kóhelethet és Mislét »rejtteni« (Sabbath 30b). Ábóth d. R. Nathan I. versio C. 1. 2. lap Schechter, ez tradáltatik: »Az előbbi időkben azt mondták, hogy Példabeszédek, É. É. és Prédikátor el voltak rejtve, minthogy csak költemények és nem tartoznak a hagiografákhoz, a míg a nagy zsinagóga férfiai jöttek és megmagyarázták azokat« ¹⁾ Barjeau a 63. és 76. lapon idézhette volna ezeket a helyeket, a melyek kimutatják, hogy Theodor a Salamon iratairól való állításaiban nem volt eredeti.

A Jób könyvétől való idegenkedés, mely Theodornál és másoknál található B.-nál 72. és 75. lap, szintén létezett már előtte. A főhely Jóbrol b. Bába Bathra folio 15—17 van, a hol egy valódi kis midras adatik ezen könyvhöz, a melyben több hely egymásután megmagyaráztatik. Tudtommal ehhez hasonló a bab. talmudban csak még Megilla traktatusban létezik, a hol az Eszter-tekercs egy töredéke midrásszerűleg magyaráztatik. A mi czélunkra elég, ha a következőt emeljük ki. Jób soha nem élt, a könyv csak költemény (משל). Ezt egy amóra mondja (15a). Két barajtha szerint Jób pogány volt, a mit Theodor is állít. Ő jámbor pogány volt, a ki, mi-helyt szenvedések érték, Istent káromolta. Isten megadta jutalmát ezen világon, hogy a túlvilágból kiszorítsa (15b). Rába (a 4. század közepén) Jób 2, 10 alapján azt mondta, hogy csak *ajkaival* nem vétkezett, de igenis a szívében. Háromszor adatik a »por« kifejezés Jób szájába, mert Istenről tiszteletlenül beszélt. Istent káromolta; azt mondotta: Isten felszeréli אויב-ot אויב-²⁾ ellenség-gel (16ab). Megjegyzendő, hogy egynek kivételével a 4. század bab. amórái azok, a kik Jób

¹⁾ בראשונה היו אמרים משל שיר השירים וקהלת נזונים היו שם היו אמרים משלות ואין מן הכתובים עד שבאו אנשי נסח הגדולה ופירשו שאין אמר V. ö. a 2. versiót (3. lap) és Midras Mislé 25, 1. וכו' V. ö. Koh. r. 1, 3-ra במשלת ושיר השירים וקהלת נזונים היו עד שהן בכתובים és a párhuzamos helyet és J. S. Bloch Studien zur Geschichte der Sammlung der althebräischen Litteratur (Leipzig 1875) 145 s. köv. l.

bűnnel vádolják. Ezen egy pontban Barjeauhoz csatlakozhatnánk, hogy az antiochiai iskolára babyloniai zsidó tanítók gyakoroltak befolyást.

Nem lenne nehéz kimutatni, hogy a modern exegézis, sőt a modern kritika első nyomai a talmudokban és a midrás-művekben találhatók fel. De ez nagyon is messzire vinne bennünket. A rabbinikus irodalom ismerete nélkül a biblia exegézis történetének menetéről nem lehet az igazságnak megfelelő fogalmakat alkotni.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

HÉBER ANTHOLOGIA.

(II. Kiadja Tarjov Izrael. Pétervár, 1899.)

Igazi zsidó tudomány, úgy látszik, csak Oroszországban van. Ott a zsidóság még él. A nemzeti szálak még mindig nem fűzik egybe az orosz zsidót országa talajához és úgy saját életet él. Ott a zsidóság nem felekezet, hanem nép. Nép, mely minden érzésével és gondolatával, hitével és hagyományával mindenben csüng, a mi héber. A héber nyelv renaissancea is innen indul ki s nem csoda, ha Oroszországban látnak hozzá a régi zsidó költészet megismertetéséhez. Hisz itt a zsidó nyelv nem a múlté, hanem az élő generációé. A mint Erasmus egykor hirdette, hogy Cicero nyelve az ő korában nem lehet mértéktadó, hanem nexusba kell hozni a latin nyelvet a kora minden változásával, úgy az orosz zsidó is a héber nyelv modernizálásra törekszik és a legújabb fogalmak és képzetek alakítására megfelelő héber szokat tud teremteni.

A héber nyelv nem most adja legelőszőr bizonyítékát simulékonyhatóságának. Költészete a legrégibb időktől magán hordja kora anyajegyét. Nem csak a költői formák megmásításában volt képes a legnagyobb változatosságra, hanem a költői művek szelleme és tartalma is megfelelt a mindenkori idők szellemének. Elég utalnunk arra, hogy ez a nyelv, melyről Majmuni azt mondja, hogy azért neveztetik szent nyelvnek, mert semmiféle trágár fogalom nem található szótárában — azt a nyelvet Manuello úgy tudta idomítani, hogy Bocaccio modorában szólalhatott meg.

A héber nyelv fejlődő képességének igazi szemléltető képét mutatja be a czimben említett anthologia, mely második részét képezi annak a gyűjteménynek, mely a gaon kor-szaktól veszi kezdetét. Az előttünk fekvő második rész Luzatto M. Chajjim a Lajisorim Tehillo szerzőjének költeményes kert-jéből mutat be egyes virágokat. Természetes a legszebbeket. S úgy megy végig mind a kiváló prózai és költői műveken egészen dr. Mandlkernig, korunk e sokoldalú tudósáig. Van-nak benne fordítások is. Így Shakespeare Othellója és sok más. Különben arról alább.

Az anthologia gyűjtője az említett kor minden kiváló költőjétől és népétől közöl nyomtatványokat. Az írók természetesen mind zsidók vagy legalább is született zsidók, a mennyiben más vallásnak héberül csak a legtrikább esetben írtak s ezek is inkább tudósok, mint írók. Egy későbbben az angol missió szolgálatába lépett kitért zsidónak Zalkindsohnnak angolból fordított drámáiból is közöl nyomtatványokat. Ilyenek Othello, Romeo és Julia. Zalkindsohn Milton Paradicsomát is fordította.

Az anthologia majdnem minden költő műveiből mutat be egyes részleteket. Mégis előszeretettel válogat azokból, melyek a gondolat vagy a nyelv szépsége révén a kiválókhöz sorozhatók. A tucatzköltőket egybefoglalja és egy-egy részben figyelmünket irányítja az ő munkásságukra is, inkább az irodalmi teljesség szempontjából.

Az anthológiát élvezettel lapozgattuk. S ha lehetetlen is tagadnunk, hogy gyakori benne az olyan költő is, a ki a költői művészetet inkább megtanulta, mint magával hozta, mégis szemlélhetővé válik az az igazság, hogy a zsidó az utolsó századokban nem egyedül a vallásos irodalomban mutatta ki életképességét. A tudomány és a művészet minden terén kivettük a magunk részét, nem egyedül azzal, hogy a kultura idegen emlőin táplálkoztunk volna. Igyekeztünk a nyert ismereteket saját talajunkba átvinni és saját nyelvünkön megszólaltatni. Történetünk eseményei, népünk élete, hagyományunk gazdagsága, bőséges anyagot képeztek a költői alakítás számára. A költészet minden neme: a lyra és az epika minden alfajával képviselve van eredeti alkotásokban s a fordítások is föltüntetik a művészi érzéket az irodalmi termékek iránt.

Teljesen lehetetlen egy ismertetés szűk keretében valamely mű részletes bírálata. De ha másutt az ilyen pontos ismertetés nehézségekre ütközik, úgy a nehézségek csak megszoródnak a költői műveknél. Ezek úgy is csak közvetlen olvasással képesek hatni. De érdemesnek tartjuk megemlíteni egyes címeket, hogy lássuk, milyen tárgyak hangolták íróinkat muzsájuk megszólaltatására. Ilyenek: »Samson és Delilah«, »Atalia bűnhődése«, »Mózes«, »A négy serleg«, »Urijah és Bath Seva«, »A földmívelés«, »A barátság« stb.

A prózaiak között mindenesetre a legkiválóbb helyet Günsburg foglalja el. Rövid és tömört és mégis mindenütt világos. A héber szellem átjárja minden szavát és mégis minden ízében modern. A héber nyelv simulékonyága és alkalmazhatósága minden fogalomra itt tűnik ki leginkább. — Kiválóan érdemes az elolvasásra már tárgyánál is, Mandlstamm Benjámin ismertetése az orosz zsidók helyzetének, a kik a falukon laknak. Prózát ír, de valóságos költői lélek. — Schulman Eleazartól, a ki zsidó kulturtörténetet és Heine és Börnéről életrajzot írt, kisebb novellákat közöl. — Szmolenskytól több kisebb rajzot olvashatunk. Mind a zsidó élet köréből.

Az anthologia mindenesetre érdekes és kiadója nemcsak a zsidó érzésnek, hanem a tudománynak is tett szolgálatot, midőn azt nehéz és fáradságos munka után közzétette. Reméljük, hogy az első és harmadik rész nemsokára meg fog jelenni.

Budapest.

DR. FRISCH ÁRMIN.

IRODALMI SZEMLE.

Vallásos életünk szomoru jelenségei meggyőzték papjainkat és íróinkat, hogy felekezettünk hagyományos és régi eszközei nem elegendők a vallásosság ébren tartására és a hitűség megszilárdítására. Az életmód és a műveltség modernizálása szükségessé tette, hogy a változott viszonyokhoz mért eszközök után nézzenek. Ezek között a legkiválóbb egyike a zsidó történet, a mely az ősök tetteit és szenvedéseit mutatja be és példájukkal nemcsak felemelik, hanem buzdítják is a gyenge utódokat. E célzt szolgálja Dr. Ziegler Ignác műve: »Die Geschichte des Judenthums von dem babylonischen

Exile bis auf die Gegenwart. Ein Familienbuch« (Prága és Boroszló 1900. Jakob R. Brandeis.) Szerző a műveltek tömegeit tartja szem előtt, kiket a zsidó vallás és nép multjáról akar felvilágosítani, hogy őket az igazsághoz hiven ismertesse meg a zsidóság lényegével. Örömmel konstatálhatjuk, hogy a kitűzött célzt jelesen szolgálja. A hatalmas anyag nagy ügyességgel van felosztva, áttekinthetően csoportosítva és érdekesen előadva. Egyes képekben mutatja be a zsidók történetét, csak a kiemelkedő eseményeket és személyeket említve meg, nehogy a részletek által a figyelmet a történet menetéről elterelje. Imrodora eleven, helylyel-közzel lelkes, az érdeklődést mindig ébren tartó. Joggal vet Z. nagy sulyt az utolsó század ecsetelésére, mert a jelen küzdelmei között ebből a korból sokat tanulhatunk. Jeles munkatársunk művét a legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe.

*

A keresztény egyház története sok új adattal gazdagodott az utolsó évtizedben, a melyekről rövid áttekintést nyújt *Krüger G.* e című előadásában: »Die neuen Funde auf dem Gebiete der ältesten Kirchengeschichte (1889—1898)« Giessen 1898. Ugy látjuk, hogy ezek a felfedezések a zsidó történet szempontjából sem érdektelenek. A »Jézus mondásai« (Logia J.) között az egyik így hangzott: Ha kettő-három együtt van, köztük vagyok. K. a további tartalomból azt következteti, hogy az olvashatatlan részletben az is állott, hogy egynek is megjelenek. Az egész emlékeztet a Pirké Ábóth ismert helyére. Zsidó szempontból fontosak még a gnosticismus köréhez tartozó felfedezések. Érdekes, hogy a legtöbb irodalmi kincset Egyiptom földje szolgáltatja. Ismeretes, hogy a zsidó irodalomban is a kairói geniza valóságos forradalmat idéz elő.

*

Lów I. nemcsak a fiui kegyeletnek adta szép jelét, hanem a tudománynak is jelentékeny szolgálatot tett, midőn *Lów Lipót* szétszórt dolgozatait összegyűjtötte és öt kötetben kiadta, melyek közül az utolsó (Gesammelte Schriften V. Band) az imént került ki sajtó alól. Ennek tartama a következő:

1. Bibliographie der Schriften Leopold Lów's.
2. Synagogaie Alterthümer. Plan und Collectaneen.

3. Nachträge und Berichtigungen.
4. Briefe. 1841—1871.
5. Namenregister.
6. Sachregister.
7. Hebräisches Register.
8. Inhalt.

Lów I. nem szorítkozott pusztán a kiadásra, hanem nagy olvasottságra valló jegyzetekkel kísérte az egyes értekezéseket. Az előttünk fekvő kötet, mint már a tartalomjegyzék mutatja, csupa új dolgokat nyújt. A legérdekesebbek a közzétett levelek, a melyeknek írói között a legkiválóbb zsidó rabbik és tudósok neveit találjuk: Derenbourg, Geiger, Graetz, Jellinek, Iost, Holdheim, Zunz, Wessely (Prága) stb. *Horn* Ede leveleiből megtudjuk, hogy Lów szándéka volt magyar nyelven egy negyedéves zsidó tudományos folyóiratot kiadni. A legszorgalmasabb levélíró Jellinek volt, kinek leveleiből sok mindenféle közt azt is megtudjuk, hogy szeretett volna Lów Lipóttal egy homiletikai folyóiratot szerkeszteni. Erre formális ajánlatot tett. Graetz Lów segítségével rabbiálláshoz akart jutni, szerencsére nem sikerült. A kötet, mely Kaufmann D. emlékének van szentelve, sok érdekes dolgot tartalmaz.

*

Eisler Leopold, ki a talmudi irodalom körül »Beiträge zur rabbinischen Sprach- und Alterthumskunde« cz. 4 kötetre terjedő művével érdemeket szerzett magának, kis füzetet adott ki héber nyelven »Dibre Iehuda Haachronim« (Bécs 1899), melyben különféle tanulmányok foglaltatnak. Az 1. értekezés pótlékokat ad sz. tanulmányaihoz a tószipta szövegéről. A 2. és 3. értekezés az imakönyv némely olvasatairól szól (קָלָל, helyesen patachchal; a peszach-haggádában: שִׁנְיָר, helyesen czérelv stb.). A 4. Reifmann és a sz. kritikai levele egymáshoz. Az 5. 12 megjegyzést nyújt a szerzőtől és 3 Reifmanntól. A füzet kellemes olvasmány.

*

Jeruzsálemet és a szent földet a keresztény világ tudósai nagy szeretettel kutatják át geográfiai és topográfiai szempontból. Az ásatásokat és felméréseket az angol és német palesztinai egyletek eszközlik. Mondhatni, hogy minden köve

és porszeme érdekli őket. Azt az utat, a mely Jézus utolsó útja volt, külön monografiában vizsgálja helyrajzi szempontból *Kuennel August* »Von Geths. mane nach Golgatha« című dolgozatában (Barmen 1899). Felhasználja a talmudi forrásokat is és pontról-pontra kutatja a passio-utat. Ugy bevezetésében, a hol e kor zsidó történetét adja, mint tulajdonképi thémájában egészen objektív. A nagy apparatus fölött rendelkező szerző arra az eredményre jut, hogy a helyek többségére nézve a hagyomány alig nyulik vissza a 4. századig. Némely azonosítás a 15. századból való. A tanulmány az ókori Jeruzsálem helyrajza felderítése körül fáradozván, zsidó szempontból is figyelemre méltó.

*

A kairói genizából származó kéziratokból *Wertheimer S.* A jeruzsálemi tudós, gáoni responsumokat ad ki קהלת שלמה című füzetben. A szerzők Serira, Haja s mások. A legtöbbnek eredetije arabsul van írva; W. lefordítja héberre, de a füzet végén az eredetit is kinyomatja. A tartalom felette érdekes a filozófia és a bibliaexegézis szempontjából. A tudós kiadó érdekes bevezetéssel látta el kiadását. A megjelenésére egy hollandi fiatal ember áldozott, ki azóta meghalt. A mű Jeruzsálemben jelent meg 1899-ben és kapható szerzőnél 2 forintért. Melegen ajánljuk olvasóinknak. Czim: Rabb. S. Wertheimer Jeruzsálem. A tudós szerző még más 5 becses munkát adott ki, melyek mind kaphatók nála. Ezeken kívül »Marbe Tora« czim alatt egy vállalatot szándékszik megindítani, melyben régi kéziratok fognak napvilágot látni. E célból 200 előfizetőre van szüksége, kik egyenként 5 forinttal támogassák. A nyújtandó irodalmi termékek meg fogják érni ezt az összeget és kíváncsok, hogy Magyarországon is akadjanak pártfogók.

*

Az aram nyelv, mint ismeretes, a héber nyelvet saját hazájából is kiszorította a századok folyamán. Az aramaismus már a bibliai héberséget is befolyásolta, az új-héberre teljesen rányomta bélyegét. A szókincs jórészt ebből származik, a mint már Nöldeke hangsúlyozta. Bár e tény régóta ismeretes, még sem létezett eddig rendszeres összeállítás, a mely ezt a tényt statisztikai adatokkal világította volna meg. E hézagot kívánja betölteni *Mannes S.*: »Ueber den Einfluss des Aramäischen

auf den Wortschatz der Misnah an Nominal- und Verbal-Stämmen» című iratában (Posen, 1899). Az előttünk fekvő első rész az א-ב betűket tartalmazza. Az első lista olyan szavak sorozata, a melyeknél az aram szó a bibliai héber szót kiszorította, mint pl. אבנט = הבית (39 példa). Egy másik lista oly szavakat állít össze, a melyeknél a régi héber és az aram egymás mellett használtatik, mint pl. בנן és כרם (44 példa). Ezek között vannak olyanok is, melyek jelentésre nézve differentiáltattak, Már nyolcz évvel ezelőtt kimutattuk, hogy az aram איל az új-héber nyelvből kiszorította a bh. עץ szót és hogy ez utóbbit csak a tűzifáról használják, úgy hogy איל = arbor, עץ = lignum (M. Zs. Sz. 1892. évf. 709. lap). Szerzőnél több példát találunk e jelenségre (9. s köv. ll.). A harmadik sorozatban olyan szavak vannak, melyek az új-héberben más jelentéssel bírnak, mint pl. אבר bh. = szárny, új-h. = tag. A negyedik lista azon szavakat állítja össze, melyek tisztán az aramból vették át az új-héberbe. A 14—53. lapon betűrendben tárgyalja szerző az egyes szavakat külön cikkekben. A dolgozatnak egy sarkalatos hibája van, hogy pusztán a misna nyelvére szorítkozik, holott a többi tannaitikus források ép oly fontosak. Különös, hogy a berlini e körbe tartozó disszertációk mind erre a kaptafára készülnek. Goldziher J. disszertációja kikerülte sz. figyelmét, különben nem állítaná, hogy Tanchum Jerusalmi szótára a misnára vonatkozik és hogy nevén kívül egyebet alig tudnak róla (5. lap). Egyébként szerző szorgalmasan dolgozott és kíváncsok, hogy a második részt is kiadja.

*

Euringer S. ki a Koheleth szövegéről hasznos értekezést tett közzé, egy kis dolgozatot bocsátott közre e czímen: »Die Auffassung des Hohenliedes bei den Abessyniern« (Lipce, 1900). A régibb nézet ellen azt bizonyítja, hogy az Énekek Énekét allegorikusan magyarázták. Néhány példát mutat be, melyekből az is kitűnik, hogy ez a fordítás a görög fordításból folyt. Néhány keresztény vonatkozás is találhatik benne (Mária stb.). Ennek daczára nem tartjuk biztosnak, hogy ez a fordítás keresztény eredetű, mert mindez lehet későbbi glossa. A fordítás zsidó alapja nincs kizárva, még akkor sem, ha a fordítás nem nyulik vissza a magas ókorba.

*

Az emberi szellem produktumai között az Index prohibitorum librorum a legérdekesebbek egyike, mert röviden mutatja a gondolkodás történetét. A zsidó könyvek közül a XIII. században a talmud is az indexre került. E században kocsi-számra égettették el a dominikánusok a talmud-példányokat, a mi később is ismétlődött. Az egyház végre megkönnyörült a zsidók törvénykönyvén, mert a talmudból bizonyítani lehet a kereszténységet. Hogy azonban a héber könyvek ne terjeszthessék a zsidók közt a »hitetlenséget«, azaz a kereszt fölvétele ellen tanúsított »makacs« ellentállást, ki kellett belőlük törölni a kereszténység ellen irányuló helyeket. E célból egy Index expurgatorius összeállítását határozták el. De a különböző név alatt létező inquisitio tagjai nem tudtak héberül, kitért zsidók vállalkoztak tehát a széfer hazikkuk elkészítésére. Természetesen nem ment a dolog gyorsan és a szimatolás sok tévedést okozott, a melyek igen mulatságosak lennének, ha az egész dolog nem volna oly szomorú. A censura és a confiscatio Damokles-kardként lógott a héber irodalom fölött, a zaklatás legalkalmasabb eszközei. A censor bekövetelte a könyveket és évekig magánál tartotta, ha egyáltalában visszaadta. A diffcultált helyeket fekete tintával törölte. A rabbiképző könyvtárában több ily cenzurázott példány van, közöttük a misna első kiadása. A héber könyvek cenzuráját kimerítő monografiában tárgyalja Popper W.: »The Censorship of Hebrew Books« cz. művében (Newyork, 1899). P. alaposan dolgozott, felhasználta Lea, Reusch, Berliner stb. idevágó műveit. A 28. lapon többször említi »Megilloth« traktatust, sőt le is fordítja: the treatise »Scrolls«, mintha ez a trakt. az öt megilláról szólna. Volnának még észrevételeink a Haszkámóthról s egyebekről, de ezek nem férnek be e rövid jelentésbe. A censorok aláírásának hasonmását közli, úgy szintén a Tur cenzurált példányából egy lapot. Ez utóbbi helyett be lehetett volna mutatni a misna Abóda Zára traktátusának egy cenzurázott lapját. Némely helyt a censor egy szót sem hagyott meg. A szükség rávezette a zsidókat oly vegyi szer használatára, a melylyel a censor tintáját el lehetett távolítani, mire még most is rá lehet ismerni. Popper érdemes munkát végzet és irata az érdeklődést mindvégig ébren tartja. A mű 12 fejezetre oszlik és több fontos függeléke és indexe van.

*

A talmudban és midrasban előforduló héber rokonjelentésű szók magyarázatait gyűjti össze *Dr. Rabbiner Z.*: »Beiträge zur hebräischen Synonymik in Talmud und Midrasch. I. Teil: Synonyme Nomina« cz. iratában (Berlin, 1899). A hagyományos irodalmon és a nagy szótárakon kívül fölhasználta a szynymák speciális szótárait is és egyéb irodalmi termékeket, melyeket bevezetőleg fölsorol. A 3. §-ban 12 pontban állítja össze a talmud-midrasi szófejtés elveit. Az első tétel az, hogy a szógyök két betűből áll (IX. lap). Említhette volna, hogy a biblia szómagyarázataiból szintén ez az elv világlik ki. Pl. $\text{ה' יחנני} = \text{ה' יחנני}$, a mit hiába igyekezett Lambert eltüntetni a *Revue* legújabb számában. A *Mekhila* 17, 13-ra helyesen mondja ה' יחנני -hoz ה' יחנני utalva Zsoltár 77, 21-re, de mégis úgy képezi a piul-alakot, mintha ה' יחנני volna a gyök. A bibliai aram részek között említeni kellett volna a XX. lapon Ezra könyvét is. A jr. talmudot helyesebb lap, columna és sor szerint idézni, mint a fejezet és halákha száma szerint, ha az olvasót a keresés fáradságától meg akarjuk kímélni. A bevezető részhez még több megjegyzésünk volna, de nem akarunk a részletekbe menni. A végére csatolt alfabétikus szójegyzék az irat használatát megkönnyíti.

*

Érdekes olvasmány napjainkban *Hagen M.* jezsuita irata »Der Teufel im Lichte der Glaubensquellen« (Freiburg i. Br. 1899), melyet a freiburgi érsek approbált. Tárgyalás alá kerül az első szakaszban az ó-testamentom és az új-testamentom, a második szakaszban az egyházi hagyomány. Hagen szemében a bibliai sátán minden helyen az ördögöt jelenti. A kigyó, a mely Évát elcsábította, szintén az ördög volt. Az ó-testamentom ezen exegézis mellett sem szolgáltatván elég anyagot, észrevétlenül új-testamentomi helyek csúsznak be az előadásba. A szerző, egyháza fölfogása szerint, az apocryphákat is az ó-testamentomhoz számítván, anyagot talál a Tóbiás-könyvben. Gazdagabban folyik az új-testamentomi forrás. H. mellékesen a zsidóknak szemükre veti, hogy az ördögben nem hisznek, holott a talmudban sokszor van róla szó. Sokkal keményebben száll perbe a protestánsokkal. A legfontosabb azonban, a mit iratának az egyházi hagyományról szóló részében előad és a melyből néhány idézetet adunk: »Das Dasein des Teufels und

der Dämonen gehört zum kirchlichen Dogma.« (59.) »Ob der Teufel der höchste aller Engel gewesen, wie man vielfach annimmt, oder einer der höchsten oder nur der Fürst einer niederen Engelordnung, lässt sich nicht mit Sicherheit entscheiden.« »Wann haben die Engel gesündigt — nach längerem Verlauf ihres Prüfungszustandes oder bald nach ihrer Erschaffung? Wegen der Vollkommenheit ihrer Natur, welche Raschheit und Beharrlichkeit des Willensentschlusses mit sich bringt, ist nicht daran zu zweifeln, dass die Engel bald nach ihrer Erschaffung den verhängnissvollen sündhaften Willensact vollzogen haben.« (60.) »Eine gewisse Meinungsverschiedenheit herrscht über die Frage, ob alle Versuchen thatsächlich unmittelbar vom Teufel ausgehen oder nicht.« »Nebenbei sei noch die von manchen Theologen vertretene Ansicht erwähnt, dass jedem einzelnen Menschen vom Teufel ein böser Engel zur Seite gestellt werde.« (65.) »Die zweite, mehr aussergewöhnliche Bethätigung der Herrschaft von Seiten des Teufels ist . . . die dämonische Besessenheit.« Ez ellen alkalmában van az exorcismus, mint szerző említi.

*

Szirach eredeti héber szövegéből két új töredéket fedezett fel *Lévi Israël* Párisban. Az egyik 36,24—38,1. verséig terjed. A másik 6,18—6,25-ből tartalmaz egyes verseket. Ezek a töredékek más recensióból származnak, mint az eddig felfedezett részletek. A mi a cambridgei szövegben lap-szélolvasat, az itt a szövegben található. Ez a tény megcáfolja azt a feltevést, hogy ezek a marginalis jegyzetek javítások. Az egyik vers vocálisokkal és accentusokkal van ellátva, a milyen szövegről Szadja beszél. Lévi a fragmentumokat legközelebb ki fogja adni az általa szerkesztett *Revue*ben.

*

Az öt év előtt alakult »Vorderasiatische Gesellschaft« a múlt évben »Der alte Orient« czim alatt új vállalatot indított meg, melyből évente 4 füzet jelenik meg és összesen két márkába kerül. Ezek a füzetek népszerű előadásban tárgyalnak fontos kérdéseket az előázsiai népek és birodalmak történetéből. Minthogy a szent föld is e területhez tartozik és mint-hogy az assyr, babyloniai, perza és syr birodalom Izrael-

Judára nagy befolyást gyakoroltak, ezek a közlemények a zsidó theológust közelről érdeklik. Az eddig megjelent 4 füzet címei: *Winkler H.*, Die vorderasiatischen Völker; *Niebuhr C.*, Die Amarna-Zeit, Ägypten und Vorderasien um 1400 v. Chr. nach dem Thontafelfunde von El-Amarna; *Jeremias A.*, Hölle und Paradies bei den Babyloniern; *Billerbeck A.*, Der Festungsbau im alten Orient. Winkler tanulságos képet fest azon népvándorlásokról, melyeknek célja a termékeny és jól művelt Babylonia volt. Az őslakók — nézete szerint — a szumerek voltak. Bár ezekről keveset tudnak úgy hogy Halévy J. létezésüket is tagadja, W. a sorok között őket az árja népek számára reklamálja és jelentékeny kulturát tulajdonít nekik. Halévy nézetét említésre méltónak sem tartja. A bevándorlások Arabiából indultak ki, Előázsia népkamrájából, épúgy mint a középkorban, midőn az arabok nemcsak a szóban forgó területet, hanem Afrika és Európa egyes részeit is meghódították az iszlámnak. A hébereket az Amarna-táblák által említett Chabiruvál azonosítja, ismét a nélkül, hogy az ezt kétségbevonó nézetet megemlítené. W. azon historikusok közé tartozik, kik nemcsak sokat, hanem mindent biztosan és pontosan tudnak. Az »Altorientalische Forschungen«-ben, mint már más alkalomkor említettük, játszva oldja meg a legnehezebb problémákat. Irata különben felette érdekes és világos. — Jeremiás thémája közelről érinti a zsidó vallásos felfogást. Keresik is azt a befolyást, melyet a babyloniai e kérdésben a zsidóságra gyakoroltak. Benyomásunk szerint meglepő a befolyás csekély volta. Hogy gyászoló férfiak és nők voltak Babylóban, mint a zsidóknál Mekonnenóth, hogy nagy szerencsétlenségnek tartották, ha a halott nem lett tisztességgel eltemetve stb., nem mutat valami szorosabb nexusra. Hiszen minden népnél nagy gondot fordítanak ezekre. Érdekes, hogy Samas napistenről azt mondják: »a halottakat feléleszti és a kötötteket feloldja« (20. lap), tehát mechájé méthim és mattir aszurim. A paradicsomban az első embernek *Ea* adott bölcseséget, de nem örök életet (27. lap). A Jákob temetését jobban értjük, ha arra a szokásra gondolunk, hogy a szállított halott felett bizonyos út megtévése után halotti siratást és hosszabb út után halotti ünnepet tartottak (20. lap).

Felemlítettük annak idején, hogy a hazai protestánsok a Károli-féle bibliát revideált fordításban bocsátották közre. A nagyfontosságú munkán 10 évig dolgoztak, a mit nem tartathunk hosszú időnek, ha a Luther-féle német és az angol bibliafordítás-reviziójára gondolunk. Minthogy fordításokat nem szoktunk rendszeresen nézni, nem resteljük bevallani, hogy a nevezett új bibliát nem forgattuk. Nincs is ítéletünk róla és jelen sorainkkal csupán egy róla szóló bírálatot akarunk röviden ismertetni, a melynek szerzője *Venetianer Sándor* ev. ref. lelkész és a melynek címét az Irodalmi hírekben találja az olvasó. Szerző elismeri, hogy a revizorok nagy fáradtsággal dolgoztak munkájukon, de az eredménnyel nincs megelégedve. Szórol-szóra a következőket mondja:

»Végzetes mulasztás történt azonban, hogy nem választottak kebelükből egy vezérférfiút, ki az egyes munkákat egybeszerkesztette volna. Ha ezt teszik, a hozzáértő redactor nem egy félszogséget elsimít, eltüntet, az egésznek egyöntetű színezetet ad, egységes szókincset szerez és semmi esetre sem engedi, hogy a sötétség a világossággal ölelkezzék. Az az előnye is lett volna a szerkesztői működésnek, hogy késleltette volna a kötet sajtó alá bocsátását és végre a nyomdász tüneményes sietségét. Mert bizony a szerkesztő hiánya és a sajtó gyors működése, szerintem főokai annak, hogy óhajtánunk kell, bár sohse látott volna napvilágot ez a kötet, bár el lehetne tüntetni úgy, hogy nyoma ne maradjon, mert féltő, hogy első helyen mutogatják majd a curiosák gyűjteményeiben.

A világ összes bibliai között nincsen párja ennek a kötetnek.

Pedig bizony jobb sorsot érdemel.

A munka kitünő, sok tekintetben kiváló! de ez a kötet, ez a kiadás — eltemetendő.«

»Ez a biblia csonka; ilyesminek nem szabad történni! Ennek nincsen mentsége.

A komikummal határos pedig a *megtoldott* biblia! meg vagyok győződve, hogy ez a nyomdász hibája. Talán a revisor, talán a superrevisor a kézirat margójára írta, hogy úgy is lehetne a kérdéses versrészt fordítani, s a szedőgyerek a széljegyzetet a szöveghez tartozónak hitte. Szerkesztő vagy szakértő korrektor figyelmét bizony ez el nem kerüli. (6. és 7.

lap). »Kötetünk címlapján most is olvasható: »az eredeti szöveggel egybevetett«. Van okom ez állítást némi részben kétségbe vonni«. (S. 1.)

Állításainak bizonyítására sz. a következő csoportokba foglalja kifogásait: Hiányok; Felesleg; Hibák. V. a héber szöveg mellé teszi, a hol szükséges, a LXX-t; idézi a Luther, De Wette stb. német fordításait, továbbá az angol, francia, holland s több magyar fordítást. Munkája nagy alaposságról tanuskodik.

*

A keleti tudományok nagyméretű fejlődése, az irodalmi termékek gazdag szaporodása két év előtt egy új lapot keltett életre, a mely az Előázsia népeivel foglalkozó tudomány organuma kíván lenni. Címe: *Orientalistische Litteraturzeitung*, szerkesztője: Peiser F. E. Berlinben jelenik meg havonta egyszer és most a 3. évfolyam járja. A mint az idei számokból látjuk, kitűnő tájékoztató a sémi népek irodalmi jelenségei felől. A zsidó irodalmat szintén figyelemmel kíséri, nemcsak az önálló műveket, hanem az időszakai sajtót is. Minden számban közöl néhány önálló cikket és a tudósokat érdeklő üdonságokat. A »*Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft*«, mely negyedévenként jelenik meg szélesebb programmal bír és első sorban tudományos folyóirat, míg az »*Orientalistische Litteratur-Zeitung*« irodalmi tájékoztató, tehát kiegészítik egymást. Különben úgy látjuk, hogy az új lap köré a fiatalabb gárda csoportosul, ugyanaz a gárda, a mely a *Vorderasiatische Gesellschaft*-ot alapította. Ennek a társulatnak mintegy a közlönye. Ez alkalommal megemlítjük, hogy a nevezett társulat »*Mittheilungen*« cím alatt évenként 4—6 önálló iratot ad ki, a melyeket tagjainak illetményül ad. A fent ismertetett »*Der alte Orient*« szintén e társaságnak a kiadványa. Minden téren mozognak, csak a zsidó irodalom stagnál.

*

Az angol nép élénk vallásos érzülete mellett semmi sem tanuskodik annyira, mint az a tény, hogy kebelében a legkülönbözőbb vallásos irányok találhatnak képviselőkre a pietismustól az agnosticismusig. Küzdenek egymás ellen, de meg-
tűrik egymást. Létezik egy külön társaság, »*Rationalist Press*

Association«, a mely mint címe és az általa kiadott iratok sorozata mutatja, a felvilágosodott gondolkodás terjesztését tűzte ki céljául, azt vallván, hogy hit és gondolkodás nem választhatók el egymástól. Az egyházban Abelard Péter a 12. században kezdte, mint első, nagy sikerrel hirdetni, hogy a vallás nem alapszik pusztán a hiten, hanem a bölcselkedésen is. Bár ezrivel tódultak hozzá a tanítványok, az ellene fellépett szerzetesek elnémitották és megtört szívvél halt meg. Luther minden reformatori tevékenysége mellett a bölcsészetet ördögi eredetűnek nyilatkoztatta ki. Ezeket a tényeket csak azért említjük, hogy világossága mellett méltathassuk a zsidó vallásbölcsészeket, kiknek egyik legnagyobbika, Philó, már akkor bölcselkedett a zsidó vallás és intézményei fölött, midőn a most uralkodó vallás még nem is létezett, nem is szólva a modern népekről. A zsidóságnak tehát nincs szüksége külön társulatra, a mely kebelében a felvilágosodást terjessze, mint-hogy a zsidó vallás ősi idők óta barátja a tudásnak és gondolkodásnak. A talmud szerint a tudás mamzér az am-haárecz főpapnál előbbre való. E gondolatok ébrednek bennünk *Me Cabe I.* »A huszadik század vallása« olvasása közben (*The Religion of the Twentieth Century*. London, 1899), melyben szó van: a gondolkodásra való jogról és kötelességről; a tudomány befolyásáról a vallásra; a régi hit észszerű elemzéséről; a tekintélyről mint a hit elégtelen alapjáról stb. Az iratban sok érdekes és elmemozgató részlet van. Tanulságosan festi az egyházak átalakulását a modern viszonyok és felfogások hatása alatt.

*

Weinstein F. H., kiadta *Weizenfeld A. I.*, krakói felvilágosodott tudós levelezését »*Chalifath Mikhtab*« cím alatt (Krakó, 1900). Vannak benne levelek Rappaporttól, Halberstammtól és sok más többé-kevésbé ismert férfitől, melyek érdemesek voltak arra, hogy napvilágot lássanak. A leveleket a kiadó *Weizenfeld* életrajzával vezette be, a mely érdekes képet ad a felvilágosodás terjedéséről galicziai hitrokainak között. Egész hihetetlenül hangzik a következő elbeszélés. Egy fanatikus bachur a felvilágosodott bachurok béth-hamidrásában Chajes H. responsumait földhöz vágta és rátaaposott. *Dinner H.*, a jelenlegi hollandiai főrabbi, felháborodásában arcul ütötte.

A bachur erre megleste és megszurta, úgy hogy majd beléhalt. Az ötvenes években egy rabbiválasztás alkalmával egy »gáon« ellen azzal korteskedett a chászid ellenpárt, hogy németül tanul. Halberstamm, kinek atyja nagy talmudtudós volt, csak titokban társalgott Weizenfelddel. A fanatizmus veszedelmes portéka.

*

Kreppel J. »Jeruzsálem« cz. alatt héber nyelven szemlét ad ki, mely a zsidó irodalom bibliographiáját kívánja szolgálni. Az első füzet (Krakó 1900) sok új héber nyelvű irodalmi terméket ismertet és még többet sorol fel. Az ilyen irodalmi tájékoztató határozottan hasznos és kívánatos, hogy a lap, mely kéthavonként két-két ívnyi tartalommal jelenik meg, tartsa magát. Az orosz, lengyel s jeruzsálemi béber nyomdák termékeiről, melyek napról-napra szaporodnak — örvedetes tanúságot tevéen az írók és olvasók szaporodásáról — csakis ilyen lap adhat rendszeresen számot. Az előfizetés egész évre 2 korona (Krakó, Grodgasse 62). A kiadó, mint annak idején említettük, *Jerusalem* cz. cionista lapot indított meg német nyelven, a mely az első számok után megszűnt. Jelen »Jeruzsálem«-jében a szerkesztő bizonytalan időre igéri annak folytatását. Szívből kívánjuk, hogy K. újabb vállalkozása szerencsésebb legyen. Kívánatos továbbá, hogy minden egyes könyv-nél megjelöltessék, hogy kinél rendelhető meg. E nélkül az egész bibliographia kútba esik.

*

A zsidó néptanítókat a brandenburgi iskolatanács ki akarta szorítani, ürügyül adván, hogy nem lehet az osztálynak vallási vezetője. Berlin városa, a törhetetlen liberalizmus vára, tiltakozott. Minthogy a németeknél minden tollhegyre kerül, e kérdésről is egy kis irodalom keletkezett, melyből az audiat-ur et altera pars elvénél fogva Zange F. »Die Gleichberechtigung der Religionen auf dem Gebiet des höheren Schulwesens« iratára utalunk (Berlin, 1900). A szerző higgadtan beszél és érdekes látni, hogy keres az égben és a földön okokat, hogy zsidó tanítókat ne alkalmazzanak. A keresztény iskolában zsidó nem lehet tanító. És kire hivatkozik? Jézusra. A felhozott okok, minthogy az egységes felekezeti iskola mellett

szólnak, a katolikusok ellen is irányulnak. Érdekes már most az is, hogy ez alkalomból a katolikusokat és evangélikusokat egy valláson lévőnek tekinti, mert mindaketten hisznek a szent-háromságban stb. Hát az unitáriusok? Ez irat is példa arra, hogy az elmék kificzamodnak, ha a zsidóra kerül a sor.

SÁBUÓTH. *)

Leszállott Jákobnak hatalmas Istene,
Villám és dörgés közt tiz igét hirdete.
»En vagyok« népéhez ezzel kezdé szavát,
Aki változtatja a napot s éjszakát.

»Ne legyen« tenéked idegen istened.
»Ne ejts ki« hiába isteni szent nevet.
»Emlékezz« szombatra hű igyekezettel,
Ugy szeret majd Isten örök szeretettel.

»Tiszteld szüleidet« az ötödik szózat.
»Ne ölj« haragodban földi lakozókat.
»Ne paráználkodj« a hitű, muló széppel,
Örök üdvöd szirtjét magasztald sok néppel.

»Ne lopj« lesben ülve udvar rejtekében.
»Ne tégy bizonytságot« gonosz érdekében.
»Ne kívánd« a másét, akármilyen légyen,
Mert látja, tudja, ki uralg véges végen.

Az egész nép látá s hallá a hangokat
S törvényeket nyert ott kicsiny és nagyokat.
Nyugtot adott nékik »a nagy alkotója«,
Ki békét terjesztve az ő népét ója.

Nagy-Atád.

DR. LÖVY FERENCZ.

*) A Sábúóth-ünnep első estéjének piutjaiból.

KÜTFÖK.

287. szám.

SOPRONMEGYE TERÜLETÉN KIVÜL LAKÓ ZSIDÓK
ÖSSZEIRÁSA 1831/33-ból.

	Gehörig zum Gemeinde von						Gehörig zum Gemeinde von				
	Kreutz	Lackenbach	Kobersdorf	Mattersdorf	Eisenstadt		Kreutz	Lackenbach	Kobersdorf	Mattersdorf	Eisenstadt
In Dorf Egyházaskalu.											
Joseph Németh ...					6						
In Horpács.											
Politzer Salamon ...	7										
In Edel Heiss. *)											
Adam Feigelstock ...		5									
Hacker Salamon ...		2									
Martin Wendel ...		2									
In Czirák.											
Neumann Farkas ...					2						
Zinger Leopold ...					6						
Bernhard Konrad ...					8						
Iczig Konrad ...					1						
Boriskaeine Wittwe					2						
Szemere.											
Wasserburg Adam					8						
Jonas Deutsch ...					6						
Leeb Deutsch ...					3						
Mathias Deutsch ...					7						
Leeb Weinstingl ...					7						
Marc Hofmann ...					2						
Marc Fischer ...					8						
Iván.											
Jakab Altheim ...	2										
Moses Altheim ...	8										
Jánosfa.											
Abraham Wurmfeld					10						
Kis Geresd.											
Simon Rosenberg ...					4						
Ujker.											
Adam Rosenberg ...	7										
Abraham Rechnizer										5	
Nagy Geresd.											
Polák Mátyás és											
Dávid ...	5										
Schlesinger Lázár ...				8							
Beő oder Böbe.											
Standley David ...	8										
Ober Wix.											
Standley Hirschl ...	7										
Wittve von Abraham											
ham Frischmann				3							
Unter Wix.											
Frischmann Juli ...				2							
Glatz Jakab ...					3						
Mitten Wix.											
Elias Majleeb ...				6							
Berehalla.											
Schlesinger Moyses	9										
Csér.											
Rothmann Lázár ...	2										
Rozinger Noé ...										7	
Deutsch Moyses ...										4	
Deutsch Adam ...										3	
Schreiner Markus ...										2	
Plech Kaufmann ...										3	
Kohn Mátyás ...										3	
Nemes Ládony.											
Polák Károly ...										4	

*) Edel-Heils = Nemes-Vis.

	Gehörig zum Gemeinde von						Gehörig zum Gemeinde von				
	Kreutz	Lackenbach	Kobersdorf	Mattersdorf	Eisenstadt		Kreutz	Lackenbach	Kobersdorf	Mattersdorf	Eisenstadt
Csernelház.											
Waltersdorfer Moyses					5						
Lótsch.											
Altheim Josef ...	3										
Krausz Samuel ...					6						
Veigl Josef ...					3						
Lichtenstetten Israel					2						
Csepreg.											
Reiner Ignác ...	9										
Feigelstock Gáspár		11									
Feigelstock Mihály		9									
Stern Josef ...					3						
Waltersdorfer Sam.					3						
Waltersdorfer Gábor					2						
Veiner Sándor ...					4						
Berény.											
Goldschmidt Bern-											
hardt ...	4										
Alsó Szopor.											
Spiegl Moyses ...	5										
Sz. Miklós.											
Schönberger Samuel	17										
Eszterház.											
Schönberger Jakab	4										
Széplak.											
Schiller Moyses ...		6									
Kövesd (Giessing).											
Frischman Marton					10						
Muzsaj.											
Buxbaum Salamon					2						
Bruckman Salamon	8										
Ebürgöcz.											
Veiler Iczig ...	10										
Tinnye.											
Kirschbaum Eber-											
hardt ...		8									
Lövö (Schützen).											
Spiegl Jakab ...	9										
Sakter Salamon ...	1										
Sakter Josef ...	1										
Nemeskér.											
Herczeg Benedek ...		10									
Herczeg Mihály ...		8									
Herczeg Gáspár ...		8									
Herczeg Abrahám					5						
Goldmann Marton					4						
Goldsmied Moyses											6
Tachauer Josef ...					4						
Stern Isák ...											9
Vitnyéd.											
Steiner Samson ...	10										
Kapuvár.											
Biringer Mayer ...	7										
Baboth.											
Fischer Josef ...	5										
Bogyoszló.											
Fischer Jakab Wwe	5										
Farád.											
Fürst Isaac ...	2										
Hirschl Abrahám ...	4										
Salamon Gestetner					7						
Kringold Josef ...					5						
Krausz Leeb ...					2						
Wittman Bencze ...					8						
Wittmann Gergely					7						
Klein Jakab ...					8						
Klein Josef ...					4						
Vittman Lőrincz ...					7						
Klein Mátyás ...					3						
Krausz Mihály ...					6						
Parizs Leopold ...					6						
Krausz Mátyás ...					6						
Wittman Mátyás ...					9						
Rehberger Jakab ...					7						
Krausz Gergely ...					3						
Rehberger Gergel					6						
Prukner Adám ...					4						
Krausz Jakab ...					8						
Krausz József ...					3						
Goldschmid Bernh.					5						
Lebenstein Tobias					8						
Adler Henrik ...					3						
Wittman Bernhard					4						
Wittman Josef ...					5						
Rehberger Mátyás					6						
Kisfalud.											
Breuner David ...	4										
Spitzer Isák ...					5						
Fischer Gergely ...					3						
Spitzer Márton ...					4						

	Gehörig zum Gemeinde von						Gehörig zum Gemeinde von				
	Kreutz	Lackenbach	Kobersdorf	Mattersdorf	Eisenstadt		Kreutz	Lackenbach	Kobersdorf	Mattersdorf	Eisenstadt
Nieder Abraham ...					5	Rosinger Josef ...					4
Rosenberger Jakob ...					6	Felner Mátyás ...					6
Mihalyi.						Politzer David ...					4
Meller David ...			9			Hornstein Israel ...					5
Deutsch Samuel ...			9			Fleischman Salamon ...					3
Deutsch Elon ...			8			Vinternitz Salamon ...					3
Stern Jakob Witve ...					7	Veinstingl Mátyás ...					3
Jobaháza.						Geist Josef ...					8
Stern Josef ...	3					Rosenberger Jakob ...	6				
Preuer Moyses Wwe ...	7					Frisch Mátyás ...					9
Kauniez Henrik ...	8					Kranitz Herman ...					4
Veszkény.						Frisch Salamon ...					5
Sámson Riedl ...		2				Stern Josef Wittwe ...					7
David Leeb ...		9				Wolf Josef ...					4
Pottyond.						Grünfeld Josef ...					3
Abraham Schönfeld ...		5				Grünfeld Mátyás ...					9
David Neubauer ...		3				Polák József ...					6
Kapuvár.						Perger Leopold ...					5
Biringer Samuel ...			4			Friss Farkas ...					7
Szárköld.						Schönfeld Salamon ...					7
Rosenfeld Mihály ...					9	Kohn Josef ...					4
Rehberger Moyses ...					5	Schwartz Salamon ...					8
Nemethy.						Stern János ...					8
Lebenstein Lázár ...					7	Herman Leopold ...					2
Tót Keresztur.						Puxbaum Isák ...					7
Mondschein Kálmán ...					4	Volf Abraham ...					2
Mondschein Jakob ...					6	Goldschmidt Salom.					11
Schönfeld Abraham ...					6	Reizfeld Lőrincz ...					4
Ketzöl.						Farkas Salamon ...					2
Kohn Mihály ...					6	Armstein Markus ...	8				
Rosenstein Jakob ...					1	Ringel Izák ...					1
Edve.						Puxbaum Josef ...					10
Leiter Jakob ...			5			Valentin Adám ...					7
Kirshner Abraham ...			5			Goldschmidt Abrah.					8
Unger Jakob ...			4			Loebel Salamon ...					2
Vásárosfalu.						Deutsch Josef ...	8				
Pintér Mátyás ...					4	Fekete Mihály (Wwe)					2
Vadosfa.						Schleizinger Simon ...					3
Heimler Mihály ...			3			Bencez Israel ...					6
Zsebeháza.						Kranitz Farkas ...					4
Klein Mátyás ...					8	Rosenberger Samuel ...					7
Beled.						Kranitz Isaack ...					2
Polák Gáspár ...			4			Schönfeld Moyses ...					4
Weisz Gáspár ...			1			Schönfeld Adám ...					7
						Csanak.					
						Herczeg Mihály ...					3
						Goldspitzer Josef ...					6

	Gehörig zum Gemeinde von						Gehörig zum Gemeinde von				
	Kreutz	Lackenbach	Kobersdorf	Mattersdorf	Eisenstadt		Kreutz	Lackenbach	Kobersdorf	Mattersdorf	Eisenstadt
Kis Tata.						Csorna Prépostszeri.					
Felner Moyses ...					10	Gestettnér Lewi ...	6				
Szill.						Gestettnér Janab ...	8				
Rehberger Abraham ...					10	Szill Sárkány.					
Mautner Salamon ...					6	Strasszer Salamon ...					3
Szany.						Weisz David ...					6
Lehner Hermán ...					6	Strasszer Lőrincz ...					5
Sz. András.						Blumm Fülöp ...					10
Lehner Lázár ...					4	Fürst Salamon ...					4
Sobor.						Blumm Israel ...					4
Strasser Adám ...					5	Waldner Jakob ...					5
Egyed.						Lebenstein Salamon ...					7
Rehberger Löbel ...					8	Braun Benedek ...					6
Csorna Herczegszeri.						Lebenstein Leopold ...					3
Breier Lázár oder =	11					Alsó Pasztori.					
sonst Perger Lorintz						Rehberger Izák ...					3
						Felső Pásztori.					
						Zechmeister Mátyás ...					7
						Zechmeister Abrah.					5
						Kurtz Anna (Wittwe)					5

A fentebb közölt összeírási jegyzéke a sopronmegyei ügynevezett öt község = יהושפט קהילה területén kívül lakó zsidóknak azon időből származik, melyben a magyarhoni zsidók ügyének rendezése — általuk 1807 óta több ízben történt kérelmezésük folytán — végre törvényhozási rendezés alá került.

1831-ben ugyanis elkészült a regnicolaris bizottság törvényjavaslata »a zsidó rendezésről.«²⁾ Az ehhez írt indoklásból és első paragrafusából kitetszik, hogy az 1790—91. XXXVIII. törvénycikk értelmében a zsidóknak sok helyen letelepedési jogot megadni nem akartak. Valószínűleg ezen czélból történtek országsszerte minden megyében ilyen összeírások, mint a milyent itt hű másolatban olvasóinknak bemutatunk.

Vajjon ezt valamelyik megyei hivatalnok írta, avagy az említett 5 község valamelyik jegyzője az eredeti latin conscriptiók listából oly rossz németességgel lefordította, azt magából a jegyzékből kideríteni nem lehet; annyi azonban biztos, hogy a benne foglalt adatok helyesek.

¹⁾ Kismarton, Nagymarton, Németkeresztur, Lakompak, Kabold.

²⁾ Löw L., Zur neueren Gesch. d. Juden in Ungarn. 133. l.

Ezekből kitűnik, hogy az öt községet kivéve az egész megyében szélszórva 206 zsidó család 1130 lélekkel lakott. Ezek közül tartozott 33 család 203 lélekkel a németkereszturi községhez, melynek területje 26 helységre terjedt. Utána következnek Nagymarton (14 család, 99 lélek); Lakompak (12 család, 77 lélek); Kismarton (3 család, 13 lélek); Kabold (0).

Németkereszturhoz számította magát tehát legtöbb fiókleteles; nyilván azért, mert e község leginkább a megye központjában fekvő, legkönnyebben hozzáférhető volt, míg Kabold, a megye nyugati határán fekvő, fióktagok teljes hiányában volt.

Az úgynevezett »Auswärtige« legnagyobb számban laktak: Beleden (46 család, 240 lélek) és Farádon (27 család, 146 lélek), melynek nagy része a szomszédos Győrmegeye valamelyik községéhez tartozhatott.

MANDL BERNÁT.

288. sz.

LIEBERMANN ELIEZER LEVELE ROSENTHAL
SALAMONHOZ. BERLIN, 1819. DECZ. 6.

Be'eh

Shalom u'vricha le'kavod aish tamim h'eh h'thorati ha'cham hash'lem ha'mafiar be'mo.
Yקר רוח ואיש בתורה, תאר הרוזנים וצבי השועים, כבוד מוה' שלמה מורד יחי'.
אם כי עוד זמן לא כבוד ואך זה מקרוב נתכבדתי להכיר את ידידי רום
מעלתו יחי' ולהשתעשע אצלו פא'פ' מדת טובו תתן לפני עזו. עזותו ורחיבתי
לדפוק על שערי ודעתי כי לא ירשיעני.

מראשונה אודיע לידידי רום מעלתו יחי' שזה לי ארבעה חדשים אשר
שבתי בשלום אל מאחבי חוקים בברלין יחי', מצאתי את לבכם כאו כן עתה
באמנה אירי. האה, מה טוב ומה נעים נור בהרבה נבונים שבת עם אנשי מדע
דורשי חכמה שוחרי תושיה! מה נעמה לי בהרבה חוקיה! זה ארבעה ירחים גו
היש עפו, כיום אהמול הלפז למו.

בה"ב החדשה בברלין, שני לו בהאמבורג כשתילי וחום יפיתו. לא
אפנה שכבר הגיע לר"מ הי"י ס' הגדול והקדוש דברי הבית (או דברי בורות)
מדברנים המאורים הגדולים נאוני חוקן, ולאחר אשר עבר ידידי בין בתדיו, נד
נא בצדק: הראה מימיו בנין נבירים בזה? (אולי הוא בנין דור הפלגה) מי זמם
לשמוע בימינו אלה עוד דברי התפוצות ורוח כאלה? מי האמין עת יפיה כואת
אשר הסירה מעטפה אופל נעוריה. החולות מחשבי עלומיה, וחלבש מלכות, חוליד
עוד ילד השוכים אין איל, מחברת עיפול כופ? הי נפשי לא אוכל עבור בו שתים
או שלשה דלתות מבלי המלא פי שחוק על חלומות ועל דבריהם. ועולה על
כולנה לשונם העלון והנשתח. מירי קראי דבריהם לא אחשוב מפניהם רוק נדמו

בעני להקת משונעים או וועד שמורים. זאת פרי שלשה דיני גזרות דיער
האמבורג! אנשים רקים ובווערים, בורים ויחי' אשר פירוש משנה אחת לא ידעו,
המה למען הגדל שמם הרעישו את כל הגולה, בשאם נפשם הדימו קול יללה
תנים ובנות יענה לחבל מרחקים. להזעק כל חברת המון הסכלים, מי פתי יסור
הנה! איש הצוצות מקלו וילקוטו בידו לדדוף אחר הקורא בהרים, על הבלי
חיוני לילה, על קירבם המלא ובשם הנפוח כי נשאו אודי וזהם על ראשיהם
הציתו כל הגולה כבמדות אש. אולם עוד חזון למועד!!! הנה ימים באים ויגלה
שפלותן ונבלותן לעיני השמש. וידע כל איש ישראל כי לא לבד מתי הפלגה
המה אשר כלל ה' שפתם, כוחלי עפר לא ידעון לשון, אף גם את התלמוד
והפוסקים ויל אשר המה מתהללים בו כאולים וקדוקן, לא ידעו ולא יבינו.
נראה בכל דף מדבריהם המשובשים והמבולבלים, אם יתממה חנה לו, כי
בוא יבוא לא יאהר.

ולסבת מרדוטי המיובים כתרנו כעת אקצר. הכ' ידירו לנצח דו"ש ומוכן
לשירתו כל הימים. ברלין בשני בשמונה עשר לחודש התשיעי ת"ק"פ לפ"ק.
אליעזר ליברמאן בהרב הגדול מוה' זאב וואלף ז"ל.
אם יבשר בעיני ידידי ר"מ ז"ל לכבדני במכתבו היקר אעזר עזרות לי.
אדרעססי שלי.

Herrn M. Pinksohn für R. Liebermann in Berlin.

אדרעססי של ר"מ יחי' נאבד מני. לכן לא שלחתי המכתב תחת אדרעססי
שלי, כמדומה לי הוא: ראוענפעלד? אם אנבד במכתבו ימחול להודיעני גם את
זאת. ושלום לכל ישר הולך.

Külsöleg: Herrn S. Muhr¹⁾ Wohlgeboren in Pesth.

¹⁾ = Moór, Rosenthal születéshelye.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Bloch M.* Széfer Saaré Tóráth Hattekanóth. 2. rész, 2. kötet. *Budapest.* 1900. — *Salamon M.*, Nethib Móse (A nők vallásos helyzetéről héber nyelven). *Bécs.* 1899. — *Friedmann D.*, Erzsébet (emlékbeszéd). *Zsolna.* 1900. — *Dr. Horovitz S.*, Die Psychologie bei den jüdischen Religionsphilosophen des Mittelalters von Saadia bis Maimuni. Heft II: Die Psychologie der jüdischen Neuplatoniker: A. Die Psychologie Ibn Gabirols. *Boroszló.* 1900. (A boroszlói szeminárium Értesítőjében.) — *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat:* 1. Évkönyv. 2. Szentírás. 2. kötet. Az első próféták. Józua, Bírák, Sámuel, Királyok. *Budapest.* 1900. — *Dr. Ziegler J.*, Die Geschichte des Judenthums von dem babylonischen Exile bis auf die Gegenwart. Ein Familienbuch. *Prága és Boroszló.* 1900. — *Lów L.*, Gesammelte Schriften herausgegeben von J. Lów. 5. kötet. *Szeged.* 1900. — *Prof. Dr. Strack H. L.*, Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit. Mit besonderer Berücksichtigung der »Volksmedizin« und des »jüdischen Blutritus«. 5—7 kiadás. *München.* 1900. — *Dr. Hajnal D.*, Kármán József mint nyelvművelő. *Budapest.* 1899. — *Venetianer S.*, Az új ó-szövetség. Összehasonlító bibliai tanulmány. *Szeged.* 1900.

A losonczi izr. hitközség, a mely Sternlicht Vilmos elnöke alatt szép fejlődésnek indult, az imént kiadott jelentésében számol be 1899. évi működéséről. A rabbiszéket Dr. Vajda Bélával töltötték be, ki máris több hasznos intézményt honosított meg. Schmidl Albertet, a hitközség körül hervadhatatlan érdemeket szerzett volt elnököt, tiszteletbeli taggá választották. Az iskola és az emberszeretet intézményei magas színvonalon állanak. A folyó évi költségvetés 30,000 koronát irányoz elő. A hitközség tiszta vagyona kerek összegben 75,000 korona.

A szegedi Chevra Kadisa az 1899. évben a jótékonyág különféle ágaira összesen 5795 forintot költött, a melyből 2578 frt. a menház fentartására fordított. Az összkiadás 14,783 frtra rugott. Az egylet tiszta vagyona kerek összegben 58000 frt. Haláleset 102 volt. Az egyletnek 472 tagja van. Az adakozók husszú listája azt mutatja, hogy a jótékonyág gyakorlásában igen sokan vettek részt, a mi örvendetes jelenség.

Benamozegh Elia hirneves rabbi és tudós Livornóban született, de Olaszországban nagy műveltségre tett szert, és nemcsak a héber, hanem az olasz és francia nyelvet is kitűnően kezelte. Sokoldalú tudós volt, de mindennek fölött a kabbalát kedvelte. A jeruzsálemi rabbik egyik munkája miatt átok alá is vették. Két év előtt egy folyóiratot is alapított, melyről egy ízben megemlékeztünk. Áldás a jámbor emlékére.

Halberstamm S. H. nagyhirű tudós Bielitzben magas korban meghalt. Azon, ma már ritka férfiak közé tartozott, kik a polgári foglalkozás mellett szabad idejüket a zsidó tudománynak szentelik. H. mély szeretettel csüggött a zsidó irodalom, nagy összegeket költött kéziratokra, melyeket, sok czéhbeli tudóst megsegényítve, nemes liberalitással bocsátott irodalmunk művelőinek rendelkezésére. Ő maga kiváló bibliographus volt, miről a folyóiratokban megjelent számos észrevétele és hibaigazítása tanuskodik. Egyik kéziratából kiadta Jehuda bar Barzilai Jeczira-commentárját. Legtöbb közleménye héber folyóiratokban látott napvilágot. Becses kézirat-gyűjteménye, minthogy öreg napjaira kénytelen volt azt eladni, a bécsi hitközségi könyvtárba került, amelynek számára Kohn S. bankár jelentékeny összegért megvette. Örök áldás a jámbor emlékére.

Vegyes házasságok. A legújabb statisztikai adatok szerint Berlinben az utolsó évben a tiszta zsidó házasságok száma volt 684, a vegyes házasságoké 183. Majdnem minden 5. házasság vegyes. E vegyes házasságok tulnyomó részben zsidó férfiak és keresztény nők közt kötöttek; a zsidó férjeket a keresztény leányok jobbaknak tartják. A gyermekáldás csekély. A zsidóságra nézve legkésőbb a 3. nemzedékben elvesznek. A német zsidóság apadásának ez a körülmény is egyik oka.

Ozer Zsigmond, az orsz. izr. tanítóképző-intézet gyakorló iskolájának tanítója, márcz. 18-án ünnepelte működésének félévszázados jubileumát, melyen az ünnepelt tisztelői és tanítványai nagy számban jelentek meg. A vallás- és közoktatásügyi ministert dr. Axaméthy Lajos ministeri tanácsos képviselte. Az igazgató-tanács nevében dr. Verédy K. tanfelügyelő, a

tanítóképző nevében dr. Bánóczy J. igazgató ajándékot nyújtott át a veteran tanítónak, úgyszintén mások is. Számos testület és egyesek vagy élőszóval, vagy írásban fejezték ki szerencsekívánataikat. A szép ünnepély tanujele egyszersmind azon becslésnek, melyben a modern zsidóság a néptanítótt részesíti. Este az ünnepelt tiszteletére bankett volt.

Dr. Adler H., angol főrabbi, kitüntető módon lett a londoni Athenäum tudós társaság tagjává megválasztva. Az angol társadalom liberalizmusa rendíthetetlenül áll. A kontinensen az állam szabadelvű, a társadalom szűkebbli, Angliában a társadalom még az egyenjogúság alapján álló államnál is elfogulatlanabb.

A zsidóság encyclopédiáján serényen dolgoznak Amerikában. A cikklajstrom az F. betűig haladt és legujabban Jacobs J. Londonból Newyorkba költözködött, hogy az encyclopédia stilistikai kiadását átvegye. A munkatársak jórésze európai tudósok.

Zsidó gazdagság. A porosz belügyministeriumi statistika hivatalának kimutatása szerint Poroszországban 11 embernek vagyona haladja meg a 30.000.000 márkát, közöttük egy zsidó van. A postdami kormánykerület 136 milliomos a között egyetlen zsidó sincs. Azon 49 szerencsés halandó között, kiknek évi jövedelme meghaladja a milliót, 5 zsidó van. Így állnak a viszonyok Németországban, melynek zsidósága a leg-gazdagabb az egész világon.

Zsidó statisztika. Az angolzsidó Évkönyv kimutatása szerint az egész világon 11 millió zsidó él. Európában 8 millió, melynek többsége (4,5 millió) az orosz birodalomban lakik. Az osztrák-magyar monarchiában 1.860.000, a német birodalomban 567.000, Romániában 300.000, Törökországban 120.000, Angliában 100.000 zsidó lakik. A német zsidóság a születések csekély száma folytán apad. Poroszországban 1878-ban 10.781 gyermek született, 1897-ben már csak 7596.

Kornfeld Zsigmond, ki felekezetiünk leghűbb fiai közé tartozik, a hitelbank vezérigazgatójává lett megválasztva.

Szanhedrin. Francia lapok azt az eszmét propagálják, hogy Párisban a rabbik és a zsidóság felekezeti életével foglalkozó férfiak kongresszust tartsanak, melyen a zsidó ügyek volnának megbeszélendők. Vajjon a terv létrejön-e? nem biztos; biztos azonban, hogy az antisemiták nemzetközi kongresszusra fognak összegyűlni. Európában a sok szeretet hirdetése mellett a gyűlölet erősebb a szeretetnél.

Artom Isacco olasz senator Rómában meghalt. Szülővárosa Asti, siremléket állított számára, melyen hazafias érdemeit Nigra gróf bécsi olasz nagykövet által készített felirattal örököltette meg. Fiatal korában Cavour titkára és barátja volt.

Hurwitz Simon, lipcei rabbi, 78 éves korában meghalt. Az elhunyt jelentékeny talmudista volt és irodalmi munkásságot is fejtett ki.

Dr. Fayer László, neves jogász, a budapesti egyetem büntetőjogi tanszékére rendes tanárrá nevezetett ki.

Román zsidók kivándorlása. Nagy feltűnést keltett a »Magyar Szó« f. évi március 30. számában megjelent cikke: »Az új Ahasverusok«.

»Galacz, március 28. Tegnap 300 zsidó család szállott hajóra, hogy új hazát keressen Kis-Azsiában. A szerencsétlen kivándorlók nyomora leirhatatlan.

Ez a kis telegramm olyan emléket kelt föl bennem, amely sokszor megzavarja álmaimat. Nem vagyok Mózes-hitű, sőt jóakaróim antiszemita hirbe szoktak hozni, elhihetik tehát, hogy minden célzat nélkül elevenitem föl azt a történetet, amelyet most két éve beszélt el nekem egy szavahihető román politikus Bukarestben. Meg is nevezem az illetőt. *Bukovineanu* a neve. Öreg úr, ismert publicista, bizalmas embere a híres oláh államférfinak, Joan Bratianunak.

Szó volt egy társaságban az akkor megkezdődött zsidó-üldözésekről és elszörnyedve keltünk ki az embertelenség miatt, melyet a román hatóságok a kiutasított zsidókkal szemben tanúsítottak. Az öreg politikus mosolygott.

— Ami most történik, az maga a humanitás és előzékenység. A hatvanas években másképp intézték a zsidók dolgát. Történt Galaczban, hogy az ottani fiatal prefektusnak átadtak vagy negyven zsidót, hogy toloncoljára ki az ország határain túlra. Kora tavasz volt, a Duna tengerre dagadva hőmpölygött a város mellett. A prefektus úr bosszankodott, hogy neki zsidókkal kell bajlódnia, kik az eltoloncoltatás után is mind-egyre visszaszökösnek Romániába. Kiadta a rendeletet, hogy rakják egy nagyobb bárkára a száműzötteket és vigyék lefelé a Deltáig.

Késő éjjel indult el a bárka, melyhez egy csolnak is volt csatolva. A zsidók megkötözve ültek a bárka fenekén, szótlanul, lehorgasztott fővel. Mindössze egy csendőr volt velük s három hajóslegény. Mikor kiérték a széles folyam közepére, a csendőr átmászott a csolnakba, a hajóslegények pedig kinyitottak egy csapóajtót a bárka fenekén s aztán ők is átgrottak a csolnakra.

Parti molnárok beszéltek, hogy azon az éjjelen vér-fagyasztó kiáltásokat hozott a szél a Duna középefől. Negyven megkötözött zsidó halálordítását nyelte el a Duna. Ott veszték el lassu halállal, tehetetlenül, míg a sülyedő bárka megtelt vízzel és a hullámok átcsaptak fölötte.

A prefektus nyugodtan jelentette másnap Bukarestbe, hogy gondoskodott; ne tudjanak a száműzöttek visszatérni!

— És ez a szörnyeteg melyik börtönben döglött meg? —
kérdem az öreg urat.

— Ő még ma is friss egészségnak örvend. Akar megismerkedni vele? Fáradjon el a rendőrséghez; ott fogja találni a főnöki irodában, mert ez az úr most — *Bukarest rendőrfőnöke.*

*

...Háromszáz zsidó családot visz *Galaczból* a hajó ismét lefelé a Dunán... Ma éjjel nyugtalan álmaim lesznek.

Április 7-én a »Magyar Szó« a következőt írta: »Lapunk márczius 30-iki számában e czímen egy cikket közöltünk, amely mindenféle nagy feltűnést keltett és amelyet több lap is átvett tőlünk. Erre a cikkekre vonatkozólag a román felhivatalos, az »Agence Roumaine«, most czáfolatot tesz közzé, amely átment a világsajtóba is, de amely minden alapot nélkülöz. Maga a czáfolat így hangzik:

Egy külföldi lapnak azt a híret, hogy két év előtt 40 száműzött román zsidót egy bárkához kötve elsüllyesztettek a Dunán, az illetékes körök a leghatározottabban megczáfolják, azzal a hozzáadással, hogy e cikk rosszakaratu koholmány. Az egész dolog nem egyéb rémes fantazmagóriánál. Hisz akkor a zsidók száműzetéséről szó sem volt.

Az *Agence Roumaine* czáfolatával szemben mi a hirt egész terjedelmében föntartjuk. Hogy az nem volt légből kapott koholmány, bizonyítja az, hogy a cikk írója megnevezte annak a román államférfiúnak, *Bukovineanunak*, a nevét, akitől értesülését kapta. Megnevezte *Bukarest* rendőrfőnökét is, aki annak a szívtelen gaztettnek a végrehajtója volt. Az *Agence Roumaine* azt czáfolja, hogy két év előtt nem történt ilyesmi, amikor mi egész világosan megírtuk, hogy ez eset a hatvanas években történt. *Bukovineanu* csak két év előtt beszélt el a dolgot. A parti molnárok odalent a Duna mentén még jól emlékszenek arra a rettenetes éjszakára, amikor a hajófenékekhez kötözött, tehetetlenül vergődő zsidók halálos sikoltozását feléjük hordta a szél.

Nem tudjuk, hogy a szörnyűséges ügyben kinek van igaza. De azt biztosan tudjuk, hogy a román kormányok lelki nem 300, hanem sok ezer zsidó család halála nyomja, melyeket rendeletek és rendelkezések által a mindennapi kenyértől megfosztott és a lassu, de biztos éhhalálnak dobott oda martalékul. A magyar sajtó cryptoliberálisai már nagy lármát csaptak, hogy a román zsidók Erdélybe vándorolnak be. A hirt a határszéli hivatalos körök megczáfolták és klerikális koholmánynak minősítették.

Reformáló elöljáróság. A turini hitközség elöljárói elhatározták, hogy az ünnepek második és a Ros Chódes első napját eltörlik. A rabbi ezt véletlenül megtudta és tiltakozott. Végre megszavaztatták a hitközségi tagokat, 250 szavazó közül 5 (öt) nyilatkozott az elöljáróság mellett és 245 ellene.

A liverpooli lordmayer Cohen Louis S. az első zsidó, ki Anglia második városában ezt a tisztséget viseli. A »Makka-beusok« lakomát rendeztek tiszteletére, melyen úgy az ünnepeket, mint G. F. Philipps s a közélet több kiváló férfja erősen hangsúlyozták felszólalásaikban hitükre és fajukra való büszkeségüket. Látható ebből is, hogy azon 30,000 zsidó között, kik századunk folyamán Angliában a keresztény hitre tértek, igen kevés lehetett az angol zsidó. Külföldről szerezte be őket a missió.

Gordon Isaacot a birminghami és glasgowi hitközség ki-zárta kebeléből, mert uszorás volt. Nagyon bőkezű ember volt, de jötekenységét csak magánuton gyakorolhatta. Elté delén halt meg.

Willheim Frigyes. A magyar zsidó tanítói kar egyik nesztora hunyt el f. év február 4-ikén H.-M.-Vásárhelyen 88 éves korában. Szófer Mózes és Neuschloss Jakab rabbinak volt tanítványa, majd magánszorgalom által nagy héber- és világi ismeretre tett szert. Annak idején szorgalmas munkatársa volt a »Ben-Chananjá«-nak. Tudományos levelezésben és barátságban állott Löw Lipót, Zipser Mayer, L. Della-Torre, Kohut Sándor és más kiváló férfakkal, kik tudását nagyra becsülték. Löw Imánuel, ki épen apja összegyűjtött munkáinak utolsó kötetét adta ki, Willheim jegyzetei közül e kötetben igen sokat értékesített. Áldás emlékére.

Dr. V. B.

Kongrua. *Zsilinsky M.* államtitkár a képviselőház márcz. 22. ülésén a következő adatokat közölte. Kiutalványoztatott ez ideig az ev. ref. lelkészek részére 109,421 K.; dunánt. ág. ev. egyházkerület 8442; unitáriusok 10,116; *izr. 1648. K.*

A fővárosi 1848—49. és Kossuth-muzeum, a mely több mint 3000 emléktárgyat őriz, több hazafias kiadvánnyal gyarapította már a hazai történetet és legközelebb Kossuth Lajos 1848—49. életnagyságu arcképét készített el és bocsátja közzé, a melyet 3 frt 40 kr-ért kaphatják a megrendelők. A bolti ár nagyobb lesz. Megrendelések a nevezett muzeumhoz intézendők.

Klein Salamon, zentai rabbi, 78 éves korában meghalt. Az elhunyt rabbi széles talmudi ismeretek mellett világi műveltséggel is bírt. A nagyhirű paksi rabbi, Ungar Joel, veje volt, kinek irányát is követte. Két munkát írt. Az egyik »Jalkut Selómó«, halákhái tartalmu, a másik »Eth Szeód« agadikus segédkönyv. Áldás a jámbor emlékére.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893., 1894., 1896., 1897. és 1898. egyenként 4 koronáért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett. Az 1895. évf. februári számát szerkesztőségünk visszavásárolja.

TÁRSADALOM.

EGYETEMI THEOLOGIAI FAKULTÁSOK.

A felekezetek egyenjogúságának zászlaját csakis a protestánsok lobogtatják, a kik semmiféle sérelmet hallgatagon nem tűrnek. Nagy küzdelmekre és nagy sikerekre tekintenek vissza, melyeket új meg új sikerekkel gyarapítanak. Öntudatos és határozott fellépésük teremtette meg a kongrua-törvényt, melynek czime akatholikus, de a protestáns szükségletekre van kiszabva. Az utolsó konventen hivatalosan is fölvetették a protestáns theologiai fakultás kérdését. Azon vitatkoznak, hogy hasznos volna-e szempontjukból, ha a budapesti egyetemet protestáns fakultással egészítenék ki? Eszünkbe juttatják a kérdést: van-e a hálnak szálkája? A legközelebbi zsinatig meggyőződnek mindnyájan ennek hasznosságáról és nem lehet kétség a fölött, hogy erőyes fellépésüknek ebben a kérdésben is meglesz az eredménye. Mi minden törekvésnek, a mely a felekezetek egyenjogúságán alapszik, szerencsét kívánunk és e pár adatot is azért jegyeztük fel, hogy e tükörben megpillantsuk saját elmaradottságunkat és nembánomságunkat. Mig a protestánsok régi theologiai intézeteiket fejlesztették és nem régen Kolozsvárt új theologiai akadémiát alapítottak, addig nálunk minden a régi kerékvágásban marad. A protestáns felekezeti sajtó évek óta küzd a protestáns theologiai fakultás felállításáért, a mi organumaink ezt a nagyfontosságú kérdést egy szóval sem említik. Pedig mindazok az argumentumok, melyek a haza, a nemzeti kultúra és a felekezeti érdek köréből a protestáns theologiai fakultás mellett felhozhatnak, époly hangosan szólnak az izraelita theologiai fakultás mellett is. A zsidó papnak époly magyar műveltségre és nemzeti érzésre

van szüksége, mint a keresztény papnak és hívei közt szintén úgy kell azt terjesztenie, mint más papoknak.

Folytathatnók ezt az érvelést, de mellőzzük ez alkalommal, mert nincs ennél a kérdésnél egyszerűbb a világon: a felekezetek egyenjóságát azt követeli, hogy az állam egyenlően járjon el valamennyivel szemben. Igaz, hogy az izraelita vallás receptiója nem oly régi, mint más felekezeteké, de hiszen a jog nem antikuitás vagy báróság, melynek értéke régiségétől függ. Nem is tudjuk, hogy milyen furfanggal lehetne olyan okot kifürkészni, melylyel az izraelita theologiai fakultásra való jog kétségbevonható lenne. *Dr. Wlassics Gyula* kultuszminiszter egyik programbeszédében tényleg így nyilatkozott: »Nagy fontosságúnak tartom a papképzés kérdését... *Módot kell nyújtani minden bevett vallásnak, hogy papjaik a legfelsőbb, az egyetemi képzésben is részesülhessenek*« (Prot. Szemle, XII. 315.). Nem beszélt *keresztény*, hanem *bevett* vallásról és pedig 1896-ban, tehát oly időben, midőn az izraelita vallás már recipiálva volt.

Tanulságos és jellemző a protestáns theologusok magatartása e kérdésben. Az izraelita vallásról természetesen nem beszélnek, de a sorok között ez is ott lappang. Mig az igazi szabadelvűek, a sárospatakiak, a theologiai fakultás felállítását a *bevett vallás* számára követelik, következképp az izraelita vallás jogai ellen nem szállnak sikra, addig a protestáns klerikálisok *keresztény egyházakat* emlegetnek. A középkori néppártiaskodás, mint a kegyes szemforgatás, nem ismer felekezetet: még maguk is elnyomottak és máris elnyomók szeretnének lenni. Ez a protestantismus lényegének, a szellem szabadságának, legsúlyosabb megsértése, mert a szabadság- és jogszeretet nem az, a mely szabadságot és jogot követel, hanem az, a mely szabadságot és jogot ad.

Nem tudjuk, hogy hitfeleink a szóban forgó kérdésről miképen gondolkoznak, ez idő szerint a világtól el lévén zárva, róla senkivel sem folytattunk eszmecserét, de úgy hiszszük, hogy az izraelita theologiai fakultásra való jog, bármennyire idegenszerűen hangzik is e pár szó, rendületlenül fennáll még akkor is, ha azt senki nem követelné. Meggyőződésünk szerint azonban a zsidóságnak leginkább van szüksége arra, hogy theologijája a legnagyobb nyilvánossággal az egyetem falai

között tárgyalassék, mert nincs felekezet a világon, a melynek hitét annyi gyanúsítással és rágalommal illették és illetik. Izrael két világvallás szülőanyja, de azért állítólag ma sem ismerik, még saját leányai sem. Nos, ismerjétek meg ott, a honnan minden ismeretet merítetek.

Sőt tovább mehetünk és állíthatjuk, hogy az izraelita theologiai fakultás nagybecsű tudományos alkalmat szolgáltatna a keresztény theologia megértésére. Sem az Újtestamentomot, sem a Vulgátát, sem az őskereszténységet, sem a középkori skolasztikusokat nem fogják megérteni soha a mai tudományosság követelte mértékben a talmud és a zsidó bölcsezsékek ismerete nélkül. Luther bibliafordítását sem tudja méltatni senki, ki a középkori zsidó exegétákat nem ismeri. A külföldi keresztény theologusok százszor vallották ezt be és nem egyszer panaszkodtak, hogy a rabbinikus tudományok, melyek a 16. és 17. században oly szép virágzásnak indultak, keresztény körökből kivesznek és nincs hely és alkalom, a hol azokat a szükséges mértékben elsajátíthatnák. Mindazok, kik oly nagyra vannak a műveltséggel és a tudománnyal, szellemi és lelki szegénységi bizonyítványt állítanak ki magukról akkor, midőn a világirodalmi jelentőségű zsidó irodalom elől elzárják a nemzeti tudományosság kapuit. A héber-magyar nyelvhasznítás irodalma és sok egyéb is feldolgozásra vár még. Zunz Lipót, a modern zsidó tudomány megalapítója, századunk első felében azt hirdette, hogy a zsidók politikai és vallási egyenjóságát a zsidó tudomány egyenjogusítása fogja kivívni. Ebben a feltevésben tévedett, de igaza volt abban, hogy az egyenjoguság csak akkor lesz teljes, ha a zsidóságról szóló tudomány is recipiálva lesz. A magyar kormány jogérzetének világtörténeti példáját adná, ha a zsidó theológiát ugyanazokkal a jogokkal ruházná fel, mint a többieket és ezen cselekedetével egyszerűsmin a hazának is szolgálatot tenne.

A zsidókat hazánkban az osztrák magyargyűlölők hatása alatt erősebben támadják ma, mint hajdanában. De ez nem lehet ok arra, hogy a zsidók irányában a jogegyenlőség elvét megsértsek, nehogy az agitáció nagyobb méreteket öltjön. Ez ferde okoskodás. Sokkal nagyobb tápot ad az agitációnak az államhatalom a jogegyenlőséget sértő egyetlenegy tényével, mint száz néppárti gyűlés. Ilyen tényekből tanulja el az ország

népe, hogy a zsidó nem egyenjogú polgár. Ha a zsidóval szemben lehet egy kivételt tenni, akkor százat is lehet — így okoskodnak az emberek. A jámbor klerikálisoknak pedig, kik máris ellenzik, hogy az izraelita vallás a papképzés terén más vallásokkal egyenlő jogokban részesüljön, megszívlelésre ajánlunk egy erkölcsi tételt, melyet magasztos theológiájuk nem ismer és a mely a talmud nyelvén így hangzik: »Az ember legyen inkább elnyomott, mint elnyomó.«

Budapest.

Dr. BLAU LAJOS.

A VALLÁSOSSÁG STATISZTIKÁJA.

Mindenki tudja, hogy körünk klerikális vonása daczára egy cseppet sem jámbor. Az emberek jámborsága abból áll, hogy a jámborságot másoktól követelik. De e jámbortalanság fokát senkisé sem tudja pontosan megmondani, pedig statisztikával dolgozó körünkben ennek megállapítása nem tartozik a lehetetlenségek közé. A belső vallásosság, a szív és lélek jámborsága, természetesen nem lehet a statisztika tárgya, de a vallásosság külső megnyilatkozása igen. És minthogy társadalmunkban a vallásos gyakorlat sem jutalommal, sem kárral nincs összekapcsolva, az ily módon nyert statisztika a vallásosság megbízható fokmérője. Ne nevessetek, atyámfiai, meg is mondjuk, hogy körülbelül mi esne statisztikai felvétel alá, sőt részben már is létezik ilyen statisztika. A hitközségek most is megállapítják, hogy hány fiatal pár nem jelentkezett egyházi esketésre, hány újszülött fiu nem vétetett fel Ábrahám szövetségébe. Az állami anyakönyvi hivatalokból pontosan tudjuk, hány vegyes házasság kötöttet; azt is tudjuk, hányan tértek ki. A jámborság egyik fokmérőjéül tekinthető a fokozott hitoktatás is. Erről is léteznek megbízható adatok a talmud-tórák, héber iskolák stb. kimutatásaiban. Ebbe a körbe tartozik a jótékonyosság is, a melynél azonban nemcsak az adományok, hanem az adakozók mennyisége is figyelembe veendő. Nem gondoltak azonban még arra, hogy a templomlátogatásról készítsenek számszerű adatokat, melyek a zsidó lakosság összességével volnának egybevetendők. Eddigél csak azt konstataáltak meglegegedéssel, hogy a tem-

plom nem volt üres. Ha a fővárosban 500 látogató van a templomban, csodálkoznak a nagy város jámborságán. Az otthon maradt 25,000 nem fáj senkinek. Lehetne a figyelmet egyéb intézményekre is kiterjeszteni, melyeknél a szempontok maguktól kínálkoznak. Javaslatunk, hogy a vallásosság fokát és minőségét ne bizonytalan benyomások, hanem számszerű adatok alapján határozzuk meg, furcsának tűnik fel, de a statisztika körébe tartozó legtöbb tárgy első felvétele szintén furcsának és lehetetlennek tartott. Az ilyen tanulmányozás kétségtelenül biztosabb eszközöket szolgáltatna a kikutatott bajok elhárítására, mint a most divatozó kapkodás. A száraz, de biztos tények a zsidóság lelkiületébe oly fénysugárt vetnének, melynek világosságánál sok mindenfélét meg lehetne pillantani. A vallás-erkölcsi statisztika nézetünk szerint a zsidóság védelmére is szolgáltatna adatokat. Csak röviden vetjük ide az eszmét, a melyről, úgy hisszük, érdemes gondolkozni.

DEUTSCH SÁMUEL JUBILEUMA.

A pesti izr. hitközség elnökhelyettese és kultuszelőjárója f. év június hó 3-án, Sabuóth napján ünnepelte 70. születésnapját, a melyen a lelkes és tevékeny férfit számosan üdvözölték. A hitközség előljárósága nevében *Kohner Zsigmond* elnök, a kultusz-ügyosztály nevében *Adler Gyula*, a rabbiság nevében *Pollák Lajos*, a siketnémák intézetének vezérő-bizottsága nevében *dr. Kohn Sámuel*, a hitközségi hivatalnokok nevében *dr. Kayserling M.*, a fuárvaház nevében *dr. Deutsch Ernő* és *Csajági Béla* igazgató, az orsz. izr. tanítóképző nevében *dr. Bánóczi J.* igazgató, a község iskolái nevében *Halász N.* és *Stern Á.* igazgatók, a hitoktatók nevében *Schön D.* köszöntötte a jubilánst. Az ünnep után tiszteleggett az orsz. rabbiképző-intézet tanári kara, melynek nevében *Bloch M.* elnök méltatta *Deutsch Sámuel*-nek, mint a rabbiképző vezérő-bizottsága tagjának, érdemeit. A felsoroltakon kívül számos küldöttség mutatta be az ünnepeltnek hódolatát, melyek közül kiemelkedően feliratokban és emléktárgyakban rögzítették meg a nap jelentőségét. A hitközség a maga egészében az ünnepi istentiszteleten fejezte ki érzelmeit, midőn helyét feldisznította és a tóra elé

hivatta. E számos körre kiterjedő ünneplés Deutsch Sámuel széleskörű és sokoldalú tevékenységének hű tükré. A jeles férfi érdemeit a leghivatottabb toll ecseteli ama feliratban, melyet Kohner Zsigmond elnök a hitközség nevében nyújtott át. Oly férfi szól ebben a pesti hitközség elnökhelyetteséről, ki működését nemcsak közről látta, hanem egy negyedszázad óta első munkatársa is volt. A legmértőbben óhajtván ecsetelni a fáradhatatlan előjáró érdemeit, szó szerint közöljük az említett ünnepi iratot, a mely így szól:

Mélyen tisztelt Előjáró úr!

Azon örömnapp, melyet becses családja Nagyságod születésének hetvenedik évfordulójával ünnepel, nemcsak szűkebb családi körének és barátainak, hanem a szó igaz értelmében egész hitközségünknek is ünnepe.

Méltán tekinthetjük e családi ünnepet a hitközség örömnapijának. Hiszen Nagyságod legifjabb kora óta ernyedetlen munka közt lefolyt életének komoly törekvése családi köré és felekezetünk között egyenlő szeretettel osztott meg, mindkét téren fénylő mintaképét mutatva be a felekezetünk hagyományaihoz és öröklött erényeihez hű zsidó gyermeknek, testvérnek, családapának, rokonnak és hitközségi tagnak.

Ez ünnep, mely mintegy jelképesen, szent tóránk kinyilatkoztatása emlékünnepeivel esik egybe, különösen nekünk nyújt alkalmat hálás elismeréssel megemlékezni mindazon nagy érdemeiről, melyeket egy emberöltő alatt hitközségünk anyagi és szellemi javának előmozdítása körül szerzett.

Felekezeti feladataink iránti lelkesedése kora ifjúsága éveiben gyökerezik. Szent tóránk emlőin táplálkozva, a felekezeti élet körében az emberszeretet művei vonzották, midőn már ifjú éveiben a Szent-Egylet előjáróságában mint az egyesület emberbaráti feladatainak hű munkatársa érvényesítette buzgóságát. Majd 1861-ben hitfelei bizalma a hitközségnek nyomán alakult képviselő-testületébe hitta meg, melynek kebelében csakhamar felismerték azon jelentékeny szellemi erőt, melyet Ön közügyeink terén képvisel. 1865-ben már mint az előjáróság tagját, különösen mint a szertartási ügyosztály előjáróját találjuk, mely tiszttségét azóta csekély félbeszakítással mind e mai napig tölti be.

Azon negyedfél évtized, hogy Nagyságod istentiszteleti intézményeink élén áll, hitközségünk történetének évilapjain emlékezetes korszakként leszen följegyezve.

Minden törekvése oda irányult, hogy e szent ügyeinket hagyományaink szellemében ápolja és fejlessze, hogy a vezetésére bízott intézmények által hűveink, fájdalom, sokszor ellankadó kapcsolatát azon fenséges és szívhezszóló eszközökkel küzdje le, melyeket Izrael templomai és vallásos szokásai az Istenhez felemelkedni óhajtó hűveknek ősidők óta nyújtanak.

Hálásan ismerjük el, hogy híven az életét jellemző kegyelethez, nem engedte kárba veszni azon kincseket, melyek hagyományunk aranybányaiban kimeríthetetlenül vannak felhalmozva azok számára, kik valódi lelki épülésre és felocsudásra áhitoznak.

S Nagyságod munkája nem merült ki sokoldalú feladataiban azon fontos tisztségnek, melyet hitközségünk annyi megnyugvással és bizalommal évtizedeken át Önre ruházott.

Hitközségünk egyéb feladatai is legbuzgóbb ápolójukat ismerik Nagyságodban. Azon intézményeken túl, melyeknek, mint az »Izraelita siketnémák országos intézeté«-nek felállításaiban és szervezésében a boldogemlékü alapító rendelkezése értelmében nagy része volt és melynek, mint a vezérő-bizottság elnöke, keletkezése óta élén áll, nincsen a jótékony és közművelődés ügyének szentelt hajlékunk, melynek gondját ne viselte volna. Mennyit köszönnék kórházaink, mennyit fiarvázaink nemes buzgalmának!

Mily kitartó erélyességgel vitte keresztül hitközségünk és Szent-Egyletünk nyugdíj-intézetének ujjaalakítását és szervezését! Mily nemesen fáradozott iskolaügyünk érdekében, nemcsak azon külső átmenet eszközése körül, mely által oktató intézeteink működése terjedelemben megnövekedett, régi, elégtelen hajlékaikból diszes házaikba vonulhattak, hanem azon főtörekvés előmozdításában is, hogy tanintézeteink a zsidó szellem plántakertjei legyenek serdülő ifjúságunk számára.

A zsidó oktatás ügye Nagyságodban egyik támasztó oszlopát tiszteli.

Számos éven át buzgón vitte ügyeit a Talmud-Tóra

egyletnek, melynek kegyeletes hivatása volt, hogy egy általa fenntartott tanintézetrel a zsidó tanulmányokat istápolja érettebb ifjúságunk körében és lelkesen működött közre abban, hogy korunk igényeihez képest ez egylet önvállalta feladatát maga a hitközség ismerje megének.

Hitközségünk szellemi érdekei mellett az egész hosszú időn át serény munkával buzgólkodott anyagi és közigazgatási ügyeinkért, különösen oly időben, midőn hitközségi kormányzatunk ezen közének rendezése erőlyes kezekre szorult, férfiakra, kik nem kimélve fáradságot és nem rettenvén vissza idejük és erejük feláldozásától, tehetségüket a hitközség önzetlen szolgálatának állítják rendelkezésére.

S ezekkel nem óhajtottuk kimeríteni azon érdemek sorozatát, melyek Nagyságod előljárói működését a hitközség körében emlékeztetessé teszik. Nehéz volna ily feladatnak ez üdvözlő irat keretében megfelelni, melyben hálásan icézzük fel csak legfőbb vonalait azon törekvésnek, mely Nagyságodat eredményekben dús hitközségi tevékenységében vezérelte és vezérli.

E törekvésben egy eszme domborodik ki: ősi hagyományaink tisztelete, azoknak kegyeletes ápolása intézményeinkben és sértetlen átszarmaztatása a serdülő nemzedékre.

S midőn hitközségünk, hálás érzelmeinek maradandó kifejezést adandó, intézményei körében illő emlékekkel óhajtja megörökíteni Nagyságod kegyeletes tevékenységét, saját hajlamainak úgy véltünk megfelelni, hogy a legközelebbi közgyűlés elé terjesztjük válaszmányunk azon határozatát, mely szerint tizezer koronával *Deutsch Sámuel-alapítványt* alkotunk azon célra, hogy e tőke négy egyenlő részre felosztott kamataiból évenként legújabb oktatási intézményünk, a hitközség polgári leányiskolája négy szegénysorsu, iparkodó tanulóját, kik egyrészt a *vallásos*, másrészt a hazai irodalmi és történelmi tanulmányokban jeleskednek, jutalomdíjakkal tüntessük ki, melyeknek adományozása élethossziglan Nagyságodat illeti.

Fogadja Nagyságod ez alapítványt, mint a hitközség hálájának és hí ragaszkodásának jelét.

Midőn Önt és családját e jelentőséges örömnapi alkalomával őszinte szívvel üdvözljük, kérjük a Mindenhatót, hogy hosszúra nyujtsa Nagyságod életnapjait, hogy még sok éven

át diszére válhassék azon ügynek, melynek szolgálata oly szép tartalmát képezi életének.

E kíváratok kíséretében fogadja végül baráti tiszteletünk és ragaszkodásunk kifejezését.

Budapesten, 1900. június hó 1-én.

*A Pesti izr. hitközség előljárósága
és válaszmánya.*

TÁRSADALMI SZEMLE.

A kűtfőkben közöljük a vallás és közoktatásügyi miniszteriumnak a budapesti autonóm orthodox Chevra Kadisa ügyében kiadott rendeletét, a mely a nevezett egylet üzérkedő törekvéseinek utját vágja. Az orth. Ch. K., a mely megalakulásakor maga kijelentette, hogy csak tagjait akarja eltemetni és ehhez az intézkedéshez hozzájárult, halottakat vidékre szállítani, nem tagokat temetni, vagy legalább náluk halotti szertartásokat végezni akar: mi ezélből? Az ingyenes temetésekre, melyek az összes esetek többségét teszik ki, nem pályázott: miért nem? A szegény halottakat a főváros köteles eltemetni. Ezt a terhet a zsidó halottaknál a pesti izr. Ch. K. leveszi a főváros vállairól és a főváros tanácsa egy tanácsnok javaslatára mégis hozzájárult ahhoz, hogy az orth. Ch. K. jog- és hatásköre kitágítassék, miáltal a régi Ch. K. működése megbéníttatnék, úgy hogy esetleg az ingyen temetések egy részét a fővárosra volna kénytelen áthárítani. Mi ez eljárás oka? Egyébiránt ez tipikus eset. A hazai orthodoxia, ha saját érdekéről van szó, nem ismer semmiféle igazságot. A zöme ma époly haraggal van eltelve a »neológok« iránt, mint 30 év előtt és minden perczen kész rombolni, még akkor is, ha ebből semmiféle anyagi vagy erkölcsi haszna nincs is. Ezt végre meg kell tanulni és e szerint berendezkedni: si vis pacem, para bellum.

*

A román zsidók helyzete a román kormány embertelen eljárása folytán egyre türhetetlenebb lesz és a kivándorlás, az egyetlen menedékeszköz, ijesztő mértéket ölt. Ijesztő nemcsak

a kivándorlók nyomora, hanem Románia szempontjából is, a mely legmunkásabb és legjózanabb népelemétől fosztja meg önmagát. Tudvalevő dolog, hogy Bukarestben a hivatalnokok nem zsidók, de a munka jó részét még a hivatalokban is zsidók végzik. Képzeltető már most, hogy a polgári munkában milyen deficit fog beállani, ha a zsidó románok zöme megkapja az utlevelet azon reverzális fejében, hogy lemond a visszatérés jogáról. Az üldözés az országot markukban tartó tunya és romlott bojárok műve, mert az oláh nép, a mely maga is el van nyomva és nyomorban sinlődik, nem türelmetlen és nem a zsidóban, hanem a zsarnok nemességben látja nyomorának okozóját. És ebben a körülményben rejlik a most elkövetett bűn jövőbeli büntetése: a martalékul dobott zsidók után következnek majd az igazi bűnösök — a bojárok. Ők is elmondhatják majd: »Die Geister, die ich rief, werde ich nun nicht los«.

*

A czionizmus, a mely az üldözött zsidók közt termékeny talajra esett, a szerencsétlen vezetés folytán egyre veszít hódító erejéből. A gazdag hitrokonokat az egyik vezér az egész világ színe előtt nagy parádé közben oly vehemensül és részben alaptalanul támadta, hogy ezek között egy sem akad, a ki a mozgalmat támogatja. Ennek a körülménynek tudható be, hogy a czionista bank alapítása sehogysem akar sikerülni. A czionizmus vezetői hirlapírók, kik a papiroson nagyon bölcsek, de a gyakorlatban képteleneknek bizonyulnak. Csak sajnálni tudjuk a sok baklövést, mert a czionizmusban életrevaló eszmék kompromittáltak, a melyekre a zsidóságnak még szüksége lesz.

*

Kerületi elnökök gyűlése. Az országos iroda elnöksége május hó 16-án a kerületi elnökökhöz következő átiratot intézte:

»Hivatkozással a folyó évi márczius hó 6-án 22532. sz. a. kelt átiratunkra, tisztelettel tudatjuk, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságával visszaérkezése óta volt alkalmunk felekezeti autonomiánk ügyében értekezni. Tekintettel ő nagyméltóságának sokoldalú elfoglaltságára, nem várhatjuk ugyan, hogy szervezeti ügyünk végleges sza-

bályozását ez időben eszközölje, de bizhatunk ő exczellenciájának ügyünk iránt táplált jóakarataban, valamint abban is, hogy a miniszter úr a kilátásba helyezett »ideiglenes intézkedések« megtétele iránt megindított tárgyalásoknak az elutazásával megszakított fonalát ismét felveszi s befejezésre juttatja. Minthogy tehát ez időben a kerületi elnökök összejövetelétől szervezeti ügyünk előbbrevitelét nem várhatjuk, abban a véleményben vagyunk, hogy a »kerületi elnökök gyűlése« ez évben csak az őszi ünnepek után lenne megtartandó, kivéve azt az esetet, ha a miniszter úr ő nagyméltóságának netáni rendelkezése korábbi összejövetelünket szükségessé tenné. Ha igen t. Elnök úr véleményünket elfogadhatónak nem találná, kérjük becses nézetének mielőbbi nyilváníttatását. Mint mindig, most is a többség akaratát teljesíteni fogjuk. Végül megjegyezzük, hogy az elnök uraknak szívesen adunk részletes felvilágosításokat, ha alkalmilag, a mikor a fővárosban járnak, bennünket nagybecsű látogatásukkal megtisztelnak«.

Egyben megemlítjük, hogy a hatodik izraelita községkerület előljárósága Schweiger Márton elnök meghívása folytán f. hó 14-én ülést tartott, melyen jelen voltak: dr. Chorin Ferencz, Kohnér Zsigmond, dr. Mezei Mór, dr. Mezey Ferencz, dr. Simon József és Tenczer Pál. Az elnökség jelentésének meghallgatása után a képviselő-testületi évi gyűlés határidejének és napirendjének megállapítása fölött folyt a tanácskozás. Minthogy a községkerület képviselőtestületének évi ülését rendszerint a kerületi elnökök gyűlése előzi meg, ez évben pedig a kerületi elnökök csak szeptember vagy október havában fognak ülésezni, a kerületi előljáróság abban állapodott meg, hogy a képviselőtestületet csak az őszi ünnepek után fogja rendes évi ülésre egybehívni. Az egységes hittani tanterv kidolgozására kiküldött bizottság munkáját elkészítette, a mely június hó 12-én a bizottság által tárgyalatott és el is fogadtatott. A képviselőtestület majd ezt is tárgyalhatja.

*

Az angol állam 25 millió márkát követel illeték czimen a Hirsch báró alapítványból a Jewish Colonisation Associationtól. A társulat hivatkozott arra, hogy az illetéket részben

Franciaország, részben Ausztria levonta már és sok egyéb okra. Mind nem használt. A társulat az elsőfoku bíróságnál per-vesztés lett. Tegyük föl, hisz föltenni mindent lehet, hogy a keresztényeket Chinában úgy üldöznék, mint a zsidókat Oroszországban és hogy egy keresztény emberbarát milliós vagyónából még életében társulatot alapított volna az embertelenül sanyargatottak kitelepítésére és halála után a leggazdagabb állam, melynek polgára sem volt, ebből a segélyösszegeből 25 millió márkát követelne magának, mit szólna ehhez a művelt Európa? Talán a vezércikknek kiszédése újabb 25 milliót nyelne el. A szegény zsidó szájából az alamizsnakereset is ki lehet venni. Dél-Afrikában sok pénz kell.

*

A Hivatalos Közlöny f. évi június 10-iki számában olvassuk a budapesti egyetemi tanárok fizetésének és tandíj-jutalékának a szabályozását. E szerint a nyilvános rendes tanárok fizetése 6000 korona, lakáspénzük pedig 1600 korona; a ny. rendkívüli tanárok 4000 korona fizetést s 1200 korona lakáspénzt kapnak. A rendes tanárok öt 800 koronás, a rk. tanárok pedig öt 400 koronás évtödös pótlékot kapnak. A rendes tanárok lakáspénze a 3-ik korpótlékkal együtt 2000 koronára emelkedik. A tandíjakból évenként a hittudományi kar két legöregebb tanára 3200 s a többi 1600 koronát kap.

Ebből konstatálhatjuk, hogy szép és drága fővárosunkban a katolikus theologia rendes tanára legalább kétszer annyit ér, mint a zsidó theologia rendes tanára. Számokban szólva, a kettő úgy viszonylik egymáshoz, mint 13,600 : 6200 vagyis 68 : 31; mikor nyugdíjba mennek, akkor úgy viszonylanak egymáshoz, mint 2 : 1. Minthogy az izr. iskolaalapot is az állam kezeli és minthogy az izr. vallás is a bevételek közé tartozik, e matematikai probléma megfejtését csakis a két tanerő előadó, tudományos és irodalmi képességeinek aránytalanságában lehet keresni. Föltétlen dicsőret illeti meg a közoktatásügyi kormányt, különösen jelenlegi vezetőjét, hogy az összes tanerők javadalmazását, a legalsóbbtól a legfelsőbbig, a néptanítótól az egyetemi tanárig, emelte és gondoskodását felekezeti iskolákra is kiterjesztette. Ebbeli tevékenységében kizárólag a zsidó theológusoknál statuált kivételt.

*

Az egyetem lépcsőházában a disztítésre szolgáló gipsz-czimerekről néhány kereszt hiányzott, melyeket két tisztogatótót asszony szerint egy fiatal ember botjával ütött le, míg egy másik vigyázni látszott. A tót asszonyok oly mélyen gondolkoztak, mint egy nyomozó rendőrkapitány, de mindaddig nem szóltak, míg nem kérdezték őket. Két festő, a ki az egyetem lépcsőházának feldisztítésén dolgozott, azon nézetten volt, hogy a kereszték, gyöngén lévén odaillesztve, maguk is leeshettek, a mi már azelőtt is megtörtént.

Ki tudja, hogy történt? Eddig a hivatalos vizsgálat sem tudja. De azt az egyet már tudjuk, hogy szemérmatosan és szemérmetlenül megindult a hajsza a zsidók ellen. Az átszurt ostya, melynél nem az ostya, hanem a zsidók véreztek a közép-korban, újra feltámadt a gipszkereszteken elkövetett rituális gyilkosságban. Ma-holnap az ázsiai pestist is a zsidók nyakába fogják varrni. Ugyanazzal a joggal, a melylyel a kereszt leve-rését. Csodálatos, hogy az egész ügyről először a klerikálisok szereztek tudomást és képviselőházi interpelláció alakjában hozták a világ tudomására. A kultuszminiszter, Wlassics Gyula, néhány hét múlva (június 12-én) talpraesett beszédben bélyegezte meg azt az eljárást, hogy az eltűnt kereszték a felekezeti béke megzavarására használtassanak fel. Heteken át azonban vigan folyt a gyújtogatás protestánsok és zsidók ellen. A zsidók letörték a keresztet: a farkas és bárány meséje.

*

Lamprecht K., nagynevű német történész, kis füzetet adott kие ezímen: »Die kulturhistorische Methode«, melyben ennek az új módszernek lényegét és más módszerekhez való viszonyát fejtegeti, a mi a zsidó történetírás szempontjából is figyelemre méltó. De nem ezért említjük e helyen, hanem azért, mert az új módszer feltalálója értekezésének több helyén gondosan kerüli a zsidó szót, a hol a népek és a vallás jelentőségéről van szó. Egy helyen, a hol az ismert gondolatot említi, hogy a görögök a művészet, a rómaiak a jog, a zsidók a vallás népe, ezt az utóbbit »stb.«-vel helyettesíti. A zsidók mindig a régi módszer szerint traktáltak.

*

Dr. Goldberg Rafáel, budai rabbi, hosszas szenvedés után június hó 22-én éjjel 60 éves korában meghalt. A jámbor férfiú, ki Pápán született, jesivákat látogatott és a boroszlói szemináriumon végezte tanulmányait, egyszerű és buzgó rabbi volt, ki 30 évi működése alatt hitközsége és a hitoktatás felvirágzása körül érdemeket szerzett magának. Hitoktató tevékenységének gyümölcse egy kis zsidó történet, mely több kiadást ért. Jóságával és kedvességével minden ügyet simán bonyolított le. Az orsz. rabbiképző-intézetnek nagy barátja volt és néhány év óta vezérő bizottságában is helyet foglalt.

זכר צדיק לברכה

*

Nem első eset, hogy nem zsidó hatóság a zsidó hitoktatás ügyébe beleártja magát. Ez a törekvés régi, csak alakja változik időről-időre. Bele szóltak már a hit, az erkölcs, a politika stb. nevében, most pedig a paedagogia nevében. A keresztény hitoktatás noli me tangere; a jogegyenlőség folytán a zsidó hitoktatás is noli me tangere. Egy pont van azonban, melyre nézve a zsidó hitoktatás szembeötlően különbözik a többitől: ez a héber nyelv tanítása. Ez a pont az, melyből ki lehet emelni sarkából. De milyen címen? Azon a címen, hogy ez nem tartozik a valláshoz. Hiszen a keresztény pap nem tanít hébert! Nálunk az iskolákban már nagyon keveset tanítanak, de azért még most is túlterhelésről énekel minden paedagógus. A héber tehát túlterhelés. Vannak azután hitrokonok is, kik az ilyen alakoskodó beavatkozásnak felülnek. A meggyőződést mindenki tisztelni kell, és mindenkinek jogában áll meggyőződését az illetékes fórum előtt érvényre juttatni. De megbocsáthatatlan az, ha hitrokonok hitoktatásunk ügyét nem zsidó fórum által akarják irányíttatni, a mint ez fővárosunkban történt. A régi időben az ilyesmi árulás számba ment.

*

Dr. Kaufmann Dávid elhunyt nagy tudósunknak özvegye Gomperz Irma úrhölgy, díszes síremléket állíttatott, mely június 24-én lett rendeltetésének átadva. A kegyeletes ünnepély nagyszámú előkelő közönség jelenlétében folyt le. A megboldogult mester családján és az orsz. rabbiképző-intézet tanárain és

növendékein kívül jelen voltak a pesti izr. hitközség és Chevra Kadisa képviselői és Kaufmann Dávid számos barátja és tisztelője. Dr. Rosenthal F., boroszlói rabbi, az elhunyt sógora, megható beszédben ecsetelte a család és a zsidóság veszteségét. Az orsz. rabbiképző-intézet kegyeletét Blumgrund N. hallgató tolmácsolta, ki különösen a nagy mester tanítványainak örök háláját és szeretetét juttatta kifejezésre érzelmes szavaiban. Dr. Kohn Sámuel rabbi a szokásos Kaddist mondta el, Lazarus főkántor pedig a liturgiai részeket énekelte. A kegyeletes ünnepély a közönséget mélyen meghatotta.

TUDOMÁNY.

SALAMON B. SÁMUEL GURGĀNGBÓL
(URGENDZSBÓL).¹⁾

Szótárunk szerzőjének nevét, hazáját és korát csak abból az utóiratból ismerjük, mely a pétervári kézirat végén olvasható.²⁾ Az egész nagy munkában a legkisebb adat vagy célzás sem található életének körülményeire. Biztosnak vehetjük, hogy hazája az a város volt, melyben 1339-ben Tammúz újholdján befejezte szótárát. E város *Gurgāng*, arabul *Gurgānija*, törökül Urgends. A tizedik század végén *Almakdiszi* (Almukdadaszi) arab geographus mint *Chwārizm* (vagy Chāh-reznu) tartomány chorászáni (azaz Oxuson) inneni részének fővárosát említi.³⁾ Még mai napon Urgendsz (vagy Urgundzs) *Chiva* khánságnak (amint utóbb nevezték Chwārizmot), orosz Turkesztánban, legnagyobb városa, és kedvező fekvésénél fogva Chiva mindazon kereskedőinek lakóhelye, a kik Oroszországba, Perzsiába és Afghanisztánba kereskedelmet űznek. A. v. *Kremer* a khalifák birodalmának egyes tartományai leírásában azon tartományról, melyben Gurgāng van, ezt írja: ⁴⁾ »Onnan leginkább pamut- és gyapjuszöveteket vittek ki. A lakosokat nagyon jómóduaknak mondták. Istachry szerint saját (keleti török) nyelvük volt. Az ország sem ezüstöt, sem aranyat nem

termelt, és egész gazdagságuk a török törzsekkel folytatott kereskedelmi forgalmon alapult.« E leírás, mely valószínűleg a Salamon b. Sámuel korára nézve is érvényes, szótárának egy különösen kiemelkedő tulajdonságát teszi érthetővé; a *realdiáknak*, az ipar legkülönbébb termékeinek, a kereskedelem tárgyainak azon ismeretét, mely benne nyilvánul. A *török* nyelv ismerete is, melyet Salamon b. Sámuel mutat és mely perzsa szókincsére is gyakorol befolyást, könnyen magyarázható a Chwārizmbeliek nyelvét és a török törzsekkel való érintkezésüket illető adatból. Ő maga *perzsául* beszélt mint anyanyelvén és bátran föltehetjük, hogy Gurgāngban élt egy *perzsa nyelvű zsidó* község, ámbár erre nézve semmi más adat nem létezik.¹ Azon tény, hogy S. b. S. oly munka megírására vállalkozott, mint a milyen az ő szótára, és azt be is fejezte, bizonyára következtetést enged azon közönségnek, melynek e munkát írta, miveltségi fokára és szellemi érdeklődésére.²⁾ Chwārizm akkor Tsagatái khánsághoz tartozott, a Dzsingizkán által megalapított nagy *mongol* birodalom egy részéhez; és a vallásos türelmesség azon alapelvei, melyeket a mongol uralkodók követtek, alkalmasint ezen országok zsidó lakosságának is javára váltak.³⁾ A zavargások és háborúk, melyek a XIII. és XIV. században elég sokszor pusztítgat-

¹⁾ *Tudélai Benjamin* (ed. Asher, p. 82, I. II. köt. 169. l.). Chiwának, Chvārizm másik fővárosának nevét így írja: *ניבח*; azt mondja, hogy 8000 zsidó lakik ott. Ehez a következő megjegyzést fűzi: *ואתה העיר ארץ כחורה* באים אליה בסחורה מכל לשונות הגוים והיא ארץ רחבת ידים. Ez igen jól össze Kremer adataival.

²⁾ *Maimuni* a luneli községhez írt levelében (Óczar Nechmad II, 4; Kobez II, 44 a) ezt mondja: *בית ישימאל קרין תורה* ובני העלנים שהם ברת ישימאל קרין תורה. Graetz (Gesch. d. Juden VI 3, 325) így fordítja ezt: »Diejenigen, welcher unter den Türken und Tataren wohnen, haben nur die Bibel und leben nach ihr allein«. Mint S. b. S. szótára mutatja, megváltoztak ott a viszonyok a Maimuni utáni első század alatt.

³⁾ L. Vámbéry, *Geschichte Bochara's*, I, 156. i. j.: »Es wird behauptet, die Juden wären von diesen Privilegien — t. i. a papok adómentességéből — ausgenommen gewesen; doch scheint mir dies nur eine Erfindung der mohammedanischen Schriftsteller zu sein, denen bekanntlich die Juden mehr als alles verhasst waren, denn dass die mongolischen Herrscher China's und Persiens in Religionssachen volle Toleranz pflegten, ist zur Genüge bekannt.« — Emlékeztetek még *Resüdeddünnre*, a persa-mongol uralkodók híres vezírjére és történetírójára, a kit zsidó

¹⁾ »Egy héber-perzsa szótár a tizennegyedik századból« cz. sajtó alatt levő művem II. fejezete.

²⁾ וכתב העבר הצעיר הבוטח בעזרת אל שלמה בר הרב רב' שמואל וליהיה נסתים זה ספר אגרון ופתרון כל דבר בתרין בשבא דתוא ראש חדש תמוז לטובה רמו בשנת א'תרינ'א למנין שטרות בעיר גורגאנג.

³⁾ *Sprenger*, Die Post- und Reiserouten des Orients (Leipzig, 1864.), 32. lap.

⁴⁾ *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen* I, 330.

ták Trasoxaniát,¹⁾ szerzőnk szűkebb hazájának jólétét valószínűleg nem tették tönkre végképen; S. b. S. művét pedig egy békés korszak emlékének tekinthetjük, a melyben egy tudós író nyugalmat talált ily dolgozatra és melyben olyanok is akadtak, kiknek kívánságát teljesítette vele.

Egyetlenegyszer talál alkalmat S. b. S., hogy személyes tapasztalatról beszéljen, melyet eredeti módon használ föl egy bibliai helynek értelmezésére. A חמני (Ezek. 8, 14) szóról való cikkében ezt írja: »E szó bálványt jelent. Van bálványtemplom, melybe oly asszony megy, ki nem leszen várandóssá, és ott sír a bálvány előtt, a papok pedig valami büvös szertartást végeznek, és a nő várandóssá lesz; a mint ezt Jugúrban és Chatájban láttam.«²⁾ Jugúr és Chatáj az *ujjúrok* és *chatárok* országa, a bálványtemplom pedig, melyről beszél S. b. S., egy *buddhista* szentély; mert a papot jelentő kifejezés, melyet itt használ (*tünán*, egyes sz.: *tün*) ugyanaz, melylyel — *Residdinnek*, S. b. S. idősebb kortársának tanúsága szerint³⁾ — az *ujjúrok* nyelvén a lámákat, Buddha tisztelőit jelölik. Asszonyok, kik sirva imádkoztak gyermekáldásért és kik ebben a Buddha papjainak büvészeite által részesülnek, Salamon b. Sámuel Jechezkel próféta látomására emlékeztették, és e szavakat: חמני מכות את החמני így értette: asszonyok, kik sirva könyörögnek Tammúzhhoz. Valószínűleg a Buddha-templomokban az erkölcselenség székhelyeit ismerte meg. Erre egy bibliai kifejezésnek, חמני (Jes. 17, 8) szónak magyarázatánál is utal, melyet alkalmasint חמם igének (Jes. 57, 5-ben talált) értelméből származtatott. חמן cikkben ezt írja: »E szó bálványtemplomot jelent, melyben paráználkodnak. Minden asszony, ki nem kap gyermeket, oda megy és várandóssá lesz; azt mondják, hogy a bálvány adott neki egy gyermeket; a mint Chatájban

származása nem akadályozott meg abban, hogy a legmagasabb állami hivatalokba jusson. L. Hammer-Purgstall, Geschichte der Ilchane, II, 80; Yule, Cathay and the way thither, 254. I.

¹⁾ Gurgandzs városának 1272-ben történt kifosztását említi Hammer-Purgstall, i. m. I, 272.

²⁾ חמני נאם בות מכות את החמני בות כחמני חמני (אבישתן) (A¹)
נה מי שווד אן נאי מווד ופיש בות מינידי ותוינאן נאדוי מיכונד ואוישתן
(אבישתן) (A²) מישוד חמני כי [דר] נור ופיש דידים.

³⁾ Idézi Vuller, I, 484, a.

és Jugúrban történik.⁴⁾ De azon targumszót, melylyel חמני az id. helyen fordítottatott, חמני-t másképen magyarázza S. b. S.; nem bálványtemplomot jelent, hanem »Nimród bálványképeit, melyeket Chatájban és Jugúrban imádnak; csengettyűik vannak.«⁵⁾ E szerint az *ujjúrok* és *chatárok* *Buddhatemplomai*-ban levő bálványokat *Nimród* bálványainak mondja. Miképen jutott e föltevéshez, azt még nagy valószínűséggel gyaníthatjuk. Az ind. vallásalapítónak alakja, a kiről alkalmasint homályos tudomása volt, egybefolyt tudatában a bibliai Nimród alakjával. Mert ez utóbbiban agádai tételek és a név etymológiája alapján az Istentől elpártolt pogány vallás alapítóját látta.⁶⁾ Nimród azonkívül Kúsnak fia (Gen. 10, 8), Kús pedig szerzőnk fölfogásában a Jer. 13, 23-ra való targum szerint nem más mint *India*.⁴⁾ Így nem volt nehéz, Nimród, Kús fiát, azonosítani India fiával, Buddhával és ez utóbbinak templomában fölismeri Nimród bálványképeit. E képeknek *csengettyűit*, melyeket külön említ, kiválóan jellemzőknek találhatta. Mert a Jesája 18, 1-ben említett országot úgy magyarázza, hogy ez Jugúr és Chatáj, a csengettyűk országa צלצל magyarázza Zsolt. 150, 3 szerint).⁵⁾ Valószínűleg ezt az adatot »Kús folyóin túl« szintén az említett fölfogás szerint úgy értette, hogy az annyit tesz, mint India folyóin túl, azaz északra tőlük. Mert a keleti Turkesztán, a hol — délre a Thian-Shantól, a mennyei hegységtől — keresni kell az *ujjúrok* és *chatárok* azon országát, melyről S. b. S. beszél, az Industól és mellékfolyóitól északra fekszik.

Midőn az *ujjúrok* és *chatárok* országában tartózkodott,⁶⁾

חמני בות כרה אלדי ינו פיה ודר וני כי בצה נח אורד אנא רוד
אוישתן שווד וניוד כי בות וירא בצה דאד, חמני כה דר כמאי וניוד בוד (חמני)
חמני שווד וניוד כי בות וירא בצה דאד, חמני כה דר כמאי וניוד בוד (חמני)
ני יקלון אלדי יצאנו (חמני)
אבישתן

⁴⁾ בותחאי נמרוך כי דר כמאי וניוד מי פרסתנד גיס דארנד

⁵⁾ עיל יש שמרד והמרוד חמני בויי V. 6. Érábin 53a; Peszáchim 94b.

⁶⁾ כוש יי הודו כוש הגדי: A²; כוש הגדי וי הודו כוש: A¹.

⁷⁾ צלצל כנפים ונעולה נור וכמאי

⁸⁾ E két népnév folytonos összeköttetéséről S. b. Sámuelnél I. cikkemet: Osttürkisches aus einem hebräisch-persischen Wörterbuch,

S. b. S. egy hasznos szerszámmal is megismerkedett, a lopóval. A lopót jelölő misnai szót ugyanis egy török szóval magyarázza, melyet kétségtelenül az ujúgroknál hallott (*jaldamak*), mely azonban nem található a török szótárakban;¹⁾ »ezzel — úgy mond tovább — bort vagy arakat húznak fel a hordóból, a mint az ujúrok és chatájok teszik.«²⁾ A lopó használat, úgy látszik, ismeretlen volt szerzőnk hazájában; talán az iszlám uralma alatt kiszorult onnan a borivás általában. Az ujúgrokról pedig azt jelenti *Resüeddin*, hogy jó bor van az országukban;³⁾ és a keleti Turkesztán lakóiról a XVIII. században egy kínai író azt mondja, hogy nagyon kedvelik a részegítő italt.⁴⁾

Vajjon S. b. S. az ujúrok és chatájok országában tett utazáson kívül más utazásokat tett-e még, azt művéből nem vehetjük ki.⁵⁾ Mert azon román (többször olasz) kifejezéseknek ismerete, melyeket szótárában értékesít,⁶⁾ nem bizonyíthatja, hogy románnyelvű országokban tartózkodott. Néhányat ezen kifejezések közül, mint kimutatható, *Náthán b. Jechiel* és *Rasi* műveiben talált. Másokat európai kereskedőktől tanulhatott, kik Turkesztánba jöttek. Minthogy Rasit csak röviden, mint

Kúnosi és Munkácsi új folyóiratában: Keleti Szemle (Revue Orientale), I. köt., 1. és 2. füzet. Az itt idézett egyes részleteket ott is fejtegetem.

¹⁾ L. Keleti Szemle I, 33.

²⁾ מנתק כסופה ילדמה (אלדמה א) תורכי כמו כונם יין וכמו דופי לזה יא בנני באו (בי א) כשנר או כומב צונאן כי נור וכתא כונר. A lopó második misnai nevét, (Kélim X, 8, itt (כונם), egy külön cikkben is magyarázza és az említett török szóval fordítja. A harmadik kifejezésnek is (דופי, helyesebben: דינוי, l. Érubin 104 a) külön cikk jut, a mely azonban csak a török fordítást tartalmazza (ילדמה תורכי).

³⁾ L. Yule, id. m., 178. l.

⁴⁾ L. Ritter, Erdkunde VII, 402. Ugyanezen kínai író azon italt is említi, melyet a keleti Turkesztán lakói árpából és kölesből készítenek; továbbá egy másik részegítő italt, melyet őrölt kölesből készítenek és melynek *bakssun* a neve. A 2. jegyzetben említett בנני Vullers I, 255 a szerint: potus ex oryza, milio, hordeo, similibus paratus.

⁵⁾ S. b. S. említi egyszer a Babel királyi palotájának romjaiban található, fölíratokkal ellátott téglákat (למלך ez. a.: בעכל יעדנה מצויין בבכל, l. erről Z. D. M. G. LIII. köt. 114. l.); de nem szükséges, hogy ezen adat autopsián alapuljon.

⁶⁾ L. a III. fejezetet.

»franciaországi Salamont«, kitüntető jelző és cím nélkül, idézi, úgy látszik, nem volt tiszta fogalma a nagy kommentátor jelentőségéről és páratalan tekintélyéről. Rasinak csak pentateuchus-kommentárját idézi; de talán talmud-kommentárját is ismerte. A Sámuel könyvének azon névtelen perzsa kommentárja, melyet behatódott értekezésben ismertettem,¹⁾ és mely nagyobbára Rasi kommentárjából származó kivonatokból áll, valószínűleg ugyanabban a korban keletkezett, mint szótárunk, és hazája sem lehetett messze Salamon b. Sámuel hazájától.

Azon zsidó község állapotaira, melyhez tartozott, S. b. S. sehol sem czéloz szótárában. Csak egyszer beszél miniről, azaz hitetlen eretnekekről, akik nem ismerik el azon vallási kötelességet, hogy a tallithba (az imádkozásnál fölveendő rojtos ruhába) teljesen kell beburkolózni. E »hitetleneket«, kik alatt alig kell a karaitákat érteni, a Deut. 22, 12-ben használt נָקָה ige jelentésének fejtegetésével czáfolja meg; ez az ige ugyanis szerinte arra utal, hogy a fejet teljesen be kell burkolni.²⁾ A karaitákat azonosoknak tartja a czaddukéusokkal, mert גִּידוֹק ez. a. ezt a szót így magyarázza: אִישׁ הָקִיָּה. Ellenben מִין alatt különösen a bölcselkedő eretneket érti; mert e szót az arab دهری-dahri-val fordítja, mely tulajdonképen a világ örökkévalóságáról szóló tannak hívét jelenti.³⁾ Ép úgy fordítja אִשְׁקִיקִים-t is, és hozzá teszi még גִּידוֹק, zendik szót is, mely az eretnek perzsa megnevezése. Különös, hogy אִשְׁקִי (Dániel 2, 2.) szerinte philosophust (פִּילֶסּוֹפּ) vagy bűvészt jelent.⁴⁾

¹⁾ L. Z. D. M. G. LI. köt., 392—425.

²⁾ מִין II. és מִנְטָה I. ez. a. L. Héber Füg. III, 2, 19. sz. S. b. S. e szavaival: שְׂדֵה הָאֵל נִעְטָף בּוֹ עַד שֶׁשָּׂמָּה v. G. R. Chananel magyarázatát Moed Katon 24 a-ra, idézi Árákh עֲטָף III. (Kohut VI, 187 b): מִנְטָה שֶׁשָּׂמָּה וְקָפוּ: וְהַשָּׂמָּה בְּמַעֲשֵׂהוּ אוֹ בְּטָלְיָהוּ. Különben a S. b. S. által eretneknek bélyegzett nézet rabbinikus tekintélyeknél is található, kik a beburkolását nem tartják kötelezőnek. L. Túr, Orach Chájim, a 8. fej. elején.

³⁾ A dahritákról (e szóval az atheisztákat, materialistákat is jelölik), l. Klamroth, Auszüge aus griechischen Schriftstellen, Z. D. M. G. XLII, 37; Schreiner, Studien über Jeschua b. Jehuda, 64. lap. Száadja gáon szerint Jób 22, 15-ben van czélzás rájuk (l. fordítását e helyre és a Jeczirakommentár bevezetésének elejét). Abulvalid szerint a dahriták visszatartatnak Jes. 66, 22-ben. L. művemet: Abulvalid élete és munkái, 7. l., 48. j.

⁴⁾ V. 6. Vullers II, 702 a: met. technarum structur, impostor.

Érdekes czélzást az *iszlámnak* egy vallásos szokására olvasunk מרקוליס (= Mercurius, Szanhedrin VII, b) cikkben: »Ez egy bálvány, melynek kultusza kődobálásban áll, a milyent Mekkában végeznek.«¹⁾ Jellemzi e tekintetben S. b. Sámuel, hogy előbb משיבת szót — Lev. 21, 2, Ezék. 8, 12, Jer. 2, 16, Péld. 25, 11 idézésével — képek, festménynek magyarázza, azután ugyanennek a szónak, Num. 33, 52-vel mint példával, még külön cikket szentel és e helyen, a targumot követve, משיבת-ot bálványtemplom értelmében fogja föl és a hasonló hagzasi משיבת-dal, a mecset arab nevével fordítja. Ugyanezzel a szóval fordítja a színházat jelentő talmudi kölcsönszót is, mivel a színházak az ő fölfogásában a pogány kultusznak szánt helyek.²⁾ Hasonlóképen a circust jelentő kölcsönszót tüzttemplomnak magyarázza.³⁾

Az *ezklesiá*-ból származó perzsa szót, mely keresztény templomot jelent, arra alkalmazza S. b. S., hogy vele a pogány templomoknak egy talmudi megnevezését fordítsa.⁴⁾ A keresztény népek iránt semmiképen sem barátságos érzületét ברת VII cikkben juttatja kifejezésre. E szó szerinte jelenti »a frankokat, Ézsau fiait, a kik kiirtásra vannak kárhoztatva, mert Ábrahám, Izsák és Jákób szájából hallották ugyan az

¹⁾ ע"ז כי כרמת וי כסנא אנדאכתן בוד צונאן כי במכה כונד. A mekkai kődobálás e szokásáról l. Müller A., Der Islam im Morgen- und Abendland I, 202: »Dann sammeln die Wallfahrer sich am östlichen Eingange des Thales (von Mina) vor einer Art Säule oder Altar, auf welchen jeder Einzelne sieben kleine Steinchen zu werfen hat; dieselbe Cereemonie wird bei einer ähnlichen Säule am Ausgange des Thales wiederholt, in Nachahmung, sagen die Theologen, von Abrahams Beispiel, der auf das Anrathen des Engels Gabriel hier einst den Teufel, als er ihm den Rückgang versperrern wollte, auf solche Weise verjagt hat.

²⁾ (P. מונדראה) תרמאות מסנדהא. — Továbbá: תרמא מסנוד. Saját szerü, hogy ez utóbbi cikk után még egy következik, mely így szól: תרמאות במארתאן. Ezt a többes számú alakot tehát szerzőnk kórház értelmében veszi.

³⁾ קרקסיות אתנאה (P.-ban hiányzik e cikk). Más alakban ugyanazon szóról: כומאר כננה ניו ירנו כננה, קרקסאות כומאר כננה ניו ירנו כננה (canpona, V. II, 720 b) és »ezivakodás háza« (l. Vullers II, 1520b: ירנו idiomate Kharismiae, lis, contentio).

⁴⁾ במסאות (Ab. Z. I, 7) מגאמע בותכנאה כלסייהא ע"ז. Egy másik cikk: הדיונקא כלסייהא, a hol דיוקנא (l. Bába Meczia 115 a) értendő.

igaz tant, de még sem tanulták az meg tőlük.«¹⁾ Hasonló tendenciát mutat מנחם cikk: Genesis 50, 10-ben Ézsau fiai értendők, kik úgy vették körül Jákób koporsóját, mit tövisek a szérűt és kik a földön a töviskekhöz hasonlóak.²⁾ A Saturnáliákat (Abóda zára I, 2) ünnepét úgy magyarázza, hogy az »Jézus létezésének — születésének? — ünnepe«³⁾ azon nap, »melyen Jákóbot gyalázzák és Jézust magasztalják.«⁴⁾ A kalendákat elég tárgyyszerűen úgy magyarázza, hogy az a római (azaz görög) mihrgán;⁵⁾ ez utóbbi a perzsáknak azon ünnepe, melyet újévük (nauráz) után, márczius hónapban, hat napon át ünnepelnek.⁶⁾

S. b. S. irodalmi tudása elég nagy lehetett. Azon iratok, melyeknek szokinsét földolgozza szótárában, valamint azokat, melyekből meríti magyarázatait, alább (a IV. fejezetben) külön fogom megbeszélni. Általános műveltségének fokát abból a tényből lehet megítélni, hogy a perzsa nyelvet, mely kétségtelenül anyanyelve volt, teljesen bírja, és hogy az arab nyelvet, úgy látszik, ép olyan jól tudja, mint a perzsát. Egyéb nyelvmisereitől a következő (III.) fejezetben lesz szó. Héberül nagyjában helyesen és világosan ír, a mint a Héber Függelékben összeállított kivonatok mutatják. De nagyon hiányos S. b. S. tudása a héber nyelvtan terén (l. alább, IX. fejt.), és a szótárirónál annyira fontos gyökmegállapításban feltűnő módon ingadozik a régi, Chajjüg előtti elmélet és a gyökök hárombetűségének tana között; igaz, hogy mind a kettőnek ipar-

ברת פרגני בני עשו שחיבין ברת ששמעו מפי אבי ויצ' וע' ולא למדו. A²⁾-ben hiányzik e cikk. A magyarázott szó — úgy látszik — כרתים. Czefanja 2, 5, egyes száma. V. ö. a targumot e helyre. Gen. rabba, 28. fejt., Die Agada der paläst. Amoräer, III, 90.

³⁾ והם בני עשו שהקיפו לארץ של יעקב והם דומין בארץ כנאד. E magyarázat a midrás (Gen. r. e helyre) és a talmud (Szóta 13 a) magyarázatán alapszik, mely azonban nem említi Ézsau fiait.

⁴⁾ Tudelai Benjamin (21 b) beszél a Konstantinápolyban évente, tartott ünnepéről.

⁵⁾ סטרניא (sic) סטרניא עיר בורן יסוע יום שיתנו (שננו) בו ע"ז. A saturnáliákat deczemberben tartották (Abóda zára 8 a szerint nyolcz nappal a téli solstitium előtt). Szerzőnk, úgy látszik, a keresztény karácsonyt a talmudban említett saturnáliákkal azonosította.

⁶⁾ קלנדה עיר מהרמן דום ע"ז.

⁷⁾ L. Vullers II, 1239 b, Spiegel, Eranische Alterthumskunde III, 707.

E fejezet végén utalok még S. b. S. *nyelvének* két sajátosságára, melyek jellemzők környezetére, azon perzsául beszélő zsidókra, kikhez tartozott. Mindkét sajátosságot a Sámuel könyvének fent említett névtelen kommentárjában is találjuk.⁵⁾

1. Sokszor héber vagy arameus főnevet perzsa igével köt össze, a milyen kifejezések pl. a zsidó-német nyelvjárásban is szokásokak. — Hadd álljanak itt e kifejezések ábéczés sorrendben.

אחשבה נירפן, birtokba venni, קה XXV. cz. a., Num. 34, 14-ből vett példával.

בדוק כירה, megvizsgálva, átnézve, כספר [ספר], Peszáchim 112a fordítása.

בלבול כרן, megzavarni, בלבל (בלל, Gen. 11, 9, targuma) fordítása.

בשרא (בשרא א) כש, villa, tulajdonképen »húsfőlvevő«, Exod. 27, 3, targ.) fordítása.

בנלות אבנדר, számkivetésbe küldte, הונה, Siralm., 1, 5, fordítása (הנה cz., ismételve cz.).

בשד דארן, válólevelet adni, fordítása, vonatkozással רע-עיבתם, I. Sám. 17, 18, e szónak talmudi magyarázata alapján (Sabbáth 50 a).

בשרא כונדר, tanulnak, גרסי, Berákhót 5 a, ford. (ציפי cz.).

בנות נר, paráználkodni, IV, aram. igének ford.

בזקה כרן, birtokjogot gyakorolni. L. Héber Füg. IV, 352.

בשעא שורן, tévelygővé lenni, VII (Num. 15, 39, targ.: חישען) ford.

בשרא שורן, zsidóvá lenni (א: ישראל שורן) cz.

בשעא כונא, a ki a kenyérhez való áldást mondja (מוציא כונא, a ki a kenyérhez való áldást mondja) (בשעא és בשעא cz.).

Ép úgy fordítja אפצי szót, a melyet azonban ily jelentésben nem találtam.

בשרא כרן, a körülmétélést végezni (ציצין II).

בשרא כרן, az ütés büntetését végrehajtani (»Malkoth schla-gen«), בקר ford., vonatkozással בקרת-ra (Lev. 19, 20), továbbá לק I és XI czikkeken.

בשרא כרן, prófétaságot gyakorolni (נביא I).

בשרא כרן, fogadást tenni, I, I ford.; ennek parancsolója:

בשרא כרן, tégy fogadást (I, I).

בשרא כרן, jeltevő, pontozó. L. alább, a IX. fej. elején.

בשרא כרן, kiegyezést létesíteni, בצע IV ford. (Zsolt. 10, 3 magyarázata a talmudi magyarázat alapján, Szanhedrin 6 b).

בשרא כרן, imát végezni, דבר X (I. Sám. 1, 13); פגע (Gen. 28, 10; Jer. 59, 16; u. u. 53, 12; Jerem. 7, 16); צנא (I. Sám. 2, 22. targ.).

בשרא כרן, Kaddist mondanak. L. Héber Füg. IV, 628.

בשרא כרן, megragadjuk az ellenvetést v. kérdést, a talmudi מקשען ford.

בשרא כרן, áldozni, עשה XII (Exod. 29, 38) ford.

בשרא כרן, kamatot adni, חבל XVII (נשר targ.) fordítása.

בשרא כרן, éneket mondani, עיצורן targ. Jes. 16, 10) ford.; חשר II.

בשרא כרן, a ki az előimádkozónak, שליה צבור, teendőit végzi, עובר לפני התיבה ford.

בשרא כרן, a tórát olvasni, לחם V. fordítása, vonatkozással oly helyekre, melyekben לָחֶם szót agádailag a tórára magyarázzák; továbbá כתר XV ford. (Lev. 19, 32 targ.).

בשרא כרן, bőjtöt tartani (צום).

בשרא כרן, bőjtölt (צום).

בשרא כרן, bőjthöz fogni (אפסקי, l. Kethub. 63 a, fordítása).

Többnyire a felekezeti phraseológiához tartozó szók vannak ezekben az összetételekben a perzsa igével egybekapcsolva. Feltűnő az arameus szóknak nagy száma, melyek nyilván ebben az arameus alakban éltek a zsidók mindennapi nyelvében. Tényleg összetételeken kívül is találjuk S. b. S.-nál ezeket a szokat: בשרא (קופר III, קופר); (הר, נרר); (הר, חם V); (הר, חם IX); (הר, קר) I. קברא (sir) is találtatik egyszer (IV: Jóh, 319). A 2., 3. és 26. számok alatti kifejezésekben a héber szóból a perzsa í rag által elvont főnév lett. A 25. és 27. számok alatti kifejezések a névtelen Sámuel-kommentárban is olvashatók. — Mint héber szónak perzsa többesszámu alakját említették: ששרא צולה szerződési okmányok (פרהובלין fordítása). — ערכאות cz. a. ez a szó így magyaráztatik: מנלים האכמא ומפחיתא נונים.

2. Héber mondatok végén szerzőnk a perzsa mondatban

⁵⁾ L. Z. D. M. G. LI. köt., 397. 1.

befolyása alatt a ש" szócskát egészen úgy használja, bár nagyon ritkán, mint a névtelen Sámuel-kommentár. Ezt mondja például: הָרָאָל מוֹכֵחַ יֵשׁ, azaz: הָרָאָל (Ezék. 43, 15) oltárt jelent (A¹: הָרָאָל הַמוֹכֵחַ); יֵשׁ שֶׁאֵין בּוֹשֵׁשׁ (= פְּתוּרִים); יֵשׁ שֶׁאֵין בּוֹשֵׁשׁ, azaz: שֶׁאֵין, a targumban שֶׁאֵין, 44 jelentéssel bir, I. נִשְׂאֵה alatt. — Még nevezetesebb יֵשׁ־igének formulaszerű alkalmazása, midőn azt akarja mondani, hogy a magyarázandó szóval egy másik szónak értelmét kívánják kifejezni. Ez az ige — a perzsa mondatban szerint — mindig a héber mondat végén áll és annyit tesz, mint a hasonló értelemben használt arab يَرِد (jūridu) és perzsa كَوَّاهِد (chwāhed). Példák דָּלַת II cz. a.: דָּלַתִּי פָנִי מִן פֶּתַח שַׁעֲרֵי יְהוֹפִין, azaz Jóh 41, 6-ban דָּלַתִּי ajkakat jelent (épügy דָּל II cz. a.). — דָּר IV: מְנוּרֹת בְּמִנְהַ מְחֻכּוֹת יְהוֹפִין I Kir. 7, 9-re vonatkozólag. — חֹב חֹבֵל יְהוֹפִין (I. Héber Füg. II, 6, 5. sz.). — חֹב חֹבֵל יְהוֹפִין (u. o. 6. sz.). — כְּלוּתָךְ כְּלוּתָךְ (u. o. 8. sz.).

Budapest.

DR. BACHER VILMOS.

MEDDIG HASZNÁLTÁK A ZSIDÓK AZ Ó-HÉBER IRÁST?

M. Lidzbarsky »Handbuch der nordsemitischen Epigraphik nebst ausgewählten Inschriften« cz. művében, I. rész: szöveg (Weimar, 1898.) először tárgyalta rendszeresen az aram és phoeniciai-palesztinai feliratokat. E feliratok bibliographiáján és történetén kívül összeállította a realiákat és formulákat és az írás történetét is adja. Ezen tanulságos mű által az észak-sémi epigraphiába való betekintés lényegesen megkönnyítettett, és azoknak is hozzáférhetővé vált, kik különben távol állnak a tudás ezen ágától. Jelen értekezésünkben azonban csak a címbe megnevezett kérdést akarjuk tárgyalni.

Lidzbarsky azon véleményen van, hogy az ó-héber írás a zsidóknál a Makkabäusok idejében az aram által egészen ki volt szorítva. Szó szerint mondja: »Ezek a Hasmonäus uralom és a két Róma elleni lázadás idejéből való érmek, tehát oly időből, melyben a héber nyelv épügy, mint a héber írás már kiszorítottatott a használatból az aram által. De a zsidó birodalom és zsidó hierarchia ujja-alapítói kerülték azt, hogy a kivívott függetlenség emlékein, az érmeken, az előbbi idegen

uralom és idegen befolyás nyomai látszassanak, és a régi zsidóságból kiindulva ó-héber legendákat vésettek érmeikre. Példájukat követték azután a rómaiak elleni felkelések fejei is.« (184. lap). Az ó-héber írás e szerint, mint Lidzbarsky a a 189. lapon mondja: »valami régiség gyanánt alkalmaztatott.« Szembe ötlök e nézet mesterkétsége. A jámbor szabadságharczosok az ó-héber írásbetűket tették volna az érmekre, és a tórában az aramäusokat, »az előbbi idegen uralom nyomait« hagyták volna meg? Ha az ó-héber írás »a praktikus használatból az aram által kiszorítottatott«, ki számára vésettek a nemzeti győzelmet hirdető éremlegendák? A nép számára, mely azokat olvasni nem tudta? Továbbá meggondolandó, hogy sem a hellén szírek, kik a zsidók által görögöknek nevezettek, sem a rómaiak nem hozták be és nem propagálták az aram írást és nyelvet a zsidóknál, következésképp nem lehettek az aram betűkben az idegen uralom nyomai észrevehetők.

Lidzbarsky ezen erőltetett magyarázatra kényszerítették, mert, mint az összes kutatók, azon előzményből indul ki, hogy az ó-héber írás legalább két évszázaddal időszámításunk előtt már ismeretlen volt a zsidók előtt. Tehát kettős kérdés: állunk szemben. Először: mikor hozatott be az ó-héber írás helyett az aram? Másodszor: Mikor tűnt el a praktikus használatból az ó-héber írás? »Tanulmányaimban a bibliai bevezetés köréből« (II. szakasz) mindkét kérdésre igyekeztem felelni. Minthogy fejtegetéseim elkerülték a paläographusok figyelmét, meg akarom még egyszer világítani e kérdést, a mennyiben az említett helyen felhozott bizonyítékokat az általános feltevéssel szemben röviden összefoglalom, nehány, véleményem szerint, fontos új bizonyítékkal gyarapítom, és a második kérdést előtérbe helyezem.

Hogy a bibliai- és biblia utáni irodalom állításait a bennünket foglalkoztató kérdéssről helyesen méltassuk, szem előtt kell tartani, hogy a zsidók a perzsa kortól fogva különös súlyt helyeztek az írásra és nyelvre. Csak a babyloniai exiliumból való visszatérés után, oly időben, melyben a héber nyelv a kiveszés veszélyének volt kitéve, tanulták meg a zsidók a nyelvet a nemzetiség kritériuma gyanánt tekinteni. Nehemia 13, 24 panaszkodik, hogy a gyermekek nem tudnak »héberül« beszélni, mint minden nép a saját nyelvét. A perzsa nagy-

király, az Eszter-tekeres szerzője szerint, egy rendeletet bocsát ki, mely szerint »mindenki úr legyen a maga házában és népe nyelvét beszélje« (1, 22). Dániel a chald irást és nyelvet tanulja (Dan. 1, 4). Az assyriai és babyloniai deportációk a népkeverés által erősítették a népek nemzetiségi öntudatát. Épen a másnyelvűekkel való gyakori érintkezés folytán jöttek a zsidók arra a meggyőződésre, hogy nemzetiségük legszembe-ötlőbb ismertetőjele nyelvük és írásuk. Minthogy általában különféle írásmód létezéséről tudtak, elbeszélhette a Dániel könyvének szerzője, hogy a babyloniai bölcsek nem tudták az előbök tett írást olvasni (5, 8). A misna idejében megemlékeztek már az írás eredetéről, az emberi szellem eme csodálatos alkotásáról, és azt hitték, hogy az egyéb csodadolog mellett a szombat előnapján Isten által lett teremtvé. (Ábóth 5, 6; v. ö. Mekhila 16, 32-höz p. 51, a Friedmann és Szifré II. 355. p. 147 a, Friedmann). Homályos, hogy mit jelent a Mekhiltában 17, 8-hoz (53 a, 13) az eredeti helyére visszafordult »égi írás« és mikép következik ez Példabeszédek 23, 5-ből. A rómaiak uralma Gittin 80a szerint azért neveztetik a misna által méltatlannak, mert a rómaiak sem saját írással, sem saját nyelvvel nem bírtak. A római birodalmi igazgatás ugyanis a Keleten görög nyelven írt és beszélt. Ha Ézsaiás 14, 22 hirdeti, hogy Isten kiirt Babelből nevet és maradékot, ezalatt Babel írását és nyelvét érti (Megilla 10 b; v. ö. proemium Eszter rabbához vége felé). Egy amóra azt véli, hogy van 140 nép, melyek közül 40 nyelvvel, de nem írással, más 40 írással, de nem nyelvvel, a többi pedig sem írással, sem nyelvvel nem bír.¹⁾ A görög behatolása folytán az írás- és népkeverés növeltetett, úgy hogy a misna oly válólevelekről beszélhet, melyek szövege héberül, a tanúk aláírása ellenben görögül, vagy fordítva volt írva. (Gittin 9, 10).

Ezen adatokból, melyek időszámításunk előtti három utolsó századból, és időszámításunk utáni három első századból származnak, látható, hogy a zsidók különös figyelmet

¹⁾ Sir rabba 6, 8-hoz, 67 b, Wilna. Megjegyzésre méltó, hogy egy görög-héber szellemidzés is beszél 140 népről. (Az ó-zsidó bővítés 102), míg a zsidó és az egyházi traditio rendszeren Genesis 10. f. szerint csak 70 népet említ. (V. ö. Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből 98, 2, és Ginsberg, Monatschrift 43, 470).

fordítottak az írásra és nyelvre. Ennélfogva jogosan vonhatunk következtetést épúgy hallgatásukból, mint beszédükből. Első sorban feltűnő a krónikás hallgatása, kitől tudvalevőleg Ezra-Nehemia is ered. Művét a 3. század közepe táján szerkeszthette, bámulója Ezrának, részletesen írja le tevékenységét és érdemeit, »a mózisi tan ügyes írójának« nevezi (Ezra 7, 6), de sehol se jelzi, hogy Ezra egy új írást hozott volna be. Ez a hallgatás annál fontosabb, mivelhogy ugyanazon szerző Ezra 4, 7, egy a perzsa királyhoz intézett iratról világosan megjegyzi, hogy »a levél aram nyelven íratott és aram nyelvre fordított« (וְכָתַב הַשְׂתָּרִן כְּתוּב אַרְמִית וּמְתָרְגֵּם אַרְמִית). E szavakat általában úgy fogják fel, hogy a levél aram betűkkel volt írva, és aram nyelven szerkesztve. Ryssel azt véli, hogy a második אַרְמִית egy utólagosan hozzáfűzött utalás arra, hogy a következő fejezet nyugat-aramäus nyelven lett szerkesztve. (Kantzsich, Die Heiligen Schriften des Alten Testaments jegyzet e helyhez). E nézet hamis, mert כְּתוּב אַרְמִית וּמְתָרְגֵּם nem héber szófüzés. Ha a szerző azt akarta mondani, hogy a levél aram betűkkel és aram nyelven lett írva, akkor talán az első אַרְמִית törölhető volna; de a második אַרְמִית semmi esetre semmi hiányozhatik; ha pedig úgy kell érteni, hogy a levél egy más nyelvre, a perzsára, fordított, akkor מְתָרְגֵּם פֶּרְסִית kellene állni. Meyer (Die Entstehung des Judenthums, 18. l.), tényleg kijavítja: וְהַשְׂתָּרִן כְּתוּב פֶּרְסִית וּמְתָרְגֵּם אַרְמִית, mivelhogy a hagyományozott olvasásmód teljesen értelmetlen. »Ha a levél aramul íratott, akkor nem fordított, s fordítva.« Szövegünk azonban már a LXX. szolgált alapul, mint Meyer maga említi, következésképp értettek már annak idején valamit ezen szavak alatt. Még ha szövegünk nem is eredeti, azaz nem a szerzőtől magától származik, korosságánál fogva némi bizonyító erővel bír számunkra, mivelhogy azt csak az aram nyelvre és írásra magyarázhatták. Az hiszem azonban, hogy nincsen kényszerítő ok a javításra. A nehézség a כְּתוּב אַרְמִית szóban van, mely »fordítani« értelemben vétetik. Jelentése lehet azonban »aram szavakkal«, »aram szöveggel«. A misnában Jadajim 4, 5, Dániel és Ezra aram részei, melyek nem fordítások, חֲרִיטִים-nak nevezetnek.¹⁾ Épúgy a barajthában Sabbath 115 b:

¹⁾ Rendszeren azt hiszik, hogy ez az elnevezés az aram fordításoktól lett ezekre az eredeti szövegekre átvive. Lehetséges azonban, hogy

תָּנוּס שְׂכֵרָא וְשִׁבְרֵימָל וְשִׁבְרֵימָל, azaz az aram szövegek Ezra-, Dániel-, és a tórában. (V. ö. Tanulmányok a bibliai bevez. kör. 72. és köv. ll. és Bacher, Die älteste Terminologie der jüdischen Schriftauslegung 204.; Zunz, Ges. Schriften, III, 63. k.). Az Eszter-tekeres, mely szintén a 3. században íródhatott, háromszor hangsúlyozza, hogy a perzsa birodalmi kormány rendeleteit minden országhoz saját írásában, és minden néphez saját nyelvén intézte. (1, 22; 3, 12; 8, 9). Az egyik helyen az אֲחֵשְׁדֵרפָּנִים פָּרוּס és פָּרוּס világosan mint elfogadók említettnek.

Tehát zsidó körökben nem birtak tudomással a birodalmi rendeletek perzsa eredetijéről. Meyer maga is bizonyítja, hogy a perzsa birodalmi kormányzat a nyugati tartományokkal való érintkezésben, sőt Egyiptommal is, az aram nyelvet használta (id. h. 8. köv.). Ha tehát a perzsa birodalom diplomatikus nyelve az aram volt, akkor a legkevésbé sem valószínű, hogy a szamaritánus másodhelytartó beadványát perzsa nyelven szerkesztette volna. Ha ezt tette, minnek mellékelt volna aram fordítást? Hisz a perzsa udvar természetesen perzsául is értett. Továbbá érthetetlen lenne, hogy a zsidó író miért említi meg azt a tényt, hogy a zsidók megrágalmazása perzsául íratott? Sokkal valószínűbb, hogy a krónikairó vagy forrása, mint az Eszter-könyv szerzője, csak azt akarta kiemelni, hogy mily írásban és milyen nyelven szerkesztetett a közlendő irat. Az Eszter-könyv erre a két főnevet כתב és לשון használja és a rendeletet סֵפֶר-nek nevezi; az Ezra-könyv erre a czélra két igét használ és az írást kifejező כתב mellett nem tudott a nyelvre a כתב-nál található kifejezést lelni. Hiszen azt lehetne mondani, hogy ez a kifejezsmód nem szerencsés, de ebből még semmiesetre sem következtethető, hogy a szerző azt nem használta. Én tehát azt hiszem, Ezra 4, 7. azt akarja mondani: »a levél aram betűkkel íratott és aram nyelven szerkesztetett«. A szerző ezt a két körülményt valószínűleg azért hangsúlyozta, hogy a kútfőinek valódiságában való minden kétkedésnek elejét vegye. Talán az Eszter-történet szerzőjét is ugyanazon gondolat vezérli a perzsa birodalmi rendeletek írásának és nyelvének

eredetileg minden aram szöveget, tehát a perzsa birodalom aram rendeleteit is תָּנוּס-nak nevezték.

háromszor való hangsúlyozásánál. Ezzel hallgatagon azt akarja jelezni, hogy ő, a ki előtt a perzsa írás és nyelv idegenek, a királyi rendeletek ismeretét honnan meríti. Mivelhogy a perzsák az aram alfabetát propagálták (Ph. Berger, Histoire de l'Écriture 213. és köv. ll.) és a későbbi időkben még perzsa nyelvű szöveg írására is azt használták (Meyer 10), föl lehetne tenni azt is, hogy az általunk tárgyalt helyen כתב אֲחֵשְׁדֵרפָּנִים ellenében כתב אֲחֵשְׁדֵרפָּנִים-szal annyit jelent, hogy a perzsa okmány aram betűkkel íratott és aram fordítással volt ellátva. Akár az egyik, akár a másik magyarázatot el lehet fogadni — az első helyesebbnek látszik — és nem kell erőnek erejével a szövegben javítást eszközölni.¹⁾

Azt hisszük tehát, hogy azon Ezra-helynek ránk maradt interpretációja mellett maradhatunk, a mely szerint itt egy okmány írásjellege hangsúlyoztatik. Ha tehát a zsidóknál a 3. Kr. e. század közepe táján a bibliai könyvek írásánál az aram és nem az ó-héber alfabéta használtatott volna, akkor a krónikairó talált volna magának alkalmat arra, hogy erről a kérdésről Ezra érdemeinek jellemzésénél nyilatkozzék.

Egy második bizonyítékot amellet, hogy az említett korban az ó-héber írásformát használták, az Eszter-könyv szol-

¹⁾ Meyer az כתב-ot is törli השתון-ból. »Az elején teljesen födözik egymást כתב és השתון: «Az írás írás-a; nyilvánvalóan כתב nem más, mint egy régi, már a LXX. előtt ismert glossa a perzsa szóhoz, mely egy kormányirat hivatalos megjelölése, a mely tehát az arameusba átvétetett. Nem vonom kétségbe, hogy כתב és השתון hasonló jelentéssel bírnak, de nem fogadom el, hogy כתב glossa legyen. Maga a szerző az idegen szó mellé, melyet technikai megjelölés gyanánt kellett használnia, odahelyezte magyarázatul a megfelelő héber szót. כתב השתון oly kifejezés, mint פִּרְעוֹן פִּינִים (misna Jebámoth 16, 3) = ἡγεμόνων + פִּינִים = az arcz arca; דְּיוֹפִרְצוֹן פִּינִים (b. Erubin 18 a) = ὑποφωτισμός + פִּינִים. Hasonló kifejezés דְּיוֹפִרְצוֹן דְּרִימָה (b. Szóta 30 b; Jóma 69 a; lásd Levy I, 395 a és Krauss, Lehnwörter II, 202 b) = εἰκὼν + דְּרִימָה. A talmud, mely már a két szó azonosságát ismerte, egy helyütt (b. Bába Bathra 58 és nem 68 a, mint Kraussnál) szorítja ezt az összetett kifejezést, de a legtöbb helyen nem jelent egyebet, mint arczmást. השתון כתב-hoz hasonlítható פִּרְשֵׁן הכֶּתֶב (Eszter 3, 14; 8, 13); פִּרְשֵׁן כתב הַהֵר (4, 8); פִּרְשֵׁן השתון (Ezra 7, 11); פִּרְשֵׁן אֲחֵרָה (4, 11; 5, 6). Mindeme kifejezésekben az egyik szó, még pedig az ismertebb, a másik megvilágítása czéljából van odafűzve, a mit még legközelebb kimutatni szándékozom.

gáltat. Itt 1, 22; 3, 12 és 8, 9 az mondatik, hogy levelek küldettek a király valamennyi tartományába, minden tartományba annak írásával és minden néphez annak nyelvén. Írás és nyelv tehát itt világosan megkülönböztettetnek. Az írás egy bizonyos nyelven ezen író szemében még nem jelent egy bizonyos írásmódot. Lehetségesnek tartja, hogy valamely nyelvet egy más nyelv írásformájával írják. Ha tehát azt mondja (8, 9): »és a zsidóknak az ő írásukkal és nyelvükkel«, akkor természetesen csak arra az írásra és nyelvre gondolhatott, a melyen az ő könyve megjelenik. Ha a zsidók az ő idejében irodalmi termékeikben a perzsa birodalomban általánosan használt aram alfabétával éltek volna, hogyan beszélhetett volna itt a zsidóknak saját írásukról? Minél későbbre teszik az Eszter-tekeres szerkesztési idejét, annál erősebbé válik ez a bizonyíték.

Egy más bizonyítékot az Aristeas-levélből nyerünk. Ott az van mondva: *ὁ δὲ Δημήτριος εἶπεν. ἐρημνείας προσδεῖται. χαράκτηρσι γὰρ ἰδίους κατὰ τὴν Ἰουδαίων χρῶνται, καθάπερ Ἀγύπτιον τῇ τῶν γραμμάτων θέσει, καθὼ καὶ φωνὴν ἰδίαν ἔχουσιν. ὑπολαμβάνονται Συριακῇ χρῆσθαι. τὸ δ' οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἕτερος τρόπος* (Merx Archiv I. 254; v. ö. Josephus Arch. XII. 2, 1. 4. III. 75 és 79 Niese). Minthogy az egyiptomiak előtt a perzsa fönnhatóság óta az aram alfabéta ismeretes volt, »a zsidók saját betűi« alatt csak az ó-héber írás érthető. Ha az Aristeas-levél valódi, akkor a zsidók 273 körül még az ó-héber írásformát használták; ha nem valódi, akkor ez a hely azt bizonyítja, hogy a zsidók ezt az írásformát még később is használták szent írataikban (Tanulmányok 53).

Egy negyedik bizonyítékot szolgáltatnak a hasmonäus érem-legendák. Ezek az érmek győzelmi mámorban a heves csatában kivívtatott vallási és nemzeti függetlenség hirdetésére verettek, mint a *לְהוֹרֵת יְרוּשָׁלַם* felirat tanúsítja. Ha abban az időben a szent nemzeti irodalomban az aram vagy a négyzetes írás lett volna uralkodó, megfoghatatlan lenne, hogy miért mellőzték ezt az írásmódot egy másiknak a javára, melyet a nép nem ismert és a mely a külföldön is ismeretlen volt. A zsidók már évszázadok óta nem verettek pénzt.

Az ó-héber írás mellett nem szólt sem a szokás, sem a gyakorlati szükség, sem a vallásos lelkesedés. Az ó-héber

írásmódnak felhasználása tehát csak azon tényből magyarázható, hogy az volt az egyedüli, a nép által ismert írás.

Ugyanazon okokból föl kell tennünk, hogy az ó-héber írás még a második Kr. u. század elején a népirás volt, különben nem tartotta volna meg Bar-Kochba az érmein. Origenes közli, hogy a görög bibliákban a tetragrammaton ó-héber betűkkel volt írva.¹⁾ Ez arra a fontos kérdésre vezet bennünket, hogy a második században Kr. u. léteztek-e még biblia-példányok ó-héber írásjelekkel? Csak a legrégibb helyeknek az idézésére szorítkozom a zsidó hagyományos irodalomból, a melyek interpretációjához kétség nem fér.

A misna azt mondja Jadajim 4, 5: »Az aram részletek Ezrában és Dánielben tisztátlanokká teszik a kezeket. Ha az aramot héber nyelven, vagy a hébert aram nyelven vagy ó-héber betűkkel írta, akkor nem teszi a kezeket tisztátlanokká. A kezek csak akkor válnak tisztátlanokká, ha asszírul van írva, állati bőrre és tintával.«²⁾ A kommentátorok egyetértőleg magyarázzák, hogy כְּתָב עִבְרִי-vel az ó-héber írás jelöltetik. Egy barajtha így hangzik (b. Sabbath 115 b): »Ha az aram szövegek héber nyelven, vagy a héber szövegek aram nyelven íratnak, vagy ó-héber írásformában: akkor ezeket a könyveket (szombat) a tűzveszélyből szabad kimenteni. Nem kell mondanunk, hogy Dániel, Ezra és a tóra aram részeit szabad megmenteni.«³⁾

Mivel a talmudtanítók, egy ismeretes mondás szerint, rendszeren a mindennapi élet jelenségeiről beszélnek, az idézett törvények megdönthetetlenül bizonyítanak az ó-héber betűs bibliai iratok létezésé mellett.⁴⁾ Az ilyen példányok nem bir-

¹⁾ Tanulmányok 49, 2. j.; Berger Ph., Histoire de l'Écriture dans l'Antiquité 198.

²⁾ תרגום שבקורא ושבדנאל מטמא את הדיוס. תרגום שכתבו עברי, ועביר שכתבו תרגום, כתב עברי. אינו מטמא את הדיוס לעולם אינו מטמא עד שיכתבו אשורית על העור וכדון (v. ö. Meg. 8 b lent) מקרא שכתב תרגום. ותרגום שכתבו מקרא וכתב עברי אינו מטמא את הדיוס.

³⁾ E szavak אֵין צִיד לומר וכי talán törlendők, mivelhogy targum alatt ugys Dániel és Ezra aram részletei értendők. Ha azonban eredetieknek tartjuk, akkor תרגום egy paraphrastikus fordítást jelent.

⁴⁾ Más helyek: Tanulmányok 60, s. köv. II. Tószipta Megilla 2, 6. (223, 20) hangsúlyozza, hogy a hallgatóság csak úgy tesz eleget kötelességének, ha az Ester-tekeres, a melyből olvasnak, írva volt asszírul, héber

tak a szentség legmagasabb fokával, mi célra készültek hát? Tán a paläographusok számára? E tény csak úgy érthető, ha az ó-héber írás még mindig népirás volt.

Ám az ó-héber írás létezését a tannaitikus koron túl is követhetjük. A béth-gubriini Jónáthan azt mondta: »Négy nyelv méltó arra, hogy a világ velük éljen: a göröggel a költészetben, a rómaival a háborúban, a syrral a halotti panaszban, a héberrel a szónoklatban. (Némelyek mondják, az assyrral is az írásban). A assyrenek (= négyzetes írás) van írása, de nincs nyelve; a hébernek van nyelve, de nincs írása; az assyri írást és a héber nyelvet választották maguknak.¹⁾

Ennek a mintájára formálták a sokszor idézett mondást: »a tóra először héber írással és szent nyelven, másodszor assyri írással és aram nyelven lett kinyilatkoztatva, mire az assyri írást és a szent nyelvet választották maguknak, ellenben a héber írást és az aram nyelvet az idiótáknak engedték át.«²⁾ E mondás palesztinai eredetéhez nem fér kétség; palesztinai állapotokat tükröztet vissza, a hol a nép még a III-ik században ismerte és használta is az ó-héber írást. Mert דְּרוֹשֹׁתִּים alatt nem lehet a samaritanusokat érteni, mint Chisda, a III-ik század végén virágzó babyloniai amóra állítja, mivel azokat soha sem nevezik Hediótóth-nak, hanem csakis a népet ellentétben az írástudókkal és a tudósokkal.³⁾ Ha a babyloniai amóra hamis interpretációját visszautasítjuk — a mit tennünk

nyelven, állatbőrre és téntával. Az assyri írás erős hangsúlyozásából kihangzik az ó-hébernek létezése.

¹⁾ J. Megilla 71 b. lent és párhuzamos helyeken (v. ö. Bacher, Die Agada der palästinensischen Amoräer III, 592). Az assyri írásról és a héber nyelvről szóló mondás talán szintén Jónáthanról származik, semmiképp sem régiebb, mint a III. század.

²⁾ Szanhedrin 21 b. lent. בִּירוּרֵי לֶחֶן után לִישֵׁי־אֵל glossa (v. ö. Dikdúkú Szóferim e helyhez).

³⁾ V. ö. דְּרוֹשֹׁתִּים-ről Tanulmányok 63. l. 2. j. Az ott adott helyekhez hozzáteendő: Misna: Hórájóth 3, 2. 3. 5; Zebáchim 13, 3; Aráchin 9, 2. Töszifta: Sabbath 7, 18 (119, 2); Bécza 4, 4 (207, 13); Taanith 4, 12 (221, 4); Kethubóth 4, 9 (264, 30); Gittin 1, 4 (324, 4); Kiddusin 1, 9 (335, 24); 4, 3 (351, 20); Bába Kamma 10, 10 (367, 17); Bába Bathra 11, 13 (414, 19); Szanh. 4, 2 (429, 22); Chullin 1, 17 (501, 15). Szifré I, 54; 119 (39. l. közepe); 135 (51. a, b); II, 6 vége felé; 37 (76, b, 15); 24 (70, a, 11). Mekhilta 17, 14-re. (56, a, 1); 19, 16 (64, b, 8); 22, 15 (94, a, 10 alulról). Ezékiel 2, 10-hez: »kitarta előttem (a tekercset) és az be volt

kell, tekintve a tény, hogy דְּרוֹשֹׁתִּים a tradíció nyelvén soha sem jelzi a samaritanusokat — akkor nem marad vissza egyetlen egy adat sem, mely az ó-héber írásnak a III-ik Krisztus utáni századig való ismerete és használata ellen szólana.

Mindezen bizonyítékok után, úgy hiszszük, szabad állítanunk, hogy az ó-héber írás mint népirás, csak a zsidó népnek a szent földön való teljes megtörésével, tehát körülbelül a IV-ik században szűnt meg létezni. Az írásnak ép oly szívós élete van, mint a nyelvnek, nem lehet azt sem egyszerre, sem parancsszóval a néptől elszakítani. Csak a nyomasztó idegenuralomnak és a szent könyvek írására vonatkozó vallási szabványnak évszázados összehatása volt képes az ó-héber írást teljesen kiszorítani.

Nem léteznek semmiféle tradíciók vagy monumentális bizonyítékok, melyekkel az általunk talált eredmény ellen sikra lehetne szállani. A legrégebb négyzetes betűkkel írt feliratnak azt tekintik, mely Arak el-Emirben találtatott. Ez nincsen dátummal ellátva és ebből az egy szóból áll: עֲבִירָה. Lidzbarski azt mondja róla: »Az ׀ az ó-sémi, ׀ és ׀ az aram betűkhöz hasonlítanak a perzsa időből, míg a ׀ a négyzetes írásé.«¹⁾ Ha már elfogadják, — a mire azonban nincsenek döntő bizonyítékok — hogy e felirat körülbelül az időszámításunk előtti 180. évből származik, mit bizonyít az a négyzetes írás mellett és az ó-héber írás ellen? Mindkettőt egy-egy betű képviseli. A többi héber feliratokról Lidzbarski az idézett helyen következőképpen nyilatkozik:

»A többi régiebb négyzetes írású héber feliratoknál is meglehetősen messze állnak egymástól a korukat megállapító határok. Némelyek oly építményekről származnak, melyek nem igen épülhettek Jeruzsálem elpusztulása után. Így a Bené Ohezir sirján levő felirat, az úgynevezett szent Jakab sirján az Olajhegyen (Chw. 6) és a syr-héber bilinguis Sadda királynő sarcophagján, a kit joggal azonosítanak Helena Adiabene királynőjével, aki 40 körül Jeruzsálembe jött és ugyanott letelepedett (C. J. S. II, 156). A Gezer-i határkövek (Chw. 2)

irva elülről és hátulról. Szifré I, 103 (28, a, 7) megjegyzi: hiszen azt a könnyelműek és a tudatlanok is tesszik הֲדַעַת הַדְּרוֹשֹׁתִּים וְהָאֵלֶּיךָ הָאֵלֶּיךָ (עוֹשִׂים).

¹⁾ Nordsemitische Epigraphik 117.

és a nevezetes ossnarium-feliratok (Chw. 11—15) alkalmasint szintén a zsidó birodalom két utolsó századából származnak. A többi, ránk nézve még tekintetbe jövő feliratok közül azokat, a melyek Kafr Bir'im két imaházán vannak, az épületek stíljé szerint a II—III. századba utalják. Láttnivaló, hogy ezen idő-meghatározások egyetlen egynek kivételével teljesen bizonytalanok. De ha biztos adatoknak is tekintjük, akkor is csak annyit bizonyítanak, hogy a négyzetes írást, mint szentebbet, vallásos czélokra használták, mert ezen feliratok között nincs egyetlenegy profán sem, még Gezer határkövei sem, mert הים התיכון Gezer szombathatárát jelzi. Ezek a feliratok tehát nem képezhetnek bizonyítékot az ó-héber írásmódnak a népnél való állandó létezése ellen.¹⁾

Most rátérünk a talmudi adatokra, melyek szerint a négyzetes írást Ezra vezette be. Ezek az adatok képezik az írás történetének a zsidóság kebelében a kiinduló pontját és mind az isagogiát, mind az epigraphiát uralják. Azt hiszik mind e mai napig, hogy a bibliai iratokat vagy Ezra maga írta át új betűkkel, vagy mások nem sokkal utána. E felfogás ellenében utalok *Tanulmányaimra* 43—49, hol a talmudi adatok értéktelenségét bizonyítani iparkodtam. A tannák ugyanis nem történeti hagyományokból merítenek, hanem biblia-exegézisükből, következésképen állításaik nem birnak több bizonyító erővel, mint a mennyit az általuk felhozott szentírási helyek tartalmaznak. Vizsgálódásaimat e kérdésről a következő mondatokba foglaltam össze:

»A négyzetes betűk idegen eredetét a hagyomány tekintélyei vagy egyszerűen elismerik vagy elinterpretálni akarják, a mely törekvés azonban ezt az idegen származást csak megerősíti. A quadrátírás meghonosítását csakis időszámításunk második századában kezdik Ezrának tulajdonítani, de nem

¹⁾ A Siloah-feliratot Hizkia király idejéből származtatják (Berger, *Histoire de l'Écriture* 193; Lidzbarski 105; v. ö. Weir-t is, *A short history of the Hebrew text of the O. T.* p. 9). Ha e esaternát egyáltalában valamely király alatt ásták, akkor feltűnő, hogy az nem említetik. Berger szerint l. c. 3. j. keveset változott az ó-héber írás a századok folyamán. Mily bizonyítékok szólnak hát a felirat magas kora mellett? Nem lehetne-e Szirach 50, 1 alapján az időszámításunk előtti 3. századra gondolni?

históriai hagyomány, hanem agádikus értelmezés alapján. Az első század közepén ilyen felvétel még nem létezett» (49. lap).

Azt hiszszük, hogy kettős, egy pozitív és egy negatív, bizonyítékot szolgáltatunk. Pozitíve bizonyítottuk, hogy az ó-héber írás még a harmadik században élt és negatíve bizonyítottuk, hogy Ezra nem változtatta meg a héber írást.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

AZ ÁLLÍTÓLAGOS SZAMÁRKULTUSZ A JERUZSÁLEMI TEMPLOMBAN.

A sokszor zaklatott, de eddigelé még meg nem oldott kérdést dr. Krausz tanár a Szemle utolsó számában igen tudós s alapos czikk tárgyává tette. Kutatásának eredménye az, hogy a szamárkultusz vádjá a zsidók állítólagos Bacchuskultuszával függ össze. Jelen észrevételemnek nem az a czélja, hogy ez éles-eszü, de nézetem szerint a részletek által semmiképen sem támogatott feltevést egyes ellenbizonyítékokkal czáfoljam, hanem egyetlen szándékom megmutatni, hol és miként lehet véleményem szerint az említett vád tényleges gyökerét föltalálni.

Állapítsuk meg mindenekelőtt a különben régóta elismert tényt, hogy Tacitusnak a zsidókra s azok vallására vonatkozó nyilatkozatainak anyaga közvetlenül vagy közvetve Apion, alexandriai író, zsidóellenes művéből van merítve. Ugyanez áll a Plutarchos bőbeszédű, de keveset mondó bizonyítgatásának alapjáról, mely szintén Apion iskolájára megy vissza, jóllehet a zsidók Bacchus- és szamárkultuszáról néhány más írónál elő nem forduló részletet is tartalmaz. Ennélfogva sem Tacitusnak, sem Plutarchosnak elmékedései s okoskodása nem alkalmasak az általuk terjesztett vádak és ráfogások eredetének kimutatására, hanem első sorban Apionnal kell foglalkoznunk, ki az állítólagos tényeket még meglehetősen tisztán, azaz megjegyzésektől s megtoldásoktól menten adja elő. Csakhogy Apion sem első elbeszélője e tartalomnak s terjedelemben folyton nagyobodó meséknek, hanem, mint ő maga mondja, a bennünket foglalkoztató szamárkultusz leírása számára a Patrasból való Mnaseasnak illető jelentése szolgált neki alapul. Leghelyesebb s legbiztosabb lesz tehát, ha az utóbbihoz fordulunk felvilá-

gostásért s mindenekelőtt az ő ránk maradt elbeszélését tanulmányozzuk figyelmesen. Az ily módon elért eredmény mindenestre biztosabb alapon nyugszik majd, mint ha Tacitus s Plutarchos önkényes értelmezéséből vonunk következtetést.

Józsefus (Contra Ap. II, 9, 112) szerencsésükre majdnem szószerint vette át Apiontól Mnaseas kérdéses jelentését; csak-hogy a Contra Apionem e része nem maradt ránk az eredeti görög nyelven, hanem csak latin fordításban s következőképen szól: Dum bellum Judaei contra Idumaeos haberent longo quodam tempore, in aliqua civitate Idumaeorum, qui Dorii nominantur, quemdam eorum qui in ea Apollinem colebat venisse ad Judaeos, cujus hominis nomen dicit Zabidon, deinde qui eis promississet traditurum se eis Apollinem deum Dorensium venturumque illum ad nostrum templum, si omnes abscederent; et credidisse omnem multitudinem Judaeorum. Zabidon vero fecisse quoddam machinamentum ligneum et circumposuisse sibi, et in eo tres ordines infixisse lucernarum, et ita ambulasse, ut procul stantibus appareret, quasi stellae par terram *τὴν πορείαν ποιούμενον. τοὺς μὲν Ἰουδαίους ὑπὸ τοῦ παραδίδου τῆς θεᾶς καταπεπληγμένους πόρῳ μένοντας ἡσυχίαν ἔχειν, τὸν δὲ Ζάβιδον ἐπὶ πολλῆς ἡσυχίας εἰς τὸν ναὸν παρελθεῖν καὶ τὴν χρυσίην ἀποσῶραι τοῦ κένθρου κεφαλὴν καὶ πάλιν εἰς Δώρα τὸ τάχος ἀπελθεῖν.* Midőn régi időben a zsidók az idumeusok ellen háborut viseltek, az idumeusok egyik városában, Dórában, egy Zabidos nevű ottani lakos, ki Apollót imádta, a zsidókhoz jött s azt ígérte nekik, hogy a dórailak istenét, Apollót, kiszolgáltatja nekik s hogy ez isten maga jön majd az ő templomukba, hacsak mindnyájan távoznak. A zsidók mind hittek neki, mire Zabidos valami fágépezetet készített, melyet maga körül helyezett el s a melyre három sor fáklyát állított. Ebben mozogva a távol állóknak úgy tűnt fel, mintha csillagok mentek volna a földön. A zsidók a feltűnő látványtól meglepetve nyugodtan állottak távolságban, Zabidos pedig teljes nyugalomban templomukba ment s elvitte onnan az arany számárfejet s visszatért hamar Dórába.

Ezen jelentés szolgált Apionnak bizonyítékul, hogy a zsidók templomukban számárfejet tiszteltek. Józsefus első sorban a földrajzi adat helytelenségéből akarja az egész elbeszélés hazugság s lehetetlen voltát kimutatni, a mennyiben Dóra

városa föníciai s nem idumeus; azonkívül lehetetlennek mondja, hogy Zabidos az egész uton Dórától Jeruzsálemig senki föl nem tartóztatta légyen, s hogy a háboru daczára a főváros falán ne lett volna őrség. Végre ráutal a tényre, hogy a templom kapuit mindenkor örök őrizték, s Zabidos be nem nyomulhatott egyszerű módon a szentélybe. De nekem e nehézségek daczára az, a meggyőződése, hogy Mnaseas e határozott adatait, főleg a földrajzit, nem szabad költöztetnek mondani, s ép a körülmény, hogy téveseknek látszanak, szól a mellett, hogy van valami alapjuk. Mnaseas hibája vagy a város nevében, vagy a földrajzi meghatározásban rejlik, hogy Dóra Idumaeában fekszik; az első sokkal valószínűbbnek látszik s azért Idumaeában oly várost kell keresnünk, mely Dóra nevéhez oly közel áll, hogy e tévedés lehetségesnek bizonyuljon. Ismeretes Adóra városa Idumaeában, melyet Hyrkan fejedelemlnek az idumeusok ellen viselt háborujából jól ismertünk, melyben Józsefus (Antiquit. XIII, 9, 1, 257; Bellum Judaicum I, 2, 6, 63; v. ö. Antiquit. XIII, 6, 5; 207, 15, 4, 396) Marissával együtt többször említi, a mai Dúra, körülbelül 2 órányi távolságban nyugatra Hebrontól (Schürer, Geschichte I, 208; Benzinger a Pauly-Wissowa RE, I, 450). E városról szól Mnaseas elbeszélése s a földrajzi adat, mely folyton ismétlődik, minden tekintetben helyes. E városban volt Apollónak temploma, mint itt értesülünk; amíg Dórára vonatkoztatták az elbeszélést, joggal mondták feltűnőnek, hogy e város pénzén Apolló tiszteletének nyoma sem látszik (Schürer II, 28; Reinach, Textes d'auteurs grecs 49, 3), holott Mnaseasnál Dóra istenének van jelezve. Ez annál feltűnőbb, mivel Apolló tudvalevőleg a szír királyok főistene volt s okvetlen nagy szerep jutott volna neki a pénzekben ama városban, hol mint ennek főistenét tisztelték. Most, hogy az idumeus Adoráról van szó, igen valószínű, hogy idumeus istenségre kell gondolnunk, melyet tulajdonságai, hatásköre, képe, jelvényei s jelzői folytán a görög író a görögök Apollójával azonosított, a mint ez az íróknál az idegen népek isteneivel szemben általános szokás. Az eddigi kutatásoknak még nem sikerült az idumeusok vallását közelebről ismertetni, mivel sem történeti adatok, sem feliratok nem szolgáltatnak megfelelő anyagot (l. Baethgen, Beiträge zur semit. Religionsgeschichte 9 l. és köv.). A nabateusoknak

Dusares nevű főistene egyszersmind a nap istene (Baethgen 95 l.) s lehetséges volna, hogy az idumeusok is ezt imádták Adorában. De mindez a bennünket érdeklő kérdésre nézve közömbös s csak Mnaseas méltatásához bir fontossággal.

A mi már most a zsidók itt említett templomát illeti, az egész elbeszélés azt a — gondolom — kétségtelen benyomást teszi, hogy az is Dórában vagy annak közvetlen szomszédságában állott. Mert nemcsak hogy nincs említve, hogy Zabidos a számárfej elérése végett nagyobb utat tett vagy Dórába vissza hosszabb ideig ment volna, hanem az egyetlen város, melynek neve itt előfordul, Dóra. Egyetlen egy szóval sincsen kimondva, vagy csak jelezve is, hogy Judaea fővárosának vagy valamely más helyének zsidóiról volna szó; hanem Zabidos ígérete, hogy Apolló Dórából a zsidó templomba fog menni, ha a zsidók félreállnak, s ezek bámészkodása, midőn a dórαι templomból csillagos jelenség indul az ő szentélyük felé, világosan mutatja, hogy az egész esemény szintere maga Dóra városa s tán közvetlen környéke. Nem tudom megérteni, miként nem vették észre a tudósok e világos tényállást s miért követték vakon Apionnak bevezető szavait, ki azt, a mi itt a zsidók egyik templomáról van elbeszélve, kényelmesen a jeruzsálemi templomra vonatkoztatta. Hogy Jozéfus is csak Apion szavait olvasta s Mnaseas jelentésében csak ugyanazt látta, a mit amaz, rossz akaratától vezérelve, belemagyarázott, nem feltűnő; mert amaz csupán a zsidók ellen emelt vádat vette tekintetbe s nem figyelt az eredeti jelentés valódi tartalmára. Tudom, hogy magyarázatom egyszerűsége miatt ellenmondást kelt majd; de elfogulatlan, Apiontól nem befolyásolt olvasás elégséges arra, hogy Jeruzsálemnek vagy egyéb judaeai városnak nem-ementéséből a helyes következtetést vonjuk.

Hogy már most vidéki zsidó imaházban — mert azon időben, a melyben az idumeusok Judaea határain belül laktak, csak ilyenről lehet szó — számárfej lett volna felállítva, magában véve képtelenség, eltekintve attól, hogy a makkabeusok fellépése előtt Hebron környékén aligha laktak zsidók. Másrészt Mnaseas elbeszélése oly határozott és — mint láttuk — hitelt érdemlő, hogy állításának alapja kell hogy legyen. Képről vagy számaralakról lévén szó, egy pillanatig sem kétes, hogy mint Apollónál, itt is pogány templomról szól, azaz azon

lakosság egyik kultuszáról, mely akkor Idumaeát birta, az idumeusokéről. Csakhogy Mnaseas világosan Judaei-ről, a görög részben *Ἰουδαῖοι*-ról beszél és az összefüggés nem engedi meg a feltevést, hogy tán Apion tette a zsidókat az idumeusok helyébe. Legvalószínűbbnek látszik, hogy a Judaei itt a Judaeában lakó pogányokat jelenti, kik az idumeusok tözsomszéd-ságában laktak s nem szívesen láthatták ezek folytonos előnyomulását észak s nyugat felé; de nincs kizárva, hogy az idumeusok két különböző törzset gondolta Mnaseas, a mennyiben azt mondja: in aliqua civitate Idumaeorum, qui Doria nominantur, s megkülönbözteti az egyik város idumeusait a többitől. Az itt említett viszályt részben megállapíthatjuk Zabidos ígéréteiből s eljárásából. Miután az ellenfélnek azt ígéri, hogy Apolló képét kiszolgáltatja, amaz tehát ezt követeli; tényleg azonban annak templomából viszi el az isten szobrát nagy csellel s diadalmaskodik, mikor a számár fejét Dórába sikerült hoznia; világos eszerint, hogy az a győztes, a ki a másik istene képét kezébe keríti s a maga szentélyébe viszi. Nem kell külön hangsúlyoznom, hogy e vetekedés sem szól a templom zsidó volta mellett. A számárfej határozottan az egyiptomi Typhon tiszteletére utal és miután különben is találjuk, hogy az idumeusok tözsomszédjai, a nabateusok, egyiptomi isteneket vettek föl pantheonjuk körébe (Baethgen i. h. 105. l.), nagyon valószínűnek tartom, hogy itt Adorában ugyanazon isten tiszteletét kell feltennünk. De, hogy kire és mire gondolt Mnaseas ezen leírásában, tulajdonképen közömbös ránk nézve; a földolog, mely mindentől független, az, hogy szavai világosan mutatják, hogy nem a jeruzsálemi templomról szól, midőn az arany számárfej átvitelét a dórαι templomba elbeszélte.

Apionnak azonban, ki a dórαι Typhon-templomból zsidót csinált, látszólag még egy második forrása is volt a jeruzsálemi számárkultuszt illetőleg; mert Jozéfus szerint (Contra Ap. II. 7, 80): In hoc enim sacrario Apion praesumpsit edicere asini caput collocasse Judaeos et eum colere ac dignum facere tanta religione, et hoc affirmat fuisse depalatum, dum Antiochus Epiphanes expoliasset templum et illud caput inventum ex auro compositum multis pecuniis dignum. »Apion azt merészelte mondani, hogy a zsidók a (jeruzsálemi) szentélyben számárfejet állítottak föl, a melyet imádnak s igen nagy tiszteletben része-

sítenek. Azt állítja, hogy e dolog akkor lett nyilvánossá, midőn Antiochus Epiphanes a templomot kifosztotta s az említett arany s sok pénzt érő fejet találta. Apion, mint Jozéfus megjegyzi, megnevezte forrásait is, Posidonius-t s Apollonius Molont (II. 7, 79). Posidonius azonban, kinek jelentését Antiochus királynak a jeruzsálemi templomba való behatolásáról Diodorus (XXXIV, 1) mentette meg számunkra, csak azt beszéli, hogy Antiochus a szentélyben egy hosszú szakállu, számaron ülő, kezében könyvet tartó embert mintázó kőszobrot talált, mely véleménye szerint Mózeszt ábrázolta. Eszerint nem Posidonius volt Apionnak forrása, hanem Apollonius Molon; ez a zsidókról s azok vallásáról külön könyvet írt, mely a történet gyűlöletes ferdítésének példája. Csakhogy nincs módunkban egyéb nyilatkozatát a zsidók számarkultuszára vonatkozólag a fent idézett rövid jelentéssel összehasonlítani, miután sem Jozéfus, sem más író nem idéz ilyet. De a körülmény, hogy Jozéfus Apionból csupán azon terjedelmes elbeszélést közli, mely szerint Antiochus a szentélyben egy a zsidóktól áldozatra hízalt görögöt talált, de nem idéz semmit a másik tényt leíró jelentésből, melyben az arany számarfej felfedezését tárgyalta, azt bizonyítja, hogy Apion az utóbbit nem vette át Apollonius Molon könyvéből, még pedig azon egyszerű okból, mivel ott sem talált többet, mint egyetlen egy rövid, a tényt magát jelentő mondatot. Másrészt a Posidoniusra mint forrásra való utalás Apionnál, mely, mint láttuk, nem felel meg a valóságnak, a mennyiben Posidonius Antiochus felfedezését másképen írja le, azt mutatja, hogy Apollonius könyvének a számarfejről szóló helyén Posidoniusra hivatkozott, azaz csak azt állította, a mit ennél talált. Mindebből az következik nagy valószínűséggel, hogy Apollonius Molon sem ismerte még a számarfej meséjét, s hogy ez egyedül Apionnak tudatos hamisítása, a mennyiben Mnaseasnak előbb elferdített jelentését az arany számarfejről összekapcsolta az Apolloniusnál Posidonius nevében idézett adattal, hogy Antiochus király a jeruzsálemi szentélyben számaron ülő embert ábrázoló szobrot talált; ebből lett a mese, hogy Antiochus felfedezte a templomban tisztelt számarfejet. Damocritos, kinek nevében Suidas (s. v. *Ἀπολόγιος* és *Ἰουδαῖος*) azt idézi, hogy a zsidók arany számarfejet imádnak s minden hét vagy három évben egy nem-zsidót áldoznak, mint a két pont

összeállításából kitünik, Apionból vagy ennek forrásából, de aligha Apolloniusból, merített.

Ime ez, véleményem szerint, a számarkultusz vádjának eredete; e kultusz tényleg létezett az idumeusoknál Adorában, de Apion jónak vélte, hogy a Mnaseasnak határozatlan jelentését, mely pogány judaeai lakókra vonatkozott, a zsidókra s nagy ugrással a jeruzsálemi templomra magyarázza.

Bécs.

DR. BÜCHLER ADOLF.

TUDOMÁNYOS MEGJEGYZÉSEK.

1. Egy maszórai szó.

Azokból az eredményes kutatásokból, melyeket dr. Blau Lajos a *maszóra* felderítésére tett, a M.-Zs. Szemle előző száma (XVII. 153, v. ö. Zeitschr. für. Hebr. Bibliographie, új folyam, IV, 30) is tartalmaz egy kis részletet. Szó van azon maszórai jelről, mely Mózes IV. könyvében a 10. fejezet 35. és 36. versét bizonyos módon megkülönböztetni akarja a többitől. A *Szóferim* tractatus, a nagy vilnai kiadás szerint, erre nézve a következő szabályt adja (VI, I): הכותב צריך לעשות שינוי בפרשה של ויחי בנסע הארץ מלמעלה ומלמטה שהוא ספר בנפי עצמו ויח שנקומי בנסיעת דגלים Ha R. Elia Vilnával először is *פרשה* helyett, mely értelmetlen, mivel nemcsak kezdetről, hanem végről is van szó, *פרשה* szót olvasunk, a mondat fordításban így hangzik: A [thóra]író köteles tért (spatiumot) hagyni a stb. szakaszban fent és alatt, mivel a külön könyv; némelyek azt mondják, hogy [a két vers] helye a zászlóaljak elvonulása [szakaszában] van.

Az értelmet csak az zavarja, hogy *לעשות* nem illik az üresen hagyásra. De az értemen kívül *tárgyi* nehézség is van, mert tudjuk, hogy a kérdéses szakasz nem spatiummal, hanem az u. n. megfordított *nun*-nal van nálunk jelölve. A *שינוי* szó ennélfogva legalább is gyanús. R. Elia Vilna tényleg *ספין*-t olvas helyette, alkalmasint b. Sabbath 115b. (alant) szerint, ahol így van: *פרשה זו עשה לה הקב"ה סימנים מלמעלה ומלמטה*, tehát mind a *פרשה*, mind a *ספין* szó autentikus. Ebbe bele is nyugodhatnánk, mert a mondat egészen érthető: jelek fent és alatt; hogy mely jelek, az már vagy ismeretesnek tételiztetik fel, vagy egyszerűen az íróra bízatik.

Józan észszel felfogva a dolgot, csak az író szabad választatása jöhet tekintetbe, mert az az író, aki a legeslegelső thóratekercset másolta és aki legelőször akarta a kérdéses szakaszt jellel ellátni, a jel minéműsége iránt csak önönmagával tanácskozhatott. Csinált valamiféle jelt (סימן), melynek egyelőre semmi neve nem volt. Így, סימניה, hangzik a mondat a Jalkut-ban is, Numeri § 729. Egy misna (Sabbath XII, 3) szintén így nevezi az írásjeleket bizonyos faját (a סימניה olvasatról l. Krauss-Löw, Lehnwörter II, 387). A jeruzsálemi talmud (S. 13c. 56.) a misna e része auctorának R. Jósztét állítja, azt a R. Jósztét, aki a misnában ezt a tökéletlen írást egyszerűen nyomnak (ריש) nevezi. E szerint סימן és ריש e tekintetben egyenlők. A thóráiról tehát azzal a bizonyos jellel csak nyomát akarta adni annak, hogy Numeri két versével fenforog valami. Ilyen módon természetes, hogy a jel formája egészen mellékes, és azért megelégesznek a források az általános סימן szóval.

Ugyancsak סימניה a kifejezés a barajthában (Rós hasána 17b), mely Zsoltár 107, 23—31. hasonló jeléről szól (l. Blau, Masoretische Untersuchungen, 41. l.).

Csak a Szifre által értesülünk, hogy a kérdéses jel egy pontból állott. Ez a pont még meg is maradt néhány codexben (Blau, i. h. 43). Látjuk tehát, hogy a jelben nincs semmi különös.

Hogyan lett belőle נון הפוכה vagy נון מנוחה, mint a maszóra nevezi? Blau (i. h.) szellemesen azt mondja, hogy a pont helyett, mely nem igen látszanék, azt írták יקר = נון, nehogy azonban a szöveghez tartozónak gondolják, megfordították a nunt. Itt azt kértem, hogy miért elégedtek meg más esetekben az egyszerű ponttal? Hiszen igen sokszor van יקר! Miért nem gondoskodtak ott szembetűnőbb jelről? Meg aztán, ha átalottak a thórához valamit hozzáírni, miért türték meg a nun betűt, ha fordított alakú is?

Nézetem szerint a historicum más. A thóramásolók a görög másolókat utánozták, akiknek egyik kritikai jele a nyárs (ἀνείλος) volt. Ennek a nyársnak, mint még látni fogjuk, az alakja ilyen: ω egy lefektetett S-betű, és nagyjában ilyen a lefektetett י is, főképen, ha egyik kampóját megfordítják, így: י, lefektetve: י. Lásd a Jerusalmi idézett helyén, ahol arról szólnak, hogy a pusztai hajlék betűit esetleg úgy írták,

hogy az alsó jelzés felülre, a felső jelzés alulra kerül (שמא ית של שמא ית למעלה stb.), tehát körülbelül »fordított« jelzés. A סימניה, mint a talmud nevezi, lehetnek tehát fordítottak, és így meg van a נון הפוכה, mert a נון is ית.

Már a Homéros-másolók alkalmaztak obelosokat. Egyik alkalmazása e jelnek akkor történt, a midőn azt akarták jelezni, hogy az illető darab nem az igazi helyén van. Minthogy Origenes bibliai művében is alkalmazást találtak e jelek, nem kell nekünk klasszikus példák után nézni, hanem nézzük csak a bibliai jeleket. Origenes művének maradványait kiadván, Field a bevezetésben részletesen foglalkozik az obelossal és hasonló jelekkel (*Origenis Hexaplorum quae supersunt p. LII. kk.*) Ő idézi egy scholionból a Proverbium könyvhöz a következő mondatot: *φείρονται μὲν παρὰ τοῖς ὁ, φείρονται δὲ καὶ ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ, ... τὴν θείαν δὲ νόον παραλλάσσουσιν οἱ λοιποὶ καὶ τὴν Ἑβραϊκὴν παρὰ τοῖς ὁ. ὁ δὲ ὁβελισται...* azaz megvan ugyan a Septuagintánál épugy, mint a héberben, csak egyedül a helyet másítják a többiek és a héber a Septuagintához képest: azért obelossal láttatik el. Tehát a hely változására obelos a jel. Erre nézve számos példával szolgál Field. Ugyancsak ő, a fent leirt ω jelet is többszörösen kimutatja; a Middeldorp által kiadott hexaplaris szír szövegben mindig ilyen az obelos jel. Most már értjük a talmudi magyarázatot: ama bizonyos jel azt mondja, hogy ama két versnek nem itt van a helye, נון הפוכה, למר שמא ית מנוחה.

Már láttuk, hogy maga a נון הפוכה mint jel is görög mintának felel meg. Ennélfogva a Blau által érthetetlennek nyilvánított és ezért elvetett שפיר olvasatnak igen jó magyarázatát tudjuk adni; az ismert שפיר szóból, melyet én (l. *Lehnwörter* s. v.) a görög σπόδος-ból magyarázok, mások azonban sémi szónak tartanak, melynek azonban mindenesetre nyárs Spiess veru a jelentése, ennek a szónak, mint ige is előforduló שפיר gyökéből van képezve a Szóferimben található שפיר alak (v. ὁ. יקר = יקר). Blau ugyan két helyen (Masoret. Unters. p. 44. és Hebr. Bibliogr. i. h.) a szót res-betűvel nyomtatja, egy helyen azonban daleth-el (M.-Zs. Szemle XVII, 153.), és így nem tudhatom, hogy ő melyiket tartja helyesnek, de minthogy שפיר-nek nincs, שפיר-nek pedig van értelme, én ez utóbbi olvasatot fogadom el. Semmiesetre sem szabad az olvasatot egészen

elvetni, mint a hogy azt Blau teszi Neubauer példájára (Neubauert nem idézi Blau pontosan), azon ismert és elismert törvénynél fogva, hogy a *nehéz* olvasat mindig autentikusabb, mint a könnyű. Különben nem értem, miért mondja Blau: »Neubauer... új olvasás módot, שייער-t idéz;« hisz ez a vulgaris szöveg, és p. o. a nagy vilnai kiadásban *csakis* ez az olvasat van! שייער-ből könnyen lehetett שייער, de nem valószínű, hogy שייער-ből lett volna שייער vagy akár שייער.

Eredmény: שייער annyi, mint ὁβελισμός: obelossal ellátva. Így mondták később görög befolyás alatt azt, ami korábban csak סימן vagy pontból álló נקוד volt.

2. Rejtélyes szó a midrásban.

Dr. Löwy Ferencz barátom, aki már több jelét adta annak, hogy a talmud és midrás nyelvét philologiai módszerrel igyekszik megvilágítani, e folyóirat előző füzetében (XVII, 139.) az Exodus Rabbában (c. 13, 4.) foglalt ארטיס szót magyarázza, mely alkalommal talmudi szótáramat (Lehnwörter) idézi. Sajnálatomra ki kell jelentenem, hogy Löwy e szótár structuráját rosszul fogta fel: az ארטיס szó után következő jegyzet, mely az eddigi magyarázatokat állítja össze, *tölem* való és nem Löwy-től, akinek szavai kapcsos zárjelben vannak: Alles ungenügend. Az, hogy Löwy nem mond többet, csak sajnálni való, mert bizonyára jót mondott volna, de másrészt az ő két szava elég intelem arra, hogy *rossz* magyarázat helyett jobb a kérdőjel.

Ezt a kérdőjelet fentartom Löwy Ferencz magyarázata után is; ארטיס nem lehet ὁρθωσις, mert először is az ember a θ egyenértékét, η betűt várna, másodszor azért, mert ὁρθωσις = egyenesedés fogalmából nem kapjuk a merevedés és keményedés fogalmát.

Az irodalmi utalásokhoz azóta még hozzájárul Fürst megjegyzése Revue des Études Juives XXXVIII, 229., aki Kohutnak στοιχοῦν-féle magyarázatát fogadja el — megokolás nélkül.

Egy barajtha szerint (b. Berach. 61a alant és 61b fent) a májnak funkciója a harag (כבד כועס). A midrás (Ex. Rabba c. 9, 8.) ennél fogva כבד לב פיעה szavakhoz megjegyzi: כועס הוא, stb. Ezzel párhuzamba kell hozni azt a passust,

melyből kiindultunk: מזה הכבדתי... לבו כבדו היה, minek folytán a kérdéses görög szó *haragot* jelenthet. A szót még nem sikerült megmagyarázni.

3. A számámkultuszról.

Az e thémáról szóló cikkemben (Szemle XVII, 120) megelégedtem fölemlíteni, hogy a boldogult Kaufmann Dávid tanár ugyan e thémáról értekezett ugyancsak e folyóiratban (III, 327) és tudtommal e cikke másutt meg sem jelent. A »számárfő« cikkben Kaufmann genesisét, de egyúttal alaptalanságát mutatja ki a rágalomnak, azt mondván: »A rágalomnak lehet története, szívós tartama, de nem szükséges, hogy tényleges oka legyen...«

Hát kérem, ebben a pontban más nézetem vagyok, mint boldog emlékü tanárom. Én ellenkezőleg valami okát igyekeztem kimutatni, amelyen a féktelen rágalom alapszik. Ez a legkevesebb, melyet mi oly komoly írók irányában, aminők Tacitus, Plutarchos és mások voltak, tenni kötelesek vagyunk, még ha amazok nem is szerettek bennünket zsidókat. Más dolog a vérvád; itt még előbb be kellene bizonyítani, hogy azok az írók, kik azt terjesztették, komolyan számbavehetők-e?

K. forrásai különben ugyanazok, a melyeket én is érintettem. Mindamellett van nála még egy pár magyarázati kísérlet. »Azt mondták némelyek, hogy az egész számárvád az Egyiptomban fennállott Oniastemplom Ὠνιστὸν név félreértésén alapszik, mely megnevezést ὄνος szóval hozták összefüggésbe. Mások arra gondolnak, hogy a szentírásban előforduló e kifejezést a פִּי יְהוָה a számár kopt nevével [HIEΩ] fölcserélték. Még Halévy is (Revue des Études Juives IX, 174.) osztozik ezen fura véleményben... Ezen magyarázatokkal kapcsolatban áll, a melyre Bloch H. utalt e lapokban (M.-Zs. Sz. III, 17.), Cassel P. legújabb kísérlete, aki a tíz parancs első szavában és ennek állítólag a görög ὄνος szóval egyenlő hangzásában látja a hirhedt rágalom csiráját.«

Ezzel véltem kiegészítendőnek multkori cikkemet.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

BUDAPESTI RITUS.

Magyar zsinagógiai ritus nem létezik. Az imakönyvek, machzörök, szelichák stb. mindig csak együtt emlitenek bennünket a *boheim* (cseh), morva, lengyel és osztrák minnaggal, világos jelölül annak, hogy a magyar csak e szomszédokkal együtt képez egységet még a zsinagógiai ritus tekintetében is.

De nem hiába mondta a nagy Széchenyi: »Magyarország nem volt, hanem lesz!« Így hát, ha eddig nem volt magyar ritus, majd lesz ezentul. Sőt Budapestnek még külön ritusa is. Bizonyosság rá egy kis könyvecske, mely nem rég hagyta el a sajtót.

Tal-Orot Trauer-Album. Gebete und Betrachtungen für die Seelenfeier, Jahrzeit und an den Gräbern aller Verwandten, von Oscar Sachariasohn. Budapest, 1900. Verlag ... von Osias Geyer.

A 14. lapon: Seelenfeier in den Gemeindesynagogen und Bethäusern Budapest's. Van aztán még benne a *kaddis* héberül, meg *latin* betűkkel. Ez utóbbi dolog, úgy hiszem, eléggé ismert budapesti specialitás, de most, ime itt látjuk megrögzítve, irodalmi formában.

Ez már nem agenda-könyv, aminőt minden rabbi és kántor szabadon csinál magának, hanem valóságos imakönyv a nagy közönség számára. Tehát az, ami ספר תערי יבך a modenai Áron Berachja b. Mózesztől (Amsterdam בתמים) és Landshut híres יבך תערי-ja — Budapest zsidóságának méretei szerint. Ebből a szempontból kellene bírálni is e művet.

Én azonban bírálatába nem bocsátkozom; lehet jó, lehet rossz is. Csak azt szeretném tudni, vajjon a budapesti rabbinate tudomást szerez-e ily művek megjelenéséről és fölülvizsgálja-e a tartalmát? Mert hát az ő hívői imádkoznak e könyvből! Sőt talán a chebra kaddisá-nak is volna beleszólása, mert hiszen az imák mind a halottak emlékezetére vonatkoznak, és a chebra amely épen most alkalmazott liturgistát, tán ez irányban is kiterjeszthetné áldásos működését.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

EZÉKIEL PRÓFÉTA PÁL APOSTOLNÁL ÉS MÉG
EGY MEGJEGYZÉS.

Vollmer H. »Die alttestamentlichen Citate bei Paulus« című művében ¹⁾ a 23 lapon (2. j.) a következők olvashatók: »Hier sei noch bemerkt, dass Ezechiel bei Paulus und Philo nicht vorkommt. Das hängt jedenfalls mit dem Streit über die Kanonicität dieses Buches zusammen; vgl. Wildeboer, Entsteh. des altt. Kanons, Gotha 1891, p. 62 ff.«.

Wildeboer hivatkozott munkája nem áll rendelkezésemre. S *Philó*a nézve szintén nem vagyok (most) azon helyzetben, hogy Vollmernek ezen oly határozott állítását fölülbírálhatsám. A mi azonban annak *Pál* apostolra vonatkozó részét illeti, úgy az előttem szinte érthetetlen. Mert hiszen ott van II Cor. 3, 3 (»Hiszen megismerik, hogy ti Istennek a mi szolgálatunk által szerzett levele vagytok stb.«), a hol ezen szavak: »nem köztáblákra, hanem a ti szívetek hústábláira«, a mint azt már régtől fogva fölismerték, csak Ezékiel prófétára (11, 19; 36, 26) utalhatnak.²⁾ Úgyszintén I Kor. 6, 11: »Ilyenek voltatok pedig némelyek, de megmosattattatok, megszenteltettetek stb.«, a hol az aláhuzott szavak ugyancsak Ezékielre (36, 25) látszanak rámutatni. V. ö. Héb. (a Zsidókhoz) 10, 22, a hol még a próféta, »tisztá vize« (מים טהורים) is található hasonló összefüggésben. Egyben még valamit.

Vollmer ugyanott (44 köv. ll.) az apostolnak következő idézését beszéli meg: καθὼς γέγραπται ἃ ὀφθαλμοῖς οὐκ εἶδεν καὶ οὗς οὐκ ἤκουσεν καὶ ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτοῦ (»A mint meg vagon írva: a melyeket a szem nem látott, sem a fül nem hallott, az emberek gondolatjába is be nem mentek, melyeket az Isten készített az őtet szeretőknak.«), I. Kor. 2, 9. V. helybenhagyja ugyan, hogy ez az idézet Jezsajas profétából való

¹⁾ A nagy alaposággal, szorgalommal s körültekintéssel készült mű teljes címe a következő: Die altt. Cit. b. P. textkritisch und biblisch-theologisch gewürdigt, nebst einem Anhang über das Verhältniss des Apostels zu Philo, Freib. u. Leipzig 1895.

²⁾ L. »Egy szálló ige« című dolgozatomat az I. M. I. T. Évkönyvében, 1899, 130 s. k. l.

¹⁾ V. ö. Geiger, Jüd. Ztseft. III, 159 k.; IV 124, s. k. l. és »Messiaszeit und zukünftige Welt« című tanulmányomat (Monatsschrift XLII. 392 s. k. l.)

IRODALOM.

BŰVÉSZET, JOSLÁS ÉS SZELLEMEK A HÉBEREKNÉL
ÉS SZOMSZÉDAIKNÁL.

(*Davies T. Witton, Magic, Divination and Demonology among the Hebrews and their neighbours, including an examination of the biblical references and of the biblical terms. Londres-Leipzig. 1898. 8° XVI + 130 lap.*)

Az előttünk fekvő csekély terjedelmű műben, a mely egy lipcei disszertáció, a szerző nagy terjedelmű témát tárgyal, melyet távolról sem merít ki. A kis irat nem tartalmaz kevesebbet 54 fejezetnél, melyet egy bibliographiai összeállítás előz meg. Az egész áll egy bevezetésből és három részből.

A bevezetésben Davies az általános magia meghatározását adja, szólván egyszersmind ennek különböző fajairól, hiveiről, viszonyáról a valláshoz, a tudományhoz, a divinációhoz, a demonológiához stb. Ez utóbbi kettő elég pontosan határozatnak meg; a nekromantia és az animismus szintén tanulmány tárgyai; de mindez csak elemi alakban.

A búvészet eszméi, melyek hajdan teljesen uralkodtak a nép fölött és a melyek a népben még manapság is elevenek, a művelt emberek előtt idegenekké váltak, ámbar tudtuk nélkül még ma is befolyásolják őket. Helyeselhető tehát, hogy szerző olvasóinak figyelmét e titkos tudományok homályos fogalmainra tereli. Bár nem mélyed el tárgyába — ezt nem is célozza — a földolgokat mégis előadja. Az első fejezetben, mely a búvészetnek van szentelve, mindent összeszed, a mi erről a tárgyról a szentírásban található. Czáfolya Joél állítását, mely szerint itt nincs nyoma magikus képzeteknek. Helyesen utal a »dudaim« (mandragora) nevű szerelmi növényre; de helytelenül következteti a szentírás hallgatásából (35. lap), hogy hiit ebben a babonában. A szentírás ily elbeszélésben nem szokott bírálato

gyakorolni. Erőltetett magyarázat az is, hogy Jakob varázsgondolatoktól vezéreltetett, midőn a juhok párosítása alkalomával hántott vesszőket használt, mert ez a ténykedés gyakorlati megfigyelésen is alapulhatott. A Terafim inkább a bálványimádás mint a bűvészet keretébe tartozik (36. lap). Zakhariás 10, 2. verséből nem következik semmi.

D. csoportosítja az összes szavakat, melyeket a biblia a bűvészet és bűvészek megjelölésére használ és ezeket magyarázza. Azt véli, hogy חכמים (Exodus 7, 11) a magusokat jelenti és hogy az utána következő למכשפים ennek a szónak csupán értelmezője (41). Ámbár a vav conj. némi nehézséget okoz, a gondolat nagyon csábító. A nép a varázslókat mai napig az »okosok«-nak nevezi. Nincs kétség benne, úgy vélem, hogy a Zsoltárok 58. feje. 6. versében, mely így hangzik: »Nem hallgat a varázslók hangjára, az okos kigyóbüvölőkre«, מַכְשִׁיפִים (הַיָּדֵי הַחֲכָמִים) szó (הַיָּדֵי הַחֲכָמִים) a varázsló jelzője. De כַּשֵּׁף-ről adott etymologia igen furcsa. Azt hiszi, hogy כַּשֵּׁף = כָּסֶף = fehér magia, melynek ellentéte שֵׁחַ (Ézsaiás 47, 11) = fekete magia. A fekete és fehér bűvészet megkülönböztetése az előidézett hatáson alapul: a fehér bűvészet szerencse-, a fekete bűvészet szerencsétlenség-varázslat. Ez a megkülönböztetés tudommal középkori származású, melyet az ókor nem ismert. De ha megengedjük is, hogy Ézsaiás idézett helyén שֵׁחַ a magiára vonatkozik, akkor sem lehetséges a fekete magiára vonatkoztatni, minthogy az ellentéte: כַּשֵּׁף nem jelentheti a fehér magiát. Bizonyosság reá a törvény, hogy אֱלֹהֵינוּ-t, a varázslónőt, meg kell ölni (Ex. 22, 17), tehát nem lehetett »javas«-asszony (V. ö. D. 48. és 57. lap).

חכמים etymológiája homályos (Deut. 18, 11; Zsoltár 58, 6; Ézs. 47, 9. 12). Smith W. R., kinek nézetét sok modern tudós elfogadta, azon a véleményen volt, hogy a kérdéses szó kigyóbüvölést jelent. A Szifré, a Jonathan-targum és Szanhedrin 65a szerint ez a szó az állatoknak, következőképp a kigyóknak is, egy helyre gyűjtését és kötését jelenti. Eszerint חכמים összefűzés értelmében veendő, mit szerzőnk is helyesnek tart. Nem szabad tehát mondania (53), hogy e pontra nézve Smith a zsidó hagyomány nézetét fogadta el, mert ezt éppen sz. teszi és nem Smith. Továbbá utal Jebámóth 121a-ra (53. l. 3. j.), holott ott nem חכמים hanem a perzsa מַכְשִׁיפִים-ről van szó,

a hogy a talmudisták a perzsa magusokat nevezték, kik még ma is »geber«-eknek nevezetnek. Az 55. lapon idézi Smith nézetét, ki a מַכְשִׁיפִים és מַכְשִׁיפִים szokat az arabs *chabará*-val hozza kapcsolatba = verba nectere. Miért nem hivatkozik a héberre magára, hisz a gyök ebben is összefűzést jelent?

Az egész Újtestamentomnak csupán két lapot szentel (60—62) és ezeken még a biblia utáni zsidóságról is beszél. Sőt még arra is van hely e két lapon, hogy az írott tan és a szájhagyomány közti különbséget megmagyarázza. Elég, ha munkámra (Az ó-zsidó bűvészet) utalok, a melyből látható, hogy az anyag oly gazdag, a milyent D. nem is sejtethetett. Az Újtestamentom pedig egy cseppel sem szegényebb a talmudnál.

D. helyesen magyarázza Máté 5, 7 e kitételét: μὴ βαττολογῆσθε arra, hogy az imánál nem szabad a szavakat ismételni, a mit Szirach 8, 14 is megtilt (Eccles. a 60. lapon sajtóhiba Eccles helyett). Hozzátehetjük a misnát is (Ber. 33b és Megilla 25a): »Ha valaki ismétli a יְהוָה szót, el kell hallgatatni.« Természetes, hogy nem csupán egy szó ismétléséről van szó, hanem az egész imának illetően recitálásáról, a hogy a bűvészek szokták tenni.

Szerzőnk foglalkozik az arabok, az assyrek és babyloniai bűvészetével is, mindezzel néhány lapon. Az egyiptomiak az emberi testet 36 tagra osztották és azt hitték, hogy minden tag külön istenség védelme alatt áll, a ki egészsége fölött őrökdi (71. lap, Wiedemann, Religion d. Aegypten). Figyelemre méltó, hogy a talmud szerint (Szukka 45b) a világ nem állhat fenn, ha nem él legalább 36 jámbor. Nincs-e e két felfogás között összefüggés? A magia után sz. a jóslást és végül a szellemtant tárgyalja. E három tárgynak annyi az érintkező pontja, hogy az ismétlések kikerülhetetlenek. D. az általános bevezetésben definiálta a fogalmakat, melyeket tárgyalása körébe vont. Midőn minden egységgel részletesen foglalkozik, elegendő lett volna egy utalás az általános meghatározásokra. A részleteket illetőleg megjegyezzük, hogy az álmoknál idézhette volna (77) I. Sámuel 28, 6. 15 fontos helyeket. D. szerint az אֵל és אֵלִים azonosak. Az a véleménye, hogy אֵלִים אֵלִים így fordítandó: »ki keres egy elköltözött szellemet, a mely tud.« Sőt tovább megy és azt állítja, hogy חכמים szintén az a személyt jelöli, úgy hogy Deut. 18, 11

a három terminus nem jelentene mást, csak a halottidézőt. Ebben erősen kételkedünk.

A biblia utáni zsidóság jóstudománya csupán egy féloldalt foglal el szerzőnkél. Mindössze két idézetet találunk, melyek hiányosak és a melyek közül az egyik hamisan magyaráztatik. Chullin 45a ez a jól ismert hely fordul elő: *בית חינוך*; azaz: bár a jóslás (*חזש*) meg van tiltva, az omen (*סימן*) meg van engedve házépítésnél, gyermekszületésnél és házasságnál. D. a helyet egyáltalában nem értette és azt mondja: »Itt egy betű sincs a *חזש* elítélésére, holott az Ó-Testamentom egyértelműen megtiltotta« (90).

Kiegészítendő az idézet Szanhedrin 101a-val, mely szerint szombat napon nem szabad a szellemekhez kérdést intézni. Egyébiránt a jóslásról a zsidóknál a biblia utáni korban más helyen fogunk még beszélni. Téves még D.-nél ugyanazon a lapon az az állítás, hogy a talmud a zsidóság gondolatait a 3. századtól a 7., sőt a 8-ig foglalja magában. Helyes a 3—5. század, ha a bab. talmudról van szó, de a szerző idézetei barajthák, melyek legkésőbb a második században keletkeztek. Szerző megjegyzése tehát nem volt helyén.

D. azon nézeten van, hogy a főpap ruháját díszítő csengők eredetüket annak a hitnek köszönik, mely szerint az érc csengése elűzi a démonokat. E feltevés alaposságát nem kutatjuk, de utalhatunk »Az ó-zsidó bűvészet« 134. lapjára, hol szintén találhatók adatok ahhoz a balhithez, hogy az érc csengése elűzi az ördögöket.

D. nem képes felfogni, hogy oly jelentékeny anyag, mint a misna, fentartható lett volna szájhagyományyal (109. n. 2.), és előadja azt a gondolatot, hogy a misna egyes részei egy-egy tudósra voltak bízva. Furcsa feltevés: minden tudósnak legalább a misnát kellett betűről-betűre emlékeztében tartani. A régiek, kik nem támaszkodhattak írott misnára, a kik gyermekkorukban beemlékelték ezt a szöveget írott segéd-eszköz nélkül, csodálatosan kiművelt emlékezőtehetséggel bírtak, melyet folytonos ismétléssel, uton jártukban is, még erősítettek. Szó van a talmudban tanítókról, kikre rászülőyosodott tudományuk (*תקפה עליו משנתו*). Az írás feltalálása az emlékezőtehetséget gyengítette, a nyomtatás majdnem megsemmisítette.

A »dsinn habil« (121) emlékeztet a talmudban gyakran

említett rontó angyalokra: *מלאכי חבלה*. Meg kell említeni, hogy sz. a tallith kátant amulettnek tekinti (125). Ez nem helyes, mert ezt éppen éjjel, midőn a démonok működnek, nem kell viselni és a nők egyáltalában fel vannak mentve e vallási kötelesség alól.

Némely formulák elmondása felette fontos szerepet visz a bűvészetben. Az egyiptomiak a jól kiejtett és hibátlanul elmondott formuláknak határtalan hatalmat tulajdonítottak. Ezt a hitet az ókor klasszikus népeinél is találjuk és bátran mondhatjuk, minden népnél. Ennek nyomait a talmud sok legendájában is megtaláljuk (1. művet 133. s. köv. II.).

Davies művecskéje tanulságos, ha nem is teljes. A szerző maga mondja előszavában (VII. lap), hogy későbbi időben művének szebb gyümölcseit reméli látni. Csatlakozunk kívánságához. Ha ez az irat új kiadást érne, több gondot kellene fordítani a korrektúrára. A következőkben adjuk a sajtóhibák listáját, melyekre bukkantunk. A javításokat zárjelbe tesszük.

XI. 36, 52, 102, Baudissen (Baudissin). — XI. Das transcendente (Trans.). — XIII. sachs (sae-). — XIV. Levy Neu hebr. (Neuh.). — XIV. Der neu-Aramäische (Neuar.). — XV. altestamentlichen (altt.). — XVI. Terd. (Ferd.). — 26. lap 6. j. olvasd: Introduction to the History of the Religion. — 43. lap 10. sor alulról: *נולין* (*נורין*); ib. *בְּשָׁאֵין* (*— בְּ*). — 16. 1 Prov. XVI, 16 (9). — 46, 2 Ezek. XXI, 22. (26). — 52. l. 4. sor alulról és 54. lent *לְהַשִּׁים* (*— לְ*). — 60. Entdecktes Judenthum (Entdeck.). — 68. *תְּשַׁחֲשֶׁה* (*— תְּ*). — Ibid. *תְּשַׁחֲשֶׁה* (*— תְּ*). — 77. l. 4. s. alulról Gen. XXI, 24 (XXXI). — 78, 2 Job XXXII (XXXIII). — 80. *נְחָשִׁים* (*— נְ*). — 83. háromszor *גִּיָּין* (*— גִּי*) és egyszer *גִּיָּין* (*— גִּי*). — 87. Kautsch (Kautzsch). — 119. n. 1. Schöpfung und Chaos (Schöpf.).

Nem tudjuk halánkat jobban kifejezni szerző iránt, mint azzal a kérelemmel, hogy folytassa tanulmányait erről az érdekes tárgyról.

Budapest.

B. L.

Zsidó népelet található még az orosz-lengyel hitrokonok kebelében. Azt azonban csak kevesen tudják, hogy e népelet sajátos irodalmat is teremtett, melyben a zsidó nép öröme és bánata, csalódása és reménye tükröződik. Ezt a jargonirodalmat ismerteti *Wiener S.* »The History of Yiddish Litterature in the nineteenth century« cz. terjedelmes műben (New-York 1899.) Nem irodalomtörténetet ad, hanem inkább irodalmi szemelvényeket, tehát az irodalmi termékek ismertetését. Művének második és pedig nagyobb része különben tisztán chrestomathia. Bevezetőleg érdekesen ecseteli általánosságban a régebbi német jargonirodalmat, erősen támadva Grünbaum M.-t., ki a Winter-Wünsche-gyűjteményben ismertette a zsidó-német irodalmat, de az oroszokról meg sem emlékezett. Felette tanulságos és érdekes a 3. fejezet, a melynek czime Folklore. Hogy a zsidóság mennyire függ kivüle álló hatalmaktól, a jargonirodalom is mutatja: a nyolczvanas években, az orosz zsidó-üldözések éveiben, új korszak kezdődik. Említésre méltó az is, hogy a nagynéretű kivándorlás, a mely az említett üldözések folyománya, Amerikába is átlántálta az irodalomnak ezt a nemét és Wiener Amerikában is gyűjtött anyagot. Egyébiránt az amerikaiaknak van egy socialista jargonköltőjük, kinek verseit a *Jewish Quarterly Review* angolra fordíttatja. Egy külön füzetben is megjelent Rosenfeld verseiből szemelvény angol fordítással. W. is külön fejezetet szentel az amerikai jargonirodalomnak. A zsidó népelet végtelen szomorúsága szól ki e népies versekből. Az örök szenvedés az orosz-lengyel zsidó osztályrésze, a mely születésétől a sirig kiséri. W. 18 költőtől közöl szemelvényeket műve 2. részében.

*

Általában azt hiszik, hogy a bibliakritika, mely szó elég jellemzően keresztények szájában is csak a héber bibliát, az u. n. ó-testamentum kritikai kutatását jelenti, csak zsidó körök vizét zavarja, míg a keresztény teológus helyzete sima mint a tenger tükre. Ez nagy tévedés. A keresztény teológia a leg súlyosabb zavarban van, mert minden egyes bibliai könyv

irodalomtörténeti megállapításánál Jézus tekintélye forog kockán. Jézus ugyanis a bibliai könyvek szerzőiről és keletkezési koráról ugyanazokat a nézeteket táplálta, mint a talmudisták. Természetesen egységes és mózesi eredetűnek vallotta a tórát, a zsoltárokat kivétel nélkül Dávidnak tulajdonította, még a Dániel könyvét is autentikusnak tartotta. A kérdés már most elég világos: hogy fér össze J. istenvoltával ez az irodalomtörténeti tévedés? Ezt a kérdést vetik föl a keresztény biblia-kritikusok ellenfelei és ennek következtében a bibliakritikusok maguk is. A problémának nagy irodalma van. Meglepő, hogy milyen furfangos megoldások kerülnek napfényre. Vannak olyanok, kik azt állítják, hogy Jézusnak nem volt kötelessége hallgatni irodalomtörténeti kérdésekről felvilágosítani, azaz már ő is a Graf-Wellhausen álláspontján volt, de ezt elhallgatta! Nincs a talmudnak egy tekintélye se, a ki ilyen opportunizmusnak hódolt volna. A zsidó vallás sohasem kérdezte, hogy alkalmas-e az idő és a hely, hogy igazságait hirdesse. Az őskeresztények se lesték, hogy a városi tanácsban többségük lesz-e? Nevezetesen, hogy *Volek W.* konzervatív keresztény professzor is azt vallja, hogy Jézus csálhatatlansága és a pentateuchus forrásokra bontása összefér (Christi und der Apostel Stellung zum Alten-Testament. Lipse, 1900.). Hogy mikép? azt bajos megmondani, miután Jézus elég világosan mint Mózes tóráját idézi a pentateuchust. Ha százszor olvassuk is a tudós fejtegetést, akkor se vagyunk képesek elmondani. Ha a keresztény theologia könyvtárakat fog produkálni erről a problémáról, akkor sem fog átugrani azon a kérdésen: hogy egyeztethető össze Jézus istenvolta irodalomtörténeti tévedésekkel a bibliai könyvek tekintetében?

*

Az assyr nyelv, melynek irodalma, mióta a harminczas években az első megfejtési kísérletek sikerültek, új ásatások folytán óriási mértékben gyarapodott, a hébernek közeli rokona. Az ékiratok ezenkívül oly történelmi emlékek, melyek Izrael-Juda története szempontjából is elsőrangú fontosságúak, mint-hogy az assyr-babyloniai és a méd-perzsa birodalom a szentföld fölött is évszázadokon át uralkodott. Az assyriológusok serényen dolgoztak és rajta voltak, hogy kutatásaik eredm-

nyeit a bibliai tudományok számára is értékesítsék. Különösen fontosak a Schrader műve: »Keilschrift und Altes Testament«, ugyanannak gyűjteménye: »Keilinschriftliche Bibliothek«, Delitzsch Frigyes: »Assyrisches Wörterbuch« stb. Nyelvtanokban sincs hiány, de mindeddig hiányzott oly grammatika, a mely rövid és az élő nyelvek módszere szerint készült. Ezt a hézagot betölti *Rosenberg J.*: »Assyrische Sprachlehre und Keilschriftkunde für das Selbststudium« (Bécs, 1900.). Ugyanaz a szerző »Hamessziach« cím alatt héber nyelvkönyvet is írt, melynek több hasznos oldala van. Valószínű, hogy a szóban forgó grammatika is jó, mely olcsósága daczára (ára 2 k. 40 f.) chrestomathiát is ad.

*

Brockelmann C., kit egy syr kézi szótár és egy nagy-szabású arabs irodalomtörténet vall szerzőjének, legújabbán egy syr nyelvtant tett közzé, kezdők számára, e cím alatt: »Syrische Grammatik mit Literatur, Chrestomathie und Glossar« (Berlin, 1899.), a mely a Nestle E. hason művét akarja pótolni. Főképen Nöldeke Th. nem rég második kiadásban megjelent »Syrische Grammatik«-jából merített, de azért több tekintetben önálló. A szakemberek általában dicsérik és kezdőknek ajánlják. Kár, hogy a chrestomathia tulnyomólag keresztény szövegeket nyújt. Szerző ugyanis első sorban a keresztény theologusokra számított.

*

Lemoine Albert »Napoléon I-er et les Juifs« című művében (Páris, 1900.) az archivumokból nagyszámu oklevelet tesz közzé, melyek javarészt az elsassi zsidókra vonatkoznak. L. előszavában kijelenti, hogy munkája sem apologia, sem pamphlet nem akar lenni. Ezt elhiszszük, de a közölt oklevelek túlnyomó részt zsidóellenesek. Nincs az a gonoszság, melyet a hivatalnokok jelentéseikben és előterjesztéseikben a zsidókra rá ne kennének. A középkor összes előítéletei jelennek meg ezekben az iratokban, melyek a levéltárakban csendesen pihentek. Az észjárás eredeti, nem olyan otromba, mint a modern antiszemitáké, kik a zsidósádba csak most tanulnak belé. Ha szerzőnk nem hozott volna napfényre egyszerre annyi és oly képtelen vádat, a francia zsidóknak talán ártott volna,

de ez a tömeges megszólaltatása az elfogult hivatalnokoknak minden józan gondolkozású olvasót azonnal felvilágosít arról, hogy kik beszélnek itt? Napoleon is tisztában volt az embe-reivel és nem adott semmit ezekre a jelentésekre.

*

Minthogy az antiszemita izgatás a rituális gyilkosságban találja azt a hazug eszközt, melylyel a zsidók legyilkolására ingerelheti a hiszékeny népet, az e kérdéssel foglalkozó irodalom szomorú jelentőséget nyert. A keresztény vallás becsületére válik, hogy hivei közül kerülnek ki e veszedelmes babona legerélyesebb ellenfelei. Hisz e ráfogás a keresztény népnek épp annyi szegényt hoz, mint a mennyi szenvedést a zsidókra. A legsikeresebben szállt sikra a vérbabona ellen *Strack H. L.*, az evangélikus theologia tanára a berlini egyetemen, az Irodalmi Hírekben említett művében, melyet a folklore szempontjából részletesen fogunk ismertetni. E helyen *Masaryk T. G.* tanár iratára hívjuk fel a figyelmet, mely jelenleg Ausztriában actualitással bír. Az irat címe: »Die Bedeutung des Polnaer Verbrechens für den Ritualaberglauben« (Berlin 1900). A törvényszéki jegyzőkönyv és egyéb okmányok alapján mutatja be, hogy mikép *csinálódott* ez a rituális gyilkosság. Különösen tanulságos az a fejezet, melyben az izgatásnak a népre való lélektani hatását festi, úgy hogy olyanok, kik a per előtt a dologról semmit sem tudtak, egyszerre mindenféle apróságokra emlékeznek, melyek őket a szomorú drámával összeköttetésbe hozzák.

*

Kissé elkésve mutatjuk be *Bernfeld S.* népszerű művét »Juden und Judenthum im 19. Jahrhundert«, a mely az »Am Ende des Jahrhundert« című gyűjteményben látott napvilágot (Berlin, 1898.). A nagy közönségnek szánt ismertetés felöleli az egész európai zsidóság kulturális és politikai történetét. Természetesen csak nagy vonásokban. A legérdekesebb részlet a zsidók múlt századbeli műveltségének ecsetelése. B. jelesen azt hangsúlyozza, hogy a zsidók művelődését nem Mendelssohn, hanem Voltaire és Rousseau indította meg. A francia »felvilágosodás« a zsidóknál termékeny talajra talált, úgy hogy közöttük az irodalmi műveltség divattá vált és rövid

három évtized alatt széles körökbe hatott, ámbár modern iskoláik még nem voltak és az orvosokon kívül tanult ember nem akadt közöttük, minthogy a tudományos pályák el voltak előlük zárva. Találóa festi B. a zsidó tudomány megalapítását és jövő hatását a hűtlenségre hajló zsidókra századunk első felében. Eredeti kutatásokat sz. nem ad; önállóságot csak az orosz-lengyel zsidóság védelmében és megbecsülésében mutat. Mint népszerű irat azonban úgy tartalmilag, mint formailag megállja helyét és kívánatos, hogy sokan olvassák, habár sok tekintetben hézagos.

*

Fonck L., ki egy negyedszázad óta foglalkozik botanikával, bejárta a szentföldet, hogy a helyszínén ösmerkedjék meg a bibliai flórával. Tanulmányait »Streifzüge durch die biblische Flora« cz. iratában foglalta össze, a mely az imént került ki a sajtó alól (Freiburg i. B., 1900.). Jól eső melegséggel írja le a szent iratokból ismeretes fákat és virágokat. Ámbár nagy tudományos apparátussal dolgozik, — Haynald kardinális egy magyar értekezését is felhasználta — mindenki élvezettel olvashatja művét, a mely a »scientia amabilis sacra«-nak van szentelve. Megható az a szeretet, melylyel a szentföldről és növényvilágáról beszél. Bizonyos, hogy a palesztinai flóra ismerete nemcsak a bibliamagyarázat, hanem kritikai kérdések szempontjából is fontos. Érdemes volna a szentírást az utóbbi szempontból átkutatni. Sok részlet található az előttünk fekvő műben is, melyet élvezettel és haszonnal lehet olvasni.

*

Dr. Berliner A. érdekes könyvet adott ki a középkori német zsidók életéről (Aus dem Leben der deutschen Juden im Mittelalter. Berlin, 1900.), a mely egy régibb iratának gyökeres átdolgozása. Az aránylag kis irat egész kis kulturtörténet, a mint az itt következő tartalomjegyzék mutatja: Nevelés és tanítás. Leányok és asszonyok. Játékok és mulatságok. Vadászat és fegyverek. Ünnepek. Lakás. Szombat- és ünnepnapok. Házasságszerzés. Esketés és lakodalom. Ének és zene. Német dalok. Zsidó énekesek és énekesnők. Lakoma és étlap. Ruházat. Foglalkozás. Tulajdon. Szőlőművelés. Kereskedés. Kézmű. Orvosok. Babona. Érintkezés zsidók és keresztények

között. Vallásos disputatók. Erőszakos megkereszтелések. Vértanúk. Zsinagóga. Jelentősége és fontossága. Temető. Menedék-hely. Tánczház. Szellemi közlekedés. Népies irodalom. Mindezek felette érdekesek a modern olvasó előtt. A babonának külön, aránylag terjedelmes fejezetet szentel B., de nemcsak a középkori, hanem az ó- és jelenkori babonára is kiterjeszkedik. Természetesen a század részét sem jegyzi fel. A talmudból »Az ó-zsidó bűvészet« alapján is többet idézhetett volna, mint a mennyit az egész fejezet kitesz, pedig ott a tágabb értelemben vett babona nincs is ismertetve. A jelenkori zsidóságban szintén legalább tízszer annyi babona van elterjedve, mint a mennyit az előttünk fekvő mű közöl. Elismerést érdemel az a hév és bátorság, melylyel az orthodox jámborságu szerző a babona ellen sikra száll.

*

A túlvilági élet oly fontos probléma, hogy a népeket mindenha foglalkoztatta, de különösen Izraelt a legrégebb kor óta. *Charles R. H.* 12 évi tanulmány alapján e kérdés történetét egy vaskos kötetben adja elő, melynek címe: »A critical History of the Doctrine of a Future Life in Israel, in Judaism, and in Christianity« (London, 1899.). Ch. az apocryph irodalom alapos ismerője és a zsidóságra nézve innen meríti az adatait. Ez nem helyeselhető, mert a talmudi irodalom az, a mely a valódi zsidóság nézeteit tükrözteti. Az apocryphák és az Új-testamentum a zsidóság más-más köreiből eredtek, az uralkodó teológiai nézetek azonban a hagyományban vannak megöröktve. Ch. könyve tehát a legjelentékenyebb forrást mellőzte. Műve minden esetre hiányos. Ch. maga pedig munkájának a zsidóságra vonatkozó részét tartja a legalaposabbnak, mert az apocr. könyveket önállóan tanulmányozta. A mű dispositiója átlátszó és világos. Egy ügyesen készített terjedelmes index a munka használatát megkönnyíti.

*

Az utolsó 30 évben annyi régiséget ástak ki, melyek a bibliára fényt vetnek, hogy ezeknek összefoglalása époly érdekes, a milyen tanulságos. *Hogarth D. G.* több tudós közreműködésével »Authority and Archeology« cím alatt egy gyűjteményes kötetet adott ki, a melyben a művelt közönség szá-

mára le vannak írva a legfontosabb felfedezések és egyszersmind megvilágítva ezeknek viszonya a szentíráshoz, a klaszikus irodalomhoz stb. A zsidó olvasót főképen az első és egyszersmind legterjedelmesebb értekezés érdekli, a mely Driver S. R., hires angol professzor tollából folyt és a mely »Hebrew Authority« címet visel. Ebben megbeszéltetnek azok a napfényre került ékiratok és inscriptiók, melyek Izrael történetét és irodalmát érintik. Szó van benne a pentateuchusról, a szombatról, az özönvizről, az egyiptomi tartózkodásról, az Amarnatáblák alapján a szentföld helyzetéről 1400-ban időszámításunk előtt stb. Csodálatos, hogy a felette nagy terjedelmű felfedezésekből aránylag mily csekély befolyás állapítható meg Izrael szellemi és lelki életére. Driver ismertetése nemcsak tanulságos, hanem kellemes olvasmány is.

*

Szirach könyvére kedvező idő jár. A mióta Schechter és Neubauer nagyobb részleteket találtak meg a héber eredetiből, több kisebb töredék került napfényre, még pedig más recenziókból. A Jewish Quarterly Review legújabb száma ismét két darabot közöl belőle és a Revue des Études Juives utolsó füzeté közli a Levi Israel által felfedezett verseket. Margouliouth, ki a kiadott héber töredékek valódiságát kétségbe vonta és azokat a syrból folyt fordításoknak declarálta, a Review említett füzetében azt iparkodik bizonyítani, hogy a Széfer Hagaluj, melyben Szirach-versek idéztetnek, szintén nem a Szaadjáé. Azonban Harkavy ugyanott megczáfolja M. állításait. Kár a papirosért és nyomdafestékért. Most már alapos a remény, hogy az egész héber Szirach napvilágra fog jutni. Itt említjük azt is, hogy a »Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums« csak az imént kiadott januári számában a Rambam és fia, Ábrahám, egy-egy sajtákezű levelének facsimiléjét tette közzé Margulies firenzei főrabbi, átirással és magyarázattal ellátva. Ezek az iratok szintén a kairói genizából származnak és Schechter által fedeztettek fel. Gyönyörűség a »zsinaóga sasának« erőteljes kézírását szemlélni.

*

A német zsidóságban régebb és általánosabb műveltsége folytán a laikusok többet foglalkoznak általános felekezeti kérdésekkel, mint hazánkban. Az a benyomásunk, hogy *Hausmeister M.*, ki »Die Mittel zur geistigen Hebung des Judenthums« című füzetet bocsátott közre (Stuttgart, 1900.), szintén e laikusok közé tartozik. A mit a kultúra áldásairól mond a zsidóság szempontjából, azzal egyetértünk és sokkal terjedelmesebben fejtettük ki az I. M. I. T. 1897. Évkönyvében 150—168 lapjain. Theológiája azonban gyöngye lábon áll. Különös feleletet ad arra a kérdésre, hogy azok a hitsorsosok, kik sem a szombatot, sem az étkezési törvényeket s még sok egyebet nem tartják meg többé, miért nem csatlakoznak a zsidó reformközségekhez? Azt hiszi, hogy azért nem, mert nem akarják a közösséget megszakítani azon hitestvérekkel, kik e törvényekhez ragaszkodnak. Ez nem áll. Hiszen Berlinben és más nagy városokban látjuk, hogy éppen olyanok követelik a községek orthodoxiáját, kik maguk életmódjukban a zsidó vallásos gyakorlatot egyáltalában nem ismerik. A felelet tehát az, hogy elmélet és gyakorlat nem fedezik egymást. Az egyes tesz, a mi neki kényelmes, de helyesnek azt nem ismeri el. Így van ez más felekezeteknél is. Furcsa, hogy a zsidó irodalmi társulatban tartott felolvasásokban a kereszténység kulturaterjesztő működéséről dicsőímnuszokat zengenek. A kereszténység a zsidó vallásnak köszöni létét, szent iratai zsidó származásának, eszméit javarészt innen vette, mindamellett nem olvastunk még keresztény egyetben tartott előadást, melyben a zsidóságot megillető dicsőret századrésze foglaltatott volna. Jó volna e nemcsak badar, hanem egyenesen ártalmas szokásról letenni. Egyébként sok jó gondolat van e kis füzetben és kellemesen hat az a bizalom, melylyel szerző a zsidóság jövője elé néz. Helyesen fejti ki H., hogy a zsidóságban minden vallásos irány megtalálja a maga helyét és működési terét.

*

A zsidó irodalmat ép oly kevésbé ismerik a nem zsidó írók, mint a zsidókat a nem zsidó politikusok. Ez nem volna nagyobb baj, ha nem akarnák a világot a zsidókkal és irodalmukkal megismertetni. Megnyugtató azonban az, hogy az irodalmi baklövésnek legalább nem tesznek kárt az emberekben.

Ilyeneket követ el egy ismeretlen író a 12 filléres »Miniatur-Bibliothek« új irodalmi vállalatban, melyben a zsidó caput a »Kalenderkunde« cz. füzetben kerül sorra. Ebből adjuk a következő szemelvényeket: »Das Passahfest oder Paschah, eigentlich Pesach d. i. ein Lamm, welches schonend vorübergeht, wie die Landplage vor den Israeliten, daher das Fest auch Verschönungsfest genannt wird« (57). »Uebrigens beschäftigt man sich an diesen Tagen [Pasach] mit Lesen biblischer Abschnitte wie 2. Mos. 12. 4 Mos. 18.« (58). »Die Eroberung durch Titus (Jer. 39. 2) den 17. Thamuz« (69). Nevezetes, hogy a ledatált Jeremiásversben nem is Tammuz 17., hanem Ab hó 9. van említve. Természetes, hogy a Tisa Beábnál szerző a szóban forgó verset nem idézi. Különös, hogy egymás után említi a Seleucidák és a Makkabeusok aeráját és mind a kettőről azt mondja, hogy a 312. évben ante kezdődik. Az ismeretlen szerző egyébként jó áttekintést ad a zsidó kalendáriumról.

*

Jelen számunk más helyén olvasható Dr. Krausz jeles munkatársunk magyarázata Szóferim VI., 1. előforduló שפיר szóról, melyet שפיר-nek olvas, úgy hogy mint írásjegy obelossal egyjelentésű volna. Ugyanezt a magyarázatot adja Dr. Rahmer újra megindult lapjában, a Jüdisches Litteraturblatt 1900. 6. számában. Megfontolandó azonban, hogy a régiek a leghűbb tórapéldányba, a zsinagógatekeresbe semmiféle jegyet nem vettek be, csakis pontokat 10 helyen és tényleg mind e mai napig nincs más jel a szentírásban, mert a jel maga már a szent szöveg megtoldásának tekintetett. Továbbá latba esik a Szifré relatiója, a mely világosan mondja, hogy נקד עליו מלמעלה »pontosza van elül és hátul«. Minthogy az ismertből נקד עליו מלמעלה kell következtetni az ismeretlenre, a נקד-ból kell következtetni a נקד-ra és a még későbbi שיעור vagy שפיר-re. A történelmi fejlődést iparkodtam bizonyítani Masoretische Untersuchungen 40—45. Azt hiszem, hogy Krausz és Rahmer nézete ellenében is megmaradhatok a mellett, hogy a két »nun hafukha« eredetileg nem más, mint a נקד szó rövidítése.

*

»Deutsche Orient-Gesellschaft« czímen már a harmadik társulat alakul Németországban, a mely a Kelettel foglalkozik. Nem tudjuk, hogy ez az új társulat milyen viszonyban áll a »Vorderasiatische Gesellschaft«-hoz. Úgy emlékszünk, hogy ennek közgazdasági, vagy ószintén beszélve politikai célja van. Tény azonban, hogy az Orient-Gesellschaft a tudományt is felvette programjába. A németek nem mennek 4 rőföt sem halákha nélkül. Az első publicatiójuk a következő címet viseli: »Die Hettitische Inschrift gefunden in der Königsburg von Babylon am 22. August 1899., und veröffentlicht von Dr. Rob. Koldewey. Facsimile der Inschrift, Lichtdruck-Wiedergabe der Vorder-, Rück- und Seitenansicht der Stele, Bemerkungen des Finders und Vorwort von Prof. Dr. Frdr. Delitzsch«. Folio. Ismeretes, hogy az állítólagos hettita feliratokat ember fia nem tudja olvasni. Most abban reménykednek, hogy új leletek révén megtalálják a bűvészkulcsot. Sok szerencsét kívánunk.

*

Azon népszerű füzetekből, melyek a Vorderasiatische Gesellschaft »Der alte Orient« összefoglaló cím alatt ad ki és a melyeket folyóiratunkban már ismertettünk, a legújabb e címet viseli: »Die politische Entwicklung Babylonien und Assyriens« és szerzője Winckler H., ki felette gazdag irodalmi tevékenységet fejt ki. Winckler igen merész kutató és buvárlatai sok ellenmondást keltenek még olyan olvasókban is, kik az assyrológiát nem művelik. El népszerű irata azonban igen sikerültnek látszik. Elevenen van írva és világos képet ad a nevezett két ország politikai emelkedéséről és süllyedéséről. Érdekeseen festi sz. azt a különbséget, a mely az ó- és újkor állami alakulásai között van. A főkülönbség a közlekedési eszközök hiánya, melyek lehetetlenné tették a nagyterjedelmű birodalmak egy központból való összetartását. W. a történelmi áttekintést az újbabyloniai birodalom megalakulásával, Nebukadneczar és utódai uralkodásával fejezi be. Mint ismeretes, Cyrus perzsa nagykirály vetett véget ennek a birodalomnak.

*

Bernfeld S.-től az ismert Achiaszaf-társaság kiadásában megjelent Sachs Mihály berlini hitszónok életrajza héber nyelven (Berlin, 1900.). Az előszóban említi szerző, hogy

Kaufmann Dávid szándékozott Sachsról biographiát írni, de ebben halála megakadályozta. Ez tévedés. Az »Allgemeine Deutsche Biographie«-ban tényleg megjelent ez a dolgozat K. tollából. Bernfeld könnyed modorban és nyelven részletesen ecseteli hőse életét, a mely a zsidóság újjászületési korára esik. Érdekesekek és tanulságosak azok a harcok, melyeket a reformtörökvések a berlini hitközségben felidéztek és a melyeknek Sachs mint rabbi kiváló részese volt. A küzdő felek részben azokkal a fegyverekkel éltek, melyeket a hazai pártok szótárából ismerünk. B. nem hallgatja el S. gyengéit sem különösen, hogy a lengyel hitrokonokkal nem bánt mindig jól, a mit azonban B. körülbelül pletykából tud. Felemlítjük még, hogy S. rabbiállásáról lemondott, mert a község Sachs távollétében Holdheim S. reformpapnak a rabbik között adott sírhelyet, a 80 éves Oettinger rabbisági elnök beleegyezésével. Nehezen volt rávehető, hogy lemondását visszavonja. Sachs született 1808-ban Glogauban és meghalt 1864-ben Berlinben. B. azt hiszi, hogy מעריץ מעריץ-ből mint új gyökből van képezve, holott a nun csak a többszámot jelenti (122. lap).

*

A »Zeitschrift für Hebräische Bibliographie«, melyről már említést tettünk, újra megindult a május hóban megjelent első számmal. A szerkesztőség M. m. Frankfurtba helyeztetett át, a hol az új szerkesztő, Dr. Freimann A., és az új kiadó, Kaufmann J. lakik, Dr. Brody H., a régi szerkesztő, társ-szerkesztő marad. Az első szám a bibliographiai összeállítást ott folytatja, a hol félbeszakadt. Ezenkívül cikkeket közöl Steinschneider, Posnansky, Brody és Blau tollából. Az újra megindult folyóiratnak, mely hézagot pótol, sok szerencsét kívánunk. A sikernek első feltétele azonban a pontos megjelenés, hogy az olvasók a könyvpiac új jelenségeiről kellő időben értesüljenek.

*

Conrad Pellicanus, ki 1478-ban született Ruffachban (Elszász), az első keresztény hebraisták közé tartozott, a ki előbb írt héber grammatikát, mint Reuchlin, habár nem jelent meg előbb nyomtatásban. Valószínű, hogy Pellicanus nem is tudott róla, hogy egy kiadó nyelvtanát kinyomatta. A mód,

a melylyel Pellicanus héberül olvasni megtanult, szintén eredeti volt, mert eleinte nem volt tanítója. Élte utolsó 10 évében a rabbinikus irodalommal is foglalkozott, mint utána sok keresztény tudós a Svájcban, hol élte javarésztében működött. Kézirati hagyatéka, a melyet a zürichi kanton-könyvtár őriz, igen gazdag és Pellicanus nagy buzgalmáról és szorgalmáról tanuskodik. E kézirati kincsből adta ki Nestle Pellicanus héber grammatikáját. Maszoretikus tanulmányokkal is foglalkozott és egyik manuscriptumának címe: »Numerus literarum in V. T. libr.«, egy másiknak pedig »Masorah in Pentateuchum«. Mindezekről és a humanista egyéb működéséről alapos felvilágosítást nyújt *Silberstein E.* iratában: »Conrad Pellicanus. Ein Beitrag zur Geschichte des Studiums der hebräischen Sprache in der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts« (Berlin, 1900.). Ideje volna, hogy a magyar hebraisták is alapos monographiában dolgoztassanak fel.

*

»Mikrâ ki-Pheschutô« *Ehrlîch A. B.* művének a címe, a melyből eddig két kötet jelent meg és a melynek tartalma észrevételek a szentíráshoz. Héber nyelven hasonló munka alig látott napvilágot. A szerző az irodalomtörténeti kérdésekben az új kritika álláspontján áll, de művének értéke ettől független, mert az új és találó nyelvi és tárgyi magyarázatoknak oly tömegét találjuk nála, hogy bátran az első exegéták közé sorolhatjuk. E., a mint előszavában mondja, tanult bibliát, misnát, halákhát és agádát, de fiatal kora óta csak a bibliát kedvelte és egyéb ifjúkori tanulmányaiból csak a talmud e két állandó kérdése lebegett szeme előtt: »honnan?« és »mi az oka?« E két kérdés vezette őt bibliai kutatásaiban és azért jutott új eredményekhez. Magyarázataiban bőven használja a hagyomány irodalmát és nyelvét. A régi zsidó kommentárokat sűrűn idézi és czáfolja. E. az arabs nyelvből is gyakran hoz analógiákat. Bár sz. csupán eredeti, azaz új magyarázatokat akar adni, elég sűrűn találkozunk ismert magyarázatokkal, a mi különben nem feltűnő. Feltűnő lenne inkább az itt-ott felbukkanó agadikus pesat, ha nem tudnánk, hogy a talmud és midrás hatása alól mily nehéz megszabadulni azoknak, kik ifjúkorukban ennek légkörében éltek. Terünk nem engedi, hogy mutatóvonalakat közöljünk, a mi két vaskos

kötetből bajos is lenne. Ki kell még emelnünk E. szép héber stílusát, a mely egyszerű és világos. A hátralevő 3. kötetnek, a melyvel a mű teljes lesz és az egész bibliát fogja felölelni, örömmel nézünk elébe. A szóban forgó mű fényes czáfolat arra a gyakran felhangzó állításra, hogy a zsidók nem értenek többé a bibliaexegézishez.

*

Mindenki tudja, hogy az ókori történet színhelyén esz-
közölt ásatások soha nem remélt fényt derítettek a Kelet
letűnt hatalmas népeire. A romok közül feltámadtak nemcsak
a királyi paloták, a nagyméretű templomok, szobrok stb.,
hanem a téglákba vésett könyvtárak is. Az emberi szellem
egyik legfényesebb diadalát ülte, midőn a majdnem 2000 év
előtt ismeretlenné vált ékiratos írást és az általa megörökített
nyelveket megfejtette. Természetes, hogy mindez nem történt
egyszerre, hanem fokozatosan, főképen az utolsó félszázadban.
A munka még most sincs befejezve, és ma már az óvilággal
az újvilág is versenyez az ókor feltárásán. Minden expedíció
oly gazdag tudományos jutalmazással jár, hogy a jövő a leg-
merészebb reményekkel biztat. E kutatások a biblia szempont-
jából is elsőrangú fontossággal bírnak, mert eredményei eddig
a biblia adatait megerősítették. Az assyr-babyloniai élet meg-
ismerése által a szentírás sok helye is világosabbá válik.
Mindezekről és sok egyébről tájékoztat *Kaulen F.* »Assyrien
und Babylonien« című művében, mely immár 5. kiadásban
jelent meg (Freiburg i. B. 1899.). A katolikus szerző, ki a
szaktudomány eredményeit foglalja össze, érdekfeszítő képet
nyújt a felfedezések menetéről és a föld alá került birodalmak
külső és belső életéről. A művet 97 rajz díszíti. Ez alkalom-
mal megjegyezzük, hogy a már eddig feldolgozott régiségek,
különösen a magán- és jogéletre vonatkozók, a talmudmagya-
rázat szempontjából is jelentőséggel bírnak. A babyloniai
talmud még jogi részében is sok régi babyloniai nézetet örö-
kített meg. Az összehasonlító tanulmányozás e téren is bő
jutalmat ígér.

*

»Az ó-zsidó bűvészet« 4. fejezetében a talmud egyenes
adatai alapján azt állítottam, hogy a zsidó bűvészet főforrása
Egyptom volt és az előszóban azon óhajnak adtam kifejezést,

hogy egy egyptologus hasonlítsa össze a zsidó varázslást az
egyptomival e viszony tárgyi megállapítása végett. Schürer
Emil bírálatában (Theol. Litteraturzeitung 1899. 4. szám)
kétségbe vonta, hogy a zsidókhoz Egyptomból került volna a
babonának ez a bolondos fajtája. Most abban a kedvező hely-
zetben vagyunk, hogy az egyptomi varázslást egy népszerűen
írt könyvből tanulmányozhatjuk, melynek címe »Egyptian
Magic« és szerzője *Budge E. A. W.* (London, 1899.). A művet
behatóbban fogjuk ismertetni, de már most mondhatjuk, hogy
az egyptomi részletek a talmud-midrás adatokat megerősítik.

*

Poppelauer M., a hason című könyvkereskedés meg-
alapítója, ifjkorában egy kis irodalomtörténeti repertoriumot
állított össze, bizonyára saját használatára, a melyben a hagyo-
mány lánczát egészen a 17. század közepéig vezette le. Az
Ábrahám Ibn Daud munkája lebeghetett előtte. A szerző
veje kegyeletből közzétette a kis füzetet, Bernfeld S.-t bízva
meg az átnézéssel és a biographiai bevezetés megírásával.
Az adatok sok helyt hibásak, de az irodalmi neveknek az
emlékezetben való felrészítésére a kis irat alkalmas. E szem-
pontból hasznos időközökben belepillantani. A legtöbb szerző
Keleten és Hispaniában élt. A lengyelek csak a XVII. század-
ban kezdenek szerepelni, de még akkor is csekély számban.
Említésre méltó, hogy P. ezt az iratot *bócher* korában írta
a 40-es évek elején, a miből látható, hogy a zsidó irodalmi
műveltség már akkor nagyobb volt Németországban, mint
nálunk ma. A mi jesiváinkban ugyanis a talmud és hozzá-
tartozóin kívül semmiféle héber könyv létezéséről nem tudnak.

*

Grossberg M. Trstinából, több iratnak a szerzője, egy
kis füzetet adott ki *Széfér Harefuóth* czim alatt (London,
1900.), a mely három darabból áll. Az első Maimonides
nevezett orvosi tanácsadója, a melyet fia számára foglalt össze
és a mely 50 dietetikai szabályt tartalmaz. E szabályok érde-
kesek és mindenre kiterjednek, pl. arra is, hogy az ember ne
vegyen feleségül se szép, se csunya nőt, hanem középest.
A szöveg nincs rendben, mert sok helyen hézagos és még
több helyen érthetetlen. Ez az irat most először lát napvilágot.

A második darab Chebel Menasse címmel a szinaitikus halálakat állítja össze. Ezzel a kérdéssel, mint ismeretes, először Jair Chajim Bacharach foglalkozott kritikailag és azóta is sokan. Grossberg 11 szabályt állít fel és 176 מהלכה למשה מסיני-t talált. Érdemes volna ezt a problémát modern módszerrel tárgyalni. A harmadik részlet Ali Hajismáéli orvosnak egy kiadatlan levele, a melyben erkölcsi tanácsok és önéletrajzi adatok foglaltatnak. Szerző munkájáért az irodalom barátainak háláját érdemelte ki.

*

Juda Moscató, ki Mantuában és Paduában élt a tizenhatodik században (mh. 1590.), mint az olasz tudósok jó része e korban, világi műveltséggel is birt és a talmudon kívül vallásbölcészettel is foglalkozott, még pedig behatóan. Ismeretes Kól Jehuda cz. kommentára a Kuzarihoz és Nefuczóth Jehuda derásái. A zsidó kritika ősevel, Azarja de Rossival jó barátságban volt és a Meór Énajimban többször van idézve. Érdemes munkát végzett tehát *Apfelbaum A.*, ki az Irodalmi hírekben említett iratában héber nyelven kimerítő életrajzot ad róla. Egy kissé terjengős bevezetés után áttér tulajdonképi tárgyára és meglehetősen sikerült korképet is fest. Behatóan és szép irodalmi készültséggel méltatja fentemlített két munkáját. Téved szerző abban, hogy Nagy Károly a VI. században élt (4. lap). Nem ismeri Castelli munkáját és kiadását Donnolóról. Először adja ki Moscató verseit, melyeket a savoyai herczegnéről írt. Érdekes (13. s köv. ll.) az a néhány példa, melyet M. összehasonlító nyelvészkedéséből közöl. Pl. משה = Musa; Akademia = אקדמיא = עקר + אדם = emberek gyülekezete; Kalliope = קל יפה stb. Látjuk, hogy a héber-magyar nyelvhasználati módszernek a zsidók között is voltak elődei és testvérei. Külön fejezetben tárgyalja a Meór Énajim elleni harczot, a mely fontos adalék a héber index prohibitorum librorumhoz.

A »SEMÓNE ESZRÉ«-BÖL.

Uram Isten nyisd meg imaszóra ajkam,
Hogy szám elrebegje dicsőséged — halkan.

Dicsértessél te örök Istenünk!
Atyáink Istene és Ábrahámnak,
Izsáknak és Jákóbnak Istene.
Te nagy, erős és szent-félelmetes
Legeslegmagasztosb Mindenható!
Ki jóságos kegyelmével jutalmaz
És megteremté a nagy mindenséget!
Emlékező vagy ősök érdemére,
S ki gyermekeik gyermekeit végre
Szeretethen örökre megváltod —
Csupán szent nevedért — a mely legyen áldott!

Segítőnk, üdvözítőnk és királyunk,
Órizó pajzsunk, mindörökre áldunk.
Örökkévaló Isten, ajkunk vallja:
Dicsértessék óh Ábrahámnak pajzsa!

Hatalmas vagy te örökétig,
Megújítod a holtak életit
És szertelen a segedelmed.

Kegyed tart létben minden élet,
S feltámasztod a sirba térőt,
Mert irgalmadnak nincs határa.
Az elbukót óh felsegíted,
A betegeket erősíted
S a foglyokat megszabadítod.
S ha már a porba tért az ember
Még ottan is hű maradsz hozzá!
Ilyen hatalmu Isten, mint te,
Hozzád hasonló ki lehetne?
Király, a ki halálba döntesz
És egyben mindjárt feltámasztasz,
S üdvöt növelsz az elmúlásból.

Holtak feltámasztására a bizonyosság te vagy
Dicsértessél te örök Isten
Ki feltámasztod majd a holtakat.

Te szent vagy szent megszentelt neved
Mindennap szentek dicsőítenek
Dicsértessél te örökké való
Szentségesen szent, nagy Mindenható!

KEDUSA.

Megszentelni akarjuk a neved
E nagy világon szerte szerfelett.
A hogy azt ott fönnt a magas egekben
Szentül megszentelik szünes-szünetlen.

Mit prófétaid szent keze megírt;
»Egyik a másikhoz kiáltoz így:

»Szent, szent, szent
A seregek ura
Dicsőségével telt
A föld s minden zuga.«

S a szemköztiek zengék:
»Az Isten dicsértessék!«

»Hol dicsősége hajlékozik innen
Dicsértessék az egy, az örök Isten!«

A szent könyveidben így vagydon megírva.

Uralkodik az örökkévaló
Czion, az Istened im mindörökre
Egy nemzedékről minden nemzedékre
Örök nevének zendül Haleluja.

És nemzedékről nemzedékre áldunk
Szünes-szünetlen nagyságodról zengünk
Dicséretedből soh'se fogy ki ajkunk
Te szent, mindenható örök királyunk.

Dicsértessél te örökké való
Szentségesen szent nagy Mindenható!

Budapest.

GERŐ ATTILA.

ORSZÁGVILÁG.

RÓMAI LEVÉL.

Róma, május havában.

Ezer meg ezer keresztény a világ minden sarkából Rómát keresi fel ebben a szent évben. A szent város lakói szép hasznót húznak a zarándokok hitéből. Máskor csupán a szállodák telvék, de mostanában, ámbár a nyári utazók zöme, az angolok, Dél-Afrikába sietnek, a piazza Colonnán a porticus alatt ezren meg ezren ütik fel éjjeli szállásukat. Mig máskor a német meg angol Bädecker dominál, most nagyobb csoportokat látsz S.-Pietro templomában és a Vatikánban, nemkülönben Róma egyéb nevezetességeinél, ájtatosan figyelve vezető papjukra, a ki olasz Bädeckerből magyarázza a híres képeket, szobrokat és régiségeket. Mindenki azt kérdezi »pellegrino« zarándok vagy-e? Bár Edom-Róma a zsidó történet és irodalom ismerőjében kevés szimpatitát kelthet, mégis az örök város megtekintésére szántam el magamat a szefira napjaiban, hogy megnézzem az egykori hatalmas rómaiak bölcsőjét, a kereszténység Czióját és a modern Itália panamáját.

Eleve is megjegyzem, habár tudom, hogy gonykaczejnak teszem ki magamat, hogy a pápát nem láttam, mentségül hozom fel, hogy láthattam volna, ha még egy napig Rómában maradtam, de tudja a jó Isten, mióta csendes kis fészekben ültöttem fel a tanyámat, irtózom a nagy néptömegektől, főleg ha ember hátán szorong. Megelégedtem azzal, hogy megtekintettem a Sz.-Péter templomában már elkészült tribünöket, gyönyörű vörös bársonnyal kirakott és ép ilyen draperiákkal ékesített páholyokat, a melyekbe beleképzeltem a Corson végig száguldó szép carossákban ülő gyönyörű római előkelő asszo-

nyokat — mondom megnéztem egy nappal előbb Sz. Péter templomát, a másnapi ünnepélyességet utazáskor rendkívül megnövekedett fantáziám gondolta hozzá.

De már a római hölgyekkel nem lehet csupán en passant végezni, megérdemelnek azok külön fejezetet is, nemcsak külön kikezdést. A ki az olasz nőről magának Velenczében alkotott fogalmat mint én, az le fog borulni Róma szépségei előtt, meg lesz igézve az elrablott sabin nők utódjaitól. Ha ilyenek valának a sabin nők, mások is beálltak volna Romulus nőrabló bandájába. Azt hiszem, az a müncheni esztétikus, a ki Schopenhauer nyomán állítja, hogy a férfi (és nem a nő) a szépség valódi képviselője, és utal a görög és római férfiszobrokra — sohasem volt Rómában, mert mindazon tulajdonságokat, melyeket a szépség számára követel, megtalálhatja a római nőnél. Hatalmas termet, karcsu derék — engedjék el t. olvasóim a többi leírását, mert nők ember vagyok és nejem sehogysen osztja határnélküli bámulatomat, a melylyel a római hölgyeket folyton írásban és szóban üldözöm, neki sokkal inkább tűnt fel a fényűzés, a luxus és pompa, melylyel annyira különböznek az egyszerűen öltözött forestiektől (idegenek). Neki, mondom, sokkal jobban tetszettek a szeccessziós női kalapok, melyek oldalvást fölfelé kanyarulnak és hatalmas tollakkal felcífrázvák. Nekem pedig éppen az az érdeklődés sehogy sem tudott tetszeni — nők olvasóim bizonyára maguk is rájönnek az okokra. Valóban ritka látványosság, mikor délután hintó hintó után végig robog a Corsón a Pincióra, szebbnél-szebb hintók, gyönyörűbbnél-gyönyörűbb asszonyok és hogy nejemnek is igaza legyen, drágábbnál-drágább ruhák — és hogy el ne felejtsem — különbnél-különb kalapok.

Uram, uram, szerkesztő uram, ugyan ne kimélje az ollóját, mikor annyira megféledekzem magamról, állásomról, szerepemről és a római nő dicséretével nem tudok felhagyni. Pedig már egykor pórul jártam, csak a minap írja nekem egy belgrádi ügyvéd — rosszul tette, hogy mult évben a spanyol-zsidó nőkkel oly csuful bánt el, — odaveszett a belgrádi főrabbi süveg. Hagyjuk a nőket, a kik — mint látható — minden bajnak kutforrásai és még a rabbiállást is elzárhatják az elől, a ki dicsőségüket nem zengi.

Rómában 7000 zsidó lakik a legutolsó népszámlálás

szerint, a kiknek öt templom áll rendelkezésükre. A ghetto-ban laknak a Tiber mellett, de a ghetto-ról az ember magának Rómában nem alkothat képet. Javarésze a városszabályozásnak esett áldozatul, a mely helyére szép rakpartot épített. A ghetto magas, sokemeletes, szürke házai közül, a mint Velenczében láthatók, csak egy-kettő maradt fenn, az is szűkölködik minden érdekesség nélkül. Az egyik házban vannak a templomok. Rómában is, mint Triestben több templom van egy házban, egymás mellett és egymás felett. Hármat néztem meg, de egyik sem tarthat igényt behatóbb megszemlélésre. Igénytelen szobák egyszerű szalmazékekkel, a melynek alföldi parasztházakban láthatók, még az almemor és a frigyláda előtt függő lámpások — a spanyol és olasz templomok eme speciálitása — sem tűnnek ki pompáikkal, igen egyszerűek, olcsó portéka, a mi annál is inkább feltűnik, mert a falakon elszórt sok feliratok (papiron) bőkezű adományokról emlékeznek meg — leginkább templomépítésre és javításra. Az egyik templomban — lévén szombat délelőtt, éppen imádkoztak. Az unalmas, vontatott, nazális, egyhangu recitalás és éneklés itt sem tudta tetszésemet megnyerni. Egy fiu bar-miczva volt és behozták a templomba legifjabb fivérét is — egyéves gyermeket — a melyet a kántor megáldott. Megnéztem az u. n. portugál templomot, melynek belseje kupolaszerű, állítólag a kis templom frigyládjában 26 tóratekeres van. Csak egyszer évente imádkoznak benne, Ab 15-én. Így mondta a vezető samesz, de bocsássa meg a kemény szót, nem igen adok hitelt szavainak. A temetkezési egyleten kívül 10 jótékonyczélú intézete van a községnek. A szemináriumot nem kerestem fel — mert kevés időm volt, és mert értesültem, hogy Ehrenreich rabbi már mult évben meghalt. Ő ugyanis német ember volt, de már annyira nem bíztam olasz nyelvismereteimben, hogy a mostani rabbi-val (Prof. Angelo Fornari) hosszabb beszélgetést folytassak. Örök emléket hagyott szívemben a ghetto kocsija. Ábrahám apó jóra való ember, de nem ajánlhatom vendéglőjét senkinek, a kinek nem telik hosszabb karlsbadi kurára. Az ismeretlen és élvezhetetlen ételeket, melyeket nála tálaltak elem, római utamnak feltjai lesznek mindig, holott az olcsó és kitünő olasz borra mindig örömmel fogok gondolni. Bizony, bizony, kényelmesen utazni és jól enni — pedig ez a két körülmény

nélkülözhetlen kelléke minden hosszabb utazásnak — nem lehet Italiában.

A római zsidóságnak nagy vesztesége volt e napokban, de még inkább az olasz közéletnek és sajtónak. Ugy vettem észre, a vallásos nembánomság és indifferencia az olasz zsidóság intelligensebb rétegeiben még nagyobb mint nálunk. Előkelő zsidó temetést képzeltem, fogok látni és láttam elegáns temetését egy a közéletben sokat szereplő hirlapírónak: *Attilio Luzzato*, képviselő volt, bankigazgató és a legjobb római lapnak, a »Tribuna«-nak főszerkesztője. A halottas házban és udvarban elszórt pazar drágaságu koszorúk egész vagyont tettek ki. Láttam koszorukat a képviselőháztól, Francesco Crispitól, Pietro Mascagnitól és más ismert notabilitásoktól. Lesznek-e valami szertartások, kérdeztem egy öreg embert, a kiből zsidót gyanítottam. »niente« volt a válasz. És tényleg egy momentum sem, a mely zsidó temetésre mutatna. Elöl vagy 20 tagból álló zene ment, majd a koszorúkosi, azután a halottas koci, utána sorban politikusok, hirlapírók, családtagok. Sehul pap, se kántor, vagy a chevranak valamely szolgálattevője. Azután következtek a római patricziusok és plutokraták egész hintó-rajja, mindegyiken rajta az illető küldte koszorúja, a liberias inas feketében, a kamarás — vagy mi a neve — a koci mellett haladva. A halottat a vasúthoz vitték, a hol a sajtó nevében *Luigi Luzzati* volt pénzügyminiszter, *Barzilai* képviselő és mások bucsuztatták el. Szép ily elegáns, de nem zsidó temetés.

A mit idéig irtam a római zsidókról — magam is bevalom — nem érdekes, nem különös. Sokkal többet nyújt Róma a zsidónak a festészet és szobrászat terén, de ez, igaz, nem volt zsidók munkája. A világhírű *Rafael* loggiái vagy a *Rafael* bibliája 48 képben ismerteti a szentírás kimagasló hőseit és tetteit, a világ teremtetésétől a sába királynő hódolásiáig. Nem szándékom itt a Bäddeckert leírni vagy *Lützov* ismeretes könyvét, mely majdnem minden jobbmódu ház asztalán hever, kivonatolni, csak utalni kívánok egy pár képre és szoborra. *Rafael* híres stanzái közül ott van az első teremben »justitia« és mellette Salamon ítélete, alatta Mózes, a mint a törvény tábláit hozza az izraelitáknak. A 2. terem boltozatán ismét 4 szentírási fresko-kép van, és az egyik alatt a Makkabeusok könyvéből merített szélesméretű kép Heliodornak kiűzéséről a tem-

plomból. A capitolin pinakotékában ezeket a szentírási képeket találtam (a Bädckerben kihagyvák) *Francesco Mola*: Mózes üti a sziklát; az arany borjú imádása; *Fari*: Lában és leányai; *Festa*: a fivérek bosszúja (Józsefet eladják); *Cortona*: Jákob és Ézsau találkozása. E képnél, úgy hiszem, a festő eltért a történelmi igazságtól és némileg a midrás magyarázatát követi. Látni ugyanis, a mint Ézsau közelébe jön Jákob és családja, de Rahelt csak most segíti le a tevéről József. Végre *Romanelli*: Judit és a sábai királynő és egy kép, mely leginkább tetszett, azt hiszem *Guido Renitól*: Hágár elűzetése. Az asztal mellett ül Ábrahám, bánatos szemeit az asztalra szegezve, vele szemben Hágár, komorsága és búbánata nem ront arcának szépségein, mellette busan tekintő fia Ismáel. A háttérben vén ráncos homloku asszony kárörömmel tekint a csoportra és mellette áll egy nevető arcú fiúcska. Izsák arczáról leolvadni a gondolatot és gyermeki örömet fölötte, »neked el kell menni és én maradok ur a házban.«

A régi Róma helyén Titus diadalive kötötte le figyelmemet, relíeffei Titus győzelmét mutatják és az elfogott zsidók lealázását. Rom ez a diadaliv és minden erősítgetés és restaurálás mellett is rövid idő alatt áldozatul fog esni az enyészetnek, a lealázott zsidók meg túl fogják élni ezt a romhalmazt, mely az erőt jelképezi, az erőt, mely mégis meghódol a szellemnek.

Rómában sétálgatva, minden lépésnyire látnivalóra, nevezetességre bukkan a járó-kelő. A Quirinal közelében szemembe ötlött a *Fontanone dell Acqua Felice*. Három vízforrás ez, fölöttük a közepén Michel Angelo Mózesének utánzata, a mint kezét a tengerre (v. a sziklára) nyújtja ki, oldalvást két relíeff, Gideon és Józua vonatkozással a vízre. Itt megjegyzem, hogy többször láttam, szintén relíeffben, »a perlekedés vizeit«, a sziklából majd cseppenként folyó, majd patakozó, és végre áradozó vizet (szintén a Midrás értelmében), a melyet a korszokba merítenek az izraeliták.

A laterani templomban a középhajó oszlopaiban elhelyezett apostolok hatalmas szobrai felett tizenkét próféta freskóképe látható. Érdekes megfigyelni itt az egyes megkülönböztető nüanszokat, a kereszthajó baloldalán egy oltárt, balról és jobbról Mózes és Áron hatalmas két szobra ékesíti (szintén

hiányzik a Bädckerben). Áron kezében arany serleg van. A Sz. Péter templomban, Rómának kétségkívül legszebb nevezetességében is több dolog érdemel figyelmet zsidó szempontból. Benedek pápa sirboltja előtt egy főpapi szobor áll, homlokán héberül írva (istennek szent) és öve körül is két héber szó, melynek értelmét nem voltam képes felfogni מוֹכֵר וְחַמֵּת. A betűk jó nagyok, tehát olvasási hiba ki van zárva, azonkívül kétszer is megnéztem ezt a szobrot, melynek fentebbi felirata sehogy sem illik össze a kezében levő hatalmas kereszttel.

A világhírű sixtusi kápolna fresko-képein *Perugius*, *Roselli* és *Boticelli* Mózes működését örökítették meg. Látni itt, mint metéli körül Czipóra a fiát; Mózes megöli az egyiptust, elűzi a pásztorokat a kuttól és térdepel az égő tüskebokor előtt; Fáraó elsüllyedése a vörös tengerbe; a sináji kinyilatkoztatás együtt van az arany borju imádásával; egymás mellett Kórach gyülekezetének veszedelme Áron fiainak halálával, és végre Mózes halála. A boltozaton a teremtés van bemutatva öt képben, azután a mint a sátán félig ember félig kigyó alakjában Évát elcsábítja, mindjárt mellettük látjuk az első emberpárt az Édenből kiűzve menekülni; Kain és Abel áldozása után következik a vízözön és végre az ittas Nőe, a mint fiai betakarják. A falfestmények alatt elmélkedésbe mélyedve, feltűnnek a próféták, Ezékiel félig nyitott tekerescsel, Jeremiás bánatba merülve, Ezsaiás karjaival könyvre támaszkodva, Jóel tekerescben olvasva, Daniel írva, végre Jónás Ninive előtt dinnyevénynél ülve. A négy szög ives boltozata alatt látjuk az izraelitákat a pusztában az érczsigóval, Ahasveros királyt, Hámant és Esztert, az ajtó mellett Góliáthot és Dávidot és a másik oldalon Judithot. Mind e festmények Michael Angelo művei. A capella sixtina nem szorul az én dicséretemre, annál is kevésbé, mert nem vagyok szakértő. Órákig elmerengtem e képek szemlélésén és bámultam az idegeneket, a kik ciceroneoktól vezetve *ledolgozták* a művészet eme templomát, megelégedvén egy-egy pillantással és a czim ledarálásával, akárcsak a Monte Citorión mutatnák meg nekik az olasz obstrukció hőseit.

Csak rövid időt szánhattam Rómának, de az a pár nap is maradandó nyomot hagyott hátra. Neptunus apó is megelégette volt, hogy oly soká süttött szépen a nap, iszonyu záporosót bocsátott a földre és mikor Anconába megérkeztem és

hajóra szálltam, megérezttem, mint turkálja a tengert szigonyával, tengeri beteg lettem. Már magasan állott a nap, mikor négy órai édes álm után felkerülve a fedélzetre Isztria sziklás hegyei tüntek fel. Már akkor Neptunus ismét alámerült birodalmába és Sol melegítő sugarain feléledve, nézegettem mint szeli »Villám«-unk a Quarnero békés hullámain. Egy pár delfin adta meg a tiszteletbeli kíséretet. Még távol voltak az est árnyai, midőn a fiumei m. kir. pénzügyőrök keresztülkutatták holmijaimat, valjon nem hoztam-e magammal silány olasz cigarettákat. Bizony nem, mert ezek még rosszabbak az olasz ételeknél.

Károlyváros.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG ÉS CHEVRA KADISA JELENTÉSE AZ 1899. ÉVRŐL.

Két jelentés fekszik előttünk. Mind a kettő élő bizonyítéka a pesti zsidóság jelentős tevékenységének. Tárgyilagosan, a krónikás lelkiismeretességével az adatokat szólatatjuk meg, megjegyzéseinket és észrevételeinket utoljára hagyjuk. Szóljának hát a nyomtatott jelentések, a hogy ezeket az előjáróságok elé terjesztették.

A pesti izr. Hitközség beszámol mindarról, a mi területén az 1899-iki évben történt. A legelső a mit bemutat: az oktatásügy és annak öröndetes fejlődése. Fiu és leány polgári iskolái minden tekintetben emelkednek, A tanárok és tanítók földadtuk magaslatán állanak, a *növendékek száma egyre nő*. Ugyanez áll az általános vallásoktatás terén is. Persze mutatis mutandis. A vallás oktatásra fordított kisebb óraszám, a tanulmányang különböző volta a hiányosabb eredményekben mutatkozik. De itt is fokozatos javulás észlelhető, változás itt is fog beállni, a mi nagyrészen Löwy Mór és József-féle nagy alapítványának lesz köszönhető. A tanítók egy része mindenesetre igyekezni fog hiányos bibliai ismeretei kiegészítésére és azon lesz, hogy az adományozó által követelt anyagot megtanulja. Van még elég tanuló, ki hoz magával héber ismereteket s mert elég érdemesnek találja majd, hogy vallásos tanainknak több időt és fáradságot áldozzon.

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1900. III. FÜZET.

Az alapvetési munkálatokat a hitközség végzi. Fentart *héber iskolákat* és talmud-tórát. Az előbbi az elemi osztályok számára, az utóbbit a középiskoláknak. A héber iskolák örvendetes gyarapodást tüntetnek föl, kiváltképpen az V. kerületben, a hol a tanulók létszáma már elérte a 100-at. Ugyancsak létszám emelkedés van a VI. és VIII. kerületekben is. A tapasztalt sikeres tanítás arra bírta a vezetőséget, hogy ezentul más kerületekben is fölállítsanak hasonló iskolákat. Itt a gyermekek alaposan tanulják meg vallásunk alapkönyvének, valamint imádságkönyvünk legfontosabb részeit eredeti héber szövegben, a mi azután a felsőbb oktatást is megkönnyíti.

A legutolsó évben a talmud-tórát is nagyobb számban keresik föl az iskolák növendékei. Ujabban »*pentateuch-repertoriumot*« csatoltak az eddigi tananyaghoz és így a képzetebb tanulók a hét szombati szakaszaival megismerkednek.

A polgári fiiskolában is ez idén honosították meg legelőször a tóranitítást heti két órában az összes osztályokban. Idáig csakis az első osztályban tanították a pentateuchot, most minden osztályban ismétlik a heti szakaszokat. A polgári leányiskola is megfelel mindenben a hozzája fűzött várakozásoknak.

A tanulók létszáma:

Fiiskolában: 821.

Leányiskolában: 835.

Középiskolában: 4045.

Talmud-tórában 136.

Héber iskolákban: 300.

A tanszemélyzet 95 tanár, illetve tanítóból áll.

A hitközség iskoláinak növendékei szombaton délelőtt saját iskoláik templomában vesznek részt az istentiszteleten. A középiskolaiak közül a fiuk szombaton délután a dohány- és rombach-utcai templomokban, a leányok pénteken délután a dohány-utcaiban

A szertartási ügyosztály működésében vezérfonalként keresztülhuzódik a templom kérdésének lehető megoldása. A pesti oldalon lakó zsidók nagy része csak a legnagyobb nehézségek leküzdése árán elégítheti ki vallásos érzületét. Ez kiváltképpen a IX. kerület és az Angyalföld lakóira vonat-

kozik. Ezeken a vidékeken apróbb imaegyesületek alakultak már régebben és ebben az esztendőben örvendetes közeledés állott be a központ és az imaegyesületek között. A hitközség anyagi segélyezést nyújt és egyuttal arról is gondoskodik, hogy az imával kapcsolatosan a vallás igéinek hirdetése is lehetővé váljék. E célból Dr. Fridlieber Ignác rabbi havonkint fölváltva, majd az angyalföldi, majd a IX. kerületi imaházban templomi szónoklatot tart. Természetes, hogy még így is óriási a templom hiányának érzete, a mi leginkább a főünnepeken mutatkozik. Ezeken a napokon a hitközségi előljáróság iskolai helyiségeiben pótlóimaházakat rendez be. Három ilyen pótló-imaház volt, azokon kívül pedig rendelkezésre állanak még a fi-árvaház, a siketnéma intézete, az aggok háza, a rabbiképzőintézet temploma. Még így is 80 pótló-imaházat kellett engedélyezni, a miket magánvállalkozók rendeztek be. Ezen pót-imahelyiségek is 19,000-nél több személyt fogadtak be.

A jelentés ezen része még megemlékszik arról is, hogy a néh. Brill S. L. elhalálzásával megüresedett állás mindaddig a vezetőségen kívül álló okoknál fogva betölthető nem volt.

A jótékonyág ügyosztálya első sorban beszámol azokról a segélyezésekről, melyeket ezidén is kiosztott. Összesen kiosztott 50,385'58 frtot. A segélyezés felőleli a szegény ember minden szükségletét. Szegény leányokat kiházásítanak, gyermekeket kiruháznak, betegeket üdülőhelyekre küldenek és tanulókat ösztöndíjakkal segélyeznek. Az ösztöndíjak száma most a Löwy-félével erősen gyarapodtak. Ez az ösztöndíj már azért is nevezetes, mert kizárólag azoknak jár ki, a kik a *biblia ismeretében járatosak*. S a mennyiben csak középiskolai növendékek részesülhetnek benne, tagadhatatlan, hogy intelligenciáink körében terjeszteni fogja a zsidó vallásos ismereteket. A jelentés még ugyan nem emlékezik meg róla, de mi már megírhatjuk, hogy az első év is fényesen beigazolta a várakozást. Most, hogy a tanulók alig voltak tájékozva az ösztöndíj mibenlétéről — most is huszonöten jelentkeztek és a bizottság csak nagy nehezen tudott dönteni, kinek ítélje oda a díjakat. A tanulók mind fölülmulták a reményeket és igazi öröm volt látni, mennyire járatosak a szentírásban.

Következnek a jótékonyági ügyosztály vezetése alatt álló egyéb intézetek. Első sorban a kórházak: az *általános* és a

Bródy Adél-gyermekkörház, a fi-árvaház, a siket-némák orsz. intézete és a nyugdíj-intézet.

A kórházban 1839 fekvő beteg ápolatott, köztük ingyenes ápolásban 644 részesült. A fekvő helyek között 311 nem zsidó vallásu volt. Az ambulans rendelések száma 60.085 és ezek között 9963 nem zsidó. A jelentés meleg szavakban emlékezik még meg Dr. Stiller Bertalanról abból az alkalomból, hogy most telt le negyedszázada kórházigazgatói működésének.

A Bródy Adél gyermekkörház igazi missiót teljesít. A munkás negyedben lévén, a beteget fölveszik valláskülönbség nélkül. A kórházban ingyen ápoltak igen nagy százaléka nem zsidó vallásu (360 izr. és 318 más vallásu). Különben az itt ápolottak csak igen csekély töredéke (25%) fizetett kezelési költséget. Fizető volt 122 izr. és 109 más vallásu. Egyáltalában azon betegek, kiket az árvaházak, a siketnémák intézete, ipar és kézmű egyeslet, a testi és szellemi fogyatkozásokban szenvedőket gyámolító orsz. egyesület küldtek, mind kivétel nélkül ingyen ápolásban részesültek. A kórházat számos külföldi szakember is meglátogatta s mind a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott az ott látottak fölött. A *Fiárvaház* új épületet kapott, a melyet még a folyó esztendő őszén adnak át rendeltetésének. Az építkezést a befolyt adakozások tették lehetővé. 88,250 frtot tesz ki az építkezésre önként fölajánlott összeg. Sajnos, hogy az intézet növendékei nagyrészt gümőkórosan és idegesen terhelt családokból származnak. De a gondos ápolás itt is mindent jóvá tesz, a mint az évnegyedekint végzett pontos súlymérések is föltüntetnek. A beteg gyermekeket különben házilag ápolják. E célból az intézet a legszükségesebb orvosi *műszerekkel* is rendelkezik. A növendékek száma 130. Ezek közül 72 az intézeti hat-osztályu elemi iskolába jár, 30 a polgári iskolába, 7 a reáliskolába 3 a gimnáziumba, 10 kereskedelmi iskolába, 1 a keleti kereskedelmi akadémiába, 2 az iparművészeti iskolába és 5 alsóbbfoku kereskedelmi iskolába, 14 növendéket bocsátott el az intézet az elmúlt esztendőben. Ezek közül 7 a kereskedelmi pályára lépett, 5 iparpályára, 1 a tudományos pályára és 1 anyjához tért vissza.

Az Izraelita siketnémák országos intézetében 102 növendék (66 fiu és 36 leány) teljes ellátást nyer. Ezek között

93 izr. és 9 más vallásu. Ezek közül 37-et az intézet ingyenesen és 20-at az országos izr. iskola-alap költségén lát el. A növendékek egészségi állapota az uralkodó gyermekbetegségek dacára teljesen kielégítő. Csak könnyebb megbetegedési esetek fordultak elő és ezek is nagy ritkán. A gyermekeket *iparos pályára* készítik elő. A Nyugdíjintézet évi jövedelme teljesen fedezte a kiadásokat, sőt némi többletet is tudott fölmutatni. Jelenlegi alaptőkéje: 173,815 frt 4 kr.

A pénztári ügyosztály a jövedelmi források mélyítésének szükségét hangoztatja. Legjobban szeretik az önkéntes adóelvállalást, de a hol ez elmarad, ott hivatalból róják ki az évenként fizetendő összegeket. Kultuszjárulékot fizet 13,372 tag. Tagsági czimen befolyt 166,057 frt és 50 kr.

A jelentés végén még megemlíti, hogy a leányiskola kibővítésére a szomszédos 76□-ölnyi telket meg akarja vásárolni a székes fővárostól. A vételárban már megállapodás is történt.

* * *

A Pesti Chevra Kadisa alapszabályai a lefolyt esztendőben némileg módosultak. Választmánya megnagyobbodott és megteremtetett a bizalmi férfiak intézménye.

Intézményei közül leginkább kiválik az *aggok-háza*. A kik itt menhelyet találnak, igényeik teljes kielégítésében részesülnek. Tény, hogy az aggok szívesen keresik föl ez intézet falait, mely egyelőre még szűk ahhoz, hogy az összes idekivánczókat befogadja. A Chevra azon van, hogy az intézet kibővítessék. 56 lakója van. Egy-egy egyén élelmezése napi 93 fillérbe került. A Chevra 18,192 k. 70 fillérrel járult hozzá a kiadásokhoz. A többi az arra való alapok fedezték.

A Bródy Adél-gyermekkörházat évi 10,000 korona segélyben részesíti a Chevra. A kórház fedezetlen kiadásaihoz a Chevra 70%-kal járul hozzá.

Tervbe vétetett az Ahavas Reim egyeslet alapítása, melynek célja az izraelita betegek rituális élelmezése. Ez egyeslet alapítása körül Pollák Lajos rabbi fáradozott leginkább. Minthogy az egyeslet alapszabályai a belügyminiszteri záradékkal még el nem láttattak, a Chevrának nem volt módjában az egyesletet támogatni. Addig is a Rókus és a dologkórházi fiókkórház

izraelita betegeit szintugy a vakok intézete izr. növendékeit a peszach ünnepen látta el.

A segélyezések szüksége ez idén nagyobb volt, mint rendesen. A súlyos közgazdasági viszonyok a Chevrától kéregetők számát nagyobbította. Itt azon elvet tartották szem előtt, hogy lehetőleg gyors és alapos segítséget nyújthassanak. Támogatták első sorban a tönkrejutott kereséktéptelen hitközségi tagokat s sokat existenciához is segítettek. 8000 koronát vettek föl elaggott chevratagok évi segélyezésére.

A közönség óhajának megfelel a Chevra azon ténye, hogy az u. n. *liturgista* állást szervezte. A földadata, a sir fölött imát mondani azon esetben, ha az anyahitközség rabbija a temetőben functiót nem végez. Szintugy részt vesz sírkő-avatások és halálozási évforduló napok alkalmával. Együttal ő ügyel föl a temetőben leforgó összes szertartásokra.

Az új költségvetés praeliminárja hiányt tüntet föl. 446,006 k. szükséglettel szemben 433,060 k. bevétel irányoztatott elő. Hiány 12,946 k. A Chevra vagyona 1.663,170 k., a mi tetemes kiadásaihoz képest nagynak nem mondható.

Ezzel beszámoltunk, a Pesti izr. Hitközség területén működő zsidó életről. Örömmel mutathatunk reá, hogy mindeütt erős az igyekezet a zsidó vallás szellemében működni. A Hitközség a Tórát és Abódat, a Chevra a Gemiluth Chaszódin terén minden lehetőt megtesz a régi zsidó szellem ébrentartására. Csendesen és zajtalanul terjed az áldás mindenfelé, a hagyományos *zsidó szív* most is pezseg és lüktet és megdobban mindenért, a mi jó, szép és nemes. Jelszavaink közé nem tartozik a szeretet hangoztatása, de *minden egyes cselekedetünk a szeretet érzésének sugallata*. Fejlesztjük a szellemi életet és azon vagyunk, hogy a Hitközség is hozzájáruljon a műveltség emeléséhez és reátesszük segítő kezünket a nyomor ütőérére, hogy meghalljuk a láz erősebb nyugtalanságát és *segíthessünk és enyhíthessünk*, a hol segíthetünk és enyhíthetünk.

Budapest.

Dr. F. A.

KÜTFÖK.

289. sz.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. KIR. MINISZTER RENDELETE A BUDAPESTI ORTH. CHEVRA KADISA ÜGYÉBEN.

25,532. szám.

Budapest székes-főváros közönségének!

A székes-fővárosi tanácsnak — a budapesti orthodox Chevra Kadisa hatáskörének kibővítése tárgyában — mult évi december hó 2-án 14,790. és folyó évi január hó 29-én 6748. sz. a. a belügyminiszter urhoz intézett és onnét illetékes elintézés végett hozzám áttett felterjesztései mellől az iratokat a következők kijelentése mellett küldöm a czimnek vissza, további megfelelő intézkedés végett:

A székes-főváros tanácsa az 1899. évi december hó 2-án tartott üléséből, 14,790. sz. a. kelt felterjesztésében helyesen adja elő, hogy miniszter-elődöm az 1890. évi junius hó 13-án 25,476. sz. a. kelt rendeletében az akkori belügyminiszter ural egyetértőleg és a székes-fővárosi tanács idevonatkozó határozatának harmadfokban való helybenhagyása mellett a budapesti orthodox izraelita Chevra Kadisa-egyletnek a németvölgyi temetőjének megnyitására az engedélyt oly értelemben adta meg, hogy a nevezett egylet ezen temetőjében csakis tagjait és ezek közül is csupán azokat temetheti el, kik a főváros IV—IX. kerületében lagnak, mint a mely területre az egyletnek az alapszabályokban biztosított működési köre kiterjed.

Helyeslő tudomásul veszem a tanács idézett felterjesztéséből azt is, hogy a tanács igyekezett a régi pesti izraelita Chevra Kadisa és az újabb budapesti orthodox Chevra Kadisa közötti surlódásoknak elejét venni szabályok által, melyeket az érdekelt két egylet meghallgatása után megállapított és szabályként követendő határozatképpen kiadott. Az iratok szerint ezek a szabályok a tanács 1891. évi junius hó 25-én tartott

üléséből, 12,457. sz. a. kelt határozatában lettek — az érdekelt egyetek hozzájárulásával — megállapítva. A felterjesztésben felsorolt ezen szabályok közül legfontosabb az: hogy a budapesti orthodox Chevra Kadisa köteles tagjainak névjegyzékét a tanáshoz bemutatni és az időszakonként történő változásokat bejelenteni. Ez intézkedés igen helyes és szükséges, mert — miután az orthodox Chevra Kadisa a németvölgyi temetőjébe kizárólag csupán saját tagjait temetheti — csakis akkor ellenőrizhető, vajon az orthodox Chevra Kadisa nem lépi-e túl hatáskörét, ha ennek a Chevra Kadisának tagjai folytonos evidenciában tartatnak.

A budapesti orthodox Chevra Kadisa hatásköre ennek az egyletnek hozzájárulásával és a pesti izraelita Chevra Kadisa érdekeire való figyelemmel lett megállapítva. Ez nem is történetelt másképp, mert ezelőtt a pesti Chevra Kadisa a székes-főváros pesti (dunabalparti) részén lakó összes izraeliták betegápolási- és temetkezési ügyeit kezelte, tekintet nélkül arra, hogy orthodox-e vagy sem és így minden intézményét az összes izraeliták szükségleteire való figyelemmel kellett berendeznie. Midőn tehát a budapesti orthodox Chevra Kadisa új temető nyitására engedélyt kért, szükségképpen fontolóra kellett venni, hogy ezáltal a pesti Chevra Kadisa intézményeinek fenntartása nem lesz-e veszélyeztetve. Hogy pedig a budapesti orthodox Chevra németvölgyi temetőjének engedélyezésénél a régóta fennálló pesti Chevra Kadisa érdekei figyelemre lettek méltatva, az kitűnik elődömnök 1890. évi június 13-án 25,476. sz. a. kelt engedélyező rendeletéből, melyben kimondatik, hogy: »a fővárosi tanács elsőfoku határozataiban kikötött azon feltételnek, hogy a szóban forgó egylet csakis saját és csupán a főváros IV—IX. kerületeiben lakó tagjait temetheti el, pontos és szigorú betartása mellett nem látom át, hogy ezen egylet az eddigi egységes pesti Chevra Kadisa egylet emberbaráti működését miben bonthatná meg.« E szerint az orthodox Chevra Kadisa külön temetőjének engedélyezésénél az a szempont volt mérvadó, hogy ezáltal — minthogy az orthodox egylet csak saját tagjait temetheti — a pesti régi Chevra Kadisa emberbaráti működése csorbát szenvedni nem fog.

Az a szempont, a mely ezelőtt tíz évvel az orthodoxok németvölgyi temetőjének engedélyezése alkalmával mérvadó volt, most is teljes figyelmet érdemel. A régi pesti Chevra Kadisa azóta, a fővárosi zsidó lakosság szaporodásának arányában, már akkor fennállott jótékonyági és emberbaráti intézményeit még inkább fejleszteni volt kénytelen, úgy, hogy a hozzám bemutatott, idecsatolt kezelési kimutatása szerint, melyet a múlt évi május havában tartott közgyűlése elé terjesztett, az 1898. évi rendes kiadásai már 200,000 forintnál

magasabb összegre rugtak. Az intézményei közül az aggok háza és az izraelita kórház, valamint a Bródy Adél gyermek-kórház, melyekhez tetemes összeggel járul, állandó jellegűek, melyek fenntartásának biztosítását a közérdek is követeli.

Nem helyeselhetem tehát a székesfőváros tanácsa felterjesztésének további részét, mely azzal a javaslattal végződik, hogy az általa állítotlag folytatott vizsgálatról szóló jelentésben kifejtett indokok figyelembevételével a budapesti orthodox Chevra Kadisa temetői engedélyének kibővítését engedélyezzem. A mi a felterjesztésben említett vizsgálatot illeti, az iratok között rendszeres vizsgálat nyomát feltalálni képes nem voltam. Az iratok szerint ugyanis mindössze az történt, hogy az 1898. évben a pesti Chevra Kadisa-egylet többrendbeli panaszt emelt a budapesti orthodox Chevra Kadisa-egylet ellen és a tanácsnak, a kit a tanács a panaszok megvizsgálására kiküldött, az orthodox Chevra Kadisa-egylethez 1898. évi december hó 18-án egy átiratot intézett, melyben azt a pesti Chevra Kadisa panaszos beadványának megküldése mellett felhívta, hogy mielőtt a panaszok egyes eseteinek konstatálása végett közvetlen vizsgálatot tartana, az egyes pontokra nézve nyilatkozzék. Ennek utána pedig az orthodox Chevra Kadisa be is adta nyilatkozatát és e tanácsnok előterjesztését a tanácshoz megtette. Ebből az előterjesztésből kitűnik, hogy a tanácsnok valóban fogadta el mindazt, a mit az orthodox Chevra Kadisa a pesti Chevra Kadisa panaszos beadványára előadott és sem vizsgálatot nem tartott, sem a panaszos pesti Chevra Kadist ki nem hallgatta. A tanácsnok jelentése tehát nem tekinthető »vizsgálat«-ról szóló jelentésnek és az abban előadottak, a melyek az orthodox Chevra Kadisa egyoldalú előadására vannak alapítva, nem fogadhatók el indokul arra, hogy a pesti Chevra Kadisa és a budapesti orthodox Chevra Kadisa között fennálló viszony gyökeresen megváltoztattassék, a mint azt a székes-fővárosi tanács javaslatba hozta. Semmiféle közérdek sem kívánja a budapesti orthodox Chevra Kadisa hatáskörének bővítését, a mi által a pesti Chevra Kadisa versenytársává válhatnék és ezt feladatainak teljesítésében megakaszthatná, a mitől miniszterelődöm éppen ezt az egyletet fentidézett rendelete szerint megővni kívánta. Ellenben emberbaráti tekintetek és közérdekű jótékonyági célok parancsolóan követelik, hogy a pesti Chevra Kadisa régidők óta kifejtett üdvös működésében meg ne béníttassék, a mi pedig bekövetkezne, ha az orthodox Chevra Kadisa hatásköre kibővítést nyerne.

Ezek folytán a székes-fővárosi tanácsnak az 1899. évi december hó 20-án tartott üléséből 14,790. sz. a. kelt felterjesztésében előterjesztett javaslatait, miszerint a budapesti

orthodox Chevra Kadisának megengedtéssék, hogy a németvölgyi temetőjében ne csak egyleti tagokat, hanem másokat is eltemethessen; hogy a halotti szertartásokat, jelesen a holttemet megmosását, szertartásos felöltöztetését ne csak egyleti tagjainál, hanem másoknál is végezhesse, nemkülönben ezen vagy más szertartást, esetleg a holttemetnek vidékre való elszállítását a székes-főváros IV—IX. kerületeiben bárhol elhalt hitsorsosra nézve szabadon végezhesse vagy végeztethesse, elfogadhatóknak nem találom.

Nem vehetem figyelembe a tanács felterjesztésében foglalt ama javaslatot sem, hogy a budapesti orthodox Chevra Kadisa engedélye arra is kiterjesztéssék, hogy a budapesti izraelita orthodox hitközség tagjainak a megszüntetés alatt lévő váczi-úti temetőben nyugvó szüleit és rokonait exhumálhassa és a németvölgyi temetőjébe szállíthassa, mert kétségtelen, hogy a temető fenntartóján kívül más a temetőben exhumálásokat nem végezhet és hogy e szerint a pesti Chevra Kadisát e részben az általa fenntartott váczi-úti temetőben a kizárólagos rendelkezési jog megilleti. Minthogy pedig az orthodox Chevra Kadisa németvölgyi temetője egy meghatározott czélra engedélyezettett, kétségtelen az is, hogy ezzel ellentétben tagsági kötelekébe nem is tartozhatott halottak földi maradványainak temetésére jogosítva nincsen.

Miniszter-elődöm az 1890. évi június hó 13-án 25,476. sz. a. kelt rendeletével a budapesti autonom orthodox Chevra Kadisa hatáskörét ennek saját tagjaira szorította s én — a fentebb foglaltakra való figyelemmel — ennek a hatáskörnek bárminő irányban leendő tágítását megengedni hajlandó nem vagyok. Sőt annak érdekében, hogy pontosan ellenőrizhető legyen, vajjon nevezett egylet a most idézett rendeletben előírt hatáskörét nem lépi-e túl, ezennel elrendelem, hogy a budapesti autonom orthodox Chevra Kadisának meghagyandó, hogy tagjainak névjegyzékét és a tagfelvételek után időszakonként beálló változásokat a tanácshoz két példányban bemutatni kötelesek, melyek egyikét a tanács a pesti Chevra Kadisával haladék nélkül közölje. Kijelentem továbbá, hogy ezentul csak azok lesznek a budapesti autonom orthodox Chevra Kadisa tagjainak tekintendők, a kiknek nevei az általa a székes-fővárosi tanácshoz tényleg bemutatott névjegyzékekben tényleg előfordulnak.

A budapesti autonom orthodox izraelita Chevra Kadisa tehát csak az általa tényleg bejelentett tagjait temetheti, egyébként azonban — a mint fentebb már bőven kifejtettem — a székes-főváros IV—IX. kerületeiben az izraelita hullák körül bárminemű ténykedéstől tartózkodni köteles, mert azoknak ellátása kizárólag a pesti Chevra Kadisa hatásköréhez tartozik.

Felhivom mindezek után a székes-főváros közönségét, hogy elődöm 1890. évi június hó 13-án 25,476. sz. a. kelt, a budapesti autonom orthodox Chevra Kadisa hatáskörét megállapító rendeletének a fentebbiek értelmében érvényt szerezzen és jelen rendeletem tartalmáról mihez tartás végett úgy a pesti Chevra Kadisa, valamint a budapesti autonom orthodox Chevra Kadisa egyület értesítse, az utóbbit azzal a figyelmeztetéssel, hogy kiszabott hatáskörének túllépésétől tartózkodjék, mert beigazolt panasz esetében szigorubb rendszabályok alkalmazása fog fontolóra vétetni. Budapest, 1900. április hó 6-án. A miniszter helyett: *Zsilinszky* s. k., államtitkár.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Schreiner M.*, Studien über Jeschu'a ben Jehuda. *Berlin*, 1900. (A berlini »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums« Ertesítőjében). — *Rosenberg I.*, Assyrische Sprachlehre und Keilschriftkunde. *Bécs*, 1900. A. Hartleben's Verlag. — *Dr. Rosenberg S.*, A családi szentély négy erényoszlopa. Esketési beszéd. *Budapest*, 1900. — Zeitschrift für Hebräische Bibliographie. Herausgegeben von *Dr. A. Freimann* und *Dr. H. Brody*. 1900. 1. szám, január-február. — *Dr. Poppelauer M.*, Die jüdische Tradition. Reihenfolge der jüdischen Lehrer und Weisen vom Urbeginn der jüdischen Lehre bis 1650. der gew. Zeitrechnung. *Berlin*, 1900. (héber nyelven). — *Apfelbaum A.*, Biographie des R. Jehuda Moscato, Rabbiner in Mantua, mit besonderem Hinweis auf seine Bedeutung und seine Werke. *Drohobycz* 1900. (héber nyelven). — *Dr. Kaufmann Dávid* emlékezete. Kiadja az országos rabbiképző-intézet felső tanfolyamának theologiai egylete. *Dr. Kaufmann Dávid* arcképével. *Budapest*, 1900. — *Dr. Edelstein B.*, Az Eszther-Midrások. *Budapest*, 1900.

Cohn M. báró 88 éves korában meghalt Dessauban. I. Vilmos német császár vagyonát kezelte nagy sikerrel — ingyen. A császár nagyon szerette és föltétlenül bizott benne.

Eskü kalapban. A nagyváradai főrabbi a járásbírság előtt, mint tanu, csak kalapban akarta az esküt letenni, hogy ebben a kérdésben »elvi jelentőségű határozatot« provokáljon. A per tárgya az orthodox közvetítő-bizottságon követelt 2000 forint volt. A közvetítő-bizottság megkímélhetné felekezettünket az ilyen szégyenletes perekől, a n.-váradai főrabbi pedig sokkal jobban tenné, ha Egan-féle ügyekben provokálna »elvi jelentőségű határozatokat«. A néppárt a főrabbival nagyon meg van elégedve.

A pesti izr. nőegylet kiadása kerek összegben 200,000 koronát tett ki, a bevétel 172,000 korona. Az egylet leányárva-házat és népkönyhát tart fenn, ezeken kívül a szegények gyá-

molításával foglalkozik. Jövőre új házában háztartási iskolát fog berendezni. Az új árvaház a Hirsch báróné által aján-dékozott 600,000 koronából épül fel.

Marannok a XX. században. Egy francia lap tudósítója, ki Spanyolországot beutazta, azt beszéli, hogy beszélt olyan katolikussal, ki titokban a zsidó rítus szerint él. Csak kóser húst eszik, melyet Tangerből hozat. A spanyol zsidók tragédiájára 400 év után sem gördül le a függöny.

A német zsidó irodalmi társulatoknak összesen 15,000 tagjuk van. Aránylag húszszor annyi, mint az I. M. I. T.-nak.

Zsidó katonák. Oroszországban hosszú évek óta aránylag több zsidó rekrutát soroznak be, mint keresztényt. Az idén 17,000-en felül vált be, 6 százalékkal több, mint a más vallásuk közül.

Zsidó könyvtár Jeruzsálemben. Ez az 1892. évben alapított könyvtár, mely már 15,000 kötettel bír, saját épületet fog kapni.

Tout comme chez nous. »De azért mi keresztény asszonyok semmire sem törekedünk annyira, mint a *gazdagságra*. A legtöbb anyának egyetlen gondja az, hogy »jó parthie«-t biztosítson gyermekének s meg van róla győződve, hogy ezt elérve kellően gondoskodott annak boldogságáról. Sohasem jut azonban eszébe, úgy nevelni gyermekét, hogy az esetleges szűkebb körülmények között is megelégedett és boldog lehessen és hogy annyi *kedélyt* csepegtessen lelkébe, hogy az egyszerűbb viszonyok örömeit is tudja élvezni.« Így panaszkodik egy előkelő nő az Unitarius Közlöny ez idei 172. lapján.

Biblia-alapítvány. Löwy Mór és Jozefa 100,000 koronás alapítványából 10 oly középiskolai tanul részestl 400—400 koronás ösztöndíjban, a kik vizsgával bizonyítják, hogy a szentírás héber szövegét tanulmányozzák. Május hó 24-én 25 jelentkező vizsgázott, kik közül 10 el is nyerte a jutalmat.

Róna József savoyai Jenő lovasszobrát a király 130,000 forintért megvette és a királyi várkastélyban állíttatja fel.

Levi H. zeneigazgató Münchenben meghalt. Nagy hírnévre tett szert Wagner műveinek színrehozatalával. Ismeretes, hogy W. tagadta a zsidók zenei tehetségét és hogy L. a giesseini főrabbi fia volt.

Goldmark K. híres zeneszerző 70 éves jubileumát ünnepelte. G. Keszthelyen született, a hol először hallotta azokat a zsidó templomi énekeket, melyekből oly sok motívumot szőtt be mesterműveibe.

Dr. Ehrenpreis M. djakovári rabbi Bulgária országos főabbijává lett megválasztva.

Dr. Hertz johannesburgi rabbit a transvaali kormány angol érzelmei miatt kiutasította az országból. A magyar szá-

mazásu rabbi éppen idejében érkezett Londonba, hogy megczáfolja a békebarátlapok azon állítását, hogy a délafrikai bányatulajdonosok, kiknek érdekében az angolok a háborút megindították, zsidók. Közzétette a tőkepénzesek neveit, melyeknek viselői jó keresztények.

A szentföld tudományos átkutatására az amerikai keleti társaság állandó intézetet létesít Palesztinában. Az egyetemeken célra jelentékeny évi járulékat ajánlottak fel. Mikor fognak a zsidók valamit tenni őseik földjének tudományos megismeréseért?

Az új pestis a vérvád. Legújabbban Vilnában hangzott fel a rágalom, hogy a zsidók keresztény vért isznak. A megölt gyermekeket a keresztények által lakott városrészen találták ugyan, de ez nem tesz semmit. Az apostolok már meghaltak, ha most élnének, tanaik hirdetése helyett a vérvád ellen kellene védekezniök.

Az izr. kézmű- és földművelési egyesület az 1899. évben 364 növényt támogatott, melyek között 48 lakatos, 38 asztalos, 28 műszerész, 20 bádigos és szerelő, 14 kárpos, 12 ércöntő stb. volt. Az egyesület tanonczházában 28 benlakó volt. Az évi bevétel 17,760 forintba rugott. Az egyleti vagyon 211,428 frt.

Konti József, a népszínház karmestere és zeneszerző, 25 éves karmesteri jubileumát ünnepelte, a mely alkalmából számos oldalról nagy ovációban részesült. Konti Varsóban született és Bécsben végezte tanulmányait.

Statisztika. A magyar birodalom összes lakói között 1869-ben római katolikus volt 45'59 százalék; 1898-ban 51'25; protestáns 1869-ben 22'93 százalék, 1898-ban 19'50 százalék; zsidó 1869-ben 3'99 százalék, 1898-ban 4'40. Ezen adatok, melyeket a »Protestáns Szemle« XII. 248. lapján olvasunk, azt bizonyítják, hogy az »üldözött« katolikusok szaporodása a legerősebb és hogy a zsidó bevándorlás az utolsó 30 évben minden láрма daczára jelentéktelen lehetett.

Ki ér többet? A kolmari fiakkeresek elzaszi lapokban a következő hirdetést tették közzé: »Az összes iparosok áremelése folytán mi is felemeljük az árakat, még pedig lakodalmakra: kétfogatu kocsik: katolikusoknak 10 márka, protestánsoknak 12, *izraelitáknak* 15; temetésekre: kétfogatu kocsik: katolikusoknak 8, protestánsoknak 10, *izraelitáknak* 15. Egyfogatu kocsikért a kétfogatuak felára fizetendő«.

Dr. Wise Isaac M., rabbi és a cincinnati Hebrew Union College igazgatója, 81 éves korában meghalt. Az amerikai rabbik nestora, kit 80. születésnapja alkalmából a rabbigyűléi mint elnökét lelkesen ünnepelt, nagy tevékenységet fejtett ki ugy társadalmi mint irodalmi téren. A nevezett szeminarium

és a rabbiegyesület az ő műve. Két lapot adott ki, az *American Israelite*-t és a *Deborah*-t. Több munkát írt, melyek Amerikában nagyon el vannak terjedve. Sok tisztséget viselt és mindegyiknek megfelelt, a minek elismerése impozánsan jutott kifejezésre végtisztességén, a melyen a részvét oly nagyarányu volt, a melyet Cincinnatiiban még nem láttak. Áldás a jámbor emlékére.

A vérvád ragadós betegséggé lesz a zsidófalók között. Konitzban meggyilkoltak egy gymnazistát és szétdarabolt holttestéből egy darabot valamelyik zsidó lakása közelében találtak meg. Az antiszemitaik készen voltak az ítélettel. Nagy agitációt fejtettek ki és a tudatlan népet a zsidók ellen uszították. A porosz hatóságok azonban nem hagyták magukat félrevezetni és a bűnügyet rendes medrére terelték. — A polnai vérvád ügyében hozott ítéletet az osztrák semmítőszék egyhangulag megsemmisítette és az új per tárgyalására más esküdtszéket delegált. Massaryk tanár ebben a bűnügyben új rőpiratot írt, melyben a polnai ítéletet kellő világításba helyezte. A nagy tudósra az antisemiták, kiknek köreit megzavarta, a világ minden sarát rádobálják. — A námesztói gyilkosság ügyében, mely szemérmetes interpelláció alakjában került a magyar parlament elé, Plósz igazságügyminiszter az akták alapján adta meg a felvilágosításokat, kimutatta, hogy vérvádról szó sem lehet. Az interpelláló képviselő kijelentette, hogy ő sem hisz a rituális gyilkosságban. Minek interpellált tehát oly gyanusító alakban?

Araten Michalina, a kolostorokban eltűnt zsidó leány édes atyja, miután sem az osztrák hatóságok, sem az igazságügyminiszter nem mutattak hajlandóságot, hogy a szerencsétlen apa számára visszaköveteljék gyermekét, a királyhoz fordult, ki kegyesen fogadta, azon ígérettel bocsátva el, hogy a hatóságok erőyes eljárásra fognak utasíttatni. Az apa ennek daczára sem kapta vissza leányát.

A londoni zsidó szegénybizottság, a Jewish Board of Guardians, a múlt évben körülbelül másfél millió koronát osztott ki. A segélyezettek száma a 15,000-et meghaladta, kik között csak 496 volt az angol születésű. Az egyletnek Hirsch báróné 3 millió frankot hagyományozott.

Simons M. L., manchesteri rabbi, 49 éves korában meghalt. Tudós ember volt, ki a Jewish Quarterly Reviewban több értekezést tett közzé. Jelentékeny társadalmi tevékenységet fejtett ki és jószívűsége miatt rendkívül tisztelték. A Jewish Chronicle 1900. április 13. számában Schechter S. méltatja érdemeit.

Ozer Zsigmond, az izr. tanítóképző gyakorló iskolájának tanítója, kinek 40 éves tanítói jubileumáról mult számunkban hírt adtunk, a király által az arany érdemkeresztrel lett kitüntetve.

Liturgista. A pesti Chevra Kadisa meghonosította azt a szép intézményt, hogy minden temetésnél pap functionáljon a temetőben, a ki a halott fölött imát mond. Erre a tisztségre megválasztotta *Dr. Weisz Mór* rabbit, ki tanulmányait az orsz. rabbiképző-intézetben végezte.

Dr. Loew M. tanár, ki jeles astronomus volt és a porosz geodásiai intézetben magas hivatalt viselt, 60 éves korában meghalt. L. Makón született.

Kaufmann-Gedenkbuch czim alatt egy gyűjteményes munka fog megjelenni még július hó folyamán, Kaufmann Dávid halálának évfordulóján. Az emlékkönyvbe vagy 30-an irtak és körülbelül 30 inyi terjedelmű lesz. Ebben a műben az elhunyt nagy tudós teljes és hiteles életrajza is napvilágot fog látni, melyet dr. Rosenthal boroszlói rabbi irt meg. A Gedenkbuch szerkesztői dr. Brann és dr. Rosenthal.

Az új olasz képviselőházban 17 zsidó képviselő ül, közöttük van két volt miniszter és két volt államtitkár. Az egész olasz királyságban, melynek több mint 30 millió lakosa van, alig lakik több mint 40,000 zsidó. Az olaszok igazi liberalisok és csak egy klerikális ujság számolta össze és panaszolta fel a zsidó képviselőket.

Kivándorlás. Amerikába 1899-ben Ausztria-Magyarországból 11,071 zsidó vándorolt ki, az összes kivándorlóknak mintegy hatodrésze, holott az összlakosságnak alig teszik ki a 25-ödrészét. A zsidó kivándorlók közt volt a legtöbb gyermek és a legkevesebb pénz, a miből az tűnik ki, hogy jórészt kiülődzött családokból állottak.

Dr. Goldberg Rafáel budai rabbit, kiről jelen számunk más helyén emlékezünk meg, óriási közönség kísérte utolsó útján. A koporsó felett Dr. Adler J., Dr. Kayserling M. és Dr. Eisler M. (Kolozsvár) tartottak gyászbeszédet, melyek mély hatást tettek. A temetőben Dr. Szabolcsi a hitközség és Dr. Erneyi a Chevra elnöke, továbbá Weismann titkár bucsuztatták.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893., 1894., 1896., 1897. és 1898. egyenként 4 koronáért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett. Az 1895. évf. februári számát szerkesztőségünk visszavásárolja.

TÁRSADALOM.

A ROMÁN ZSIDÓK EMIGRÁNCZIÓJA.

Alig két hónapig tartott a román emigráció és megakadt. A zsidó középkor bővelkedik üldözésekben és kiűzésekben, a XIX. század vége azonban új mozzanatot vitt be a zsidó történetbe, az emigrációt, az önkéntes kivándorlást. Ilyen volt az 1881. orosz és román és ilyen az 1900. román emigráció. Egy pár hétig izgalomban tartotta a zsidóságot, anyagot adott a sajtó hasábjainak, a diplomáciát is — úgy látszik — foglalkoztatta egy ideig, tán jegyzékek is váltattak — ki pillanthat be a diplomácia titkos levéltáraiba! — a zsidó jótékonyosság ismét kitett magáért, és ezután sűrű csönd lett a hírlapi erdőben, egy pár megnyugtató hivatalos nyilatkozat és a román zsidóság meg van mentve. Nem kell a canadai kőbányákban tönkremennie, otthon is éhen halhat, nem kell a hosszú utat megtennie Brailától Antwerpenig és onnét tengeren Amerikába, útközben megköszönni az élelmet a jöszívű hitfeleknek, és az egész művelt világnak elmesélni a Balkán Piemontjának szabadelvűségét, nem kell a galaczi temetőben megesküdni, hogy vissza többé nem tér, mert a román határon át nem bocsátják a romániai határőrök és miután hivatalosan minden rendben van, tudomást se szerez a világ ha ezren meg ezren koldusbotra jutván inségben töltik napjaikat és tönkre mennek.

Sajnos, korunk olyan, hogy minden napra kell neki valamely újabb szenzáció, a mely izgalomban tartja, de egy teljes hétig már semmi sem kötheti le figyelmét, napirendre tér fölötté és más szenzáció után áhítozik.

A román kérdés felett is napirendre tért felekezetünk, sőt azok is, a kik szócsovéinek vallják magukat; pedig minket közelebből érint ez a dolog mint a kínai vagy akár a dél-

afrikai háború. A román kérdés és emigráció oly sokoldalú jelenségeket tárt fel a zsidóságon belül és kívül, oly sok tanúságot szolgáltatott, hogy megérdemli a mélyebb bepillantást, az egyes feltűnt mozzanatok behatóbb megvilágítását.

Mi idézte elő az emigrációt, a román zsidók kivándorlását? Romániában a zsidók helyzete már a 80-as években tűrhetetlen volt. A berlini kongresszus csak a papíron teremtetten meg az emancipációt, de nem lendített mostoha helyzetükön. Ioan Bratianoról a román zsidók mint egy második Hámánról beszéltek. A törvényes egyenjogúsítás dacára alig egy kettő szerezhett honosságot, akkor sem, ha mint katona részt vett az 1876. háborúban, a többi »idegen« maradt és a törvényhozás nem csonkította meg ugyan a zsidók jogait, hanem az »idegenekéit«. Hogy zsidó hivatalhoz nem juthatott, azt csak azért említjük, mert jogcsonkítás rejlik benne, de őszintén szólva mi nem áhítunk zsidó generálisok, miniszterek, államtitkárok és más honoráciorok után, a kik csak névleg zsidók és magas állásuk miatt így is gyűlöletet keltenek. Sokkal komolyabb baj, ha a privát intellektuális foglalkozásból, pl. az orvosi és ügyvédi pályából, kizárják bojkott által a zsidót, a miről még szó lesz. Az iskolában törvény korlátozta a legkisebb arányra a zsidó tanulókat és hallgatók számát és míg mások díjtalanul látogatják az iskolákat, zsidó tanulóknak 30—300 franknyi illetéket kellett fizetniük. Egy másik törvény megtiltja az idegeneknek a falun való lakást, üzlet nyitását, kocsmát tartását. Ily rendszabályok folytán a városok egyszerre megteltek a falvakból kiűzött és kiszorult zsidókkal, gyarapítván a városokban színlődők számát. A zsidók maguk alapítanak iskolákat, hogy gyermekeik ne nőjjenek fel tudás és vallás nélkül, a kormány keze azokra is ránehezedik. Rájuk kényszeríti a szombati előadást, sőt olyanokat is, hogy meg kell szegniük vallásukat, muszáj szombaton írniok. Ilyen lelkiismereti kényszerrel kint a román kormány zsidó alattvalóit, az »idegeneket«. De ez még nem bírta volna rá a zsidókat az utolsó lépésre. Egy antisemita liga alakult miniszterek pártfogása és vezetése alatt, és behálózta az egész országot fűkegyleteivel, czélul tűzve maga elé a zsidók gazdasági tönkét. Mellőzni zsidó orvost és ügyvédet, kerülni zsidó boltost és iparost, nem alkalmazni zsidó munkást, szóval bojkottal

megakadályozni minden közgazdasági érintkezést zsidóval, ezt hirdette ama liga, és ez a hirdetés követőkre talált, hála a román sajtónak, mely szolgáltatába szegődött. Ez a liga tagjainak egyenest kötelességévé tette a zsidókat kivándorlásra kényszeríteni, arra az esetre is, ha a kormány netalán ezt megakadályozni kísérlené. Sőt a parlament is ezen liga tagjai közé lépett, megszabván, hogy zsidók munkásainak csupán $\frac{1}{4}$ részét vehetik az »idegenek« recte zsidók közül.

Ime ez a közgazdasági antisemitizmus a maga valódi meztelenségében, mely erősebben sújtja a zsidókat mint valami katedrai antisemita theóriák. Ma már nem űznek gravaminális politikát, hanem közgazdaságít és a zsidó gyűlölet is ezt az utat követi.

Ha művelt emberek összeállanak ily munkára, ha miniszterek tagjai lehetnek egy antisemita ligának, elképzelhető, mit engednek meg maguknak alantobb hivatalnokaik. Tényleg hallottunk közrendőrök égbekiáltó durvaságáról, falusi bírák erőszakoskodásáról hajmeresztő dolgokat mesélni. A múlt évi bukaresti zendülés, melynél a katonaság és rendőrség a csőcselékkel egy huron pendült, még élénk emlékezetben van. Tán nem lesz felesleges felemlíteni azt a hírt is, mely e tavasz kezdetén járta be a lapokat, és arról szólt, hogy egy pár száz zsidót egy tutajon egyszerűen a Dunába süllyesztettek, miután az evezők és kormányosok előbb megugrottak. Egy községben ostromolják a zsidó házakat egész éjjelen át és reggelre kocsira kötik holmijaikkal és beszállítják a közeli városba. Ilyen és hasonló dolgok hallatára és láttára, csoda-e ha a zsidók életüket féltették? Vegyük mindehhez hozzá a tavalyi rossz aratást Romániában, akkor érthetővé válik, hogy román hitrokonaink kivándorlásra szánták el magukat. De hiába iparkodott a sajtó egy része a kivándorlás egyedüli oka gyanánt a rossz aratást feltüntetni, mert, ha meg is engedjük, hogy ez visszahatással van ez egész kereskedelemre és iparra, az egész közgazdasági életre, ez magában véve, minthogy a zsidók legparányibb része földművelő, nem adta volna a vándorbotot kezükbe. Az általános bojkott, minden kereseti forrás elzárása, a zsidóknak a falvakból a városokba való összehajtása, a hol a nyomor várt rájuk, ez indította meg a tömeges kivándorlást, a szervezett kivándorlást, a milyenhez hasonlót alig ismerünk.

Ha a romániai emigráció belső okait nézzük, önkéntelenül szemünkbe ötlenek más országok zsidóságának hasonló helyzete. Ismételjük, a közgazdasági antisemitizmus a zsidók legnagyobb veszedelme. Ez pedig sajnos sok helyt divik. Galicziában mások-e a viszonyok? Ott is mindinkább csökken a falusi zsidó korcsmárosok száma, mindenütt felburjánzanak a fogyasztási szövetkezetek és következménye, hogy a zsidó kereskedők tönkre mennek. Ismeretes a boryslavi munkások esete. Egyszerű bányamunkások voltak, egy pár százan, valami rendelet folytán mind elvesztették kenyerüket. Segélyakciót kellett érdekükben megindítani. Nem vádolom a zsidó honorációkat, de konstatom, hogy befolyásuknak hasznát a boryslavi munkások nem látták. Galicziából Bécsbe elég messze van, ám azért a közgazdasági antisemitizmus ott is mérges gyümölcsöt terem. Ez a fajta zsidóüldözés természetesen első sorban a szegényeket sújtja. azokat, a kik egy napról a másikra élnek. Ausztriában is annyira meg van szorítva a házalás, hogy lehetetlenne van téve, községtől és várostól zsidó nem kaphat vállalatot, »vegyetek csak keresztényeknek!« járó jelszavak a tönk szélére juttatják a zsidó kereskedőket, a virágzó antisemita sajtó naponta izgat boykottra, és így elpusztul a zsidóság középosztálya. Mindenféle keresztény egyesületek alakulnak, férfi és nőegyesületek, mindmegannyi egy pár zsidó ekziszenziát pusztít el. Az ügyvéd kliensei, az orvos patienisei, a kereskedő vevői és az iparos vásárlói megcsappannak. Hébe-hóba egy kis zendülés, pusztítás és fosztogatás, hogy a közép kornak ne vesszen el minden nyoma.

Még csak öt éve, hogy Magyarországon törvénybe iktatták a receptiót. De azóta a világ nagyot fordult a Kárpáton belül is. Mi zsidók már megtanulhattuk volna, hogy minden ellenséget számba kell venni, senkit sem szabad figyelmen kívül hagyni. Mikor a néppárt létesült, vezércikkében agyonütöttek, de ez hiábavalóságnak bizonyult. A néppárt védekezett az antisemitizmus vádjá ellen; zsidóhíttű testvérekről beszélt. És ez a semmibevelt, naponta agyonütött néppárt »keresztény« jelszavak alatt csakúgy indított közgazdasági harcot a zsidók ellen, mint a román bojárok és a galicziai slachta. Ugyanazokkal az eszközökkel operál mint azok. A ki összeszámlálná a fogyasztási szövetkezeteket, melyeknek élén rendszerint papok

állanak, nem fogja többé tagadni, hogy a néppárt aknamunkája vészes sikerrel jár. A néppárt ma már nyíltan antisemita zászlót bontott ki, mily eredménnyel, azt mutatják a legutóbbi választások az egyetemi körben, a gyakrabban feltűnedező rituális gyilkosságról szóló vádak.

De vannak még más tünetek, melyek gondolkodásba ejtethetik a magyar zsidóságot. Tudvalevő, hogy nálunk mindent a kormánytól várnak. Ez a mi főtőkeépzenesünk. A magyar kormány szabadelvűsége annyiszor hangoztatott és hangoztatik, hogy nem lehet benne kételkedni. De eme szabadelvű kormány alatt sok olyan történt, a mi zsidó szempontból a szabadelvűséget különös világításba helyezi. Nem kívánok itt a magas politika sferáiba emelkedni, sem nem akarom a nagy liberális pártot alkotó részre analízálni, hanem szárazon egymás mellé sorolni a jelenségeket. Az Egan-affairben tartott megnyugtató beszédében a földművelésügyi miniszter többek között az éjszakamegyei zsidóbevándorlásról beszélt, a rutének felsegítéséről; de semmit sem hallottunk arról, mit szándékszik a kormány tenni az északmegyei zsidó lakosság érdekében. Milyen ennek a helyzete, azt tudjuk Mezey Ferencz dr. leírásából, a ki ott járt a Kőzalap nevében. Igaz leírásáról meggyőződhetnek a kormányhívtosok. Kormányunk elvette a malomipartól eddigi kedvezményeit az agrariusok igazgatásának hatása alatt, habár ezáltal a búzának árán nem lendített és a virágzó malomipart és kivitelét keményen sújtotta. Soká nem fog ellenállni kormányunk az agrariusoknak a tőzsde ellen indított harcának és tönkre teszi az árutőzsdét, mint Berlinben történt. A kis gazdák nem fogják ennek hasznát látni, a nagybirtokosok majd diadalmaskodnak, és egy néhány ezer zsidó ekziszenzia tönkre megy. A kormány legujabb tette a mezőgazdasági spirítuszgyárak támogatása az ipari gyárak kárára. A regale megváltás rejtekeit nem ismerjük, de tudjuk, hogy főképp zsidó korcsmárosok veszítették kenyerüket. Alig helyezkedtek el valahogy, most a nagytőzsdék államosítására kerül a sor. A mi főbankárunk mindent elvesz lassankint az adófizetéstől, de az adóprés tovább mőködik. A házalás és az abból folyó kereset hála a kormány gondoskodásának haldoklik, azaz a zsidó számára megszűnik, de tótok, bosnyákok és mások szabadon üzhetik mesteriségüket. Ugy látszik Egan ur előre tudta, hogy főnöke desavou-

álni fogja, mert liberalis kormány tagja, de tudta azt is, hogy főnöke agrárius szellemeket idéz fel és pajtáskodik velök. Tagadhatlan, Darányi két év óta — talán öntudatlanul — oly szépen teremtetten meg a közgazdasági antisemitismust, oly simán és csöndesen inaugurálta, hogy liberális barátjai észre se vették. A ruténekről, a felvidéki tótokról gondoskodik kormányunk, telepít, parcelláz és mi mindent tesz, a zsidóktól csak az adót hajtja be. Eszünk ágában sincs riadót fujni, de nekünk zsidóknak mindig résen kell állanunk és főleg barátaink, jóakaróink tevékenységét kell figyelemmel kísérnünk. A közgazdasági antisemitismus veszedelmes egy dolog és jó lesz idejekorán vele foglalkozni, annál is inkább, ha látjuk hogy a kormánypártnak jelentékeny része amolyan junkerpárt, mely nem dolgozik rituális gyilkossággal, hanem az ipar és kereskedelem elnyomásával, a középosztály leszorításával. A fellegek a magyar zsidóság egén is összesűrűsödnek és az oktalan gyűlölet és irigység a haza jólétén üt sebet, midőn kezeit hű fiai ellen emeli fel. De térjünk vissza az agyonsújtott román zsidókhoz.

A román emigráció megindult június elején, de nem hirtelen, mert szervezve volt. Szervezték pedig maguk a román zsidók, belátva tarthatatlan állapotukat. Tízével, huszával csoportonként maguk választotta vezetők alatt hagyták el tartózkodási helyüket és Gálaczbába indultak. Az ottani zsidó temető volt a gyülekezési hely. Apáik sírhalmain esküre emelték fel kezeiket, hogy elhagyják honukat, a hol »idegenek«-ké, jogtalanokká lettek és vissza többé nem térnek. Sajnos, esküjüket be nem tarthatták. Valószínűségi számítás szerint június 15-étől kezdve augusztus végeig 12.000 vándorolt ki, mily parányi rész a legalább kétszázezer román zsidósághoz képest.

Érdemes a legapróbb részletekig a legnagyobb részt ismeretes adatokat tárgyalni, hogy megérthessük, miért akadt meg az emigráció. Bizonyára első sorban a szegényebb osztály indult utra, a mely nem várhatott fordulatra. Ezek támogatásra szorultak, de támogatásra szorultak az előbb jobb módúak is, a kik már évek óta szenvedtek a közgazdasági elnyomás alatt, és poton áron adták el holmijaikat, ingatlant és ingót. És megtörtént, a mi előre volt látható, a segélyakció nem rendelkezett a roppant feladathoz szükséges pénz-

forrásokkal. A zsidó jótékonyaság »kudarczot vallott« »csödöt mondott« állítá Nordau, a cionista kongresszuson és ha nem is találta fején a szeget, szikrányi igazságot mégis mondott a cionista alvezér, a ki híres hatásos és csattanós kifejezéseiről. Nem láttuk még az emigráció mérlegét, de a távoli szemlélőnek mégis fel kell tűnnie, hogy a segélyakció oly hamar megrekedt.

A bécsi és a párisi »Alliance«, a bécsi »Osten« egyesület beszüntette a segélyakciót a tizedik ezer emigránsnál, míg pl. 1881-ben a bécsi »Alliance« 23 ezer orosz zsidót szállított Amerikába, holott a román emigránsoknak bizonyára a felénél nem sokkal kisebb része nem is szorult támogatásra. A Duna mentén levő zsidó községek pénzzel és eleséggel segítették a kivándorlókat, Budapesten a község és a chevra gondoskodott róluk és Bécsben — ez czáfolva nem lett — az első csoportok felé senki se nézett. Pedig Bécsbe küldözgették a községek gyűjtéseik eredményeit. De, úgy látszik, és azt fenntartjuk, míg kimutatásokból az ellenkezőről meg nem győződünk, a bécsi zsidóság az »Alliance« és »Osten« daczára közönyös és hideg maradt. Mert míg Budapesten három-négy nap alatt 100.000 frtot gyűjtöttek, addig a N. F. Presse gyűjtése csak valami 16.000 koronát tesz ki, és tapasztalatból tudjuk, hogy a hírlapok utján eszközölt gyűjtés sohasem mutathat fel olyan eredményt, mintha bizottság nemcsak kezébe veszi a gyűjtést, hanem fáradozik is érdekében. Ilyen dolgokban nem szeretnők dicsérni a budapesti zsidóságot a bécsi rovására; de ismétljük, a bécsi zsidóság — úgy látszik — igazolta Nordau állítását.

Váratlanul nem köszöntött be a román emigráció. A felekezeti sajtóban már egy éve, hogy jelezve volt, az év elején az »Alliance« nagygyűlésén is szóba került, tehát nem lephette meg azokat az intézményeket, melyek az ilyen csapások enyhítésére létesültek és léteznek. A román kivándorlás nem volt meglepetés, bizonyították rá, hogy az év elején szóba került az a terv, hogy a román kormányra presszió gyakoroltassék a zsidó bankárok által a megkötendő román kölcsön visszautasítása révén. És mégis, az történt, hogy mikor Bécsbe az első kivándorló csoportok érkeztek, senki feléjük sem nézett, és velök nem törődött, daczára annak, hogy a hajókapitányok

minden utban fekvő zsidó községet előre tudósítottak, tehát bizonyára a bécsit is. Említék még egy ténny, mely világosságot vet a bécsi zsidóság magaviseletére. Egy alkalommal — az összes pesti hírlapok közölték ezt — öt-hatszáz kivándorló számára csupán 30 liter tejet hoztak. Bécsben talán csak lehet tejet kapni, és ez igazán nem drága. Valóban ezzel szemben méltányos a magyar és horvát községek eljárását dicsérettel elhalmozni. A kis zimonyi község ép úgy mint az orsovai bámulatos kitarást tanúsított, élelemmel és pénzzel látta el a kivándorlókat és feladatának tudatában körleveleket küldött szét azonnali segítségért. A budapesti zsidóság fényes tanujelét adta ismét hitrokoni és jótékony érzetének. Három-négy nap alatt 100 ezer forintnál többet gyűjteni, ez oly nemes tett, mely a pesti zsidóság hervadatlan érdemei között fog mindig tündökölni. Hogy ezen érdemben szép része van a többi hitfelekezetnek és a sajtónak is, ez bizonyítéka a magyar ember nemes szívének.

Nem szívesen vontuk ezt a párhuzamot a magyar és osztrák illetve bécsi zsidóság között, de oly feltűnő volt ez alkalommal a különbség, hogy ezt hallgatagon mellőzni nem lehetett. De ez a különbség csak a zsidókra terjed ki, nem a kormányokra, mert a liberális magyar kormány hivatalnokai-val egyetemben rengeteg szigorral bánt a kivándorlókkal. Csak ismeretes tényeket regisztrálunk. Midőn az orsovai hitk. elnököt kora reggel megrohanták az első román kivándorlók, és ő a közeli községek segélyével vasuton akarta őket továbbítani, a belügyminisztérium ezt sürgőnyileg tiltotta meg. Ugyan miért? Zsandárok kísérték őket a vasuti indóháztól a hajóállomásig. A budapesti rendőrség az első visszaküldött csoportnak még azt se akarta megengedni, hogy a vízvezetékhez menjen, pedig a nyár derekán volt. Egyszer meg 300-at a tolonczháza vitettek. Mily joggal? Nem volt ezeknek az embereknek utlevelök? Később — ezt hálásan és dicséretesen jegyezzük fel — a belügyminisztérium is engedett szigorából, sőt a külügyminisztérium révén intervenált a román kormány-nál, hogy akadályozza meg a kivándorlást és ne adjon az emigránsoknak vagabundus-utleveleket. De gyönyörű látvány volt — azt hiszem — Vodicze mellett, a hol másfél napig a szabad ég alatt táborzott háromszáz román zsidó. A magyar

csendőrök a román határhoz szorították, amott meg román határőrök izzták vissza. Onnét kiűzték, ide be nem engedték. A politikai morálnak és a hirdetett szeretetnek gyönyörű illusztrálása.

Magukra a kivándorlókra borzasztó lehetett ez a visszaküldés. Remélték, hogy hitrokonaik megkönyörülnék rajtuk és családok. Igenis családok. A kivándorlást nem kellett volna ily élel-val megakadályozni, ha a zsidóság nem volna ily szervezetlen, ha legalább ily alkalmakkor együttes és egységes működést tudna kifejteni. Minden község csinált külön segélyakciót és minden egyesület külön, így persze az eredmény nem áll arányban a befektetett tőkével, a gyűjtött pénzzel. Talán okulnak ebből a jelenségből azok, a kik hivatvák ilyenkor a vezérszerepet vinni.

Az emigráció nem akadt meg csupán a szükséges pénzforrások hiján, hanem a politikán. Nem tudjuk, vajjon a román zsidóság keserves helyzete volt oka vagy a mi valószínűbb, Románia kredithiánya, vagy mind a kettő együttvéve, tény, hogy a román kormány Európában nem kapott pénzt, nem birt kölcsönt felvenni, és lemondott. Helyébe oly kormány lépett, melynek feje zsidóbarát hírében áll *Carp Péter*. Ez azonnal megnyugtatta az európai közvéleményt, főleg Bécsben és Budapesten, hogy nem űzi ki a zsidókat, a kiket egy ország sem akart befogadni, mert mindegyiknek ugyanis van elég szegény embere, és erre a segélyakció, a mely utoljára amugy is csak visszaküldögette a szegény román zsidókat, fölöslegessé vált.

Mi történik majd a román zsidókkal? Nem kételkedünk *Carp* hivatalos kommunikéjeinek őszinteségében, de képes lesz-e ő az antisemita áramot, mely a népet is elárasztotta, visszahozítani? Már egyszer volt ő miniszter, de a zsidóság helyzetének javítására nem kaphatott többséget. Képes lesz-e ő az antisemita mételet kívágni a román állam testéből? Kívánjuk, de nem hisszük. A párt, melyre támaszkodik, az előbbi kormány pártja is volt, oszlopos tagjai az antisemita liga vezetői, miként lehet ily körülmények között javulást várni. Ne feledjük továbbá el azt se, hogy az antisemitizmus átment a román társadalom vérébe és azt megmérgezte, mily sikert arathat tehát *Carp* legjobb szándékaival?

A zsidó vallás optimisztikus, de a zsidóságnak van oka

pesszimiztikus sejtelmeket táplálni. Zsidógyűlölet felülről, vad antisemitizmus alulról, elég anyagot ad aggodalomra. A zsidó sajtó fejének ez nem fáj. A felekezeti sajtó egy része szintén nem nézett a román kivándorlók felé, hanem a napilapok tudósításából elősködött. Ebben az indolenciában a bécsi felekezeti sajtó járt elől. Az közölni fogja az adományozók neveit, de avval nem törődik, mint kellene segíteni a román zsidókon. Azt hiszem, a felekezeti sajtó — Nordau szavaival élve — szintén csődöt mondott. Óriásinak kell lenni a román zsidóknak bizalma Izrael istenébe egy szebb jövő iránt, de azok a kik a szebb jövőt a jelenben élvezik, legyenek ébren, mert a sátán, az antisemitizmus, nem alszik. A vándorbot függ Izrael feje fölött, mióta Jákob ősapánk pálczával indult el ősi hazájából.

Károlyváros.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

A CZIONISTA KONGRESSZUS.

A czionisták augusztus hó 11-én tartották idei kongresszusukat Londonban, melyen tulnyomóan az oroszok voltak képviselve. A tanácskozás főtárgya természetesen nem a megszerzendő czion volt, mivelhogy erről a szultánnal kellett volna eszmecserét folytatni, ki a kongresszuson nem volt jelen. De azért a lelkesedés nagy volt és a panasz fájdalom még nagyobb. A román zsidók képezték az idén a kinna tárgyát. Elismerjük, hogy Nordau mesterien ecsetelte a zsidóság helyzetét és rezgésbe hozta az emberi szív minden hurját, de nem volt jelen a román-kormány. Az antisemiták is otthon maradtak.

A többi tárgy, pl. a gyarmatosító bank, általános zsidó szempontból nem fontos, akár sikerül, akár nem, akár nagy az alapítási költség, akár kicsi. Hiszen van már ily bank a Jewish Colonisation Association, a mely a bold. Hirsch bárótól 270 millió frankot kapott. Ez se tud a zsidó bárányon segíteni, a melyet 70 farkas rohant meg. Pénzzel nem lehet a zsidó ügyet megoldani, eszmékkel kell küzdeni, mint őkink tették. A zsidóság helyzete korok szerint változik, de a harca nem szűnik meg. Sirhatunk ezen, de nem változtathatunk rajta, épp ezért nem szabad kétségbe esni, a mi a legnagyobb

szerencsétlenség volna, a mely a zsidóságot Európában kétezres éves tartózkodása alatt érte.

Őseink elég vész és vihart láttak a keresztény világban, de a szebb jövő reményéről sohasem mondtak le. Borura jön majd derű. Nem zárkozhatunk el azon gondolat elől, hogy a czionizmus alapja, a kivándorlás, nem zsidó eszme, hanem jelenkori nemzetiségi törekvések szülöttje. A zsidóságnak nem szabad letérni régi elvéről, melyet az ismert mondással fejezhetünk ki: *Y suis, j'y reste*.

Ezek daczára nem tagadjuk, hogy a czionista mozgalomban sok életre való eszme van és hogy van remény arra, hogy vezetői a szürke elmélet magaslatairól a rideg valóság mélységeire fognak leszállani. A czionizmus érdeme, hogy a zsidó öntudatot emelte; százezrek, kik természetesnek tartották, hogy zsidó voltakát rejteggék, most önérzettel vallják, hogy zsidók. A közömbösök, kik mindenütt többségben vannak, megrázattak a czionizmus szelétől. Sok oly hitrokon, ki a zsidóságról mit sem tudott már, az új mozgalom jajkiáltásaira felébredt álmából.

De nem akarjuk ezt a témát tovább fejtegetni, csak konstatáljuk még, hogy vastag tévedésben vannak azok, akik azt hiszik, hogy a czionista ár apadóban van. Hazánk szempontjából csak ezentul válhatik a kérdés aktuálissá. Ha nem lehet a Lajthánál feltartóztatni az antisemitizmust, nem lehet feltartóztatni utitársát sem, a czionizmust. Ha a zsidót a keresztények külön nemzetnek deklarálják, akad köztük elég, ki annyira assimilálva van, hogy ezt is elhiszi annak a népnek, melynek kebelében él.

A közállapotok hazánkban az utolsó két év alatt veszedelmesen romlottak, a vérvád, ez a csalhatatlan symptoma, ismét kísért, a közgazdasági bojkott részben az államhatalom támogatása mellett megkezdődött, még pedig a szegény zsidó ellen. Ily körülmények készítik elő a talajt, melyből a czionizmus kisarjadzik és a zsidóságba, a mely ugys szét van szagatva, új bontó elem fog beférközni. Csak ez hiányzik még agyonsanyargatott felekezetiünknek.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

Az I. M. I. T. a nyári szünet után ismét hozzálat munkásságához. Az Évkönyv nagyobb része készen van és a felolvasó-bizottság is sikerrel toborozza a felolvasókat. Az Évkönyvön kívül tagilletményül Dr. Büchler S. pályanyertes munkáját fogja a társulat adni. Most ismét egy becses pályamű birtokában van a társulat, melynek szerzője dr. *Venetianer Lajos* és címe: Az európai zsidóság községe-szervezetének története.

A bírálók dr. Bacher V., dr. Bloch H. és dr. Mezey F. különböző szempontokból vizsgálták a terjedelmes művet és egyhangulag ítélték oda a pályadíjat, habár több súlyos kifogást emeltek. Ezeket a jelentéseket az Évkönyv melléklete egész terjedelmükben fogja közzé tenni, a hol az érdeklődők megtalálják. Az actualis kérdések szempontjából is érdekesek dr. Mezey Ferencz észrevételei, melyek közül néhányat közlünk.

»A különböző nemzetek között élő zsidók felekezeti ügyei intézésének és kormányzásának módja különböző alakulatokat mutat. A zsidóság szervezkedése minden országban magán viseli az illető ország közigazgatásának és közjogi fejlődésének hatását. Ez oknál fogva a munkálatban nemcsak azokra a történeti eseményekre kellett volna utalni, melyek úgyszólván keretei voltak a mi speciális ügyeinknek, hanem arra a kölcsönhatásra is, mely a zsidó felekezet és a keresztény egyházi szervezetek között, különösen a legújabb időben, megállapítható. Szerző a kérdés jogi része iránt érzéketlenséget, a közigazgatási szempontok iránt pedig teljes közönyt mutat, holott a jogtörténeti megvilágítás és a szabályok érvényesülésének módja, ennek a történeti méltatásnak legfontosabb része lenne.«

»A congregationalis szervezetek idejéből kevés a mondani valója. A centralisatio és önkormányzat kérdéseit, a multnak és jelennek erre vonatkozó irányait alig érinti, holott a községe-szervezet történetének kritikai méltatásánál ezeket a kérdéseket mellőzni nem lehet. Hiszen ezek azok a pontok, ahol a hagyomány és vallásos intézmények a joggal és közigazgatással érintkeznek, összecsapnak, vagy kiegyenlítésre jutnak. E kérdések fejtegetése adja meg a mult nem egy esemé-

nyének lélektani magyarázatát és jelöli meg egyuttal a jövőben követendő helyes irányelveket.

Minthogy az egyetemes zsidóság szervezeteit felölölő tudományos munka még nincsen és a pályakérdés kiírásánál a tárgyalás főelvi tüzetesen megjelölve nem lettek, szerző ez észrevételeket tisztán egyéninek tarthatná, ha a magyar zsidóság szervezeti ügyeinek tárgyalásánál és a legközelebbi multnak a jelen viszonyokra is oly érezhetően átnyúló eseményeinek tárgyalásánál nem járt volna el oly felületesen. Mert az még érthető, hogy az egész kérdést felölölő jogi vagy jogtörténeti apparatust megmozgatni nem akart. Talán nagyobb súlyt vetett a zsidó történeti forrásokból oly bőven folyó adatokra. Az is felfogható, hogy a merően administratív kérdéseknek küzdéseit, akadályait nem kívánta az egész vonalon ismertetni. Talán mert a munka tulságosan megnőtt volna. De azt aztán semmiképpen sem lehet helyeselni, hogy egy ily magyar munka a magyar zsidó viszonyokról ne adjon kielégítő tájékozást. Hisz a fontosabb események úgyszólván szemeink előtt folynak le. A források rendelkezésre állanak. Az ujabbkori események körül meglehetősen irodalmi mozgalom is folyik. A mit szerző ezekből, a bennünket első sorban érintő eseményekből merített, egész zavaros és hasznavehetetlen. A mi kritikát pedig idefűzött, hogy például hazánkban az orthodoxok kiűnlvását a rabbi mellőzése okozta volna, az beleillik egyoldalú szempontokból induló rossz vezércikkbe, de nem való egy óriás fáradtsággal, nagy zsidó tudással és meleg szeretettel megírt munkába. Szerzőnek szabadságában áll, hogy az eseményeket a maga szemüvegén nézze, de történeti műben objectiv és komolyan megokolt felfogást keresünk. Hogy a községe-szervezés terén az első magyar zsidó congressus óta kiadott és a hitközségek jelen szervezetének pilléreit alkotó nagyfotosságu általános rendeleteket mellőz, nem egyetlen hibája a munka eme részének. Az itt leginkább bántó hézagokat a mű kiadásánál mulhatlanul pótolni kellene.«

A RABBIK NYUGDIJÜGYE.

A Dunántuli Rabbiegyesület augusztus hó 28. és 29-én harmadik közgyűlését tartotta Szegszárdon. A 10 pontból álló napirendből általános érdekűek voltak a hitoktatásra, a házasságjogi kérdésekre és a nyugdijtervezetre vonatkozók. A résztvevőket tekintve, kétségtelen, hogy munkájukat jól végezték. Különösen nagy fontossága a hitközségi hivatalnokok nyugdíjügye. Ezt a kérdést a vidéknek kell sürgetni, minthogy a főváros alkalmazottainak nyugdíjügyét rendezte. Ha azonban a kérdést gyakorlati oldaláról nézzük, nem hunyhatunk szemet azon körülmény elől, hogy a rabbit és tanítót kivéve a hitközségi hivatalnokok alkalmazása sincs fixül rendezve. Anyagi nehézségek folytán sem valószínű, hogy az ügy belátható időben ily széles keretben megoldást nyerjen. Cézlszerűbbnek látszik első lépésül a rabbik nyugdíjintézetének létesítése. Folyóiratunkban sok év előtt dr. Mezey Ferencz ezt az ügyet szőnyegre hozta, de lelkes szózatára csak egy-két rabbi jelentkezett, még pedig — orthodox. Azóta az eszme érettebb lett, a kellő lépések megtétele és a mozgalom szélesítése mellett talán eredményt lehetne elérni. Ebben a szugjában kell jó pesattot mondani, főtisztelendő uraim!

A protestánsok, mint minden felekezeti ügghöz, a nyugdíj-ügghöz is jobban értenek. Ők már megteremtették lelkészeik számára a nyugdíjintézetet, habár nem teljesen, és úgy látszik, hogy az új kongruatörvényt, a mely a rabbik számára »nesze semmi, fogd meg jól«, szintén felhasználják a nyugdíj emelésére. Nem érdektelen az az eszmecsere, a mely e tárgyról az abauji ev. ref. egyházmegye lelkészi értekezletén f. évi augusztus 27-én lefolyt. A Sárospataki Lapok (XIX., 749) a következő tudósítást közölte róla:

»Hosszas eszmecsere adott alkalmat a konventi végrehajtó-bizottságnak a konventi jegyzőkönyv 10. pontjából kitünő azon szándéka, hogy az országos özvegy-, árva- és gyámintézet javára a folyósított állami segélyekből újra 10% belépési és 2½% évi járulékot akar szedni. Ha a végrehajtó-bizottság ezt a szándékát keresztülviszi, úgy olyan esetek is elő fognak fordulni, hogy valamelyik lelkész az 1894. évi összeírás szerint

700 frt után fizet járulékot; most kap 200 frt államsegélyt, ez után újra fizetni kell a járulékot s így 900 frt után fog fizetni, holott hivatalosan 600 frt a fizetése! Sőt nyilvánvaló lesz így, hogy a konventnek kétféle számadása van. Egyik az állammal szemben, hogy minél több segélyt kapjanak a lelkészek; másik a lelkészekkel szemben, hogy minél több évi járulékot fizessenek. Ebben az ügyben nem foglal álláspontot az értekezlet, mert úgy sem tartotta sürgősnek a határozatot. Majd ha az államsegélyek ki lesznek utalványozva, majd ha csakugyan meglátjuk, mily eljárást követ a végrehajtó-bizottság, elég lesz akkor tiltakozni az eljárás ellen.«

Ha sikerül a rabbik számára nyugdíjintézetet teremteni, akkor ez volna a jegeczesedő pont, a mely körül a többi csoportosulna. Nem hihetetlen, hogy a magyar állam, a mely zsidó ügyre sohasem áldozott még, egy ilyen intézet létesülését előmozdítaná. De ez a részletekre tartozik, melyekbe mi nem bocsátkozunk.

A hitközségek többi alkalmazottjai csak akkor lehetnek nyugdíjképesek, ha viszonyuk a hitközségekhez rendezve lesz. Jelenleg nem is nevezhetők hivatalnokoknak, hisz nemcsak elbocsáthatók, hanem — el is bocsáttatnak bármikor. Különösen az orthodoxoknál, kik a kántort azonnal elcsapják, ha a műértők hangjának gyengülését konstatálják. Az alkalmazottak sem olyan kalibertűek még, hogy az élethossziglani alkalmazást erkölcsi kár nélkül elbirnák. Jó része az elbocsáthatóság Damoklesskardja nélkül nem találna meg helyét a községben. Szóval, sok viz fog még lefolyni a Dunán, míg tuli rabbijai nyélbe ütik a jeles ügyet. De nagy dolgokban már az akarat is érdem, ha nem is elég.

KERÜLETI ELNÖKÖK GYÜLÉSE ÉS A VI. IZR. KÖZSÉGKERÜLET KÖZGYÜLÉSE.

Az izraeliták országos irodájának elnöksége az izraelita községkerületi elnökökhöz a következő átiratot intézte:

»Folyó évi május hó 16-án 22612. sz. a. kelt átiratunkra való hivatkozással van szerencsénk mélyen tisztelt elnök urat a »kerületi elnökök gyűlésé«-nek folyó évi november hó 1-én

(csütörtökön) *délelőtt 10 órakor* a pesti izraelita hitközség üléstermében (Budapest, VII., Sip-utca 12., II. em.) tartandó ülésére ezennel meghívni. Nem helyezhetünk ugyan kilátásba döntő lépést szervezeti ügyünkben, de — eltekintve szabályzatunktól — már az általános helyzet is megköveteli, hogy az elnök uraknak immár az együttes tanácskozássra alkalmat nyujtsunk.« A VI. izr. községkerület elnöksége a következő meghívót küldte szét:

»*Tisztelt kerületi képviselő ur!* A kerületi előjáróságnak mai napon tartott ülésén hozott határozata folytán t. képviselő urat a hatodik izr. községkerület képviselőtestületének f. évi november hó 5-ik napján (hétfőn) *délelőtt 10 órakor* a pesti izraelita hitközség üléstermében (Budapest, VII., Sip-utca 12. sz., II. em.) tartandó rendes évi közgyűlésére ezennel meghívom, s tisztelettel felkérem, hogy a kongr. szerv. szab. 61. §-ának megfelelően f. évi október hó 15-éig megjelenése iránt nyilatkoznai, s netáni indítványait, melyeket tárgyalatni kíván, hozzám beküldeni sziveskedjék. A napirend tárgyai: 1. Az előjáróság jelentése. 2. A kerületi bíróság két elnökének és két elnökhelyettesének választása és 24 bírósági tagnak kisorsolása. 3. A legközelebbi képviselőtestületi ülés helyének megállapítása. 4. A VI. izr. községkerület vallásoktatási tantervének megállapítása. (A községkerület oktatásügyi bizottságának tantervi javaslatát és a községkerület vallásoktatásának mult évi állapotáról szóló értesítőt, melyek a tárgyalás alapját képezik, van szerencsém mellékelten küldeni.) 5. Netáni indítványok. Budapest, 1900. szeptember hó 27-én, a hatodik izr. előjáróság megbízásából: *Schweiger Márton* s. k., a hatodik izr. községkerület elnöke. (Lakik: Budapest, V., Váci-körút 32.)«

TÁRSADALMI SZEMLE.

Ő Felsége 70. születésnapját hitközségeink különös fényvel ülték meg augusztus 18-án, a mely szombati napra esett. A zsidóságnak nemcsak vallási törvénye, hanem vére is parancsolja az uralkodó iránti hódolatot. A lojalitást fokozza dicső királyunk jogszeretete és jószívűsége, ki a magyar Izraélt a fenkölt és nemes gondolkozásu magyar nemzet óhajainak

megfelelően a politikai és vallási egyenjogúsággal felruházta. Az egek ura hallgassa meg a hű alattvalók forró fohását.

*

A keresztény vallás behozatalának 900. évfordulóját az igaz szeretettel ellentétben a felekezeti gyűlöletben dolgozók a nemkatholikus felekezetek elleni izgatásra akarták fruktifikálni. A kormány és a hercegprimás emberszerető nyilatkozatai azonban a középkori sötétséget eloszlatták. A katholicus egyház magyar feje azt hangoztatta, hogy a magyar hazának mindenki édes fia, a ki azt szereti, bármely valláshoz tartozzék és bármely nyelven imádja Istenét. Az osztrák keresztény szocialisták, kikkel a magyar egyetemi ifjúság egy huron pendül, a fenkölt gondolkozásu főpappal egy bánt organumaiban mint egy batyus zsidóval vagy mint a magyarokkal. Ebből is látható, hogy a zsidógyűlölet nemcsak gyökerében támadja meg az érzelmeket, hanem a gondolkozást is. A magyar antiszemita a haza legádázabb és legocsmányabb ellenségeivel cimborálnak és egyenesen azok kezére dolgoznak. Az ofen-pestises Lueger még diadallal vonulhat be a magy. kir. tudomány-egyetem olvasó körébe az ifjúság üdvrivalgása mellett.

*

A szultán uralkodásának negyedszázados jubileumát zsidó alattvalói megható módon ünnepelték, mert a nagyur minden időben szeretettel bánt Izraél házával, a mi az antiszemitizmus beköszöntése óta csak fokozta a török zsidók háláját. Az üldözött román zsidóknak a szultán Kis-Ázsiában földet adatott és saját pénztárából jelentékeny összeggel segélyezte őket. Más alkalmakkor sem riadt vissza áldozatoktól. Minden húsvét előtt 8000 frankot osztat ki a Chacham-basival szegény zsidók között. A barbár török emberiesebben bánik a zsidókkal mint a civilizált orosz és román keresztények, kiknek vallása csupa szeretet.

*

Nietzsche Frigyes, a híres bölcsész, ki hosszú betegség után nem rég halt meg, a zsidóságról sokszor nyilatkozott. Nézetéről ez irányban több ízben adtak áttekintést, magyul is Dr. Neumann Ede az I. M. I. T. egyik felolvasó estéjén

Rendkívül érdekes és aktuális fejtegetéseiből csak egyet idézünk, a mely a zsidó problémát öleli fel és a mely a mély gondolkozó fényes irányában így hangzik.

Vom Volke Israel: Zu den Schauspielen, auf welche uns das nächste Jahrhundert einladet, gehört die Entscheidung im Schicksale der europäischen Juden.... In Europa aber haben sie eine Schule von achtzehn Jahrhunderten durchgemacht, wie sie hier kein anderes Volk aufweisen kann und zwar so, dass nicht eben der Gemeinschaft, aber umsomehr den Einzelnen die Erfahrungen dieser entsetzlichen Uebungszeit zugute gekommen sind. In Folge davon sind die seelischen und geistigen Hilfsquellen bei den jetzigen Juden ausserordentlich; sie greifen in der Noth am seltensten von Allen, die Europa bewohnen, zum Becher oder zum Selbstmord, um einer tiefen Verlegenheit zu entgehen, was dem geringer Begabten so nahe liegt. Jeder Jude hat in der Geschichte seiner Väter und Grossväter eine Fundgrube von Beispielen kältester Besonnenheit und Beharrlichkeit in furchtbaren Lagen, von feinsten Ueberlistung und Ausnützung des Unglücks und des Zufalls; ihre Tapferkeit unter dem Deckmantel erbärmlicher Unterwerfung, ihr Heroismus im sperrere se sperrni übertrifft die Tugenden aller Heiligen. Man hat sie verächtlich machen wollen dadurch, dass man sie zwei Jahrtausende lang verächtlich behandelte und ihnen den Zugang zu allem Ehrbaren verwehrte, dafür sie um so tiefer in die schmutzigeren Gewerbe hineinstiess, und wahrhaftig, sie sind unter dieser Procedur nicht reinlicher geworden. Aber verächtlich? Sie haben selber nie aufgehört, sich zu den höchsten Dingen berufen zu glauben und ebenso haben die Tugenden aller Leidenden nie aufgehört, sie zu schmücken. Die Art, wie sie ihre Väter und ihre Kinder ehren, die Vernunft ihrer Ehen und Ehesitten zeichnet sie unter allen Europäern aus. Zu alledem verstanden sie es, ein Gefühl der Macht und der ewigen Rache sich aus eben den Gewerben zu schaffen, welche man ihnen überliess (oder denen man sie überliess); man muss es zur Entschuldigung selbst ihres Wuchers sagen, dass sie ohne diese gelegentliche, angenehme und nützliche Folterung ihrer Verächter es schwerlich ausgehalten hätten, sich so lange selbst zu achten. Denn unsere Achtung vor uns selber ist daran gebunden, dass

wir Wiedervergeltung im Guten und Schlimmen üben können. Dabei reisst sie ihre Rache nicht leicht zu weit; denn sie haben alle die Freisinnigkeit auch die der Seele, zu welcher der häufige Wechsel des Ortes, des Klimas, der Sitten, von Nachbarn und Unterdrückern der Menschen erzieht, sie besitzen die bei Weitem grösste Erfahrung.... Sie wissen selber am besten, dass an eine Eroberung Europas und an irgend welche Gewaltsamkeit für sie nicht zu denken ist; wohl aber, dass Europa irgendwann einmal wie eine völlig reife Frucht ihnen in die Hände fallen dürfte, welche sich ihr nur leicht entgegenstreckt. Inzwischen haben sie dazu nöthig, auf allen Gebieten der europäischen Auszeichnung sich auszuzeichnen und unter den Ersten zu stehen, bis sie es so weit bringen, das was auszeichnen soll, selber zu bestimmen. Dann werden sie die Erfinder und Wegweiser der Europäer heissen und nicht mehr deren Scham beleidigen. Und wohin soll auch diese Fülle angesammelter grosser Eindrücke, welche die jüdische Geschichte für jede jüdische Familie ausmacht, diese Fülle von Leidenschaften, Tugenden, Entschlüssen, Entsagungen, Kämpfen, Siegen aller Art, wohin soll sie sich ausströmen, wenn nicht zuletzt in grosse geistige Menschen und Werke? Dann, wenn die Juden auf solche Edelsteine und goldene Gefässe als ihr Werk hinzuweisen haben, wie sie die europäischen Völker kürzerer und weniger tiefer Erfahrung nicht hervorzubringen vermögen und vermochten, wenn Israel seine ewige Rache in eine ewige Segnung Europas verwandelt haben wird, dann wird jener siebente Tag wieder einmal da sein, an dem der alte Judengott sich seiner selber, seiner Schöpfung und seines auserwählten Volkes freuen darf und wir Alle, Alle wollen uns mit ihm freuen.

✱

Az I. M. I. T. megalakitotta a folkloristikuss bizottságot, a mely a kérdőívek szétküldésével megkezdte tevékenységét. Hogy ezeknek az érdekes és fontos tanulmányoknak organumuk legyen, folyóiratunk külön rovatot nyit számukra, a mely jelen füzetünkben Ben Eliezer által kiadott zsidó bohózzal indul meg. Vannak hazánkban zsidó dalok, melyek magyarból lettek a zsargonba áttülvetve. Kettőt mi is ismerünk és talán legközelebb közölni fogjuk. Szívesen veszünk ilyeneket mákos-

tól is. Épügy eredeti zsidó népdalokat, akár vallásos, akár világi tartalmuakat. Érdemes volna a nagyszámban forgalomban levő közmondásokat is összegyűjteni, ma-holnap kihalnak. Volt idő, midőn a zsargon ellen küzdeni kellett, ma azonban nem veszedelmes többé és tanácsos, hogy halotti maszkot vegyünk róla az utókor számára és elődeink megismerése végett. Ezzel tartozunk önmagunknak.

*

Az orsz. rabbiképző-intézetbe az idén 26 új tanuló lépett be, a mi az intézetre örvendetes gyarapodást jelent. Másrészt azonban zavarba ejtette a növendékeket segélyező egyesületet, a mely a jelen tanévben 20-al több tanulóról köteles gondoskodni, holott az évi bevétel nem gyarapodott, a tanulók szükségletei pedig az általános drágaság folytán tetemesen emelkedtek. Első sorban az intézet volt növendékeinek volna kötelessége, hogy kiki tehetsége és befolyása mértékében járuljon hozzá az Écz Chajim jövedelmének szaporításához. Így történt ez nemcsak a külföldi zsidó, hanem a hazai keresztény szemináriumokban is. Csak a múlt évben történt, hogy a sárospataki főiskola volt növendékei nagy számban siettek alma materük segítségére. Nem kételkedünk benne, hogy e figyelmeztetés sikerrel fog járulni és hogy azon volt növendékek, kik még nem tagjai a szóban forgó egyesületnek, sietnek belépni és jószívű ismerőseik közül is fognak tagokat szerezni. Jelentkezések Bloch Mózes elnökhöz vagy dr. Bloch H. jegyzőhöz intézendők.

*

A budai hitközség, úgy hirdik, a megválasztandó rabbinak nemcsak önmagához illő fizetést ad, hanem három ötödéves pótlékot is biztosít, még pedig jelentékeny nagyságot, egyenként 500—500 koronát. Tudunkkal ez hazánkban az első példa. Eddig az a szokás divott, hogy a rabbinak akkor emelték a javadalmazását, a midőn az előljáróknak kedvük volt. Főlösképen ennek a módszernek hátrányait, hogy ne mondjuk, megalázó voltát, fejtegetni. A nemes példa az összes hitközségeknek és felekezeti intézményeknek ajánlható.

*

A pozsonyi felső kereskedelmi iskola, melynek tanulóí majdnem kizárólag zsidók, hír szerint antisemitizmushoz próbálkozott. Nem tudjuk, mi a való, tény azonban, hogy az igazgató, kitért zsidó, a Congr. hitközség vallástanárát önhatalmúlag felfüggesztette, csak a közoktatásügyi ministerium helyezte vissza a tanév végén. Nem elég világos, a mit az iskolai értesítő jelent ez ügyről. Nem mondja, hogy miben állt a conflictus és miből állt az illetékes döntés. Was er dir weise verschweigt, zeigt dir den Meister des Stils. Fura mindenesetre, hogy egy iskolai értesítő felekezeti politikát üz, beszélvén keresztényekről és zsidókról, a társadalom helyes tagosulásáról stb. (9. lap). Még nem olvastuk semmiféle iskolai értesítőben, hogy kevés zsidó van a bírák, közigazgatási tisztviselők, ezredek stb. között. Zsidófalással bélelt kereskedelmi iskola.

*

A román hittestvérek ügye nálunk végleg lekerült a napirendről, a mi nagy optimismusunkról tesz tanúságot. A berliniek hűvösebben gondolkoznak és előrelátóbban cselekednek. A beállott szélszél felhasználnák, hogy a román segélyakciót alaposan szervezzék. Berlinben külön és állandó bizottság alakult, a mely természetesen első sorban pénzt gyűjt az egész országban. Pénzt első sorban, de következnek még egyéb sorok is. Tanácsos volna, ha a román üldözök által engedett időt nálunk is felhasználnák a román ügyre való előkészülésre.

TUDOMÁNY.

A DÁVID-PAJZSA ☆ TÖRTÉNETÉRŐL.

Ott díszlik Dávid pajzsa templomaink tornyozatain oly büszkén, oly méltósággal, mintha a zsidóság legfőbb tanainak kifejezője lenne. Az idegen reátekint és azt hiszi, hogy ez a zsidó vallás törekvéseit jelképezi, a hívő pedig úgy üdvözli, mint régi ismerőst. Azt azonban senki sem tudja megmondani, hogyan került e jel oda.

Legelőször a *szenírástra* gondolunk, odasietünk és föl-
ütjük Dávidnak és az ő királyi házának történetét. Meg is
találjuk e király dicsőséges harcainak, hatalmas építkezéseinek,
fényes udvartartásának történetét, de Dávid pajzsára még
egyszerű utalást sem tudunk fölkeresni.

Sietve megyünk hát a *talmudi és midrási* irodalomhoz.
Nagy előszeretettel tárgyalja ez a fényes ókor mondáit, a
szomorú korszakokban kedvtelve időz e dicső napok emlékein,
sokat tud és sokat beszél Dávid és Salamon királyok csodás-
művi fegyvereiről, még csodásabb hangszereiről és párját rit-
kító trónjáról, de Dávid pajzsáról semmit sem szól nekünk.

Legegyszerűbb lesz hát, ha *vallási törvényeink kodexi-*
hez fordulunk, melyek az egész hagyományos anyagot csoport-
osítva adják és ezek között kiválóan a Sulchan-aruch-hoz. —
itt okvetetlen nyomára kell jutnunk a zsidó templom ezen
legfőbb jelvénye eredetének és jelentőségének. Az Orach
Chaim — 150—155 fejezeteiben — a templomépítés, ledön-
tés, újjáépítés és berendezés összes szabványait egybefoglalja,
beszél még a templom azon fölszereléseiről is, melyek csak
részleges szentséggel bírnak (tasmis-ke-dusa), mindenről a leg-
nagyobb részletességgel, csak a Dávid pajzsáról nem tesz
egyetlen szóban sem említést.

Még a *liturgiában* próbálunk szerencsét, imakönyveink-
ben keressük e jelvény nyomát. Imáinkban gyakran emleget-
jük az ősatyák pajzsát, Ábrahám és Dávid pajzsát, de ezalatt
korántsem értünk valami külső fegyvert vagy jelt, hanem
csupán a láthatatlan, egyetlen Istenséget.

Kimerítettük immár a zsidó hagyományos irodalom összes
ágait? Igen! Hát a titkos tudomány, mely magát egyenesen
tradíciónak, kabbalának nevezi, nem tartozik a hagyományos
tudományok sorába? Határozottan nem!

Napjainkban, hol a spiritismus és occultismus újra
divatba jött, sokan Mose de Leonnak a történetben párját
ritkító falsificatióját, melylyel szerzeményét, a Zóhárt Rabbi
Simon ben Jochai műve gyanánt adta ki, azzal igyekeznek
mentgetni, hogy bár igaz, ő maga írta meg a Zóhárt, de
munkájához tényleg hagyományos anyagot használt föl és a
kabbala ezen főmunkája így mégis a talmudra megy vissza.

Csodálatos, hogy annyit halljuk ezt a minden ízében
téves és hamis állítást. Pedig a talmud egészen ártatlan a
zsidó spiritismushoz, kabbalához létezésében.

Az tény, hogy a bűvészet tudománya beférkőzött a tal-
mudba is, sőt otthont talált benne, amint az másképp nem is
képzeltető.

Babylonia, hol a talmudszerzők születtek, éltek és mun-
kálkodtak, beláthatatlan idők óta a legnagyobb előszeretettel
ápolta e tudományt. Ezen ország, melyet már Jeremias pró-
féta a varázslók és bűvészek igazi otthonának nevez, e próféta
előtt évezredekkel, Babel alapítása óta, mit, miként tudjuk,
a biblia közvetlen az özönvíz utáni időkbe helyez, — a bűvé-
szet és varázslat tulajdonképeni hazája volt.

A sumir és akkad kultúra törvényes örökösei, a chal-
deusok oly népszerűvé tették ezen tudományt a talmud kelet-
kezésének földjén, hogy attól ment, a biblia minden tilalma
daczára, nem maradhatott a talmud.

Amde chald bűvészet és talmudi babona-e az, mi a
Zóhártban folytatást talál? Bűvészet és gnosticizmus között
óriási a különbség, az antropomorphismus egészen más, mint
a theosophia. Igaz, a rossz szellemeknek — a sédimnek —
létezésében és hatalmában a talmud is hisz, de vajjon szabad-e
azt állítani, hogy amidón a kabbala leírja, miként erednek

ezen sédim az Istenségből, az Arich-anpin-ből s miként nyerik az emanációt az Arich-anpin excrementumából (l. Lurja: Kelalim a Tikkun Zohárhoz 24. l.), — ki merné állítani, hogy akkor a kabbala a talmudból indul ki vagy éppen talmudi hagyományt dolgoz föl!?

Avagy, hogy csak még egyetlen példát hozzunk föl, igaz, hogy a talmud antropomorphice azt állítja, hogy Isten tefilint visel, de lehet-e, szabad-e azért a talmud rovására írni, hogy a Zohár ennek alapján az isteni alak méreteit, — a Siur-komát — állapítja meg. (Bev. a Tikkun Zohárhoz p. 106.)

Nem! Talmud és kabbala tűz és víz, mely egymással soha sem fért meg és nem fér meg ma sem. Harczban állott e kettő mindig egymással és harczban áll ma is. Hol igaz talmudi tudomány honolt, oda a kabbala soha sem tudott beférközni. A középkori talmud-tudomány igazi hazája, Észak-Francziaország és Németország, soha sem fogadta azt be s amidőn a német misticismus hatása alatt Rabbi Juda ha-chasididdal itt is ilyenféle irányzat kezdett föltűnni, Rottenburgi Meir rabbi szava és tekintélye tökéletesen elegendő volt arra, hogy azt onnan teljesen kiűzze.¹⁾

Az ősi tradícióhoz semmi köze tehát a XII—XIII. században keletkezett kabbalának, és ha állításainak bizonyítására ez mégis talmudi helyeket idéz — nem mindig elegendő ügyességgel — az nem egyéb, mint külső fogás, éppen úgy, mint mikor szentírási helyeket használ föl a szentírással teljesen ellenkező eszmék bebizonyítására.

A talmud keletkezésének idejében is létezett theosophiai tudomány és ez a gnosticismus volt, melynek szelleme a kabbalához igen is hasonló. Csakhogy a gnosticismus csak nem zsidó körökben uralkodott, a talmud nem fogadta azt be, sőt inkább, mint a saját szellemével homlokegyenest ellenkezőt a leghevesebben támadja. A gnosticismus hódításának nyoma sines a talmudban, csupán a küzdelemnek maradtak némi nyomai, melyet a talmud bölcei és törvénytudói ezen ál-bölcsészlet kiirtása érdekében folytattak.

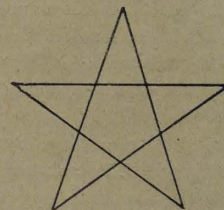
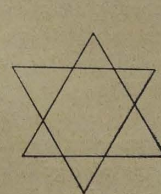
A gnosticus eszmék tehát a talmudból nem kerülhettek

a Zohárba és így természetesen ezen eszmék jelképe, a Dávid pajzsa, sem onnan került bele.

Ha sikerül kideríteni, mely úton került a jelvény a kabbalába, egyúttal a kabbala keletkezését is megvilágítottuk.

* * *

A hexagrammának, mint geometriai idomnak keletkezése kétféleképen képzelhető. És pedig először, mint két egymással szemben fekvő egyenoldalú háromszög, melyek közül minden egyesnek alapja a másiknak oldalait symmetricusan metszi. De képzelhető az idom keletkezése sokkal természetesebb módon is. A hexagramma nem egyéb, mint egy szabályos hatszög, melynek minden oldalára egy egyenszáru háromszög van rajzolva, vagy még pontosabban, olyan szabályos hatszög, melynek két-két oldala oly módon van meghosszabbítva, hogy egymást messe. A hexagramma tehát, mint szabályos geometriai idom is igen fontos, annyival inkább, mivel a közbeirt hatszögnél az oldalak nem csupán önmagukkal, hanem a radiussal is egyenlőek lévén, ezen idom a *legsabályosabb csillagformát* adja. A hexagrammának megfelelő a pentagramma, vagyis a szabályos ötszög, melynek minden egyes oldalára egyenoldalu háromszög van rajzolva:

Természetes, hogy ez a két kiválóan szabályos idom már a legrégebb matematikusoknak, a pythagoreusoknak figyelmét fölkeltette. De nagyon csalódnánk, ha ezen alakok keletkezését csak Pythagorasig vennénk vissza. Visszanyul az az emberi kultúra legősi korszakáig.

Mélyen tisztelt barátom, *Madách Aladár* úr Alsó-Sztrégováról, ki nekem ezen értekezésém megírásához számos útmutatást nyújtott, melyekért e helyen is legigazabb köszönetem

¹⁾ L. Güdeman: Erziehungswesen etc. I, 169. l.

fejezem ki neki, kegyes volt rendelkezésemre bocsátani a jelenkori occultismus egyik legelső tekintélyének: *Dr. Emausse* (Papus)-nak egyik levelét, melyet e kérdésben hozzá intézett. Tudvalevőleg az occultisták a hexagrammát éppen úgy saját jelvényüknek tekintik, mint a zionisták. Az »Initiation« című occultista folyóirat éppen úgy homlokán viseli azt, mint a »Die Welt«. A levél főbb részeiben így hangzik:

L'origine historique des deux triangles d'évolution et d'involution entrelacés est assez difficile à déterminer. On les retrouve chez les Peruviens dont les Rouges d'Egypte n'étaient qu'une colonie. On le retrouve dans l'Ind et en Chine et on peut les faire remonter sans crainte à la I-ère fraction du Zodiaque dont la triangles representent les deux premières grand opposition: I-re Triangle de Feu \triangle Ishna-Ra, Ish-o, I-Pho, Triangle de Jesus ou de Verbe. — II-me Triangle ∇ Mavah, Mayah, Br-ama, Triangle du Ciel et des grands Eaux celestes. Le Centre ou flottait le Rouach des Eloim. Etc.

Dr. Emausse tehát az occult história alapján a történelem előtti időkbe viszi vissza a Dávid pajzsa eredetét, egészen azon korig, midőn az állatöv az égboltozaton azon alakot viselte még, melytől még ma is használatos, de jelenlegi alakjának többé meg nem felelő elnevezéseit nyerte. Az emberi kultúra legrégibb fokán már e két szembe fekvő háromszöggel jelölték a két főellentétet a természetben, a tüzet és a vizet (Brama-Visnu, majim-és). A perui, indiai és chinai műveltség alapján jutott ez az *egyptomi mágiába és onnan a Pythagoras-féle filozófiába*.

Az kétségtelen, hogy Pythagoras igen sokat merített az egyptomi mágiából és csak természetes, hogy mintegy 700 évvel az alapító halála után, ugyancsak Egyiptomban, ébredt új életre az ő filozófiája.

Pythagoras és Plató filozófiájának, továbbá az egyptomi mágiának egymásra hatásából új szellemi irányzatok keletkeznek mai időszámításunk kezdetének idején és pedig az új-platonismus s a gnosticismus. Az egyptomi mágiában természetesen sok a bűvészet és varázslati elem s kedves barátomnak, *e lapok szerkesztőjének*, igaza lehet azon föltevésében, melyet az *ősidő bűvészetéről* megírt alapvető munkájában, de azóta is többször hangoztat, hogy t. i. az assyr-chald és az

egyptomi bűvészet közös forrásból ered és így egymással a legközelebbi rokonságban áll. Van azonban az egyptomi mágiában oly elem, mely azt a legsajátosabban jellemzi és amely az assyr-chald és az abból eredő új-babiloni és talmudi bűvészetekből teljesen hiányzik és ez a *theosophiai elem*.

Ezen kérdésekkel: Milyen az Istenség külső alakja, milyen alkatrészekből áll az, miképpen történik az emanáció, miben áll az összefüggés a felső, a szellemi és az alsó, az anyagi világ között, miként megy végbe az evolúció és az involúció, — ezen kérdésekkel az assyr-chald bűvészet soha sem foglalkozott.

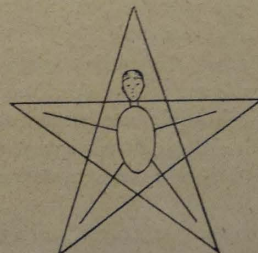
Beláthatatlan ősidőkből, Indiából, Chinából, Peruból jön ez a theosophiai tudomány az egyptomi mágiába és ez utóbbiból meríti azt később az új-platonismus és a gnosticismus.

A talmud e gnosticismusban, egy a zsidóság tanaival teljesen ellentétes, határozottan pogány szellemi irányzatot ismer fel; azért küzd ellene a legkiméletlenebbül és kevés áldozat árán meg is menti a korabeli zsidóságot annak átkától.

Körülbelül egy évezred mulva kerülő utakon mégis bekerül ez a tan a zsidóságba és magát elég merészen a talmud gyermekének, *ős zsidó tradíciónak, kabbalának nevezi*.

* * *

A gnosticismus és neoplatonismus a főntemlített két alak, a hexagramma és pentagramma, közül inkább az utóbbival foglalkozik előszeretettel. Főtalálja benne az Istenség ama külső alakját, amelyen keresztül a szellemi erő az anyagi világra emanál. A pentagrammát már a mágia úgy fogja föl, mint álló emberi alakot, melynek ötszöge közül egyik a fej, kettő a kéz, kettő a láb, a következő occult iratokban gyakran előforduló rajz szerint:

Ezen álló emberi alak jelképezi, hogy az emanatio fölről lefelé, a szellemi világból az anyagi világra hat. Jelenti azt, hogy mindaz, *ami alant történik, fönt találja okát.* Ezen eszmét a hexagramma egy lépéssel tovább viszi. A két háromszög $\Delta \nabla$, mely egymással szemben fekszik, jelzi, hogy *nem csupán a hatás jön fölről alá, de teljesen úgy van lent, mint fönt.* A felső világ állandó kapcsolatban van az alsó világgal, és itt alant nincs semmi, minek ott fönt hasonló nem felelne meg.

Ez a theosophia lassankint elterjedt az egész Keleten és onnan Európába a keresztes háborúk idején a *templáriusok* hozták haza és művelték azt, várszerű kolostoraikba elzárkózva.

A templáriusok kincsei és kiterjedt birtokai fölingerelték a francia király birtokvágyát és hogy azokat magához ragadhassa, perbe fogta őket s bálványimádással, erkölestelenséggel és sodomitassággal vádolta a lovagrendet. A náluk talált képek és szobrok, nemkülönben a kinzóeszközökkel kicsikart vallokások alapján máglyára hurczolták őket. Valamennyien bátran mentek a halálba, a máglyán visszavonták vallomásaikat és a királyt s pápát, kik őket elítélték, Isten ítélőszéke elébe hívták.

Itt természetesen nem akarom a templáriusok bűnös vagy ártatlan voltát bizonyítani. Abban bizonyára ártatlanok voltak, amiért őket halálra hurczolták, mert bálványimádók nem voltak. Mi zsidók tudjuk legjobban, mennyit bizonyítanak ama vallomások, melyeket vérpad és kinzókamara útján csikarnak ki a vádlottból.

Ama alakok, melyeket váraikban találtak, bizonyára nem bálványképek voltak, hanem theosophiájuk egyes főbb eszméinek jelképes alakjai. Eme képek és alakzatok között igen gyakran találjuk a *pentagrammát*, ritkábban a *hexagrammát*.

Majdnem bizonyosra vehető, hogy a templáriusok útján került a kabbalába ez a jel, valamint azon egész mistikus filozófia, melynek a hexagramma a jelképe. Nem lehet az véletlen, hogy a zsidó theosophia ugyanazon korban a XII—XIII. században és ugyanazon vidéken Észak-Spanyol- és Dél-Franciaországban keletkezett, ahol a templáriusok rendje és hatalma uralkodott.

Ha sorba nézzük ama alakokat, melyeket a templáriusok

hagyatékából *Hammer-Purgstall* közöl a »Denkschriften der kais. und kön. Akademie zu Wien« 1876-ik évfolyamában azonnal szembetűnik, hogy bizony ezek nem bálványok, hanem a theosophia főbb fogalmainak jelképes kifejezői.

Ha összehasonlítjuk ezen *alakokat* ama *alapelvekkel* (Kelalim), melyekben Lurja a kabbala tudományát egybefoglalja, rögtön szembetűnik a kettő közötti legbensőbb rokonság.

A *Baphomet*, a férfi-nő, a szakállas asszonyi alak, melyet a templáriusok ellen folytatott per főbálványképüknek nevez, nem egyéb, mint a theosophia szerint az Istenségben létező *férfi és női principium kifejezője*, ugyanaz tehát, mit a Zohár *אנוכי אנוכי*, apa és anyának nevez.

Az *Arich Anpin* szakálla fontos szerepet játszik a kabbalában, mint a *séfának*, az emanationnak egyik főútja.

A templáriusok hagyatékában maradt képek között igen gyakran találunk egy nagyobb alakot, melynek öléből egy kisebb alak látszik kinőni. A leghatározottabban megfelel ez a kabbala azon tanának, hogy az *abba* és *uma* öléből ered a *zeir-anpin* feje.

A két csillagidom közül a templáriusok inkább a pentagrammát, a kabbala azonban inkább a hexagrammát használja. Tényleg a zsidó titkos tudomány közelebb áll ama theosophiához, melynek a hexagramma a jelképe.

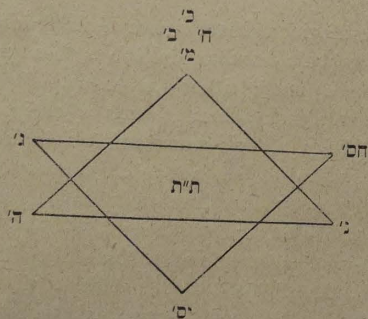
Láttuk, hogy a hexagramma két háromszöge már az egyiptomi mágiában és az abból eredő theosophiákban azt jelentette, hogy »úgy van lent mint fönt« és ezen eszme az, mi az egész kabbalán keresztülvonul. *כעין עילא תראה* Minden ezen az alsó világon megfelel valami teljesen azonosnak a felső világban. Az *עלמין דאתליון*, a látható világ és az *עלמין דלא אתליון*, a láthatatlan világ egymásnak teljesen megfelelnek.

A kabbala által képzelt isteni alakot, vagy mondjuk: isteni ruházatot, a hexagramma külső alakja sokkal jobban fejezi ki, mint a pentagramma. Az isteni ruházatot a tiz szefira képezi. Ezen szefirák azonban a tizes számban foglalt két szent szám (7 + 3) szerint két csoportra oszlanak, ú. m.: a felső három és az alsó hét szefirára. A *felső három a fejet* képezi, ezek a magasabb rendű szefirák: keszer, chochma, tevuna (korona, bölcsesség, belátás). Az *alsó hét a testnek ruházatait képezi* és az előbbieknél alsóbb rendűek. [ששת עשר]

הכלים לא נשברו אלא הן תחתיות ולא הן ראשיות. Ezen alsó hét szefira, a test ruházata, következőképpen oszlik meg: Malchut (királyság), ez a *nyak* (sokszor száj, de ez hibás, mert hiszen a száj a fejen van. Itt a *nyak*, a torok [נרין] értendő, melyen a hang a szájig eljut), cheszed és gevura (szeretet és erő) a *két kar*, tiferesz (dicsőség) ez a *törzs*, nezach és hod (győzelem és fenség) a *két láb* és végre jeszod (alap), ez az »oth berith kodes« a *membrum*. (Lásd Tikkune Zohár II. bev. elején.) Rajzban ezen alakot — közel fekvő okból — nem adom, de nem is hiszem, hogy valahol a kabbalái iratokban lerajzolva található lenne.

A kabbala egyáltalában nem rajzol és ez a főkülömbőség közte és a nem zsidó theosophiák között. Az elvont fogalmak érzékitésére ő nem a rajzot, hanem a betűket, a betűcserét és betűjátékot használja, hogy ilyen módon is zsidó külsőt kölcsönözzön a pogány eredetű tanoknak.

A tíz szefirában képzelt isteni alakzatot a Zohár éppen között helye alapján a kabbalisták következő ábrában szokták megrögzíteni:

Igy minden rajz nélkül is világosan meg van adva a Zohár által elképzelt isteni alak. Különben rajzban is könnyen elképzelhetjük magunknak fönt a pentagrammában adott alak segítségével. Csupán a fejet kell az alakon kívül állónak képzelnünk, míg a hatodik háromszög az oth berith kódest, a membrumot ábrázolja.

Igy jutott be a hexagramma a Zohár útján a zsidóságba. Eleinte még szerényen lép föl és sok idő telik el, míg azt a

zsidóság saját jelölül elismeri. És ez természetes. Igaz ugyan, hogy Mose de Leon hamisítványát, a Zohárt a zsidóság túlnyomó része valódinak tartotta, de azért e munka uralkodó hatalomra még sem jutott a zsidóság kebelében. A talmud és a vallástörvényi kodexek mellett egyelőre csak jelentéktelen szerep jutott neki. A Zohar csak akkor jut uralomra, midőn a XVI-ik század közepén *Lurja Izsákkal* megkezdődik a zsidó mysticismus második korszaka, vagyis midőn e mysticismus teljes spiritismussá válik.

Lurja volt az, ki a Zohár souverain tekintélyét megalapította. Ő volt az, ki a kabbala tanait a praktikus vallási életbe is bevitte és nem rajzokkal, mint a templáriusok, nem is csupán betűkkel, mint a Zohár, hanem vallásos cselekedetek által igyekezett érzékiteni annak alapelveit. Ismeretes, hogy rendszeren négyféle ruhadarabot viselt magán, minek czélja az isteni névben foglalt négy betű és e négy betű jelentőségének megérzékesítése volt.

Hatalmas fantáziáját különösen megragadta a hexagramma jelentősége, melynek két szemben fekvő háromszöge oly találóan fejezte ki világnézetét, az evolútiót és involútiót, a látható és láthatatlan világ egymásba kapcsolódását. Amellett ugyanezen alak az »Arich Anpin«-nak, az Istenségnek külső alakját képező tíz szefirát, azok fölosztását és egymáshoz való viszonyát is oly világosan szemlélteti, hogy nem csoda, ha Lurja azt az ő zsidósága legsajátosabb jelképének tekinté és annak a vallásos életben tekintélyt szerezni igyekezett.

Ecz-Chajim ezimű munkájában meghagyja többek között, hogy peszach előestéjén a széder alkalmát úgy kell elrendezni, hogy azok a hexagrammát adják. Ez elrendezés a következő:

A három maczó, a három főszefira: a korona, bölcsesség, belátás, azaz az istenség fejének három része [selosa mochin]. A szédertől többi részei a hét alsó szefirának felelnek meg. A zeroa a jobbkez (szeretet), a tojas a balkéz (erő), mavor a törzs (dicsőség), charoszesz a bal láb (győzelem), karposz a jobb láb (fenség), a torma a »jeszod« (alap), míg a szédertál maga a nyaknak (királyság) felel meg.

A hexagrammát tehát már a Zohár behozta ugyan a

zsidóságba, de kétségtelen, hogy közöttünk való elterjedését a *Lurja-féle kabbalának* köszönheti.

Csak az a kérdés még, vajjon a Lurja-féle kabbala előtti időkben szerepel-e már, mint zsidó jelvény?

Erre nézve éppen a hazai zsidóságnak eseményekben különben meglehetősen szegény története szolgál nekünk egy kiválóan fontos és érdekes adattal.

Ama zsidó díszbandériumról van szó, mely Mátyás és Beatrix esküvője alkalmával vonult ki és amelyről már az »Egyenlőség« jelen évi 3-dik számában értekeztem, egy festészeti kérdéssel kapcsolatban.

Két szemtanú írja le nekünk ezen fény és pompa tekintetében szinte páratlan kivonulást. Az első Bongars [Schwandtner: *Scriptor rerum hungaric* II. 148. l.], ki többek között ezeket mondja: »A zsidó lovasok után kétszáz zsidó ment gyalog vörös zászlóval, melyre ötkörmű bagoly láb (pes bubonis quinque aculeis) volt himezve, alatta pedig két arany csillag.«

V. Hochstetten ugyanezen zászlót így írja le: »Aztán egy remek zászlót vittek, melyre arany betűkkel volt felírva Sina Izrael. Volt a zászlón egy pajzs és abban czimerül egy boszorkány láb (ain Truttenfuess, darin Wappen), továbbá három arany csillag.«

Körülbelül egyértelműen vallja hát mind a kettő, hogy a zsidók zászlaján pentagramma volt a czimer. Ezt a jelt nevezték a középkorban *Drudenfuss*-nak, pes bubonis-nak, mely alatt nem a közönséges bagolyt, hanem a bubo Stryx-et kell természetesen értenünk. Már említettük, hogy a két csillagidom közül a régi theosophiák inkább ezt használták és így a köznép is ezt ismerte jobban. Az u. n. *korpafü* is innen kapta a *Drudenfuss*, *Lycopodium* nevet, mivel e növény és a pentagramma között némi hasonlóságot véltek föltalálni.

A pentagrammáról az a hiedelem volt elterjedve a nép között, hogy ez boszorkányláb és így boszorkányüző ereje van. Oda, hova e jel ki van függesztve, a rossz szellemek nem mernek behatolni. Azért nagy előszeretettel rajzolta a nép a házak falaira, még inkább az istállókra, hogy ezáltal a rossz szellemeket távol tartsa barmaitól.

Vajjon ez a pentagramma szerepelt volna valóban czimer gyanánt a budai zsidók zászlaján? Bajos elhinni s bár két

szemtanu állítja is, szavaiknak csak akkor tudnék hitelt adni, ha más oldalról is ismernénk rá példát, hogy a Lurja előtti időkben a zsidók a hexagramma helyett még a pentagrammát használták.

Mind a két szemtanú könnyen tévedhetett, mit könnyen elképzelhetünk, ha meggondoljuk, hogy zászlóra himzett jelről van szó, melyet a szél ide-oda lengetett.

Hochstetten »Drudenfuss«-t említ és ez tényleg a pentagramma jele, dehát e két idom között kevés a különbség és távolról könnyen összetéveszthető. A pentagramma ismeretesebb volt előtte és e jelt is annak tartotta. Bongars határozottan »ötkörmű bagoly láb«-nak mondja, de ez sem megbízható. Hiszen éppen ő állítja, hogy e jel alatt két aranycsillag volt, holott a másik szemtanú állítása szerint három csillag volt odahimezve.

A pentagramma és az azt jelképező theosophia — legalább tudomásom szerint — ismeretlen a zsidóságban és így nem tudom elhinni a két szemtanúnak, hogy ők e jelt látták a zsidók zászlaján.

Hanem az bizonyos, hogy ama még ma is uralkodó zsidó szokásban, hogy a hexagrammát tórafüggönyeinkre, téflintartóinkra, imakönyveinkre és templomainkra rajzoljuk, kétségtelenül van valami ama babonából, mely a pentagrammához fűződött. Hiszen tudjuk, hogy a zsidó néphit szerint a rossz szellemek — a sedim — nagyon szeretnek a szent tárgyak körül tartózkodni, ima- s talmudkönyveket átfürkészni és éjjel a templomokban tanyázni. A hexagrammának — mint a nem-zsidó körökben a pentagrammának — rosszszelleműző erőt tulajdonítottak. E jel a szent tárgyakon és a templomokon ezen szellemeket akarja onnan távoltartani. »Pajzs« gyanánt áll azokkal szemben és valószínűleg innen nyerte zsidó körökben a Dávid pajzsa — *Mogen-David* — nevet. Nem-zsidó theosophiák ezen elnevezést nem ismerik. Ott inkább »Salamon-pecsét« név alatt ismeretes és így nevezik ma is az occultisták.

Valószínűleg ez utóbbi név is zsidó körből ered, hiszen tudjuk, hogy a midrás-irodalom Salamon királyt tartja a keleti varázslók és bűvészek fejének és így e titokzatos jelt, melyet

nem csupán a theosophusok, hanem a varázslók is használtak, Salamon királyra vezették vissza.

Ma már úgyszólván az egész zsidóság saját jelképének tartja ez érdekes alakot, melynek eredete az emberi kultúra kezdetére megy vissza, melyet ősrégi filozófiák magukénak tartottak és melyet saját jelképüknek ismertek a középkori gnosticusok, a templáriusok, a legrégibb szabadkőművesek, a rosenkreutzlerok, a modern occultisták és spiritiszták és a legmodernebb cionisták.

A Lurja-féle kabbala elterjedésével elterjedt a zsidóságban mindenüvé, sőt, mint symbolumoknál ez gyakori eset, oda is, hova a kabbala nem tudott eljutni. Elfogadta azt a zsidóság azon része is, mely soha sem hódolt meg a mysticismus előtt.

Az eszme, amelyet kifejez, a világnézet, melynek jelképe, nem bibliai és nem talmudi, de mint történeti processus eredménye és mint az egész zsidóságnak ma már elfogadott jelvénye, tiszteletet vagy legalább is kiméletet érdemel.

Losonc.

DR. VAJDA BÉLA.

MEGJEGYZÉS.

»Egy héber-perzsa szótár a tizennegyedik századból« cz. művemben a Héber Függelék IV. szakaszában az »ismertlen szók« között az 1060. sz. a. ez is van: **השנין**. Utólag találtam, hogy ez nem más, mint a névelővel ellátott misnabeli **שניים**, Chagiga II, 2: **לחם אבות בית דין**. Szótárírónk innen szedte ki a szót, mely a misnában közönséges sorszámnévül szerepel, általa pedig méltóság jelölésének tekintetett.

DR. BACHER VILMOS.

A TISZTÍTÓ-VIZ HASZNÁLATA ÉS A HULLA TISZTÁTALANSÁGÁNAK EREDETE.

A tisztító szent vizet, melyet a vörös tehén hamujának vegyületéből készítettek, a szentély fennállásának idejében kétféle esetben használtak.

1. A hűtlenséggel gyanúsított nő ártatlanságának kiderítésére.¹⁾

2. A hulla eltakarításával foglalkozók tisztítására.²⁾ Ugyanazon oknál fogva hintett Mózes belőle a levitákra felavatásuk alkalmából.³⁾

A hagyomány szerint pedig a tisztító-viz feladata az volt, hogy a bűnöst megtisztítsa vétke szennyétől.⁴⁾

Hogy a hűtlenséggel vádolt nőt itatták meg vele, az teljesen megfelel a hagyomány értelmezésének; hiszen nagy bűnt követett el a hűtlen asszony. Megszegte hűsége esküjét, alattomban elpártolt hitese urától.

De mit vétett az, ki a hulla eltakarításával foglalkozkodott?!

Mért kellett nékie a harmadik és hetedik napon tisztító-vizzel tisztálkodnia, holott ő inkább kegyes cselekedetet végzett?⁵⁾

Egyáltalán mi indította a hagyományt arra, hogy a hullát és annak eltakarítóját *tisztátalannak* deklarálja?

Nem helyes R. Áron Halevi érvelése, a ki azt állítja, hogy a hulla azért tisztátalan, mert enyészetnek indult és rothadásba ment át,⁶⁾ mert abból az következne, hogy minden hulla egyforma tisztátalan legyen, holott R. Simon b. Jochai különbséget tesz a zsidó és kuthi hullája, a zsidó és pogány sirja között,⁷⁾ holott

¹⁾ IV. M. 5, 17.

²⁾ IV. M. 19, 17.

³⁾ IV. M. 8, 7. l. Rásit e. h.

⁴⁾ Peszikta Buber IV. Piszka **לחם אבות** Tan-chuma, Buber **פרשת חקת**, Bamidbar Rabba és Jalkut ugyanazon heti szakaszhoz.

⁵⁾ L. Jóre Dea 358. és 361. szakaszokat.

⁶⁾ ספר החינוך 263. sz.

⁷⁾ Jebámóth 61a, Bába Meczia 114b. és Rambam **הלכות טהרה** I. 13.

a hagyomány megkülönbözteti a קבר לפני הדבור, azt a temetőt, melyben temettek a tóra adása előtt, attól, mely a kinyilatkoztatás után keletkezett.¹⁾ Az igazságos és szent életű férfiak pedig egészen kivételnek halálukban a tisztátalanság fogalma alól.²⁾

Ha a hulla tisztátalansága tényleg enyészetének állapotából ered, akkor mindezek a megkülönböztetések homlok-egyenest ellenkeznek a főelvel.

Vissza kell tehát nyulnunk a hagyomány legrégibb forrásaihoz: magához az írás kezdetéhez. Mózes I. könyvében azt olvassuk, mikor Isten Ádám ősapánknak megtiltotta a jó és rossz fája gyümölcsének élvezetét, illetén módon intette vala »mert a mely napon eszel róla, halállal kell meghalnod.«³⁾ És az ősember engedetlensége maga után vonta a halál bekövetkeztét. *A halált tehát büntetés gyanánt szabta Isten az emberiségre az ősemberpár által elkövetett első bűn fejében.*

És ez a hit mély gyökeret vert a nép lelkében. A halál mindenütt a bűn nyomában jár, a halál mindenkor a bűn folyománya.⁴⁾ Későbbben a talmudikus korban ez a gondolat szálló igében nyert kifejezést. »Bűn nélkül nincs halál.«⁵⁾ A bűn sietteti a halál bekövetkeztét, tanították bölcseink.⁶⁾ Azért minden emberi testhez, mihelyt vére keringése megállt; mihelyt szívének dobbanása megszűnt; mihelyt az élet elköltözött belőle és élettelen stádiumba lépett, menten hozzátapad a tisztátalanság.⁷⁾

Ezen megállapított igazság világosságot hint egy igen homályos tartalmu helyre. Nidda 70b a következőket olvassuk:

¹⁾ Názir 54a. l. u. o. »אי בקברי« kezdetű tószafóthot és Bába Bathra 58a tószafóth s. v. מוין ר'.

²⁾ Jebámóth 61a és Bába Meczia 114b található tószafóth idézete; l. még ספר החינוך 263 sz. és a Ramban IV. M. 19, 2-re.

³⁾ I. M. 2, 17.

⁴⁾ III. M. 10, 1, 2; IV. M. 17, 6—10; Ezekiel 18, 20 הנפש ההטאה היה תמות.

⁵⁾ Sabbath 55a »אמר ר' אמי אין מיתה בלא השא« és Berákhóth 33a.

⁶⁾ Berákhóth 55a מנעשה 13a »מפני מה מת יוסף קודם לאחיו«; Sabbath 13a מנעשה 13a.

⁷⁾ Ramban fentidézett könyvében I. szakasz 15. חמת אינו מטמא ער שתצא נפשו.

Három csodálatos kérdést intéztek Alexandria bölcsei R. Józsuá b. Chananjához a halottak dolgában, kettőre megfelelt, a harmadik kérdésre azonban csak kitérő választ adott.

1. Tisztátalanná tesz-e Lótnak a felesége, ki sóbálványnyá változott? אמר להם מה מטמא ואין צריך מדה מטמא.

Nem halt meg rendes uton, nem szenvedte el ugyanazt a halált, mint Ádám, azért tisztátalannak nem mondható.

2. A Sunamit fia, kit Elisa próféta alélt állapotából új életre keltett (II. Kir. K. 4), átvíszí-e tisztátalanságát emberre és tárgyra?

Nem, hangzik a felelet: מת מטמא ואין חי מטמא. Csak a halott tesz tisztátalanná, nem pedig az eleven.

Hasonló módon értendő Tószafóth kijelentése u. o. אבל כן הוא השמיט פשיטא דלא בעי הוצא. Igaz ugyan, hogy a Chatham Szófer ellenkező álláspontra helyezkedik és azt hangoztatja és bizonyítja nagy pilpulisztikus apparatussal, hogy a Sunamit fiaira is hinteni kellett a tisztító-vizből.¹⁾ A tószafista nézete azonban helyesebbnek látszik. A szentírás sehol sem rendelte el, hogy elevenre kelljen tisztító-vizet hinteni. A Ch. Sz. ama érvelése pedig — hátha a fiu magához érintett alélt állapotában — el nem fogadható, mert a természet vastörvényei nem engedelmeskednek a pilpul fogásainak. A harmadik kérdés megtétele már teljesen kihozta a tudós rabbit türelméből. Vajjon kell-e majdan a halottak feltámadásakor a megelevenedetteknek tisztálkodniok? A rabbi ez alkalommal is nemmel felelhetett volna, mert itt ugyanazon esettel van dolgunk, mint az új életre támadt Sunamit fiánál. (Tószafóth kérdéséből is kitetszik, hogy mindkettő azonosnak mondható.) Ám R. Józsuá b. Ch. jónak látta a bosszantó és furfangos kérdésre — furfangos módon megfelelni.

S minthogy a halál az egyén által elkövetett bűn fejében való büntetés, magától értetődik, hogy a büntetés elszenvedésével kiengesztelődik a bűn; azért azt állították bölcseink, hogy a halál méhében engesztelés rejlik.

Még a legsúlyosabb bünt is kitörli a halál.²⁾ És vala-

¹⁾ Responsumai חלק יורה דעה 337. sz.

²⁾ Jóna 86a חלל השם אין לו כוח בתשובה ולא ביטורין לבקר ולא ביהינף לבקר ולא בתולין ומיתה ממרקת.

hányszor eleink egy halottal kerültek szembe, kutatni kezdték halálának okát és rendesen az általa elkövetett bűnnek tudták be és minden halottban sejtették a bűnöst, ki vétkének esett áldozatul és *a hullában való bűn tisztátalan*.

Ime, itt a nyitja a halott tisztátalanságának.

Eredete és oka: a bűn!

Ámde büneinkért csak a kinyilatkoztatás megtörténte, a tóra adása óta felelünk. A tóra ébresztette bennünk először büneink tudatát azért, hogy bölcs törvényekkel kioktatott bennünket a jó gyakorlására és a bűn kikerülésére és ha manapság rosszat cselekszünk, akkor tudatosan vétkezünk és nagy a mi felelősségünk! Joggal tesz tehát a hagyomány különbséget a *קבר שלפי הדבור* és *קבר שלאחר הדבור* között. A zsidó hiten levőnek, a szent tan elfogadjának a bűne súlyosabb, mint a nem zsidóé, kit a tóra törvényei nem kötnek és azért felelősségre nem vonható. A miből önként folyik, hogy ennek tisztátalansága egy fokkal kisebb. És mivel a szent életű férfiak tiszta és szeplőtelen életet éltek mindenkor és semmiféle bűn nem ragadt kezeik művéhez, ők egyáltalán nem okoznak és nem terjesztenek tisztátalanságot. Az őseibertől eredő bűnt pedig nem kell halálukkal megszenvedniök, mivel rég megbűnhődtek életükkel, mely szenvedéssel volt tele.

A bűntől való elriasztás végett tisztátalannak nyilvánítottak mindenkit, ki a hullához nyult, körülötte foglalkozkodott és eltakarításában segédkezett; mert a bűn — a lélek betegsége — ép olyan ragadós, mint a test nyavalyája.¹⁾

Onnan van, hogy a kohanita ki lett tiltva a halott határából. Neki, ki hivatva volt, mint Isten szolgája, az áldozatokat bemutatni és másoknak a bűnét kiengesztelni, neki a hullához, a bűn tárgyához, nyulni nem volt szabad.²⁾

Végezetül szoros összefüggésben áll *a hulla bűnös voltával* a tisztító-víz használata. Mindenkire, ki a halottal, a hagyomány értelmében a kiszenvedett bűnösrel, foglalkozott, mindeikre ráragadt a bűn tisztátalansága és tisztálkodnia kellett

a harmadik és hetedik napon a vörös tehén hamujából készített tisztító-vízzel.

S valamint a hűtlenséggel megvádolt asszonyt tisztára mosta az *állítólagos* hűtlenség mocsokjától, azonképen törölte el a hullában sejtett bűn szennyét, mely a vele foglalkozóra átszállott. *Mindkettőben a bűnre való vonatkozás csillan fel; mindkettőben azon egy magasztos etikai elv nyilatkozik meg: a bűnös lélek megtérése és megtisztulása.*

Szabadka.

DR. FARKAS JÓZSEF.

¹⁾ עבירה נורית עבירה Pirké Ábóth 4. m. 2.

²⁾ Ebben a magyarázatban megegyeznek az összes ismert írás magyarázók: Rási, Ibn Ezra, Ramban és mások.

FOLKLORE.

SAPHIR KIADATLAN BOHÓZATA:
DER FALSCHER KASCHTAN.

Bevezetés.

A mióta a törvény és részben a társadalom nálunk is, úgy a hogy, eltávolította azon sorompókat, melyek a zsidókat sok századokon át szellemi beltenyészítésre kényszerítették, azóta saját gondolkodásuk, nyelvezetük, szokásaik, szóval egész életük oly rohamosan alakul át, hogy a régi zsidóság ethnikumának alig marad nyoma. Ezt mi öregebb zsidók, kiknek gyermekkoruk még telítve volt a ghetto szellemével, ámulattal és bámulattal látjuk. És akármennyire is kiérezni vélük még belőlünk a bennünket oly szeretettel tisztelt polgártársaknak címző néppárti felebarátaink faji sajátosságainkat, tény az, hogy hazánkban is van már sok oly vidék, a hol a fiatal zsidó nemzedéknél egy-egy zsidó közmondás, szólásmód vagy röpke szó, mely őseink szellemére vall, nemcsak teljes közömbösségre, hanem ellenszenvre is akad.

Pedig ezen a nép lelkét oly markansan jellemző nyilvánulásokban ethnografiai tekintetben megbecsülhetetlen kincs rejlik.

Nagy és érdemes dolgot művelt tehát az izraelita magyar irodalmi társulat, midőn újabban munkaprogramjába fölvette a honi zsidóság néprajzára vonatkozó minden adatának összegyűjtését.

Bármily laposnak, nevetségesnek és trivialisnak is látszik majd az élő és holt tradíciók tömkelegéből beérkező folklore-anyag: a kutató szem tudni fogja, melyek a belőle kiszedendő gyöngyök, melyekből az utókor számára a zsidó ethnografia tudományos rendszerét összeállítani lehet.

Ezen szempont vezetett engem is, midőn a tisztelt szerkesztő úr felszólításának engedve, rendelkezésére bocsátom az itt közlendő: »Der falsche Kaschtan« című zsidó bohózatot, mely *Saphir M. G.* híres humorista tollából ered; de eddig — sok utánjárás alapján állíthatom — sehol nyomtatásban meg nem jelent.

Húsz évvel ezelőtt, midőn a kézirat kezembe került, magam sem hittem volna, hogy ezen oly realisztikus és trivális erővel írt pasquillus — ámbár boldogult Löw Lipót azt bizonyos tekintetben epochalisnak mondja¹⁾ — valamikor tudományos folyóiratban napvilágot láthatna; de azóta nagyot fordult a világ és itt-ott az elvont tudomány is leszáll magas kothurnusáról és demokratikusan kotorász a néplelek szennyeiben is. Mindamellett annyi tekintettel mégis kellett ezen folyóirat komoly és tudományos méltóságára lennünk, hogy itt-ott egy-egy nagyon is erős, már a pornographiához közel álló kifejezést, továbbá egy egész jelenetet kihagytunk.

A bohózatot Saphir 1820 körül írta, azon időben, midőn ő Prágában töltött tanulmányi évei után a rabbioklevéllel ellátva haza tért és egy ideig Ó-Budán tartózkodott. Ekkortájt már országszerte ismerték az ő maró gúnnyal alkotta és röpke szókká lett szellemes mondásait. Ugyanakkor az ó-budai hitközségben a nagy önkényuralkodó parnaszim ellen erős ellenzék támadt, mely a pesti művelt zsidóságban nagy tápot nyert. Ez a párt Saphir éles és kiméretlen tollában alkalmas eszközt talált arra, hogy vele az előljáróság túlkapasait és visszaéléseit ostorozhassa.

Közvetlen impulzust erre az a körülmény adott, hogy egy vándor chazan a híres *Kaschtan* álképében az ó-budai előljáróságot csúfosan becsapta. Az igazi Kaschtan iránt, kinek tulajdonképeni neve Weintraub Salamon volt és ki később Komarni Izsák után csakugyan ó-budai kántor lett, oly nagy volt a rajongó lelkesedés, hogy voltaképen nem is csoda, ha extazisukban egy szédelgőnek lépre mentek. Kaschtan után még csak Brody Dávid, vulgo Dowidl Brod tudta az ó-budaiak lelkesedését a legmagasabb klimaxra juttatni és kortársaik e két

¹⁾ Lebensalter 297. l.

fenomenalis kántor közti különbséget a következő bibliai mondatokkal jellemezték szellemesen: *וְשִׁיר הַשִּׁירִים לְשִׁלְמֵה תַּפְלָה לְדָוִד*.)

A bohózatban, vagy a mint Saphir nevezte: a schnoke-ben előforduló személyek mind az életből vannak véve és részint igazi, részint álnevek alatt szerepelnek benne. A kézirat eleinte sok másolatban circulált a családok közt; ma azonban alig lehet valahol egy példányra akadni, de az ó-budai öregebb hitközségi emberek között még egynéhány oly férfiú él, kik emlékezetükből egész jeleneteket tudnak idézni.²⁾

Érdekesnek tartom itt felemlíteni, hogy majdnem egyidejűleg e pasquillussal mintegy párhaként egy variációja támadt Saphir satyrikus tollából ezen cím alatt: *Die falsche Cotelani*.³⁾

Ezen szintén zsidó jargonban írt gúnyköltemény ép úgy szállt kéziratban apáról fiura mint az »Álkastan«.⁴⁾ Vajjon az hol lappang?

Budapest.

BEN ELIEZER.

DER FALSCHKE KASCHTAN.

E Schnoke in 2 Akten.

Von M. G. Saphir.

PERSONEN:

Rebb *Gümprecht Kropp*, Rosch-Hakohl.
Hotzeplotz, Tiwekohl und Obergabbai bei d. Chewra-Kedisa.
Szanele, der Schulklopfer.
Beresch, der Kille-Samesz.
Pessl, die Tükkerin.

Gelle, Tochter des Rosch-Hakohl.
Feischl, ihr Geliebter, Musikus aus Pest.
Schmelke, ihr Hauslehrer.
Ein Ausrufer hinter der Scene.
Chor und mehrere Gassenjungen.

I. Akt.

1. Scene.

(Rebb *Gümprecht Kropp* tritt auf mit einem dreieckigen Hut.)

»Geloibt ze Gott, hitz bin ich wieder poter e Sorg,
Meine Leit hobn gebrocht Aschlech vün Weiszenborg
Ün gezierte Zwiewelech vün Debrezin,

¹⁾ Reich, Beth-El II. köt. 267. l.

²⁾ Ezen adatokat *Bató* ó-budai hitoktatató úrnak köszönhetem.

³⁾ L. tovább 337. l.

⁴⁾ L. Wurzbach, Biograf. Lexicon, 28. köt. 215. l.

Osser ün Chaser tausch iach mit'm Mokemschoifet
vün Wien!

Ün worüm? Sogt's mir aner, adderabbe

Hob iach nit betüach Ojlem habbe?

Ün Ojlem hase? Is doch kaaner dribber,

Der esoi schorbern kenn mit'n Zibber!

Soll iach leben ün gesünd sein, in *den* Hüt mit den
3 Ecken

Thüt ünbeschrien de ganze Kille stecken.

Ün wü ech nor den Hüt of mei Kopp gespier,

Liegt de ganze Kille nor of mir. (Er dreht den Hut.)

In *den* Spitz steckt de Chewra-Kedissha ün Kohl,

De Melatsches, es Nertomed, Kohls Stall ün es Spitol,

De Jüngen-Chewre, de Talmüd-Toira Jinglech ün es

Maten Besseszer.

In *den* Spitz de koschere Flaschbank, de Romaaschul
ün de Dajonem,

'S Halseisen, de Gassenjungen ün de Narronem.

Ün in *den* Spitz, der Roov, de Schabbesgoite,

De Betyáres ün andere mehrere.

Ün in *der* Mitten der Rosch-Hakohl sein Perükk,

Ün wos des Haupt is, ünsre fradige schmeckedege Tükk.

Iach hob jo gesogt, wie ich nor den Hüt of mei Kopp
gespier,

Liegt de ganze Kille nor of mir.

Ün wü ich ehin schitt'l mit'n Lülef, of wos fare Seit,

Dort schütteln ach ehin alle Leit.

Ün wos mir ward for e Kowed ongethon! —

Ün Schül steh' ech doch ewade oibenen.

An Schabbes ün den andern bin ich Schlische,

Ün Scheines krieg iach, alle Tog Süksesz frische.

Mich rüft me on noch'n Row an Simches-Toire

Ün alle Betyáren hoben vor mir groisze Moire.

Die Schemaszim kriegen alle schier es Fraasz,

Wenn ich sie mit mei Resche-Kohl koll eppes haas.

Ün wen ich will, los ich ün Halseisen stellen,

Nor a Schiwre-lev hob iach, ün dos is mei Gelle. —

Joi, sie is miesz, Moschiach kenn nit vor ihr küssen.

Se kenn ober doch e choscheven Moon bekümmen.

Iach geb ihr nöch aszeresz-alofim Gülden, bei de heitige
Welt

Drückt me a Aag zü, ün mit'n andern seht ma of'n Geld.

Wenn hitz e Madl Geld hot, is gleich schon der Abehalech,

Wenn se esoi miesz is, wie e Baubau, sogt me, sie is
e Mallech.

Wenn se nit dawenen kenn, sogt me, se is woilkenedeg;

Ün wenn se is gelb ün grün, sogt me, se is schwarzkenedeg;

Ün wenn se stammelt, dos me nit e Wort versteht,
 Sogt me, host wü ihr des Lorchen güit onsteht;
 Ün wenn se is klebrig, wie e Poiwedtoort,
 Sogt me, des Madl is esoi zoort;
 Ün wenn se is esoi dick, wie beim Kaiserbood des Ründell,
 Sogt me, host e koscher jüdisch Gestell.
 Korz, es megen of ihr liegen Paares 10 Laad,
 Bleibt der Schadchen dabei: e passierliche Maad.
 Ün for mei Gelle thü iach doch ewade eszach.
 Mit amol kümmt sech eraus der Krach,
 Kümmt se enieber of den ladigen trefenen Pest,
 Ün hängt sich an den lausigen Fiedler fest!
 Sehem Jischmerene! Die Pester Lüften sennen esoi
 infeciert,
 Dosz wenn e Madl nor enieber g'spiert,
 Es sei Schabbesz oder an de Woch,
 Kriegt se gleich en Essigstoch.
 Verschwatzt soll Feischl Klesmer warn!
 Of mei Gelle kenn er darnn ün quarnn!

2. Scene.

(Feischl mit einer Fiedel unterm Arm tritt auf und verbeugt sich.)

Rosch-Hakohl (spricht entrüstet):

Nü, was schmüchen, was hot Ihr bei mir zü thon ün
 zü süchen?

Feischl: Güit Morgen, Rosch-Hakohlleben in Fraden,
 Esoi schmüst me nischit mit en Aden.

Rosch-Hakohl: Losst noch Ihr ausgedewerter Schmadworz,
 ün geht,

Ün dos Ihr Euch zü küssen nimmer ünstersteht!

Feischl: Nü hert zü, Rosch-Hakohlleben, Gspasz nehme ich on
 e Metzen,

Geht mer nor e Stühl, iach will mech setzen.

Rosch-Hakohl: Woos? E Stühl war iach e lausigen Fiedler
 stellen?

Ender ward Euch Euer Chasernopel geschwellen!

Feischl: Ward Ihr sehen Rosch-Hakohlleben,
 Do war ich nor lassen mei Fidele ebiszl dorklingen,
 Ward Gelleleben gleich küssen erein zü springen.
 Emol hob ich gezeigt eppes bei mir dabaam,
 Hot se gesagt, Feischleben, dein Strich hot tausend Taam.
 Ober der Schmelke, der Sproochmaster is doch gegen dir
 nor e Hünd,

Er fihrt aach de Fidel gesund.

(Er spielt eine komische Melodie.)

3. Scene.

(Gelle im Negligé, blind auf einem Auge und bedeutend gestupelt,
 trägt eine Henne, hinter ihr *Schmelke* mit einer Änte. Die Vorigen.)

Rosch-Hakohl (noch mehr erzürnt):

Nü was schmüchen, was is doos far e Krenk?

Wos willts? Wer rüft enk?

Gelle: De Hiener hob ich gegriffen in Stellele,

Eb se warn Aar legen, derweil hob ech gehert e schen
 Kellele,

Hätt ech bald zerdrückt dos schmeckedige Hiendl,
 Wie iach hob dekennt mein Feischleben sein Fiedl.

Schmelke (entschuldigend):

Ich gab ihr Lektion in Hühner Mitten
 Und war so Freiheit und hob sie hieher beglitten.

Gelle (zu Feischl, während sie ihn betastet):

Wos trogst Harzeleben doi?

Rosch-Hakohl: Loss nooch, oder de warst jemach schemoi!

Feischl (zu Gelle in's Ohr): Herst de, dü nemst kan andern Mon.

Gelle (zum Rosch-Hakohl):

Hast de gehert, mein schen Stickl Kalefon,
 Iach nem oszer ün Chaser kaan andern Moon.

Rosch-Hakohl: Loszt noch, Ihr ausgedewerter Schmadworz!

Un iach sog's Euch noch emool, korz,
 Dos ender ward Euch Euer Chasernopel geschwellen,
 Eb Ihr ward kriegen Gellen!

Gelle (stemmt eine Hand in die Seite):

Woos? Ender soll ech liegen vün schiwoosser betamesz
 bis Tisobow Goiszesz!

Ender soll me mir machen Tachrichem ausz unser
 Wochenproichesz!

Ender sollen de Chewraleut bei mir wachen!
 Ender soll mei Mamme die Händ über mir zebrachen!
 Ender soll me mir Kaddisch nochsogen!
 Ender soll me mich in e Leilech eraustrogen!
 Ender soll me Moden scharren aus mei Mogen!
 Korz! Ender soll mer waksen of de Noos e Zohn,
 Eb iach soll nit kriegen Feischl Klesmer for e Moon!

Feischl: Soll ech leben, dei Tat hot's gehert,

Dü host ünbeschrien e Maul, Messer ün Schwert!

Rosch-Hakohl: Iach geb der e Flemm, asz de wast manen,
 dü bist im Himmel,

Er darf diach nit kriegen, ün wenn dech soll aufessen
 der Schimmel!

Feischl (zu Gelle tröstend):

Dei Tat will uns nor machen e bissl grausen,
Warst de sehen, er ward mich noch an Schabbesz lausen.

Rosch-Hakohl: E Chelaasz war ich Euch lausen,
Ender lass ich Euch vün Kohls Hünd eraus zausen;
Doch wenn Euch sollt lausen Reb Gumpel Kropp,
Kriegt Ihr Gelle ün dezü e Tekoten Topp.

4. Scene (ohne Rosch-Hakohl).

(*Feischl* geht nachdenkend auf und ab.)

Schmelke: Nun, Herr von Feischl, was brieten Sie fir einen Plam,
Gelle zu führen e haam?

Feischl: Bei oll mei Leben, ech hobbs!! Mei Moich soll leben
Dü Gelleleben mei süsz Kraut mit Zibeben,
Esoi viel, asz wenn dü schoin wärest mein geziert Weib
Ün warst hoben bei mir Zeitvertreib.
Iach war mir kaafen e schen Ressele
Ün e Wegele, oder e schen Kelessele,
Un war erüm fohren in de Welt,
Un of Chaszenes verdienen Sticker Geld.
Hitz loszt de Trappele gehen,
Denn iach losz bei e Bargele stehen.
Nü, sog ich, Gelleleben, steig eron vün Wegele, des Ressele
is schoin mied.

Gelle: Ószer ün Chaser rier iach mer e Glied!

Feischl: Gelle, seh den Barg, ün dü bist doch noch gesünd
ün stark.

Gelle: Wie kenn iach gehen mit dem groiszen Bauch?

Feischl: Steig eroh vün Wegele, 's Keschele is schoin rauch.

Gelle (singt): Es sitzt e Madl of'n Boden,
Spinnt Seiden oder Foden.

Feischl (gespannt):

Noch 3 Mol sog iach dir's: Steigst eró vün Wegele?
Steigst eró vün Wegele?! Steigst eró vün Wegele?!!

Gelle (thut, als wenn sie sich besser setzt und singt):

Es kommt ein Jünglein her zu gehen,
Mädlein willst du mit mir gehen?
Mädlein willst du mit mir gehen?

Feischl (im Zorn): Nü, hitz is dein Letzt,

Hitz kriegst de e Trenn, asz de warst zerfetzt!

Schmelke (abwehrend):

Herr von Feischl! Was sind sie so thericht eingethert,
Sie geben dem Kinde einen Namen, bevors de Mutter
entbehrt.

Feischl (zu Gelle): Nor e Gespaz. Nit wohr, mei schön Zeisel?

Gelle: Joi, dü mei Keszer-Bandl, mei geschmolzenes Schiremeisel.
Ich bleib bei dir, ün wenn es is aach in Vögelheisel.

Feischl (singt): Iach schnoder dir mein ganzes Chajes.
Bis in den Tod bleib ich ja dein.

Gelle (singt): Wos bringst dü mir für Rajes?
Wos for e Maschke legst dü mir ein.

Feischl: Iach schwör es dir, dü bist mei Neschome,
Mei fradig Harz, mein süsze Krohn.

Gelle: Nü kümme e her, du mei Neschome,
E fetter Küsch, sei hitz dein Lohn. (Sie küssen sich.)

Beide (zusammen): Haszt e Naches, haszt e Naches-rüach,
E koschere Henn, ün e koscherer Hohn,
Es Geneden fangt sech betüach
Dagegen gor niks ohn.

Feischl: Nü hitz geh ech, ün verstell mech als Kaschten ün
kümme zü fohrn,

Dernoch hat dein Tat de Wett verloren.

Sie, Herr Schmelke, machen meinen Basz,

Se hoben esoi schön Weiherponem,

Doch warn se kriegten es Fraasz

Mitsammt sehre mamserische Bonem.

Ward etz sehen, wos sech wärd in de Killeh thon,

Ma macht mir ewade e Aufwartung mit e Fohn.

5. Scene (ohne Feischl).

(Hr. *Schmelke*, welcher während der Scene grimassierend auf und
ab ging, sieht sich mit *Gelle* allein.)

Oh, soll Feischl diese Blume knicken,
Und triumphierend auf mich herabblicken!

(Zu Gelle): Es musz erausz, ich musz mich far Ihnen
entblößen.

Sie haben mich erobert, überirdisches Weszen,
Ihr vortreffliches Bild verfolgt mich Tag und Nacht,
Ihr Andenken hat meine Vernunft geschwächt,
Wenn ich thu Ihre Hand bei mir gespiern,
Thut sich bei mir gleich der Harzworm rühren.
Und sehen sie verzweifelt aus,
Esoi reiszt es mir e Stuck Harz eraus.

(Er bindet die Änte und wirft sich ihr zu Füßen. Gelle hockt
sich neben ihm. Er geht ins Jüdische über.)

Wos ich Ihne doi sog, borgen Se mir Ihne Ohr.
Ich bin eweg for Ihne, schoin über e Johr.

Gehn Se, ziehn Se mich zu Ihne gepoor,
Sünst mach ech de Geschichte mit dem Kaschten kloor.
(Geh't ins Theatralische und spricht anstatt »g« ch.)

Doch, was soll ich Ihnen nicht alles sachen.
Unter mei Leibl thut ein Herz für Sie schlachen.
Ich bin ausgefüllt mit schweren Plachen,
Ihr Herz ist hart, doch will ichs waachen,
Ihnen das noch hinzusachen,
Dasz selbst in meinen letzten Ziechen.
Ihr Bild mich noch wird besiechen.
Und warum soll ich Sie nit kriechen?
Was haben denn Sie an mich zu riechen?
Warum soll ich, wenn Sie sich zeichen,
Mich gleich vor Ihnen beuchen?
O! Wenn ich vor Gelle soll müssen entfliehen.
Entresigniere ich und schneid sich Alles tausend Kriechen.

Gelle: Geschwind, geben Se eher Ihne Mitzl,
Die Ant' hot schoin des Aar am Spitzl.

Schmelke (springt auf):

Menschen! Menschen! heuchlerische Krokodilenbrut,
Ihr seid ja lauter Thunitgut!
Intreguerische Weiber,
Krie über enkere Leiber!
Menschenherzen und Anteneier,
Sennen enk gleich theier.
Etz nemmtz von beiden die Röthel eraus,
Ün machts enk e Meneschter! oder Tagechts draus!

(Er kratzt sich).

Gelle: Kratzen Se sech nit. Se machen sichs ärger.

Herr Lehrer! Wü hoben Se de Geschichte vün Bürger?

Schmelke: Der Berger liegt draussen in die Hühnersteichen.

Gelle: Ober der Kotzebue hat doch nicht seinesgleichen.

Sogen Se, wer is der Verfasser vün Kotzebue gewesen?

Schmelke: Ein uralter Engländer! Was haben Sie von ihm gelesen?

Gelle: Niks, Schillers Reiber, der Schreifritz, Satan der Weise,
E Kochbuch, ün noch eppes e Reise.

Schmelke (im Feuer): Oh! Gelle, Gelline, Gellinette!

Gelle: Oh! Schmelke, Schmelkine, Schmelkinette.

Schmelke: Du hast kein Begriff? Fühlst kein inneres Rieseln?

Gelle: Joi Schmelke, es thüt mech eppes heben ün wieseln.

(Sie fallen sich stürmisch um den Hals).

Ein Ausrufer (von draussen): Reb Jainkef Leb Chaiperls hot
aufgethon frischen Koschern Primsenkäs ün roiten
Wein üm 8 Kreuzer de Holbe!

Schmelke mit *Gelle* (freudig):

Primserkäs! Primserkäs! (Der Vorhang fällt).

(Ende des 1. Aktes.)

(Im Zwischenakte wird gut gegessen und getrunken und mit Madlech
gespielt.)

II. Akt.

1. Scene.

Rosch-Hakohl (macht die Thüre auf):
Erein Raboiszechleben,
De Tückern Pessl aach daneben;
Kaschtan is schoin hie,
Woosz hert me in de Gassen?
Vün seine Singer ün Bassen?
De kümnen ewadde erscht morgen frieh.

2. Scene.

(Hotzeplotz, Szanele, Pessl, Gelle und mehrere Gassenjungen.)

Chor: Boruch-haboh, boruch-haboh! boruch nimzeh, schöner
Kaschten, süszer Kaschten ün e fradige Zeit.

Rosch-Hakohl: Losz heren Szanele, ward er ewadde kümnen?
Kenn er eppes? woosz host dü for e beszüre toiwe
vernümmen?

Szanele: Mir hobn verzeht e poor choschewe Gassenjungen,
Osz er soll hobn ün Vörösvár gesungen.
Er soll hobn gemacht e Melech hajoischew.
Dagegen ist de Catelane¹⁾ nor e moischef.
Un wie er sich hot gegeben e Rück in sein Schlappl,
Hobn sechs Weiber gewessen mappel.
Hot Kaschten gesogt, me soll de Nefelech nit verscharren
Es warn lauter Fistelsinger draus warn.
Dernoch hot e ongefangan des erste Wattl.
Is dem Roov zerspringen des Krieschme-Gattl.

Pessl: Jach hob mirs gleich gedocht, er müsz hoben gegeben
e Kützer:

Weil bei mir hat e Krach gethon e Plützer.

Rosch-Hakohl: Lommer üns beschäftigen mit de Aufwartung
fein.

¹⁾ Catalani Angelika (1779—1849) hires olasz énekesnő, ki művészi
körültán (1810—1820) Magyarországon is vendégzerepelt.

Ich hoff' es ward niks dagegen sein,
Mir warn e herstellen e Pracht,
Dosz Pest ward kriegen darüder's Gejacht.
Dü Szaneleleben, losz mich nor nit stecken.
Du thü heit esoi schül Kloppen, üm de ganze Kille
aufzuwecken.

Der Romanlehrer soll alle Jinglech züsammen jogen,
Ün soll se loszen kampeln ün zwogen.
Er soll se nit loszen schwitzen, wenn se hoben Strauchen,
Me kenn nit wissen, wie men kenn eppes Grins brauchen.
Ün du Gelle steh nit ün losz de Madlech reiben ün
waschen,

Ün se sollen ka Retlech naschen.
Wenn se de Fiszech weh thon, sollen se nit waanen,
Geb se Blimelech, auf de Gassen ze straanen.

Gelle: Wü nem ech esoi viel Blimelech ün ünser Gortenhauß?

Rosch-Hakohl: Nem Zwiewel ün Knowelech, seht aach esoi aus.

Hotzeplotz: Ün iach losz aufstellen de Chewra Kadischa mit
e Fohn,

Ün e Jüng in Halseisen oibenon.
Ün of e Stang de Gmiles-Chaszodim Biks,
Ün ofn Metahrbrett e Jüng, wos d' hots gehatt mit e . . .
Dernoch küssen de Peszachmillner mit de jontewige
Metzen,

Daneben müsen de Bocherem fiedeln of de Kretzen.

Gelle: Ün meine Hihner sennen heit esoi verstimmt,
Grod als wenn se wellten wissen, as Kaschtan kümt.

Hotzeplotz: Ün gegen Vöröschvar is der Himmel esoi lichtig
ün kloor.

Szanele: Joi, dos is der Kegenblich vün seine roithe Hoor.

Hotzeplotz: Dernoch losz ich eraus os de Tisze,
Woos de sitzen heitigentogs chajef miesze,
Weil se sennen gefohren Peszach of de Mühlen,
Mit seere Weiber Laabelech spielen.
Ün asz sech soll miszemeach sein Kol Jiszroel,
Losz ech noch eraus de Cheloim os'n Spitol.

Rosch-Hakohl: Ün waast de Szanele, ich schenk eppes, soll
ach leben,

Wenn ach kennt Kaschten lechowed aan 10 Straach
lossen geben.

Szanele: Niks leichter als dos. Nachten hat Karschten gegessen
ünaufgemacht en Orech,

Un hitz geht doch schoin Parschesz-Koirech,
Wie Kaschtan kümt af Kohls Haus,
Thalt me juszt de 10 Straach aus,

Is dabei noch e Rewach geschehen,
Dos Kaschten hot Kohls Heideck gesehen.

Rosch-Hakohl: Szanele, dü host e Moich Eisen ün Stohl,
Es fehlt dir oszer nit viel zü e Rosch-Hakohl.
Nü hitz lommer die Rebonim züsammenjogen,
Asz se sollen Kaschtan ofn Keszer Sthul ereintrogen.

Chor (nach der Arie von Ringe Ringe Reihn):
Kaschtan ward me bringe, Kemarne¹⁾ ward me henge,
Kaschtan ward üns singen, Kemarne ward zerspringen.
Kaschtan sitzt im Keszerstul, Kaschtan sing in ünner
Schül,

Kaschtan e hin, Kaschtan e her, kan Kaschtan get es
nimmermehr,

Kaschtan e her, Kaschtan e hin, mir tauschen nit mit
Pest ün Wien.

Gelle: Ün meine Hihner sennen heit esoi verstimt,
Grod asz wenn se wellten wissen, as Kaschtan kimmt.

Hotzeplotz: Ün gegen Vereschwar is der Himmel esoi lichtig
ün kloor,

Szanele: Joi, dos is der Kegenblich vün seine roithe Hoor.

3. Scene.

(Der Kille-Schamesz gibt einen Klopff auf den Schülchon.)

.....

(Er hört einen Lärm, sieht sich üm.) Do brengen se ehm
schoi zu führen,
Ün iach hätt noch die Hälfte zu publizieren.

4. Scene.

(Feischl verkleidet als Kaschtan, Schmelke als polnischer Basz).

Chor: Seidó enk miszemeach, Kaschtan is dojj.
Host e taam, host e Reach, die ganze Kille is froj.
Wie er schnauft, wie er preacht, aw üns esoi Jahr.
(Feischl probiert zu singen und es stost ihm auf).

Rosch-Hakohl (verwundert): Host e Krepetz! Hots den Krepetz
gehert?!

Alle: Hots den Krepetz gehert?!

Hotzeplotz: Dos het me gemegt in Besz-hamikdes heren!

Rosch-Hakohl: Nü Chasenleben, wenn me darf begehren,
Eppes poilisch zü hören?

¹⁾ Komárni Izsák ó-budai kántor, Kaschtan elödje.

Feischl (zu Schmelke):

Stekt mer doi den Finger in ma poilisch Loch.

Rosch-Hakohl: E poilisch Loch? Wunderbare Zeiten.

Sogt, was hot doos zü bedeuten?

Feischl: Ih! Ech hob do epoor Lecher.

Do e rüssich ün do e daatsch Loch,

Esoi groisz a wi a Kideschbecher.

(Schmelke stellt ihm den Finger zum Hals. Alle sind gespannt und vergessen Maul und Nasenlöcher offen.)

Feischl (fangt an mit starker Stimme):

Olajne leschabeach, die Kigel in die Heach,

Meszer in de Glieder, de Gopel in de nieden.

Drei Johr sennen mer in de Festung gelegen,

Viele Wunder hobn mer for üns gesehen.

Viel Bomben geschmissen,

Viel Leiber zerrissen.

Bei Tog ün bei Nacht kimmt keiner davon.

Chroot ein, chroot aus, alld e bilde meile,

Off wem liegt des goldene Fingerleine?

Off wem liegt es?!

Hest de gesogt off geschlagenes Hand,

Werst de gelegen off de . . . Bank.

Wos sthel of dor?

E Bochde! e Bochde! e Bochde!

(Jemand ruft bei der Thür herein.)

Wie der Chasen hot esoi hojech enauf gesüngen,

Is im Kaiserbod de Plümp zersprungen.

Szanele: Wos Chidesch. tab Meier vün de Neustift, hots
ewadde ach gehert.

Gelle: Ich hobs in mei Leben nit gehert,
Es is üns e woiler Chasan bescheert.

(Feischl fängt an sich zu strecken und zu gähnen):

Rosch-Hakohl: Chasenleben, seid ihr mid ün schläfrig?

Weltt Ihr eich e bissl niederlegen?

Feischl: Jo Rosch-Hakohlleben, ech ell mech do takke niderlegen.

Rosch-Hakohl: Gelle geh geschwind, thü e Heszebett machen,
asz der Chasen soll kenne schloifen

Feischl: Schemborchü solls aach zohlen Ihr ward Eich e
wadde s Gneden koifen.

(Gelle macht ein Bett, Feischl legt sich nieder und streckt sich
die Glieder aus.)

Feischl: Nü, wer watt mech do takke lausen?

Sünst kenn ech do nischt enmol ausausen.

Rosch-Hakohl: Den Kowed will iach hoben.

(Fängt an Feischl zu lausen.)

Feischl (springt vom Bett auf, wirft den Bart ab und die Schubetz):
Nü hitz bekümm ech Gelle ün e Tekoten Top
Weil mech hot gelaust Reb Gümprech Kropp.

Rosch-Hakohl: E Miesze Meschüne, e Mereke soll enk ausrotten!
Hitz warn mich gor de Gassenjungen ausspotten.

(Alle lachen und zeigen auf ihn mit dem Finger.)

Rosch-Hakohl: Wie reizt miach mei Nopel,
Sie machen mer Eselsgopel.

(Feischl nimmt sich Gelle, Schmelke veranstaltet ein groszes Geklatsch
ün e Gelachter und will se machen meschügge dorch e Trachter.)

Der Vorhang geht schön langsam herünte.

(E n d e.)

IRODALOM.

EGY HÉBER-PERZSA SZÓTÁR A XIV. SZÁZADBÓL.

(Irta Dr. Bacher Vilmos tanár. Budapest 1900.)

Egy lexicográfiai különlegesség, még pedig a javából nyitja meg az országos rabbiképző-intézetnek az 1899/900. iskolaév értesítőjét. Jobb ajánló levelet már nem adhatott a tanári kar a lefolyt tanévről szóló tevékenysége beszámolójának, melynek áttanulmányozása közben a vele foglalkozónak eszébe jutnak a tudománykedvelő Oskár svéd királynak Goldziherre alkalmazott szavai, hogy a Holló-utcai szűk lakásából csak úgy szórja a világba a nyelvtudomány megbecsülhetetlen gyöngeit. A jelzett értesítő, melynek tudományos része a szó szoros értelmében háttérbe szorítja az intézet beléletét érintő adathalmazt, (העומר מיובה על הפרי) Bacher Vilmost dicséri szerzőjének. Tárgya pedig Salamon ben Sámuel héber-perzsa szótára, mely המליצה ספר פתרי מלים vagy ספר פתרי מלים czim alatt Gurgang, 5099. évben (a. m.) látott napvilágot. Eme szótár teljesen elüt más szótáraktól úgy a benne feldolgozott szókincs, mint a hely tekintetében, melyen az iratott. Más szótárak ugyanis kizárólagosan egy bizonyos irodalmi ág, pl. a biblia, vagy a targum, vagy a talmud és midrás szókincseire szorítkoznak, azokat hol szüksézuán, hol terjengősebben magyarázzák és értelmezik, Salamon b. Sámuel szótára, hogy úgy fejezzük ki magunkat, egy lexicográfiai Pandora szelencze, melyből több irodalmi szakma kiveheti részét. De eredetére is eltér más ilynemű termékektől, a mennyiben oly világrészből, illetve vidékről került ki, melyre a zsidó irodalom története eddigelé figyelmet nem fordított. A régi Gurgang ugyanis a zsidó tudományos

kutatás számára idáig terra incognita volt, s e szótár alapján megismerkedünk Turkesztán zsidó lakosságának tudományos szükségleteivel, melyekről a korabeli történetíróknak sejtelmük sem volt, de ha volt is, azokat hallgatással mellőzik. Középkézsi nyugati részének a történelem részére történt illetén felfedezésével Bacher halála kötelezte az illető tudományos köröket, bár e téren Neubauer és Steinschneider is mint uttörők szerepelnek. A felette érdekes és tanulságos munka tartalma, melyből a Szemle előbbi száma hosszabb részletet közlött, rövidre szabva a következő fejezetekbe van foglalva: 1. A szótár kéziratai. 2. Salamon b. Sámuel (életrajzi adatok korrajzzal az egykoru zsidók községi életéről és intézményeiről). 3. Salamon b. Sámuel nyelvismeretei. 4. A Salamon b. Sámuel által feldolgozott és felhasznált irodalom: (szentírás és targum, misna és talmud, midras, halakhoth gedolot, Bar-Sira, a második templom krónikája, a titkok könyve, Aszáf könyve, névtelen források, Szaadja Gáon és Rasi, valószínűleg Abulwald, David b. Ábrahám karaita, továbbá Hai-Gaon és Maimuni Mózes misnakommentárjait, bár a talmudi szóértelmezéseknél nem hivatkozik Sal. b. Sám. forrásra. 5. Salamon b. Sámuel szótára (szógyökök és szóalakok Sirváni Mózes szótára módjára). 6. A bibliai és talmudi szóértelmezéshez. 7. Nyelvösszehasonlítás. 8. Ismeretlen szók. 9. Nyelvtani adatok. Az igegyök és változása. 10. Eltérő olvasatok a szentírás szövegéhez. 11. Eltérő olvasatok a targum szövegéhez. 12. Egyes szentírási helyek magyarázata. Függelékül szolgálnak továbbá, mutatványok a szótárból, a héber szóértelmezéshez, a talmudi szóértelmezéshez és végre »Ismeretlen szók« czimű fejezetek, melyek bár száraz tudományos voltaknál fogva fészült figyelmet és türelmet igényelnek, a komoly tudvágyat elmemozgatón és lélekemelően kielégítik. Fölöslegesnek tartjuk a »Szemle« olvasóit eme Bachertől megszokott akribiával megírt 130, a héber függeléssel 206 lapra terjedő munka beható tanulmányozására figyelmeztetni, már az első két-három lapból is feléje sugárzik a bölcsék intése: »csak forgasd, forgasd, mert benne van minden!«

Nagybecskerek.

DR. KLEIN MÓR.

A KÁNON.

(Prof. Dr. K. Budde, der Kanon d. Alten Testaments. Ein Abriss. Giessen, 1900).

A palesztinai zsidóság, a melynek kebelében oly hatalmas vallásos szellem lüktetett, hogy az emberiség nagy részét meghódította, e gazdag szellemnek megfelelő gazdag irodalmat produkált, úgy hogy már kétezer év előtt aktuálisá vált az a kérdés, hogy mely könyvek tartoznak a szent iratok közé? Ez egészen biztos, ha nincs is a hagyományban egyenes történelmi adat arról, hogy mikor és mely forum döntötte el ezt a nagyfontosságú kérdést. Valószínű, hogy ezt nem egy gyűlésen állapították meg, hanem észrevétlenül az idők folyamán az egyes prófétai és hagiographiai könyvek tekintélyre emelkedtek mint olyanok, melyek a nép igaz vallásos szellemét tükröztették, és így a tóra mellé soroltatnak. Mikor azonban az izraeliták e gyűjtemény fölött elmélkedni kezdtek, zsinórmértékül azt az elvet állapították meg, hogy a szent iratok közé csak azok vehetők fel, melyek a szent szellemtől inspirálva vannak, a melyek »mondattak ברוח הקדש«. A szent szellem pedig csak a prófétákon nyugodott, tehát csak azok az iratok tartoznak a bibliába, melyek a prófétai korban irattak. Az utolsó prófétával lezáródott a szent könyvek gyűjteménye. Ebből a felfogásból érthető, hogy Szirach irata, a mely ugy szépség mint bölcsesség tekintetében Kóhelethet felülmulja, nem vétetett fel a kánonba. Szirach ugyanis megnevezte magát mint szerző és így tudva volt, hogy az író nem volt próféta, míg a Prédikátor írója Salamon király nevében beszélt, tehát oly szerzőnek tünt fel, ki a prófétai korban élt. Ugyanezen okból maradt ki az I. Makkabeusok könyve, a mely minden tekintetben vetekedik az Esztertekerccsel, sőt mind tartalmánál mind formájánál fogva még hatásosabbnak is deklarálnak; de az elbeszélte események a prófétautáni korszakba esnek és így a könyv nem kerülhetett a szent iratok közé. Más könyv viszont azért záratott ki, mert prófétaelőtti korból származottnak vallotta magát. A Henoch könyve, a mely aethiops és szláv nyelven és néhány görög töredékben maradt reánk, ahhoz az irodalmi fajhoz

tartozik, a melyhez Dániel, és törzstartalma talán régebb emennél. Mindkettő pseudepigraphikus és apokalyptikus irat; vallásos tekintetben szintén egyenrangúak. Miért vették fel a Dánielt és miért zárták ki a Henocht? Valószínűleg azért, mert Chanokh (חֲנוֹך) még a prófétai kor előtt élt. Talán azért is, mert az antedatálás ebben az esetben nagyon is feltűnő volt. Mert kétségtelen, hogy az írástudók igen józanul ítéltek meg a létező irodalmat és az apokryph könyvekért — Szirach és az I. Makkab. kivételével — nem kell vallásos szempontból sok könnyet hullatni.

A keresztény egyházatyák is elismerték a zsinagóga tekintélyét a kánonra nézve. Az egyházatyák a zsidó írástudóktól tudakolják, hogy mely könyvek tartoznak a szent-íráshoz. Jeromos makacsul ragaszkodott a héber kánonhoz a Septuagintával szemben és a reformatió szintén e kánonhoz tért vissza, egyszersmind a héber szöveget declarálta hitelesnek, a mi akkor nem volt magától értetődő dolog. Sőt még ma sem az, mert a kathol. egyház a Vulgátát tekinti kanonikus szövegnek. Nem tagadható, hogy ez a latin fordítás, melyet Jeromos zsidó tanítók tanítása alapján készített, nagyjában jól adja vissza a héber szöveget. De a szent iratok gyűjteményére nézve a kathol. egyház eltér a zsinagógától, a mennyiben apokr. iratokat is kanonizált, a nélkül hogy valamely látható szilárd elvet követett volna.

Mindezek a kérdések és sok más a kánon kérdés körébe tartoznak és részben az előttiünk fekvő iratban is tárgyaltnak. B., úgy látjuk, nem nyújt egy pontban sem új kutatást, hanem röviden összefoglalja azt, a mit bőven mondtak el mások, pl. Buhl, Ryle, Wildeboer stb. Minthogy e kis irat a Cheyne-Black angol Encyclopädia biblicája számára írt cikkből nőtte ki magát, nem is szabad tőle sokat követelni. Részben népszerű, részben tudományos alaku. Előnye mindenesetre tömörsége. A részletekre nézve a következő megjegyzéseink vannak:

3. lap. Geiger, Hinterlassene Schriften helyett olvasandó Nachgelassene Schr. — 6. l. végefelé חֲנוֹךְ valószínűbb, תָּרִי, bár a targumban az előbbi is előfordul.

7. lap 2. jegyzet. B. felemlíti, hogy נְבִיאִים יְשׁוּעִים és נְבִיאִים יְשׁוּעִים elnevezést kétféleképpen lehet magyarázni. Vagy

ugy, hogy a kánonban elől és utóbb álló próféták, vagy ugy, hogy a régibb és későbbi próféták. Azt hiszem, hogy csak az utóbbi helyes, mert így találjuk a ראשונים szót mindenféle összefüggésben — a prófétákról is — a hagyományban. És minthogy a próféták chronológiai sorrendben következnek egymás után, a »régibbek« »előbb« állnak is. Persze van a másik magyarázatnak is alapja. — Ugyanott מלחמא מלחמא olv. מלחמא. — 23. lap. Szerző itt és előzőleg a barajtháról többször használja a misna szót, a mi félrevezetheti az olvasót. Szabatosabb ilyen esetben tannaitikus hagyományról beszélni.

A mit B. az ismert barajtháról Bába Bathra 14b—15a mond (24. lap) homályos és zavaros. A barajtha megnevezi a biblia egyes könyveinek szerzőit és azt mondja, hogy a synagoga magna írta Ezekiel, XII. Dániel és Eszther könyvét. Egész világos a barajtha felfogása, mely szerint a külföldön történt dolgokat a külföldön élők nem írhatták, mert akkor nem elég szent. A 12 kis próféta pedig mint gyűjteményes könyv nem származhatik az egyes prófétáktól, hanem gyűjtőtől. Chizkija és kollégiuma írta le Ezsaiás könyvét, kit a legenda szerint Manasse ölt meg. Epigy a 3 salamoni iratot is, minthogy a Példabeszédekben 25, 1 az áll: »Ezek is Salamon király példabeszédei, melyeket leírtak Chizkija király férfiai.« A régiek ugy képzelték a dolgot, hogy a nevezett férfiak az élő szóból tradált mondásokat leírták és könyvvé alakították. A régieknél ugyanis a szent könyvek kétféle alakban léteztek: az emlékezetben és írásban. Csodáról tehát itt nincs szó. B. azonban így nyilatkozik a synagoga magna és a Chizkija embereire vonatkozó hagyományról:

»Hier wie dort wird zweifellos mit Bewusstsein Wunderbares berichtet. Die Sprüche, Lieder und philosophischen Spekulationen Salomo's sind Hiskia und seinen Genossen, die Weissagungen eines Amos und Hosea, eines Micha und Nahum u. s. w. sind bis zu 300 Jahren nach ihrem Wirken den Männern der Grossen Synagoge vom Heiligen Geiste derart eingegeben worden, dass sie das zu seiner Zeit nur Gesprochene, vielleicht gar nur Gedachte, niederschreiben und ein kanonisches Buch daraus bilden konnten.« (24. lap). Minderről szó sincs a barajthában.

A barajtha azért tulajdonítja Ch. kollegiumának Ezsaiás

könyvének leírását, mert nézete szerint minden próféta csak halála előtt írta meg könyvét — előbb nem lett volna teljes — És. pedig erőszakos halállal mult ki, tehát nem érezte halála közeledtét. Egészen hamis B. okoskodása (27. lap): »Ob dabeí noch ein besonderer Grund mitwirkte, oder ob man etwa grundsätzlich Prophet und Schriftgelehrten auseinanderhalten wollte, muss dahingestellt bleiben.« Ennek nincs értelme, hiszen Sámuelről, Jeremiásról stbről elismerik, hogy maguk írták könyveiket.

A szóban forgó barajtha azt is mondja, hogy Ezra írta könyvét és a Krónika genealogiáját saját személyéig. A későbbi nemzedékek felemlítését nem tulajdoníthatta neki. De ebből nem következik, hogy a Krónika könyve egyéb tartalmában nem volna része, csak az egész könyv nem származhatik tőle. A barajtha zavarban van, hogy nem talál szerzőt a Krónika számára. Nem helyeselhetjük B. nézetét, a mely így hangzik: »Mit dem Berichte über seine Zeit bildet Esra den Schluss. Weshalb ihm von der Chronik nur die Stammtafeln bis auf ihn selbst (so doch wohl die wahrscheinlichste Erklärung) zugewiesen werden, von ihrem übrigen Bestande aber keine Rechenschaft gegeben wird, bedarf der Erklärung. Das Wahrscheinlichste bleibt wohl, dass der Hauptbestand der Chronik als blosse Wiederholung aus Samuel und Königen galt, über die bereits Auskunft gegeben war« (28). A tannák nem okoskodtak ugy, hogy a Krónika csak más könyvekből merített mű, mert felfogásuk szerint minden egyes bibliai könyv inspirálva van. Egyébiránt a Krónika annyi új adatot nyújt, hogy azok, kik ezeket az adatokat hiteleseknek tartották, nem tekintették őket Sámuel és Kr.-ból merítettnek.

A nem nagy hitelt érdemlő 2. Makkabeusok könyve 2, 13 a következőket mondja: »Nemcsak mindez volt az iratokban, t. i. Nehemias memorabiliájában, elbeszélve, hanem az is, hogy mint egy könyvtár alapítója a királyokról és prófétákról szóló könyveket összegyűjtötte, Dávidét és királyok leveleit templomi ajándékokról«. Ebből az elbeszélésből semmiféle következtetést nem vonnának a kánonra, ha más adatok állnának rendelkezésre. Világos, hogy az aláhuzott szavak a Királyok és Ezsaiás stb. prófétai könyvekre czélznak. »Dávid« a Zsoltárokat jelzi. »A királyok levelei templomi ajándékok-

ról» egész világosan az Ezra és Neh. könyvében foglalt perzsa kir. levelekre utalnak. B. (34. lap) az id. helyből azt következteti, hogy a szerző a prófétákat nem tekintette szent iratoknak, mert velük egy sorban említi a pogány királyi leveleket. B. figyelmen kívül hagyta, hogy a kir. levelek szintén a szent iratokhoz tartoznak, miután egy bibliai könyvbe felvételtek.

B. azt állítja, hogy a prófétai kánon 444-ben még nem volt lezárva. Bizonyítékul egyebek közt Ábóth I. 1-et is felhozza, a mi egészen érthetetlen. Ott az van mondva, hogy a próféták átadták a törát a Nagy Zsinagóga férfainak. Ez pedig az idős. e. 5. század közepén működött. Ha a próféták ebben a tájban már letűntek, ez a hagyomány nyelve és fel fogása szerint azt jelenti, hogy a prófétai kánon teljes lett. A misna ép az ellenkezőjét állítja, mint B., ki bizonyítékul használja (39).

B. a legmerészebb kritikusok közé tartozik, kik azt a képtelenséget vallják, hogy a törát még a 3. században is megtoldották. Erről, mint a bennünket foglalkoztató kérdéssel szorosban össze nem függőről nem kell szólnunk. De egészen furcsa az, a mit sz. ehhez az állításhoz fűz. Azt állítja, hogy az a törvény, mely a hagyomány leírását tiltja, annak az emlékeztetője: »dass die Hinzufügung von Novellen aller Art zum kanonischen Gesetz einmal ein Ende fand, und dass sich als Reaktion gegen dieses Verfahren, etwa seit dem 2. Jahrh., eine gewisse Scheu einstellte, die fernere Ausbildung des Gesetzes, die Halachot, niederzuschreiben, bis endlich die Kodifizierung der Mischna dem ein Ende machte.« (41. lap 1. jegyzet).

Tószifta Jadajim 2, 13 azt mondja, hogy Ben Szira és minden könyv, mely iratot ezentul (יכל ספרים שנכתבו מכאן ואילך) nem teszi a kezét tisztátalanná. B. másokkal egyetemben azon nézeten van, hogy מכאן ואילך állandó kitétel a prófétai kor megszűnésének jelzésére (51). Megerősítve látja B. ezt j. Szanh. 28a által¹⁾, hol ezt olvassuk: »R. Akiba azt mondja: az is (elveszti menyébéli jussát), ki a külső könyvekben olvas, pl. Ben Szira és Ben Laana könyveiben, de ha olvas Homeros (הומרים), bizonytalan jelentésű szó) vagy bármely könyvben,

¹⁾ B. nem jelzi, hogy e hely a pal. talmudban van.

a mely iratik ezentul (שנכתבו מכאן ואילך), olyan mintha levelet olvasna.« Minthogy Ben Szirával ellentétben beszél könyvekről, melyek irattak מכאן ואילך, nem valószínű, hogy ez a kitétel a prófétai kor megszűntét jelentse, minthogy ez Ben Szirára is ráillik. Azt hiszem, hogy az említett két szó azt jelenti mostantól fogva, tehát Akiba a jövőben irandó könyvekről beszél. Persze nehéz marad a perf. שנכתבו, a futurum helyett שיכתבו. E hely magyarázatára más helyen még visszatérünk.

DR. BLAU LAJOS.

A TALMUD.

(Dr. Bernfeld S., Dr. Talmud. Sein Wesen, seine Bedeutung und seine Geschichte. Berlin 1900.)

A talmudról sokan beszélnek, de kevesen ismerik. Nem is akarják ismerni, mert azok, a kik támadják, nem oda ütnek, a hova néznek. A talmudot mondják, de a zsidókat gondolják. Az egyházatyáknál és a középkori nem zsidó theológusoknál százszor annyi kifogásolható nyilatkozat található, mint az egész zsidó irodalomban, de ezekért nem fáj senkinek a feje, bár ezek folytan tenger zsidó vér folyt, míg a talmudnak keserűségéből támadt és az erkölcstelen és kegyetlen pogányok ellen irányuló kifakadásai tisztára a papirosra maradtak. A ki a talmud utasításai szerint él, a macskának sem árt. Nem szabad tehát abban a naiv hitben élni, hogy a talmudot illető rágalom bármily alapos megczáfolásával a talmud elleni láрма meg fog szűnni. A zsidófalók nem akarnak az igazságról meggyőződni, ezeknek tehát hiába ír a legjámborabb keresztény theológus. De mégis vannak olyan olvasók is, kiknek szívét nem mételyezte még meg a gyűlölet és a kik örömmel veszik a tárgyilagos felvilágosítást egy sokszor emlegetett műről, vagy helyesebben irodalmi gyűjteményről.

Ily olvasók számára szükséges egy népszerű ismertetés és ilyenekben sincs hiány. Magyarul is megjelent egy Hochmuth Ábrahám rabbitol folyóiratunkban és dr. Eisler Mátyástól az Erdélyi Muzeumban. Csak legújabbban látott napvilágot Huber kalocsai kath. theológiai tanár műve »A Talmud«, a mely tendenciája és több fogyatkozása dacára elég alkalmas a tal-

mudnak mint irodalmi terméknek a megismertetésére. Látjuk e néhány adatból is, hogy a téma mily népszerű és természetes, hogy a nem magyar nyelvű irodalmakban nincs hiány népszerű ismertetésekben. Különösen ismeretes Deutsch E. angolul és németül megjelent kis füzeté, a mely elég sikerült is. E körülmények dacára is elkelne a jelen korban oly népszerű ismeretetés, a mely a modern kutatások felhasználásával mutatná be a talmudot. Az előttünk fekvő iratról ezt csak nagy megszorításokkal állithatnánk. Főhibája nézetünk szerint, hogy a talmud tartalmáról nem nyújt világos képet. Hogy mily kevés mondani-
valója van szerzőnek, mutatja az a tény, hogy 120 octavlapot csak úgy tölt ki, hogy még a talmudhoz nem tartozó maszoráról, vocalisatióról és accentuatióról is beszél néhány lapon át (56—59.) Az iskolai életéről, a mely az iskolában keletkezett talmudnak mind tartalmilag, mind formailag legjellemzőbb saját-
ságát adja, e mű után nem alkothatunk magunknak képet. Igaz, hogy B. népszerűen ír és hogy új kutatásokat adni nem célja, de az elcsépeelt szövegek még sem elegendők a népszerű előadáshoz. Azokról a forrásokról, melyekből a misnaszerkesztő merített és azok felhasználásának módszeréről szintén keveset ad szerző. Különösnek találjuk, hogy azon nézethez csatlakozott, mely szerint az agádának, a zsidó szellem e legsajátosabb alkotásának, őshazája Alexandria (23. l.). A palesztinai zsidók zsenge gyermekkoruk óta tanulták a szentírást, minden érzésük és gondolatuk onnan indult ki és oda tért vissza; a szeretetet, a melylyel hozzá ragaszkodtak, a bámulatot, melylyel minden betűjét körül vették, modern ember, ki rajongókat nem lát, hanem csak vastag önzést, fel sem tudja fogni. Az egész midras, az agáda forrása, telve van a tóra iránti rajongástól. És ezt a rajongást, a mely az agádát szülte, a palesztinai zsidók az alexandriai görög zsidóktól tanulták volna el?

Áttérünk néhány részletre. 21. lapon azt mondja a misnáról, hogy héber nyelve sok latin és görög elemmel van vegyítve. Helyesebben megfordítva kell mondani, mert a latin szó aránylag kevés. Ugyanott ezt állítja a misnaszerkesztőről: »Ausserdem schied er alle Debatten aus und begnügte sich mit dem Endergebniss.« Ez nem felel meg a valóságnak. 33. l. »Die Subtilitäten Rab's und Samuels wurden sprichwörtlich.« Nem tudjuk, mely helyre céloz B., talán Abbaje és Rábára

gondol. 352 »ein Scharfsinniger, aber durchaus logischer Kopf«. Hisz a kettő nem ellentét! 42. A bab. talmud több helyén (pl. Joma 57a) előfordul R. Jirmeja ezen mondása: »Ezek a bolond babylóniak, mivel a sötétség országában laknak, sötét dolgokat mondanak«. Babylonia azért sötét, mert mélyen fekszik, Palesztina ellenben magasán. B. tévesen értelmezi, hogy Babylonia »a babona országa«. Nem íránk alá ezt a dictumot: »Aber die Agada ist vielseitiger und gemüthvoller als die Psalmen und die prophetischen Reden zusammen stb.« (44. l.) 52. l.: »Ein Anderer gestand offen ein, er habe die gesammte mündliche Lehre durchgenommen, ohne den einfachen Wort-sinn der biblischen Schriften zu kennen«. Szerző itt az ismert mondasra gondol: a bibliai vers nem vesztí el egyszerű értelmét (Sabbath 63a). De ott nem mondja R. Kahana, hogy ő nem értette a biblia egyszerű értelmét. 66. l. 3. sor Koh. 7, 4 helyett olv. 7, 14.—65—69 idézi a babyl. a morák agádájának jellemzésére az Achér legendákat. Igaz, hogy szerző maga ezt különösnek jelzi, mivelhogy az Achér-agáda pal. eredetű, de azért mégis furcsa marad.

Sokat vitatott kérdés majdnem ezer év óta, hogy a misnát meg a talmudot szerkesztésük után felírták-e vagy nem. Vannak némely nyomok, melyek a felírás mellett szólnak. A modernek, közöttük B. is (73) azt hiszik, hogy ily óriási anyagot nem lehetett az emlékezetben tartani. Ez minden esetre téves, mert nincs kétség a fölött, hogy az amórák könyv nélkül tudták a misnát koruk hozzá tartozó talmudjával együtt, mert az iskolákban csak könyv nélkül tárgyaltak. Ezt a szót »irva van« soha sem találjuk a hagyományra, a »mondani« szót variálják. Ha uton mentek, »morzsolták« a hagyományt. Midőn R. József elfelejtette betegség folytán tudományát. Abaje emlékeztette, hogy azelőtt mit mondott, nem pedig írott füzet. Vannak még egyenes adatok is, pl. hogy Natronai gáon emlékeztetből írta le a talmudot a spanyol zsidók számára. Különösen kell hangsúlyoznunk, hogy a régi tanítási módszer a népiskolától a beth hamidrasig csak az emlékeltető módszert ismerte. Meggyőződésünk szerint ma is tudnák a tehetségesebbek — nemcsak a »saszpollákok« — az egész talmud szövegét, ha zsenge koruktól fogva kizárólag vele foglalkoznának és ha a régi emlékeltető módszert alkalmaznák, a nélkül hogy

sokat kommentálnának. R. Jóchanan a Szifrát három nap alatt tanulta meg és három hónapig elmélyedt az értelmébe. Minthogy a régieknek emlékező tehetségét sem az írott, sem a nyomtatott betű nem gyengítette, semmi hihetetlen nincs abban, hogy nagytehetségű, vasszorgalmu és tudományukért rajongó emberek egy egész folians terjedelmű szöveget tudtak könyv nélkül. B. 89. lapon azt mondja, hogy a Rasi mellé mindig oda nyomtatták a talmudszöveget. Talán megfordítva? mondják a talmudisták. Szerző azt hiszi, hogy Surenhusius maga fordította a misnát latinra, (114), holott csak egy kis rész az ő munkája, a többi pedig összegyűjtötte. Surenhusius misnájában a legbecsessebbek a Guisius megjegyzései. Nem objektív sz., midőn reklámsinálás céljából azt híreszteli (116), hogy a Goldschmidt L. talmudszövege kritikai editió és hogy német fordítása sikerült. Egy szóval B. munkája jobb is lehetne, a nélkül hogy népszerű formájából vesztené.

DR. BLAU LAJOS.

RENDSZERES HÉBER NYELVTAN

(a nép és középiskolák számára, írta Rosenfeld Henrik. Pakson, 1900. Ára 1 korona).

Rosenfeld Henrik úr, mint könyvének címlapja mondja, bajai főgymnasiumi és polgári iskolai hittanár és mint ilyen nyilván tanítja is azt a tárgyat, melyet a jelen könyvben megírt. Éveken át, így mondja az előszóban, lelkiismeretes munkával rendezte a héber nyelv szabályainak anyagát és könyvet csak azért írt, mivel a hittanítás minden óráján érezte egy rendszeres héber nyelvkönyv hiányát. Furcsán hangzik ugyan, ha manapság valaki tankönyvek és egyáltalában könyvek hiánya fölött panaszkodik, de tudjuk, hogy a mi specialis magyar-zsidó viszonyaink nem egyeznek meg másnemű viszonyokkal és így magyar-zsidó tankönyvekben is lehet még hiány. Ilyen hiány azonban főképen a héber nyelvtanítás terén járhat káros következményekkel, mert a tanuló, a ki vajmi keveset ér rá a héberrel foglalkozni, annál inkább rászorul arra, hogy a megtanulandó héber betűt maga előtt lássa és hogy könyvre támaszkodhassék. Ugy hiszem, hogy újjunkon lehetne fölszámolni a magyar nyelvű héber nyelvkönyveket és így részről csak

helyeselhetem, hogy egy tapasztalt tanférfiu vállalkozott a föladatra.

A lelkiismeretes munka, melyet a szerző az előszóban fölemlít, csakugyan meglátszik a munkán, mely mindvégig gondosan, átnézetesen világos és szabatos nyelven adja elő a héber nyelv szabályait. Hogy a szerző egy négy iv terjedelmű művecskében, mely amellet szembeszökő betűkkel van nyomtatva, nemcsak a szokásos anyagot bírja nyújtani, hanem még magyar és héber nyelvű gyakorlatokkal, feladatokkal és szöszedettel is ellátta művét, határozottan ügyességre vall. A szerző, a hol azt rövidesen teheti, párhuzamot is von a magyar és héber nyelv egyes jelenségei közt, azzal is megkönnyítvén úgy a tanítónak mint a tanulóknak feladatát. A könyvnek ilyenmű és más jelességei kiemelik e művet a sablonos tankönyvek nagy tömegéből és megokolttá teszik, hogy a szerzőt lépésről-lépésre kövessük és hogy szorgalmát, fáradozását és jó igyekezetét könyvének beható megvizsgálásával honoráljuk.

Mivel mindjárt az első lapon a héber abécé kiejtéséről van szó, a héber nyelvnek oly sokat vitatott kiejtésére teszek egy általános megjegyzést. Szerző a nálunk is divó németes olvasási módot választotta. Magában véve e dolgot nem lehet kifogásolni, mert a tanuló a tankönyvben is szereti azt a kiejtést látni, melyet az imádkozásnál megszokott. Az u. n. tudományos kiejtés tehát nálunk magyar zsidóknál alig alkalmazható. De akkor legyen az ember következetes; nem szabad írni *Chavó* (חַוּוֹ), mikor ugyanazon sorban *Channa*-t (אֲנָנָה) írunk, 16. l., plane sajtóhiba *Cannah*) írunk, és mely jognál fogva írjuk *Lában*, *Dan* (14. l.) és nem *Lóbon*, *Don*? Sőt mindjárt *š* nem volna *alef*, hanem *olef*, *š* nem *lamed*, *š* nem *számech*, stb. Mivel pedig, mint e példák mutatják, a szerző legalább egy pár szokottabb dolognál meghagyta a tudományos kiejtést, jobban teszi, ha *kómác*, *dóges* stb. helyett *kámecz*-et és *dáges*-t ír. A tanulóknak nézetem szerint egy pár szóval meg lehetne magyarázni, hogy חַוּוֹ nálunk ugyan *dóges*-nek hangzik, de a tudományban elfogadott kiejtése *dáges* és így mi is, a kik e tárggyal tudományosan foglalkozunk, *dáges* ejtünk. Ilyen terminusokat már praktikus szempontból is jó magyar betűkkel íratni, mert így a magyar mondatban sokszor szükséges ragokat

egyenesen hozzá lehet függeszteni, holott héber szedés mellett a magyar rag csak utána sompolyodik. Rosenfeld pl. így ír: A birtokosraggal ellátott fénemek (olv. főnemek) előtt, melyek הֵן soha nem kaphatnak (23. l.). Itt természetesen hiányzik a tárgyrag; helyesebb így: melyek határozó *hé* betűt (vagy hangot) soha sem kapnak. A szót egyszerű aláhúzással a nyomtatásban ki lehet tüntetni, amiáltal a tanuló rögtön látja, hogy héber szónak átírása áll előtte. Egyáltalában hibának rovom fel azt a körülményt, hogy a könyv mindvégig egyforma magyar szövegből áll, úgy hogy pl. még a jegyzetek is egyazon betűkkel vannak nyomtatva. Hasonlóan káros dolog, hogy a gyakorlatokhoz szolgáló szöszedetek (pl. 30. l.) mint olyanok nem válnak ki valami módon a szabályok szürke tömegéből.

Egy másik általános megjegyzésem magukra a héber gyakorlatokra vonatkozik. A szerző némelykor sajátos módon állítja magának össze a gyakorlathoz szolgáló szövegeket. Pl. למען בית אבקשה טוב לך (12. l.), a hol בית nem állhat meg egyedül. Valóságos gallimathias van a 6. lapon, a honnan csak egy sort iktatok ide: ויהי בלק בן צמר את כל אשר מאד כי: ויהי בלק בן צמר etc. A X. gyakorlat, mely a 122. zsoltsárból való, annyiban pontatlan, hogy יהִי helyett יהִיִּי van szerzőnknel, habár maga a szóalak nem hibás. Nem írnék továbbá oly csonka példát, a minő pl. בלק בן 5. lapon.

Nagyon feltűnt nekem az a rövidség, melylyel a szerző az igét tárgyalja. Az igét mindössze öt oldalon tárgyalja, a táblázatok is csak 13 oldalra terjednek. Ilyen módon nemcsak az igeragozás lényeges szabályai hiányoznak a könyvből, hanem némely dologról egyáltalában nincs szó, pl. arról, hogy léteznek *intransitiv*, teljes gyökű igék: קָמַן, קָבַע stb., vagy arról, hogy a בּוֹשׁ ige, hogy a *kal* imperfectumot stb. Az ige tárgyragozása számára (שִׁמְרִיתִי stb.) egyáltalában nincsen táblázat. Ellenben ok nélkül megterhelte a szerző ezt a kis művet azzal, hogy alakjaihoz az első személynél hozzáteszi a magyar fordítást, így: הִפְקֵרְתִּי gondoztattam őt, הִפְקֵרְתִּי gondoztattam tőle, הִפְקֵרְתִּי gondozkodtam stb. Mindenki belátja, hogy mily hibás e fordítás, a melyről különben azt hiszem, hogy a Füredi J. לוחות הפעלים (Budapest, 1900.) szerint készült. Olyan igéket, minők אָכַל és אָסַף, melyek az imperfectumban mindössze csak könnyű összevonást szenvednek, nem kellene

a hiányos igék közé számítani, ép úgy mint a szerző maga is עָבַד igét a teljes gyökűek közé sorolja. עָבַד helyett különben jobb paradigma עָבַד, melynek *hifil*-alakja sokkal gyakoribb. Mindezeknél fogva merem állítani, hogy az ige tárgyalása merőben el van hibázva. Nincs szó benne sem az infinitivus kettős alakjáról, sem némely igének dupla gyökéről (עָשָׂה és עָשָׂה, עָשָׂה és עָשָׂה), sem a לָמַד gyökéről (לָמַד, לָמַד, לָמַד), sem a לָמַד gyökéről (לָמַד, לָמַד, לָמַד) etc.

Csak most térek rá a részletekre és most már könyvünk sorrendje szerint teszem meg észrevételeimet.

A szerző (5. l.) két különböző dologra használja a הִשְׁלֹם elnevezést; egyszer arra, hogy egy áthasonult hangzót jelez, a mit helyesen *d. compensativum*nak nevez, másszor arra, hogy torokhangoknál a *d.* helyett pótló nyújtás áll be. Ugyanazon kifejezés nem jelentheti azt, hogy a *d.* pótló más valamit, és azt is, hogy a *d.* pótoltatik más valamivel. Ugyancsak ez alkalommal szerzőnk elköveti azt a módszertani hibát, hogy szól a הִשְׁלֹם = הִשְׁלֹם viszonyítónál beálló dagesről, még mielőtt magát e viszonyítót ismertette volna; ilyen esetben legalább is utalni kell a megfelelő szabályra. Szerzőnknel hiába keresnénk ily utalásokat; a könyve nem lévén paragraphusokra osztva, elesik az utalás kényelmétől. Így szól pl. הִשְׁלֹם הִשְׁלֹם már a 8. lapon, jöllehet hogy erről csak a 9. lapon értekeznek.

»Indító«-nak nem nevezném a *svá mobile*-t, hanem inkább *mozgó svá*-nak; így teszi helyesen Stern A., Héber Nyelvtan (Budapest, 1899.) 8. l. E nyelvtant, mint az egyetlen magyar nyelvűt, a mely számba jöhet, összehasonlítottam Rosenfeld-ével, hogy az újabb munka eredetiségéről meggyőződjek, a mi teljesen meg is történt.

»A vers végén az utolsó vagy utolsóelőtti szótag megnyulik« (9. l.). Meg kellene mondani, hogy milyenek azok a szótagok, melyek megnyulhatnak, mert hát *minden* szótag nem nyulhat meg. A rákövetkező lapon (10. l.) szerző már óvatosabb: »A mondat végén igen gyakran történik hangtoldás«, tehát igen gyakran, de nem mindig. »Hangtoldás« különben nem helyes kifejezés e fogalomra; jobb hangnyújtásról szólni.

A hangjel héber neve הִשְׁלֹם lévén, nem mondjuk הִשְׁלֹם, hanem הִשְׁלֹם, hanem הִשְׁלֹם (11. l.). Magyarul »választókat« mondani, ép e tárgynál nem ajánlatos, mivel a régiek

vallású tudósok is. Czelja a zsidóság jelenének és multjának részrehajlatlan ismertetése népszerű alakban, de tudományos alapossággal, úgy hogy minden művelt olvasó megtalálhassa benne mindazt, a mit a zsidóságról tudni vágyik. Az egész mű mintegy 8000 lapot fog kitenni és az első kötet még 1901 előtt fog megjelenni, melyet két éven belül még legalább 3 kötet fog követni. A legtöbb munkatárs az óvilágból került ki, kiknek tudományos hírneve a mű megbízhatóságát biztosítja. Nem régen egy kis füzet jelent meg, a mely néhány mutatóványt közöl a nagy műből, a melyek az előre táplált jó véleményt csak megerősíthetik. Kíváncsok, hogy a műnek számos megrendelője akadjon, nehogy a részvétlenségen, mint sok más nemes és hasznos zsidó törekvés, megfenekeljen. A praktikus amerikaiak remélhetőleg erre az akadályra is gondoltak és a sikert már előre biztosították.

*

Friedmann M., a jeles midraskiadó és magyarázó, a bécsi rabbiszeminárium ez idei értesítőjében egy vaticani kéziratból kiadta a Széder Elijáhu Rabbát és Zutát, a mely eddig romlott szövegben volt forgalomban. F. rövid, de alapos kritikát gyakorol ezen kiadások fölött rövid német bevezetésében. Meggyőző az a bizonyítása is, hogy ez a midras kevésbé volt elterjedve, de nem plausibilis az, hogy elterjedését az okból akadályozták volna meg, nehogy a babona terjedjen. Hiszen a középkor hitt abban a talmud által fentartott legendában, hogy Illés próféta tanította erre a midrasra R. Anant. A midras misztikus tartalmában sem kételkedtek. Különben is sok más midras véglegesen elveszett az idők folyamán, ép-ugy mint számos irodalmi termék; nem kell tehát ez általános jelenségre külön okot keresni. Főlösképpen kiemelni, hogy a kiadás jó és hogy sok találó magyarázat kíséri. Az igért héber bevezetésnek örömmel nézünk elébe.

*

Grünhut L., kitűnő munkatársunk, Széfer Hallikutim cz. gyűjteményes művéből a negyedik füzet került ki sajtó alól, a mely a Midras-Jelamdénut állítja össze Mózes 4. könyvére. Az elveszett mű csak idézetekből ismeretes, a melyeket szerző alapos tudással és nem közönséges leleményességgel

kutatott fel. Ügyesek és meggyőzők a Tanchuma egyes helyeiből vont következtetések, melyek a két szóban forgó midras sajátosságait és egymáshoz való viszonyát világítják meg. A Jalkut Hamakhiri és több pentateuchkommentár felhasználása szintén sikerült. Az elveszett Jelamdénu talán még napfényre kerül, mint több más rég eltűnt zsidó irodalmi termék. Kíváncsok, hogy Dr. G. kellő támogatásban részesüljön, hogy egyéb munkáit is megjelentethesse.

*

Sik Salamon, karczagi neves rabbi, kit a rabbinikus irodalom barátai művei révén előnyösen ismernek, az Irodalmi hírekben említett legujabb munkájával nemcsak a halákha iródmát gyarapítja, hanem érdekes adalékot nyújt a jelenkori zsidó községek belső életéhez is. Egyik-másik responsumból látjuk azokat a kis surlódásokat, melyek a magyar községet felizgatják. A főtartalom természetesen a talmud és kommentárjai meg kodifikatorai magyarázatainak van szentelve. Feltűnő az az állítás (18. resp.), hogy Maimonides 24. szent könyvnek az apokrifákat számította. Azt, hogy תורה az egész bibliát jelenti, miről sz. 5. l. beszél, a legrégibb forrásokból bizonyítottuk »Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből« cz. iratunkban 13. lap (német kiadás 16. lap). Elmés megjegyzés (55. resp.), hogy a talmudistáknak ábéczé szerint rendezett álmefejtő iratuk volt. A jeles rabbi kiváló ismerője a liturgiának és jó maggid. A pilpul eleme az ellenmondás és nagyon természetes, hogy sok helyen lehetne szerzővel »mefalpelozni.« Sik rabbi legtöbb levelezője tősgyökeres magyar községben él és ezek a helynevek jórészt művében vezetnek be először a rabbinikus irodalomba. A tanulságos művet mindenki haszonnal forgathatja.

*

Taylor Ch. azon kevés keresztény tudós közé tartozik, kik a rabbinikus irodalommal nemcsak foglalkoznak, hanem értenek is hozzá. Jeles művet adott ki a Pirké Ábóthról »Sayings of the Jewish Fathers« czim alatt, a mely 1897-ben 2. kiadást ért. T. edicziójához és magyarázatához oly nagyszámú kéziratot, szöveget és kommentárt használt fel, a mennyihez csak egy angol férhet, kinek hazájában a legtöbb zsidó

lője van, kik a kritika fölött kritikát gyakorolnak. A legrégibb kritikus, mint mindenben, e kérdésben is a talmud. Sok pontban a kritikusok a középkori zsidó exegétákra támaszkodnak, a mit már általában elfelejtettek. A merész hypothesisok elfogadásához még erősebb hit szükséges, mint a hagyomány elfogadásához.

*

A Sulamith nagy sikere felébresztette az érdeklődést a zsidó színmű iránt és csak dicsérhetjük *Huber L.* kath. theologiai tanárt, hogy kath. olvasóknak a Hittudományi folyóirat ez idei folyamában a zsidó színművészetről képet nyújtott. H. vázlata felőleli nagy vonásokban az egész zsidó színművészetet a legrégibb kortól a jelen korig. A bibliából Jóbot és az Énekek Énekét beszéli meg, a midrásból idézi a theatrumokra és cirkuszra vonatkozó kárhóztató nyilatkozatokat, az újkorból ismertet néhány drámát. Tárgyilagosság és józan ítélet jellemzi a népszerű ismertetést, mely külön lenyomatban is megjelent és kapható szerzőnél Kalocsán egy koronáért. A drámáról a zsidó irodalomban *Berliner A.* értekezett.

*

Dr. Joesten érdekes füzetet adott ki e czimen: »Zur Geschichte der Hexen und Juden in Bonn« (Bonn, 1900.), a melyben a bonni zsidók történetét főképp kiadatlan oklevelek alapján ecseteli. A hatóság, az országos, nem a városi, általában nem viseltetett a zsidók iránt ellenszenvvel. Különösen tanulságos az 1686-ban kiadott *Judenordnung*, a melyből a korlátozott zsidók életéről képet alkothatunk magunknak. A bonni zsidók csak a XVIII. század elején kerültek egy utczába, az előtt szétszórva laktak. A ghetót a zsidók saját védelmük czéljából jobban kivánták, mint a keresztények. Az üldözések fokozódásával szaporodtak a ghetók. E rövid vázlat számos más délnémet zsidó község sorsát mutatja és csodálkozunk az emberek kicsinyességén. A keresztény szerző az antisemitizmust a középkori türelmetlenséggel azonosnak tartja, a mely nevet cserélt.

*

A zsidóság és az iszlám viszonyáról egymáshoz régebben *Geiger* és újabban *Hirschfeld* értekeztek, legújabbán pedig

Knopping R. »Islam und Judaismus« (*Lipce—Vilna*, 1900.). Szerző H. dolgozatát nem ismeri, a mi végre nem nagy baj, nagyobb baj, hogy a tudomány módszerét és a német nyelvet sem ismeri eléggé. K. azt hiszi, hogy »populär-wissenschaftlich« az, a ki a tudományból körülbelül annyit tud, mint a populus. Az egész gyerekes kritika Mohammed és a korán felett. Az a benyomásunk, hogy K. a béth-hamidrásból egy ugrással termett az irodalom csarnokába. Ha a jövő füzetek ugyanezen a színvonalon fognak állani, kár a papirosért. A sajtóhibák száma legio, melyek azonban nem zavarnak sok — értelmet.

*

Katz A. berlini hírlapíró és könyvkereskedő összegyűjtötte a khinai zsidókra vonatkozó európai tudósításokat, ezeket összekapcsolta és kiadta »Die Juden in China« cz. alatt (Berlin, 1900.). Az első tudósítás a XVII. század elejéről egy patertől származik. Manasse ben Izrael »Mikvé Jisráél« cz. művében is referál erről. Azóta persze sokan irtak a khinai zsidókról, minek következtében keveset tudunk róluk. Mindenki mást-mást mond. Jellemző, hogy némelyek szerint jelenleg még egy félmillió zsidó laknék Khinában, mások szerint pedig 300—400. Ez utóbbi látszik hitelesebbnek. Biztos az is, hogy már 1000 év előtt lakott zsidó a nap birodalmában és nem lehetetlen, hogy már a 2. templom idejében kerültek oda. Hogy a jelenleg oly sokat emlegetett birodalom már a bibliában volna említve, mint K. régibb felfogást követve állítja, nem valószínű. K. összeállítás, ha nem is teljes, elég érdekes.

*

Luzzatto S. D. századik születésnapjának emlékére *Castiglioni V.*, ki Luzzatto irodalmi hagyatékából már több dolgot adott ki, közzé tett több héber levelet, melyek az elhunyt kiváló tudóshoz és hebraistához intéztettek. A füzet 96 lapra terjed és czime az Irodalmi hírekben látható. Az 55 levél közül 26 származik Josttól, a többinek írói Rosenthal S. Pestről (6), Letteris, Rabbinowitz M. (Boroszló), Halberstam S. H. (Bielitz), Goldenthal I. (Bécs) és Schorr O. H. Rosenthal leveleiből látjuk, hogy a keresztény exegétákat is olvasta; emliti Döderleint, Rosenmüllert, Geseniust stb. Tychtsent, Hartmannt is ismerte. A 30-as években Magyar-

országon ez nem csekély dolog. Zunzra haragszik, mert Rasit biográfiájában kritizálni merészkedett. R. hosszú leveleiből általában kitűnik, hogy kora tudományos törekvéseit ismerte és hogy az exegézisben igen járatos volt. A többi levelek persze szintén érdekesek. A kiadó, a mennyire lehetett, az egyes levelekhez hozzátette az Igróth Sedalból a számot, a mely a reájuk vonatkozó választ tartalmazza. Kíváncsok, hogy C. L. hagyatékából a többi leveleket is kiadja. A füzetben több alkalmi verset is találunk.

*

Winckler H., kinek »Altorientalische Forschungen« című művéről több ízben emlékeztünk meg, a legújabb füzetben a Mesa chronologiai adatairól, a daphnei góláról és Obadjáról értekezik. Az utóbbi két értekezés W.-nél megszokott merész feltevések. Numeri 24, 24 szerinte a Makkabäus korra vonatkozik és így fordítandó:

ha, beim leben Mesamem-el's!
Gesandte werden kommen von den Kittim
und demütigen Assur und demütigen 'Eber;
und auch er wird schliesslich untergehen.

A Mesamem-el = משמם (שקף) Dan. 9, 27; 11, 31 és 12, 11, tehát valamely bálvány és csak irónikásan esküdnek rá! A Kittim a rómaiak és a vers vége a rómaiak tönkremenését jelzi. W. alaposan diszcreditalja a kritikát. Az első értekezésben azonban igaza lehet, midőn azt állítja, hogy צר és gyöke nem jelent mindig felet, hivatkozván Ézs. 30, 28; Zs. 55., 24 és Neh. 3, 38-ra. A Mesa-feliratba sem illik ez a jelentés, hanem צר = összeg és az ige = érni, teljessé lenni. Nem tagadható, hogy ezzel a feltevéssel a Mesakő adatának nehézségeit kielégítően oldja meg.

*

A galicziai zsidók sorsa évek óta nagy gondot okoz felekezettünk jobbainak. Hirsch báró milliós iskolai alapítványa a nevelés emelésével akar a lengyel hitrokonok nyomorán segíteni, a mi tényleg sikerrel kecsegtet a jövő generációban. Helyesen figyelmeztet azonban egy író P. Berthold (Bertha Pappenheim) »Zur Judenfrage in Galizien« cz. füzetében

(Frankf., a. M. 1900.) arra a fontos körülményre, hogy a fiuk nevelése nem elégséges a kívánt cél elérésére, ha a leányok nevelése a régi marad. A műveltebb férj nem fog magához illő feleséget találni és vagy kivándorol, vagy pedig a zsidó ház marad a régi. Ez utóbbi pedig sok nyomornak a kuforrása, mert a nők nem értenek a ház és a gyermekek tisztántartásához. Pl. egy évig nem mossák az újszülött gyermekeket, drastikusabb példákról nem is szólva. Helyes az a megjegyzés is, hogy a zsidó földmívelési telepek mindaddig nem fognak prosperálni, míg csak zsidó parasztokat képeznek ki, de nem egyszersmind zsidó parasztasszonyokat, kik a gazdaság, udvar és ház teendőihez értenek. Az író odaconcludál, hogy a ház és család rationális gondozásának megtanítására lelkes művelt családokat kellene Galicziába telepíteni, kik tisztán ily irányu missióval foglalkoznának. Minthogy a hazai zsidóságnak szintén meg van a maga Galicziája, az író javaslatait mi is megfontolás tárgyává tehetnők. A gazdasági és ipariskolák mellé háztartási iskolák is kellenek.

*

A bécsi »Gesellschaft für Sammlung und Conservirung von Kunst- und historischen Denkmälern des Judenthums« 3. értesítőjében (1900.) látott napvilágot Dr. Schmiedl A. bécsi rabbi felolvasása »Das älteste Buchdrama der Weltliteratur und eine neue Coniectur über die Grundidee und die Entstehungsgeschichte desselben.« Sch. a talmud nézetét fogadja el, mely szerint Jób könyve tisztán költészet és szerzője Mózes. A dráma hőse pedig Izrael, a melynek boldog korszaka az ósatyák kora, a gyűlölttség korszaka az egyiptomi rabszolgaság, a jövő pedig ismét boldogság lesz. Ezt a három korszakot jelképezi Jób, Izrael képviselője. Schmiedl igen jó maggid.

*

A keresztény theológusok az utolsó évtizedben fokozott mértékben irányították figyelmüket a bibliatörténet azon korszakára, a mely a babylóniai fogságból való visszatéréssel veszi kezdetét. Abból a felfogásból indulnak ki, hogy a zsidóság ekkor keletkezett. Minthogy a történelmi források gyengén folynak, erősen bugyognak a merész hypothesisok. A történelmi adatok olyanok a kritikusok kezében, mint az agyag a

fazekas kezében. Tetszés szerint gyurják, hol kinyújtják, hol összezsugorítják. A krónikáirónak, kitől Ezra-Nehemia könyvei is származnak, a kritikusok többsége semmit sem akar elhinni. Meyer E., ki egy nagy világtörténetet ír, volt az első, ki meggyőzően bizonyította, hogy az említett könyvekben foglalt okmányok valódiak. Legújabbban egy katolikus tudós *Nikel J.* foglalkozott ezzel a problémával. Munkájának címe: »Die Wiederherstellung des jüdischen Gemeinwesens nach dem babylonischen Exil.« és a Bardenhewer által kiadott »Biblische Studien« cz. gyűjtemény V. kötetében jelent meg. *Nikel* a traditio hitelessége mellett érvel. A terjedelmes iratot, a mely az egész újabb irodalom figyelembe vételével készült, talán még részletesen fogjuk ismertetni.

*

Dienemann M. doktordisszertációja »Sumerisch-babylonische Hymnen der von George Reisner herausgegebenen Berliner Sammlung umschrieben, übersetzt und erklärt« (Boroszló, 1898.), néhány oly himnust fordít le, melyek az u. n. babyloniai bünbánó zsolttárok közé tartoznak. Csak cum grano salis lehet ezeket az egyhangú és polytheistikus ömlengéseket zsolttároknak nevezni. Ha leszámítjuk is a fordítás fogyatkozásait, melyek kétségtelenül jelentékeny számúak — hiszen a szakadatlan hagyományozás által ismert rabbinikus szövegek értelmezésénél is szörnyű baklövéseket szoktak elkövetni — még akkor is oly távol állanak egymástól a babyl. és zsidó zsolttárok, mint ég és föld. Ebből a tényből is látjuk, milyen gyenge alapon nyugszik az a nézet, hogy a zsidó vallás és irodalom nem egyéb mint a sémi népek közös szellemének egyik hajtása.

*

Utolsó számunk vezércikkében rámutattunk arra a tényre, hogy a kereszténység alapiratai, az evangéliumok, a zsidó hagyomány ismerete nélkül helyesen nem érthetők és ugyanez okból a keresztény theologia maga is utalva van tudományos törekvéseiben a zsidó tudományokra. Bár ez a tény ismeretes, alkalmászerűnek tartjuk, hogy rámutassunk *Schnedermann G.* művére: »Das Judenthum in den Evangelien. Eine Einführung in das geschichtliche Verständniß der

Lehre Jesu« (Lipcse, 1900.), a mely most 2. kiadásban jelent meg, a mely körülmény a mellett tanuskodik, hogy a szóban forgó kérdés iránt nemcsak egyes tudósok, hanem széles körök érdeklődnek. Sch. a legifjabb, a negyedik evangélium, zsidó eredetét és voltát is bizonyítja. A mű a következő 6 fejezetre oszlik.

I. A zsidók a 4. evangéliumban.

II. A zsidó nép Markus evangéliumában.

III. A zsidó hierarchia az első evangéliumban.

IV. A zsidó viszonyok Lukács evangéliumában.

V. Áttekintés a zsidó nép rétegeiről és nézeteiről.

VI. Nazareti Jézus.

Az V. fejezet a zsidó nép történetének rövid és sikerült vázlatával kezdődik. Ebből az is látszik, hogy az evangéliumok a zsidók történetéhez sok anyagot szolgáltatnak. Különösen tanulságos a szamaritánusok jellemzése.

*

Azon fontosság, melylyel a zsidó történet és irodalom ismerete az újabb zsidóság körében bír, sok idevonatkozó tanulmányt produkált, melyek között több jól sikerült is található. A német művek között kiválóak a Cassel, Bäck, Levin és Ziegler iratai. A legjelesebbek közé tartozik *dr. Kayserling M.* pesti rabbi, az imént 7. részben javított és részben átdolgozott kiadásban megjelent kézikönyve, melynek címe: »Handbuch der jüdischen Geschichte und Literatur von der Zeit des Bibel-Abschlusses bis zur Gegenwart. Für Schüler jüdischer Lehranstalten, höherer Bürgerschulen und Gymnasien, für Familien und Schulbibliotheken« (Lipcse, 1900. G. Engel). Fölösleges kiemelni, hogy a kitünő történész munkája megbízható. E mellett K. világos áttekintésben és vonzón adja elő a zsidóság multját. A kézikönyvet tanítóknak is melegen ajánljuk.

*

Grätz történeti műve oly nagyszabású, hogy annak új kiadására több erő közreműködésére volt szükség. Rosenthal a 4., Guttman a 7., Brann a 10. kötetet adta ki. A legújabb kötet a 11. a mely a jelenkort mint hozzá közel állót első sorban érdekli, szintén Brann átdolgozásában látott napvilágot.

A kiadó a munkán lényegileg nem változtatott, de a német népről szóló ítéleteket, minthogy 1870 után G. maga is igazságtalanoknak tartotta, a valóságnak megfelelőleg átalakította. G. különben a német népről csak oly hangon írt, mint a német historikusok általában 1870 előtt, de a zsidónak — így gondolkoztak Treitschke s hívei — nem szabad. Öröndetes, hogy nem igaz az, a mit Grätz állított, hogy a berlini hitközség fele e század első 3 tizedében kitért. Dr. Neumann S. külön jegyzetben világítja meg a historikus tévedését. Dr. Brann keze több irányban eszközölt javításokat, részben tovább vezette az elbeszélés fonalát, pl. a budapesti és bécsi rabbiképzők is felemlítetnek, részben világosan kitette azon személyek neveit, melyeket az író annak idején elhallgatott. A Grätz-féle munkát francia, angol és héber nyelvre is lefordítják. Ez utóbbi sok becses pótlékokat tartalmaz. Kíváncsok volna, hogy az egész történet egységes terv szerint a legújabb kutatások figyelembevételével adassék ki. Ha többen együttesen vállalkoznak ugyanarra a munkára, a munka egységesebb lesz, mintha minden egyes külön-külön vállalkozik.

*

A kairói geniza feltárása, úgy látszik, nemcsak a héber irodalomban fog új korszakot inaugurálni. Miután Burkitt Aquila-töredékeket fedezett fel egy palimpsestben, legújabbán ugyancsak palimpsestből palesztinai szír szövegeket adtak ki A. S. Lewis és M. D. Gibson, két tudós hölgy, kik a szinai kolostorban a keresztény teológia szempontjából igen fontos felfedezéseket tettek. A mű czíme: *Palestinian Syriac Texts from Palimpsest Fragments in the Taylor-Schechter collection* (London 1900). A szír szövegek néhány új testamentomi részlet kivételével a szentírás fordításai. Érdekes, hogy a szír újtestamentom fölé szukkóthra való píjjudot írtak. A palimpsestek felső írása a pal. talmud vagy mindrasok egyes részletei. Ebből látszik, hogy ezeket palesztinai zsidók hozhatták magukkal. A felső írás ép oly fontos, mint az alsó és érdemes volna vele foglalkozni. A 34 fragmentumból 8 facsimileben van bemutatva, a melynek héber szövegei olvashatók. Talán még beszélünk róluk.

*

1896-ban Medébában, a Jordán keleti oldalán fekvő régi városban, egy byzanci bazilika maradványaira templomot építettek. A régi templom alapjain, bár kissé későn, egy mozaikot fedeztek fel, amely nem volt más, mint a szentföld térképe. Az összes eddig ismert térképek a latin Nyugatról származnak, ez az egyetlen, a melyet a görög Kelet produkált. Természetesen több tudós szentelte figyelmét e töredékében is érdekes térképnek. Mindeme dolgozatokat felülmulja *Schulten A.* műve: »Die Mosaikkarte von Madaba und ihr Verhältnis zu den ältesten Karten und Beschreibungen des heiligen Landes« (Berlin 1900). Sch. bizonyítja, hogy a mozaik függ Eusebius Onomasticonjától, még legendák, melyeket egyes helyekhez fűz, is azonosak az Eusebiusnál találtakkal. Sch. a mozaikot későbbi térképekkel és itinerariumokkal is összehasonlítja. Majdnem teljesen biztos, hogy a térkép a 6. században, Justinian korában keletkezett. Kétségtelen, hogy a szóban forgó térkép a zsidó hagyomány sok adatát világítaná meg, ha e hagyománnyal ez oldalról alaposabban foglalkoznának. Hisz előtanulmányokban nincs hiány.

*

Sokan vannak közöttünk, kik hébe-korba, ha épen a kellő hangulatban vannak és egyéb gondolkozni valójuk nincs, büszkén gondolnak a héber nyelvű sajtónak, a zsidóság egyik erőségének, a felvirágzására. Tényleg van is két héber napilap és több időszaki termék. A ki érdeklődik, szakavatott ismertetőt olvashat róluk a Revue utolsó füzetében. De hogy áll az időszaki sajtó anyagilag? Hadd feleljen a régi és hajdan igen elterjedt Hamagid, a mely évek óta Krakóban jelenik meg. A héber újság — így szól — most is, a cionista felbuzdulás korában, mint azelőtt csoda által tartatik fenn. Csak akkor fizetnek elő, ha a család ifja héberül tanul és »levelezőnek készül«. Érdekes volna tudni, hány héber újság jár szép hazánkba. A tudomány általában csehül áll nálunk. A legtöbb érdeklődő megelégszik egy biblia, egy talmud és egy Sulchan Arukh példánnyal; egyébre nem fáj a foga.

*

A mióta nem zsidó eredetű keresztények a héber bibliával és a rabbinikus tudományokkal foglalkoznak — és ez majd nem oly régi mint a keresztény vallás — sok a »snitzer«. Az elemi tudományos botlásoknak érdekes összeállítását adta Zunz »Verfehltes Wortverständniss« cz. cikkében (Gesammelte Schriften III. 201), miután munkái több helyén foglalkozott e kérdéssel. Itt találkozunk jeles fordításokkal, mint pl. תשובות הראש responsoes capitulis, vagy הלכות גדולות liber ambulationum magnarum. A legjelesebbet azonban e téren is magyar ember, még pedig telivér antisemita, produkálta, ki az ismert »Mutter lach«-ot (= מוֹתֵר לֶחֶן) »Anyá nevéss«-el magyarította és e szilárd praemissából vas logikával következtetett a magyar zsidók erkölcstelenségére a fogadalmak és eskük tekintetében. Az alapos író és fordítást Szabolcsi M., az Egyenlőség szerkesztője, fedezte fel. A néppárt terjeszti a talmud-tudományt.

*

Madách Aladár Alsó-Sztrégován (Nógrád megye), a nagy költő unokája, egyike azon keveseknek, kik hazánknak az occult tudományokkal foglalkoznak és e téren irodalmi tevékenységet fejtenek ki. Öt munkája között, melyeknek megküldésével megírt, van egy, a mely a titkos tudományokba mintegy bevezetésül szolgál és a zsidó theológust is, ki előtt a kabbala nem lehet közömbös, érdekelheti. E munka czíme: »A szellem-búvárlat irányeszméi.« (Budapest 1899. Ára 2 korona.) Több dolgot találunk benne, melyekről a zsidó pap is tudomást vehet. Szerző művét egyszerű és világos előadás ékesíti, a mi a szóban forgó ismeretkörnél nem mindennapi jelenség.

*

Hildesheimer Izrael, a német orthodoxok első vezére volt és dicsőretükre legyen mondván, hogy már életében oly tisztelettel vették körül, a milyenre a modern zsidóknál nincsen példa. Halálának első évfordulójára Daiches S. életrajzi vázlatot adott ki róla e czímen: Rabbi Israel Hildesheimer. Ein Lebensbild. Erinnerungsblatt zu seinem ersten Jahrzeitstage« (Berlin, 1900), a melynek alapjául Rabinowitz S. P. héber nyelven írt Hildesheimer-biographiája szolgált. Minthogy H.

1851—1869. kismartoni rabbi volt és a kongresszuson is részt vett, a füzet a magyar zsidók újabb története szempontjából is érdekes. Ismeretes, hogy a hazai orthodox rabbik H.-t nem tekintették közéjük valónak. Miután mindnyájan cserbe hagyták, Berlinbe helyezte át működése terét, hol tevékenységét fényes siker koronázta. Az általa alapított szeminárium a leggazdagabb és a legnépesebb. Mostani rektora Hoffmann D. született magyar, kit H. vitt ki magával. Tudományos munkássága fiatal korában nem igen különbözött a modern tudósokétól. Legjelentékenyebb irodalmi érdeme a Halákhóth Gedólóth kiadása. A füzet csupán 28 lapra terjed, de nagy vonásokban H. egész tevékenységét nyújtja. Megemlítésre méltónak tartjuk, hogy H. jelentékeny vagyona apósától Hirsch Józseftől származott.

*

Levy A., drezdai születésű író, megírta egyes képekben a zsidók történetét Szászországban a legrégibb kortól a jelenkorig: Geschichte der Juden in Sachsen (Berlin 1901). A zsidók már a X. században éltek a mai Szászországban, sőt valószínűleg már jóval előbb, talán már a római birodalom fennállása korában, mint a többi germán országokban, habár csak a X. században említik őket mint kereskedőket. A keresztes hadjáratok hatásáig helyzetük jó volt; később épűgy szenvedtek, mint a többi német zsidók. Csak e század derekán alakultak ismét zsidó községek. Drezdának ismert papja Frankel Z., a későbbi boroszlói szemináriumi direktor, volt (1836). A legnagyobb község a lipcsei (4872), utána következik a drezdai (2547) és chemnitzi (995). Ezeken kívül még csak 18 község van, a hol 20 zsidónál több lakik és összesen nincsenek 10,000. Eredetre nézve jórészt lengyelek, különösen Lipcsében. Érdekes, hogy a zsidó lakosság nem igen emelkedik, annál jobban erősödnek a katolikusok, kik cseh és lengyel bevándorolt munkásokból szaporodnak. És az antisemiták mégis csak a zsidóktól féltik az evangélikusokat, kiknek kilencztizedrésze meghal, a nélkül, hogy zsidót látott volna. Levy, ki hazáját rajongóan szereti, szépen és népszerűen írja meg 21 fejezetben a »zsidó vallású szászok« történetét. Sokkal haragosabb volt K. Sidori (Isidor Kaim), ki 1840-ben adta ki művét: »Geschichte der Juden in

Sachsen. A szász zsidókról írt még az ismert drezdai ügyvéd Lehmann Emil, ki hitsorsosai körül általában nagy érdemeket szerzett. A meisseni zsidók történetéről is létezik külön monographia. Kiváncos, hogy a magyar zsidók multjáról is ilyen részleges történetek számoljanak be. Ezek alapján lehet majd az egész magyar zsidóság hű történetét megírni.

ORSZÁGVILÁG.

A CHALUKA KOVETKEZMÉNYEI.

Minden jóra való ember, ha csak szemet nem lunny az igazság fölött, észlelhette, hogy a rossz állapotok, melyeket a chaluka téves rendszere érlelt, ijesztő módon gyarapodnak. Hogy minden gyanúsításnak eleve élet vegyem, meg kell jegyezmem, hogy én volnék az utolsó, ki az antichaluka érdekében szót emel. Valamely meglevő intézményt nem lehet addig megszüntetni, míg más jobbat nem hoznak helyébe. Ha az ipar és kereskedelem, melynek meghonosításán sok jobbérzelmű hitsorsos fáradhatatlanul küzd, termékeny talajra talál, akkor lehet csak a chaluka megszüntetéséről — a menyenyiben magától meg nem szünnék — beszélni. A míg ez el nem következik, a chaluka elleni támadás egyértelmű ezer meg ezer lélek egyedüli életmódja elleni támadással. De jelenlegi állapotukban a dolgok nem maradhatnak. Mielőtt azonban indítványaimat, melyek ugyan egy már meglevő baj gyógyítására szolgálhatnak csupán, megtenném, a következő eset elmondását tartom szükségesnek.

Él a szent városban kerületbelül 15 év óta egy I. B. nevű ember. M.-ből származik; ott nagy üzleteket csinált, tekintélyes gazdagságra tett szert s már előrehaladott korában, miután gyermekeiről gondoskodott, Jeruzsálembé költözött, hogy itt jót tegyen. Jövedelméből megtehetette ezt. B. vett magának az ^{אֶבְרָהָם} kolóniában, a városon kívül egy telket. Az egész terület telekkönyvileg rabbi S. Ch. nevére íratott, de reb Lőb, a Bet-din akkori szőferje, jelenleg pedig ülnöke, kezelte. Reb Lőb eléggé hírhedt személyiség itt, nem a legjobb hírnévnek örvend. Hogy miképen jutott a

Dajjansághoz, városszerte ismeretes titok, de itt nincs helyén szellőztetni. Az is tény, hogy Szófer Lőb — így nevezik általánosan — néhány évvel ezelőtt még igen szegény volt, ma pedig gazdag ember hírében áll. Hogy mi módon szerezte vagyonát, nem e sorok írójának feladata kutatni. Az már meg van. A mi B.-énk e közben birtokát kiépitette, a mi kerek összegben 12000 frtot = 24000 koronát vett igénybe. Ez építkezések állanak egy Bet-ha-Midraszon kívül lakoházakból, melyeknek bérösszege jótékony czélokra, mint תלמוד תורה és ehhez hasonló, van rendelve. De úgy látszik jó szándékát meg akarták vele bánatni. B. ugyanis azt az elővigyázatlan-ságot követte el, hogy Szófer Lőböt אֶפְסֵי-יָפוֹס-nek (gondnok) helyezte be. Most pedig ez utóbbi gondnok helyett a B.-féle hazak tulajdonosa. Előttem volt a szerződést tartalmazó okmány, melyet B. kötött L.-el. Ebben nyíltan ki van téve, hogy B. élethossziglan minden intézkedési jogot magának tart fönn. R. Lőb azonban nem tartja magát ehhez. Önkényesen tesz-vesz mindent, épen mint sajátjában. Sokan azt állítják, hogy most már de facto, ő a jogszerű tulajdonos (sic!), minthogy a házakat *saját* nevére iratta át. Bármiként álljon is a dolog, B.-t megfosztották jogaitól. Sőt még *élete* is veszedelemben forog. R. Lőbnek ugyanis egy kamara utjában állott, miért is azt *éjnek idején* leromboltatta. Midőn pedig B. a zajra kisietett és a gonosz vállalkozás ellen óvást emelt, azt a választ nyerte: Takarodj, vén kutya, különben agyonüttetlek! Mit tett már most B. Kihivta רַבֵּן לֵוִי-ra L.-et. De az erre nem volt hajlandó. A ravasz ember számol a körülményekkel. B. öreg már, ma-holnap lehunyja szemét s akkor ő (L.) marad zsákmányának korlátlan ura. Sok fáradozás után az ügy végre mégis bíróság elé került. B.-nek lett igaza. Fehérre feketén kapta ezt meg. Ez iratban is betekintést nyertem. Mit használ mindez oly כֶּשֶׁת דָּן קֶשֶׁת ellen, mint Szófer Lőb? Jellemző ugyanis a következő epizód. Midőn B. a főrabbinál a bitorlás ellen panaszt emelt, kenetleljes szavak kíséretében azon jóakaratu tanácsot kapta, hogy csak maradjon nyugodtan, az *éjben* ugyanis minden az ő nevére van írva!

Végre egy jogérzésű kereskedő — neve nem tartozik a dologra — indítatva érezte magát, hogy a konzul elé vigye az ügyet. S miután az iratok héberül voltak írva, e sorok

íróját kérték föl, hogy a konzulátusnak jelentést tegyen. Ez pedig a konzul balesete előtt történt közvetlenül. Így hát reb Lőb ezenközben ismét szabad teret nyert.

Ezek tehát a gyümölcsök, melyeket a chaluka érlel. Az emberek hozzá szoknak jogot emelni mások tulajdonára, tehát el is veszik azt, a mi az övék!

Különböző folyóiratokban erősen hangsúlyozva volt, hogy szükséges volna egy bizottságot küldeni Jeruzsálembe, mely a chalukát kezelné. Az égbekiáltó visszaélés az osztásnál megszűnnék. De még ily erőszakoskodások sem igen fordulnának elő. Ellenőrzést kell gyakorolni. ha תולדות השם és a zsidó név meggyalázását ki akarjuk kerülni. Remélhetőleg ez rövidesen létrejön, addig pedig az európaiak órködő szemmel tartásák Jeruzsálemet.

Jeruzsálem.

Dr. T. R.

AZ ORSZ. RABBIKÉPZŐ-INTÉZET ÉRTESÍTŐJE AZ 1899/900. TANÉVRŐL.

Az Orsz. Rabbiképző-Intézet értesítője az 1899/900. tanévről először mély kegyeletét rója le dr. Kaufmann Dávid tanár iránt, ki 47 éves korában 1899 július hó 7-én Karlsbadban elhunyt és egyszersmind közli dr. Bacher halotti- és dr. Blau emlékezésedét. A feledhetetlen tudós tantárgyait ideiglenesen dr. Bacher V., dr. Blau L. és dr. Kohn S. látták el. A vezérő bizottság javaslatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter kinevezte dr. Goldzieher I. tanárt a vallásbölcsélet előadására, a történet és homiletika ellátását dr. Blau és dr. Kohnra bízta.

Rabbvizsgát tettek dr. Leipniker M., dr. Weisz M. és dr. Weizskopf A. A vizsgáló bizottság tagjai voltak a vizsgáló tanárokon kívül dr. Klein Mór nagybeeskerekai főrabbi mint elnök és dr. Szidon Adolf verseczi főrabbi. Az oklevelet nyert rabbik már mindnyájan állásban vannak: Dr. Leipniker a pesti izr. hitközségnél hittanár, dr. Weisz a pesti Chevra Kadisa liturgistája és dr. Weizskopf rozsnói rabbi, az első modern rabbi Gömör vármegyében, hol egyébként zsidók csak 1850 óta laknak.

Az intézetnek összesen 51 növendéke volt, kik közül a

felső tanfolyamot 13 látogatta. A mióta az intézeten az összes osztályok és évfolyamok megnyitáltak, nem volt ily csekély a tanulók száma, a mely különben már az idén 70-re emelkedett. Az érettségit tett tanulók, szám szerint 5, valamennyien beléptek a felső tanfolyamba, mire már régen nem volt példa. A tanulók közül 3 született külföldön, de csak egy külföldi illetőségű.

Az intézeti növendékeket segélyező Écz-Chajim-egyletnek néhai Wahrman Sándor, a rabbiképző lelkes barátja, 10,000 forintot hagyományozott. Az egylet jövedelme tagsági díjakból és egyéb adományokból kerek összegben 2200 forintot tett ki. A növendékek segélyezésére 3319 forint fordítottatott. Ezen kívül több hallgató ösztöndíjban részesült; az Orsz. Izr. Ösztöndíjegylet 8 hallgatót tüntetett ki ösztöndíjjal. Az Écz-Chajim összvagyona kerekben 69,000 forint, melyhez még a pesti izr. hitközség által kezelt 10,000 forint számítható. Ez a 80,000 forint az, melyet a lelkes magyar zsidóság 23 év alatt a rabbiképzés ügyének javára összerakott. Nem csekély összeg, de alig több mint a mennyit a német zsidóság három rabbiszemináriumára évenként áldoz. Remélhető azonban, hogy a műveltség terjedésével hazai hitrokonainkban is egyre fog erősödni az a belátás, hogy felekezettünk legszilárdabb alapja a vallásos tudomány és legmegbízhatóbb öre egy kitűnően képzett rabbikar és e belátás arányában növekszik majd az áldozatkészség, úgy hogy lehetővé fog válni egy internátus felállítás, a mely a rabbiképzés terén új korszakot fog inauguralni.

Az értesítőt az intézeti könyvtárnak ajándékozott és megvett könyvek lajstroma zárja be. Az irodalmi produkció évről-évre nagyobb lesz, úgy hogy tiszta lehetetlenség mindazokat a termékeket beszerezni, a melyekről kívánatos, hogy az egyetlen magyar nyilvános zsidó könyvtárban helyet foglaljanak. Különösen fontos, hogy a hazánkban megjelenő héber és egyéb nyelvű, de a zsidóságra vonatkozó irodalom egy helyen összegyűjtessék, a hol a kutató megtalálhassa. E szempontból óhajtuk, hogy a szerzők és kiadók egy-egy példányt az Országos Rabbiképző-Intézetnek ajándékozzanak és ne csak, mint eddig szokásban van, megvételre kínáljanak. Hiszen minden szerző azért írja könyvét, hogy használják és hogy legalább ne tünjön el nyomtalanul.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Sik Salamon*, Teschubath Raschban Aurach Chajim. *Munkács*, 1900. — *Löw I.*, Beszédei 1874—1899. *Szeged*, 1900. — *Dr. Grünhut L.*, Sefer Halikkutim. 4. Theil, enthält: Collectaneen aus dem alten Midrasch Jelandenu. Zum 4. B. M. nebst Anmerkungen zu Sefer Ha-likkutim, Theil 3 mit Noten, Quellennachweis und Einleitung versehen. *Jeruzsálem*, 1900 (héber nyelven). — *Friedmann M.*, Seder Eliahu rabba und Seder Eliahu zuta (Tana d'be Eliahu). Nach einem vaticanischen Manuscripte ediert, kritisch bearbeitet und commentirt. *Bécs*, 1900. (A bécsi szeminárium Értesítőjében). — *Dr. Bacher V.* Egy héber-perzsa szótár a tizennegyedik századból. *Budapest*, 1900. (Az orsz. rabbiképző-intézet Értesítőjében). — *Dr. Mittelman B.* A körülmételés eredete története és orvosi mütéte. *Budapest*, 1900. (Kapható a szerzőnél 3 koronáért). — *Epistolae ad Sciadal a nonnulis viris clarrissimis eiusdem aetatis et temporis missae et scripta de variis rebus nunc primum Saecularibus sacris natalis eius e Manuscriptis recognovit et edidit Victorius Castiaghioni* Tergestinus. Additur carmen in Sciadalis honorem conditum. Tergeste M. C. M. (nyomtatva Krakóban).

Odessában melynek 431,000 lakója közül 150,000 zsidó, egy zsidóvásári verekedés folytán a csöcselék zsidó és keresztény üzletekre vetette magát. Csupán az orthodox-keresztényeket kímélte. A rendőrség és katonaság erőyes fellépése a garázdalkodásnak véget vetett.

Gyermekrablás. A galicziai kolostorok, felbátorodva az osztrák kormánynak az Araten-esetben tanúsított eljárásán. újra üzik a leányrablásokat. A zsidó szülők a törvényszékekhez fordulnak, de eredménytelenül. A modern kultúra csak Kinában szereti az igazságot.

Romániában 269,015 zsidó lakik. Az összlakosság 5,912,530. — Szászországban, a zsidófalás ős hazájában, 9,902 zsidó él, 3,700,000 lakos között.

A cincinnati rabbiképző »Hebrew Union College« augusztus 16-án fennállásának negyedszázados jubileumát ünnepelte.

Zsidó könyvtárt alapítanak Jeruzsálemben. Az épület építése már megkezdődött.

A román zsidók számára a legtöbbet Németországban gyűjtöttek. Frankfurt maga 400,000 márkán felül adott, München 60,000 márkát. Kis községek is jelentékeny összegeket adtak.

Kínai zsidók. Egész bizonyos, hogy Kínában már időszámításunk 1. századában laktak zsidók. Az idők folyamán sorsuk változó volt. Jelenleg is él még néhány száz közülük, kik azonban még olvasni sem tudnak héberül. Több mint fél-százada, hogy nincs többé rabbijuk. Angol és indiai zsidók Sangaiban konferenciát tartottak és elhatározták, hogy összeköttetésbe lépnek velük.

Dr. Kristeller Sámuel, egészségügyi titkos tanácsos, Berlinben 80 éves korában meghalt. A Deutsch-israelitischer Gemeindebund elnöke volt 14 évig és a zsidóság minden ügyében buzgólkodott. Áldás emlékére.

Rabbiválasztások. Dr. Wellesz Gyula (Csurgó) Nagy-Bittsén, dr. Herskovits Mózes Somogy-Szillen, dr. Farkas József (Fiume) Szabadkán és dr. Weiskopf Arthur Rozsnyón rabbivá választottak.

Sturm Albertet, az ismert hírlapíró, a német császár a IV. oszt. porosz sasrenddel tüntette ki.

A bécsi zsidó múzeum (Gesellschaft für Sammlung und Conservierung von Kunst- und historischen Denkmälern des Judenthums), mint 3. értesítőjükből látjuk, szépen gyarapodik és anyagilag is erősödik. Alapító tagjain kívül 220 rendes tagot számlál és ez a szám évről-évre emelkedni fog. Az egyesület felolvasásokat is rendez, melyek igen látogatottak. A megválasztott levelező tagok között dr. Goldziher I. nevével is találkozunk. Az egyesület fontos feladatot teljesít, érdemes volna fővárosunkban is alapítani egyet, a melynek egyik ágát magyar-zsidó folkloristikus tárgyak képezhetnék.

A bécsi szemináriumnak a lefolyt tanévben 27 hallgatója volt, 24 rendes, 3 rendkívüli. A fele (13) galicziai származásu, magyar egy. A növendékek segélyezésére 7000 koronát fordítottak.

A bajor zsidók iskolai statisztikája. A 7317 bajor iskola között tisztán zsidó mindössze 87, az előző évben volt még 89. A zsidó tanulók száma 5353, az előző évben volt 5443. Emelkedett azonban a zsidó tanítók száma 104-ről 160-ra, a mi igen jelentékeny. Ezzel szemben igen magas a középiskolai tanulók száma 4051, a mi a mellett tanuskodik, hogy a zsidó szülők nem elégszenek meg gyermekeik népiskolai oktatásával. A sokféle iskola között főképp a gymnasium az, melyben a bajor zsidók jelentékeny százalékkal vannak képviselve. A magasabb

iskolákon 226 zsidó tanerő működik. Az arány sokkal nagyobb mint hazánkban.

Rison Lecziön. Ez a 80-as évek elején orosz zsidók által alapított szentföldi falu szépen fejlődik. Virágzó szőlőtelepei és borpinczéi vannak. A kivel több mint 20,000 hektoliter bor és sok cognac, melyet a helyszínen égetnek. A párisi világkiállításon most aranyérmeket kaptak. A kolónia a párisi Rothschildnak, ki erre s több más gyarmatra az évek folyamán körülbelül 20 millió forintot költött, sok pénzébe került. Rison Lecziön most már saját lábán áll.

A konitzi vérvád ott végződött, a hol a hazugságok rendesen. A gaz hecczelés folytán az igazi bűnös megmenekült. Az egy zsidót, kit bűnrészességgel gyanúsítottak, a bíróság egyhangúlag felmentette. Szegény Israelski egy félévig sinylette a börtönben mint a zsidófalás áldozata. Mint minden rituális vérvádnál, ez esetben is folyt vér, természetesen nem keresztény, hanem zsidó vér. Az eredmény is megvolt, a zsidók súlyos anyagi károkat szenvednek, a keresztény boltos pedig feljebb licitálhat az árakkal.

Zsidó katonák Kínában. Az európai seregekben, különösen az oroszban, a melyek Kínában a civilizációt terjesztik, sok zsidó is van, közöttük számos önkéntesen jelentkezett. Egy orosz tábornok azt kérdezte egy zsidó reservistától, nem hajlandó-e a kínai expedícióhoz csatlakozni? »Igen — felelte a családos katona — ha megengedik feleségemnek és gyermekeimnek, hogy, ha elesem, Péterváron — koldulhassanak.« Pétervárt csak gazdag zsidók lakhatnak.

Schossberger Zsigmond báró 74 éves korában meghalt. Az elhunyt a közigazgatás terén mint gazda és mint kereskedő kiváló érdemeket szerzett és felekezetünknek hű fia volt. Halála több előkelő családot döntött gyászba.

Bibliai Egylet. Dr. Grauer Vilmos az általa alapított imaházban felnöttek számára bibliai és egyéb vallásos irodalmunkba tartozó előadásokat szándékozik tartatni. A vállalkozásnak jó sikert kívánunk.

A zsidó gyarmatosító társaság (Jewish Colonisation Association), a mely a Hirsch báró millióit bírja, beszámolt 1899. évi működéséről. A tapasztalatok, melyeket a telepítésekkel tettek, nem örövendesek. Az argentinai gyarmatok csak nagy nehezen állanak saját lábukra és újabb telepéseket csak a folyó évben vettek fel. A Cyprus szigetén tett kísérlet sem vált be. Anatóliáról, hol nagy területek hevernek pusztán, a melyeket a porta rendelkezésre bocsátott, a legújabb hírek szintén kedvezőtlenül hangzanak. A zsidó városi munkások, kikből e földműves telepek kikerülnek, nem képesek egyhamar kemény parasztokká válni. A palesztinai kolóniák is elpusztultak volna,

ha Rothschild nem veszi pártfogásába. A telepítésre jó elemet csak a magyar zsidóság szolgáltatna, a melynek kebelében sok földművelő él. A helyes telepítési rendszer az volna, hogy a telepesek előbb egy e célra berendezett nagy gazdaságban földművelőkké képeztessenek ki. Ilyen iskola van is Jaffában. Nagyobb családú embereket nem volna szabad telepíteni. A lelkesedés a zsidó parasztért nem indokolt, a kereskedő stb. éppannyit ér és, azt hiszünk, hogy nem tévedünk, ha azt jósoljuk, hogy ez a lelkesedés már közel jövőben lohadni fog. Végre nem kell a zsidófalók minden ráfogását tettekkel honorálni. Angliában a kereskedő indiai alkirály is lehet azaz az indiai alkirály kereskedhetik is, persze nagyba.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893., 1894., 1896., 1897. és 1898. egyenként 4 koronaért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett. Az 1895. évf. februári számát szerkesztőségünk visszavásárolja.

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

	Lap
A letűnő évszázad	1
Dr. Schächter Miksa: A rituális körülméletést szabályozó rendelkezlet ügyében	5
Dr. Balassa József: A magyar zsidóság néprajza	8
Izraelita Magyar Irodalmi Társulat	10
Társadalmi Szemle	12, 97
Dr. F. A.: Széll Kálmán miniszterelnök a szabadelvűségről ..	102
Dr. Bánóczy József ünnepi beszéde Ózer Zsigmond főlszázados tanítói jubileumán	105
Dr. Blau Lajos: Egyetemi theologiai fakultások	193
A vallásosság statisztikája	196
Deutsch Sámuel jubileuma	197
Társadalmi szemle	201
Dr. Schwarz Gábor: A román zsidók emigrációja	289
A cionista kongresszus	298
Izraelita Magyar Irodalmi Társulat	300
A rabbik nyugdíjügye	302
Kerületi elnökök gyűlése és a VI. izr. községkerület közgyűlése	303
Társadalmi Szemle	304

TUDOMÁNY.

Dr. Blau Lajos: {	Jóchanan ben Zakkai keresztény világitásban	16
	Ginsburg bibliakiadása	30
Dr. Schwarz Gábor: {	A halálbüntetés a bibliában	39
	A zágrábi község multjából	48
Dr. med. Pillitz Benő: A Mechilta és Szóferim egy-egy nem kellően méltányolt helyének megvilágítása		55
Dr. Grünhut Lázár: R. Simon ben Jochai Mechiltája és a Jalkut Simeoni		63
Dr. Perls Ármin: Homályos Borajtha		68
Dr. Büchler Sándor: A zsidó reform úttörői Magyarországon		107

	Lap
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : Szamárkultusz	120
<i>Dr. Perl Ármin</i> : A kapcsolatos áldások kánonja	128
<i>Dr. Weisz Mór</i> : A Spanyolországból kiűzött zsidók kirablásának állítólagos jogalapjai	132
<i>Dr. Rudolfer Antal</i> : Tudományos apróságok	136
<i>Dr. Löwy Ferencz</i> : Rejtélyes szó a midrásban	139
<i>Mandl Bernát</i> : Két helyreigazítás	140
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : Salamon b. Sámuel Gurgángból (Urgendzsból)	208
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Meddig használták a zsidók az ó-héber írást?	220
<i>Dr. Büchler Adolf</i> : Az állítólagos szamárkultusz a jeruzsálemi templomban	231
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : { Tudományos megjegyzések	237
{ Budapesti rítusz	242
<i>Dr. Löwy Mór</i> : Ezékiel próféta Pál apostolnál és még egy megjegyzés	243
<i>Dr. Vajda Béla</i> : A Dávid-pajzsa ☆ történetéről	310
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : Megjegyzés	322
<i>Dr. Farkas József</i> : A tisztító-víz használata és a hulla tisztátalanságának eredete	323

FOLKLORE.

<i>Ben-Eliezer</i> : Saphir kiadatlan bohózata: Der falsche Kaschtan	328

IRODALOM.

Irodalmi szemle	71
<i>Gerő Attila</i> : Feltámadás	86
Az I. M. I. T. évkönyvének tartalma	87
<i>Dr. Schwarz Gábor</i> : Az évkönyv	143
<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : Jalkut Machiri	149
<i>Dr. Blau Lajos</i> : { A biblia szövegének rövid története	150
{ Az antiochiai exegetikus iskola	158
<i>Dr. Frisch Ármin</i> : Héber anthologia	164
Irodalmi szemle	166
<i>Dr. Löwy Ferencz</i> : Sábúoth	179
<i>B. L.</i> : Bűvészet, jóslás és szellemek a hébereknél és szomszédaiknál	245
Irodalmi szemle	250
<i>Gerő Attila</i> : { »Semóne eszré«-ből	265
{ Kedusa	266
<i>Dr. Klein Mór</i> : Egy héber-perzsa szótár a XIV. századból	342
<i>Dr. Blau Lajos</i> : { A kánon	344
{ A talmud	349
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : Rendszeres Héber Nyelvtan	352
Irodalmi szemle	357

ORSZÁG-VILÁG.

	Lap
<i>Dr. G. L.</i> : Jeruzsálemi levél	88
»Lag-Beomer« Jeruzsálemben	88
<i>Dr. Schwarz Gábor</i> : Római levél	267
<i>Dr. F. Á.</i> : A pesti izr. hitközség és Chevra Kadisa jelentése az 1899. évről	273
<i>Dr. T. R.</i> : A chaluka következményei	373
Az orsz. rabbiképző-intézet értesítője az 1899/900. tanévről	375

KÜTFÖK.

Belügyministeri rendelet a circumcisióról	91
A zágrábi község multjából. Közli: <i>Dr. Schwarz Gábor</i>	93
A sopronmegyei zsidók összeírása 1831–33-ból. Közli: <i>Mandl Bernát</i>	180
Liebermann Eliezer levele Rosenthal Salamonhoz. Közli: <i>Dr. Büchler Sándor</i>	183
A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter rendelete a budapesti orth. chevra kadisa ügyében	279

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. — <i>Dr. Neubauer Adolf</i> . — Rabbiválasztások. — <i>Dr. Bacher Vilmos</i> . — Bécsi felolvasások. — Az orsz. rabbiképző-intézet. — Az orsz. rabbiképző-intézet »theológiai egylete«	94
Irodalmi hírek. — A losonci izr. hitközség. — A szegedi Chevra Kadisa. — Benamozegh Elia. — Halberstamm S. H. — Vegyes házasságok. — Ózer Zsigmond. — <i>Dr. Adler H.</i> — A zsidóság encyclopédiája. — Zsidó gazdagság. — Zsidó statisztika. — Kornfeld Zsigmond. — Szanhedrin. — Artom Isacco. — Hurwitz Simon. — <i>Dr. Fayer László</i> . — Rómán zsidók kivándorlása. — Reformáló előjáróság. — A liverpooli lordmajor. — Gordon Isaac. — Willheim Frigyes. — Kongrua. — A fővárosi 1849–49. és Kossuth-múzeum	185
Irodalmi hírek. — Cohn M. báró. — Eskü kalapban. — A pesti izr. nőegylet. — Marannok a XX. században. — A német zsidó irodalmi társulatok. — Zsidó katonák. — Zsidó könyvtár Jeruzsálemben. — Tout comme chez nous. — Biblia-alapítvány. — Róna József. — Levi M. — Goldmark K. — <i>Dr. Ehrenpreis M.</i> — <i>Dr. Hertz</i> . — A szentföld tudományos átkutatása. — Az új pestis. — Az izr. kézmű- és földművelési egyesület. — Konti József. — Statisztika. — Ki ér többet? — <i>Dr. Wise Isaac M.</i> — A vérvád. — Araten Michalina. — A londoni zsidó szegény-	

bizottság. — Simons M. L. — Ózer Zsigmond. — Liturgista.	
— Dr. Loew M. — Kaufmann-Gedenkbuch. — Olasz képviselők. — Kivándorlás. — Dr. Goldberg Rafäel	284
Irodalmi hírek. — Odessai üldözés. — Gyermekekrablás. — Románia zsidósága. — A cincinnatii rabbiképző. — Zsidó közönyvtár.	
— A román zsidók. — Kínai zsidók. — Dr. Kristeller Sámuel. — Rabbiválasztások. — Sturm Albert. — A bécsi zsidó múzeum. — A bécsi szeminárium. — A bajor zsidók iskolai statisztikája. — Risón Leczió. — A konitzi vérvád. — Zsidó katonák Kinában. — Schossberger Zs. báró.	
— Bibliai egylet	377

A megbeszélte munkák lajstroma.

Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Szerkeszti Bánóczy József. Budapest, 1900.	143
Buber S.: Jalkut Machiri zu den Psalmen. Lemberg, 1899.	149
Weir Th. H.: A short history of the Hebrew text of the O. T. 1899.	150
Barjeau J. Ph. de: L'école exégétique d'Antioche. Paris, 1898.	158
Taujeu I. Héber Anthológiája. II. rész. Petrokow, 1899.	164
Davies T. W.: Magic, Divination and Demonology among the Hebrews etc. London-Lipce, 1898.	245
Bacher V.: Egy héber-perzsa szótár a tizennegyedik századból. Budapest, 1900.	342
Budde K.: Kanon d. Alten Testaments. Gießen, 1900.	344
Bernfeld S.: Der Talmud. Berlin, 1900.	349
Rosenfeld H.: Rendszeres Héber Nyelvtan. Paks, 1900.	352
Számos mű kisebb-nagyobb terjedelmű ismertetése az Irodalmi Szemlében	71, 166, 250, 357

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY